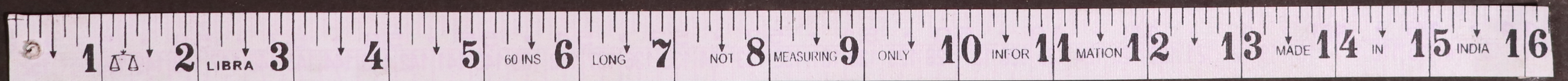
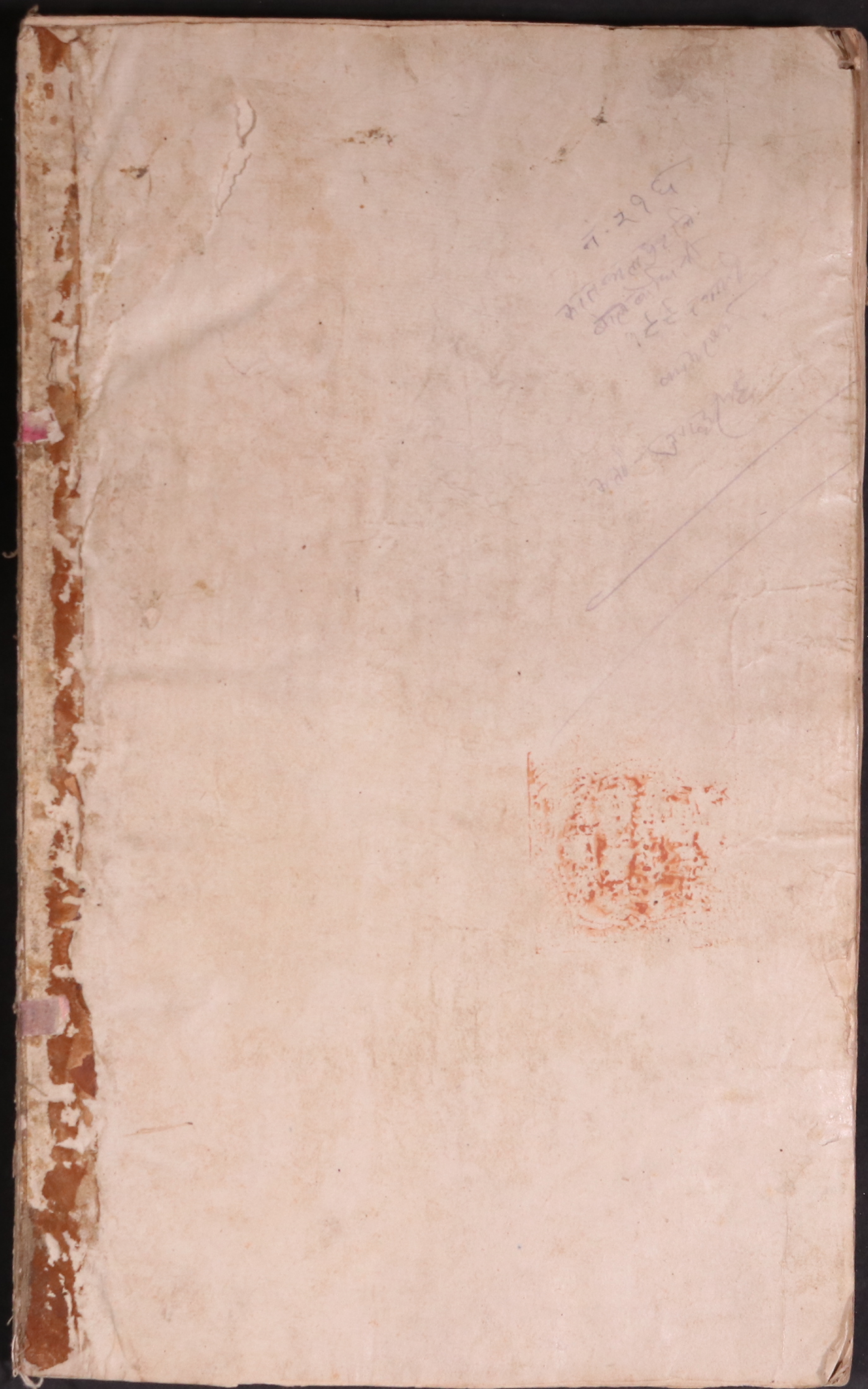
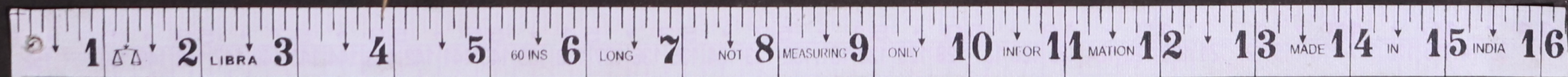
नं. २१ घ

बाल बोधिनी
कलाप वृत्ति टीका

पत्र १९९
पंडित भट जगद्धर लिखिता

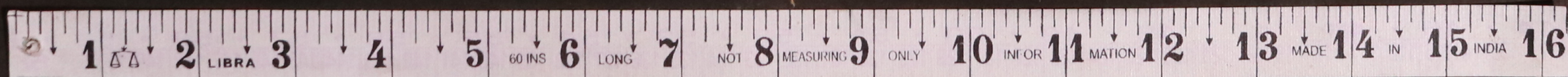

बा॰ बो १

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ अथ परस्मैपदानि नव १
अथशब्द आनन्तर्यार्थः मंगलार्थश्च संज्ञाधिकारो
ऽयम् वर्त्तमानानि तितसंति इत्यादिसूत्रपतितानि यानि
ता॰नि तत्प्रत्ययाननुक्रमिष्यामः तेषु नव नव व
नानि परस्मैपदसंज्ञानि भवंति उत्तरत्रेपदाणि
तिवचनान्यतिविभक्तिः पूर्वेषां पूर्वेषामियं संज्ञा
विज्ञायते परस्मैपदसंज्ञायाः प्रयोजनम् शेषा
त्कर्त्तरि परस्मैपदमित्यादिषु धातोः सार्वधातु
कमित्यतः धातोरयमधिकारः पराण्यात्मने २ आ
त्मनेपदानीति आदितो यो तत्लोपश्चेति पदानी
यस्य लोपः नवेति वर्त्तते अयमपि संज्ञाधिकारो
वर्त्तमानाते आते अंते इत्यादिसूत्रपतितानि वर्त्तमाना
दीनां विभक्तीनां यानि पराणि तान्यात्मनेपद
संज्ञानि भवंति आत्मनेपदसंज्ञायाः प्रयोजनम्
आत्मनेपदानि भावकर्मणोरित्यादिषु एवौक्त प
चाविधिः त्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः ३ अ
यमपि संज्ञाधिकारो वर्त्तमानादिसूत्रपतितानि पर
स्मैपदानि आत्मनेपदानि चानुवर्त्तते परस्मैपदा
नामात्मनेपदानां च यानि त्रीणि त्रीणि वचनानि
तानि यथासंख्यं प्रथममध्यमोत्तमसंज्ञानि भवं
ति तितसंति इति प्रथमः सिथसथ इति मध्यमः
मिवसमस इत्युत्तमः इति परस्मैपदानाम् आत्म
नेपदानां यथा ते आते अंते इति प्रथमः से आथे ध्वे
इति मध्यमः ए वहे महे इत्युत्तमः एवं सप्तम्यादि

ष्वेवम् प्रथममध्यमोत्तमानां प्रत्ययसंज्ञापि बोद्धव्या
युष्मदुपपदे परः प्रत्ययाणामिति प्रत्ययाग्रहणात्
प्रथममध्यमोत्तमसंज्ञाभिः कः प्रयोजनम् नाम्नि प्र
युज्यमानेपि प्रथमः युष्मदि मध्यमः अस्मद्युत्तमः इ
त्यादिषु युष्मदुपपदे परः प्रत्ययाणाम् ४ परिभाषेयम्
प्रथममध्यमोत्तमानां युष्मदुपपदे तुल्यकालमभि
धाने सति यः परः प्रत्ययः स एव भवतीति परिभाष्य
ते एकस्मिन्नर्थे पराणामसन्निहिते भवति यु
ष्मदस्मदी च तदा प्रथममध्यमोत्तमास्त्रि नियमेन प्रा
प्नुवंतीति नियमः क्रियते स च त्वं च युवां पचथः प्र
त्ययाणामिति बहुवचनमप्रधानम् तेन द्वयोरपि यु
गपत्प्राप्तौ परः प्रत्ययो भवति स च त्वं च पचथः त्वं च अ
हं च पचावः डुपचंष् पाके वर्त्तमाना मस् थस् वस् मस्
न्नस्यस्वमो दीर्घः पूर्वोक्तपरोक्तपरिभाषायाप्रव
प्रपंचार्थो योगः नाम्नि प्रयुज्यमानेपि प्रथमः ५ ना
म्नि प्रयुज्यमाने सति धातोः प्रथमः प्रत्ययो भवति
अपिशब्दादप्रयुज्यमानेपि स भवति तो एवं तः ते
पचति यथा प्रयुज्यमाने यथा पचति पचतः पचंति प
चतीति तसंतेति प्रत्ययविकारे अंसस्याकारलोपः नव
अप्रयुज्यमाने किं स यथा नाम्नि प्रयुज्यमानेपि प्रथम इति
कृते प्रयुज्यमाने धातोर्नाम्नि संवध्यमाने नाम्नि सति धातोः
प्रथमो भवतीति विज्ञायते उच्यते प्रत्ययग्रहणं कथं
प्रतिपत्त्यर्थं तेन प्रकरणे सामानाधिकरण्ये न
यदा नाम्नो धातुना विभक्त्यंतेन समानसंबंधः तदा प्रथ

मः सामानाधिकरण्यं च कर्तुः कर्मणो वा क्रियापदेन
संख्यासाम्यं भवति तेन नाम्नः क्रियापदस्य च परस्परसं
ख्यासाम्यं न दा प्रथमः इह तु न भवति देवदत्तेन गम्यसे
त्वम् देवदत्तेन गम्येथे युवाम् देवदत्तेन गम्यध्वे यूयम् अत्र
द्विप्रभृतेः क्रियापदस्य च संख्यासाम्यात् सामानाधि
करण्यम् तेनोत्तरसूत्रेण मध्यम एव भवति युष्मदा
याम् उपादेये नी न वर्तमानानामे स्याध्ये थे सार्वधातुके
यणाकारितस्यानामीतिरितो लोपः स्याधे स्याधे इति
वेति स्याधेरित्यस्यादेरित्वम् युष्मदि मध्यमः ९ युष्मदी
त्यत एव निर्देशाल्लक्षणाभावः प्रयुज्यमानेपीति वर्तते
उत्तरसूत्रेण युष्मदि प्रयुज्यमाने सति धातोर्मध्यमः पुरु
षो भवति त्वं पचसि युवां पचथः यूयं पचथ अपि शब्दा
द् अप्रयुज्यमानेपि पचसि पचथः पचथ अस्मद्युत्तमः १
अस्मद इत्यत्र निर्देशाल्लक्षणाभावः अस्मदि प्रयुज्य
माने सति धातोरुत्तमः पुरुषो भवति अहं पचामि आ
वां पचावः वयं पचामः अप्रयुज्यमाने पचामि पचाव
पचामः अस्य वसोर्दीर्घः अदाद्यायोरा ६ दाप् लव
ने दैप् शोधने संध्यक्षरान्तानामाकारो विकरणादिति
आत्वे कृते अनयोर्यत्सामान्यं दा इति रूपं न दिह दाग्र
हणेन ग्रहणं ते न दाप् अदाप् दाप् इत्यादाने दाण् दाने देङ् रक्ष
णे दो अवखण्डने अत्र देङ्दो इत्यनयोरपि अर्थवशात्वे कृते
यदेषां सामान्यं दा इति रूपं न दिह दाग्रहणेन ग्रहणं ते दा
न धारणयोः धेट् पाने धटः आत्वे कृते अनयो
र्यद् धा इति रूपं न धाग्रहणेन गृह्यते दाधा इत्येते द्वे पदा सं

ज्ञे भवतः दारूपाश्चत्वारो धातवः धारूपौ द्वौ इति घसामि पं
संज्ञा प्रदाप् अवदापौ वर्जयित्वा दीयते धीयते दाधा वर्तमा
नाते सार्वधातुके यण् दामागायतीमाकारस्य इत्वम्
दासंज्ञायाः प्रयोजनम् दामागायतीत्यादिश्च अद्यविति
किम् अदायंते द्वीहयः दायंते भाजनानि दाप् लवने दैप् शो
धने दासंज्ञायाः अभावादीत्वं नास्ति दाप्धेपोः प्रकार इहा
र्थः क्रियाभावो धातुः ४ भवतेर्वित्तेर्नितान् क्रियांभावप
तीति कर्मण्याण् कारितस्य लोपः यः शब्दः क्रियाभाव
यति व्याप्यारं प्रतिपादयति स धातुसंज्ञो भवति भवति भू
सत्तायाम् वर्तते इत्त्विं नाम्यन्तयोरितिगुणः अति अत्र भ
तलो अन्विलुक् अजादेर्वा शिदादिति दस्यतः जुहोति जु
दानादानयोः तिप्रत्विद्जुहोत्यादेश्चेति लुक् जुहोत्यादीनां
सार्वधातुके इति द्विर्वचनं जुहोत्यादेः नाम्यन्तयोरिति गुणः त्वादी
नां शब्दानां धातुत्वान्न स्याद् यो भवति यद्वा चार्यसंज्ञा गो
कराणां धातुपाठपठितानामेव क्रियावाचिनां धातुसं
ज्ञार्थमतेन सोपसर्गाणां सम्प्रदायाणां न भवति यदि
स्यात् अभवदित्यत्र अधात्वन्तत्वाद् अद्वादिभेवेत् भूसत्ता
यां अश्ववः स्तनोविरकारौ न धानादिस्यादित्यर्थः वा
विरामे इति दस्यतः अन्तिगुणः अदाद्यादिः सोच्चारणा
धातुसंज्ञा वक्तव्या जट् स्तन्भ स्तुन्भु स्कन्भु स्कुन्भु स्कुञ्
इति सौत्राः अवते स्तभ्नोति स्तुभ्नोति स्कभ्नोति स्कुभ्नोति
वर्तमाना ति स्तन्भु स्तुम्भु स्कन्भु स्कुन्भु भ्यो नाप्रत्ययोत्र
प्रत्ययश्च वक्तव्यौ इति नु विकरणः चनिदनुबन्धे इति
नलोपः अनितामात्मनेपदेधातोर्यदि तिनीयट् आयादय आर्ध

बा
बो
१

धातकेचेति अस्मादेव धातके विकल्पिताः सपत्रमत्तेस्ति
तत्रतेधातवइति धातुसंज्ञासिद्धैव तत्रकंडूादयोपिसौत्रा
पठ्यतेरहकस्मात्पठिताणीताः उच्यते कंडूादीनां नित्यं
यहुःक्रते तेनतेषां तेधातवइति धातुसंज्ञासिद्धैव क्रियाभा
वइतिकिम् भुः वाभूशब्दोभूमिवाचीवाशब्दोनिपातः धा
तुसंज्ञायाःकप्रयोजनम् धातोस्यदेतावित्यादि ॥ काले
अपिकरोयम् इतउत्तरं यद्वक्ष्यामस्तत्रकालेइत्युपतिष्ठते
तासांसमंसंज्ञाभिरिष्यतः शाद्ययमपिकारः संप्रतिवर्तमा
ना ॥ संप्रतीतिनिपातसमुदायोव्ययम् संप्रतिवर्तमा
नेकालेधातोर्वर्तमानाविभक्तिर्भवति पचति पचतः प
चंति इ पचंषुपाके तिनसप्रति अकारेअसेप्यत्वलोपः
स्मिन्नातीते ॥ योगशब्दः समस्यंतो प्याह्रियते स्मशब्दे
नयोगेसतिधातोरतीतेकालेवर्तमानाविभक्तिर्भव
ति इतिस्मसमानात्रवीति इतिस्मउपाध्यायःकथयति
ब्रूञ्व्यक्तायांवाचि अकारः इञ्ज्यानादेरूभयमित्यर्थः
वर्तमानातिप्रत्यिलक् ब्रुवईत्वचनादितीडूटकारः
इट्श्चेरीत्यर्थः गुणः तिकथवाकप्रवंधेचुरादेस्मेतीत
नकारइतिलिंगास्येत्यर्थः अस्यचलोपः नस्यस्वरादेशा
पतिस्मिन्नकः पूर्वविधौ स्थानिवदितिस्थानिवद्भावा
दुपधोपधत्वादस्यापयायाइतिदीर्घोनास्ति कथयति
स्थितेतिप्रत्यिगुणः ननुशब्दे उपपदेप्रतीतेकालेस्मश
ब्दाभावेपिधातोर्वर्तमानावक्तव्या पृष्टप्रतिवचनेनास्य
मानेअकार्षीः कटंदेवदत्तः नन्वकरोमिभोः कृतवान्
हमित्यर्थः परोक्षा ॥ अतीतइत्येवधातोरतीतेकाले

परोक्षाविभक्तिर्भवति बकारवामनेत्रुपंजद्धारएपि
वीवले: जव्यानसमरेकेसंपस्तस्मैद्रवयेनमः इकृञ्
करणे हृञ्हरणे हनहिंसागत्योः परोक्षायइटकार
आकारादटगौइत्यर्थः द्विवंशकारमवर्णास्येति अभ्या
सस्यअकारस्यअकारः कवर्गस्यचवर्गइतिकस्यचः होज
हतेः अभ्यासाच्चेतिहस्यघः अस्योपधेतिवृद्धिर्दीर्घो भू
तकरणवत्यश्च ॥ अद्यतन्यादिरितिधातोःप्रागपः अ
कारागमः क्रियते सभूतकरणमुच्यते भूतकरणोवि
द्यतेयासांताः भूतकरणवत्यः अतीतइत्येव धातोरती
तेकालेभूतकरणवत्योविभक्तयोह्यस्तन्यद्यतनीक्रि
यातिपत्तयोभवंति ह्यस्तनीतावत् अकरोत् अहरत्
कृञ्हृञ्ह्यस्तनीदि इकारोच्चारणादिस्यगित्यर्थः
वाविरामेइतिदस्यतः कृञः स्तनादेरुः करोतेरितिगु
णः नाम्यंतयोरितिविकरणस्यगुणः हृञः अविगु
णः अद्यतन्यादि अद्यतनीपाकार्षीत् अहार्षीत् सिन
द्यतन्याम् इकारचकारो सिचिपरस्मैइत्यर्थो सिचिपर
स्मैइतिवृद्धिः सिचइतिरेट अद्यतन्यादिरितिषत्वंक्रिया
तिपत्तिः अकरिष्यतअहरिष्यत् क्रियातिपत्तिः स्यात्
हृत्हरं तात्स्येइतिइटगुणः एत्व भविष्यतिभविष्यंत्या
शीःश्वस्तन्यः ॥ भविष्यंतीचआशीःश्वस्तनीचेति
द्वंद्वः आशीरित्यत्रसलआशीषोरइतिरत्वम् इकरोतेरि
तोभविष्यतिकालेधातोः भविष्यंत्याशीःश्वस्तनी
पत्ताविभक्तयोभवंति भविष्यंतीतावत् भविष्यति
भूसत्तायाम् भविष्यंतीस्यतिइत्यादयोसावेधातकः

वी ५

स्येतिरिट् गुणः एवं हनिष्यति हन हिंसागत्योः स्यति हन्
देनान्त्यस्येति इट् आशीः भूयात् भवान्विरक्तः भूसत्तायां
आशीर्योगात् आशिषिविषयस्येति गुणाभावः एतत्ती
परिमाणादिनायोपदिनावः तानितानितारम् तासांसं
ज्ञाभिः कालविशेषः ११ स्वाभ्नताः संज्ञाः स्वसंज्ञाः पं
वज्ञाषितपंक्तेति स्वाभाव्यस्य पंवज्ञावः कालस्य विशेषः
कालविशेषः तासां ग्रहणेन परोक्षादयोऽनुक्रम्यन्ते ननु
नैतदस्ति स्वपवतासां परोक्षादीनां याः स्वाः आत्मीयाः
परोक्षादयः संज्ञाः ताभिर्हेतुभूताभिः कालस्यातीतादे
विशेषो भवति परोक्षादीनां संज्ञानां योऽस्ति परोक्षत्वादि
विशेषस्तेन प्रयुक्ते काले परोक्षादयो भवन्तीत्यर्थः अते
भ्यं ह्यदिवेभ्योऽनद्यतनपरोक्षम् पवसशाब्दाः सर्वधाया
दिष्वपि पातितः नद्याविधेयस्तीतेपरोक्षानद्यतनेतस्मा
नान्येविष्वंदस्य हकदः दद भस्मीकरणे एट् द्वित्वं अभ्या
सपतिदीर्घः वर्तमानाभविष्यन्त्योनेह संबध्यते तयोः
संज्ञायां वर्तमानभविष्यत्कालयोर्विशेषाभावात् पर
पितिविधानात्तेपान्तेवरपिपरोक्षममभ्यो हं किं न वि
लताप स्पलप स्तकार्यांवादि विप्रसः परोक्षायमेक
वचनं एट् अभ्यासत्वंवत अभ्यासतापकृते परोक्षावक्तव्या
नाहं पतितः मद्गयाद पठव्यक्तायांवाचि नाहं प्रथमैकवचने
ने भुक्तपालनाभ्यवहारयोः परोक्षा आत्मनेपदे उत्तम
पुरुषैकवचने एद्वित्वं अभ्यासस्यादिव्यञ्जनमवशेष्यमि
तिजल्लोपः द्वितीयवर्णस्य प्रयोगिति भस्य बः सः प्रथमस्या
तीतेस्वस्तनीसः पापमहरत् स्तन स्वस्तनी दिव्यस्तिग्

णः अद्यतनी ह्यस्तनी तत्सामान्ये प्रयुज्यते नातीतविशेषे
अकार्षीद्भवान्कटम् यत्रातीते क्रियायाअतिपत्तिर्भ
विष्यन्ति स्तत्र क्रियातिपत्तिः अभोक्ष्यत भवान्घृते
नसह यदि मत्समीपे आसिष्यत भुजपालने आसउप
क्रियातिपत्तिस्स्यत अह्नात्वादि गुणिकृतिः जिवनीतिषे
जेविरभावः गुणः चवर्गस्य किरिति जस्य कः आसे
दिट्निमित्तात्यस्येतिसस्यषः क्रियायाअतिपत्तौ
विवक्षितायां भविष्यत्यपि क्रियातिपत्तिरिष्यते य
थाअभोक्ष्यत् इह महोत्सव स्तत्र अभोक्ष्यत भवान् घृतेन
सह यदि मत्समीपे आसिष्यत ननुभोक्ष्यते भवता
आवश्यक कार्यं पारितं येनाम्यत्र वर्तनत्वमस्तीति
आशीर्द्धे भविष्यति काले आशीः जीव्याद्भवान्
जीवप्राणधारणे अस्थः प्रभृति भविष्यति काले श्वस्त
नीस्थः कर्तार्कृतमकरणे श्वस्तनीता गुणः श्वोध्ये
ताइट्ख्यायने अपिपूर्वः आत्मनेपदंता गुणः श्वो
गमिष्यतीति श्वोगमिष्यतीति परं भविष्यत्सामा
न्येन संस्कृतस्य पश्चाद्व्यवहारेन संबंधः गंस्यतोभ
विष्यतीस्यति सेनामः परस्मैइट् प्रयोगानस्य ७ ता
सामिन्द्रेवकालविशेष इति वृत्तीनस्मरको भूतं ह
ह्यस्तनी वर्तमाना कालभाषामविशेष इति कर्मधारयः
वर्तमानाभविष्यन्त्यावर्ष्यत्रसंबध्यते प्रयोगाः शि
ष्टप्रयोगाः तस्माद्धेतोः वर्तमानादीनां कालवि
शेषो भवति यस्मिन्यस्मिन्काले वर्तमानाभ्यावि
भक्तयो विहिताः स्तत्राप्यत्र विशिष्टप्रयोगानुसा

वा
बो ८

देशोत्यर्थः यावद्भुंक्ते पराभुंक्ते यावत्पुराशब्दो निपा
तौ ताभ्यां योगे भविष्यति काले वर्त्तमाना भवति भ
न्तपाल्लते स्वराद्युत्पादेरिति नित्यम् पूर्वो नशब्दः तस्य रुधा
देर्विकरणान्नलोपः चवर्गस्य किरिति निरस्य कः वर्गे
वर्गान्त इति नस्य ङः यदा नेतौ न निपातौ नदा स्वका
ले भविष्यत्येव यावदास्यति तावद्भोक्ष्यते यत्परिमा
णामस्य यावत् तत्परिमाणमस्य तावत् यत्तदेतेभ्यः
परिमाणे वतुप् इति वतुप् पकारः पूर्वो चायो घेः उ
कार उदकारेत्यर्थः टपरॄ शार त्तावत्तन्नित्यात्व अनया
पुराभुंजिष्यति पुः नवारी नयापुरा कदा कर्हि शब्द
प्रयोगे भविष्यति वर्त्तमाना वेष्यते: कदा भुंक्ते के
दाभोक्ष्यते अभिज्ञावचने यातावुपपदे यातौ वसतीते
काले भविष्यंती स्मरसि देवदत्त कश्मीरेषु वत्स्यामः
वसनिवासे भविष्यंती उत्तम वहुवचने स्यामस व
सतिच से स्मात इति रिउभावः सस्य से सार्वधातुकेत
इति सस्य तः एवमन्यत्रापि प्रयोगवचने वर्त्तमानाया
यत्र विहितास्ततोन्यत्रापि वोद्धव्याः पंचम्यनुमतौ १८
अनुमतिः अभ्यनुज्ञा अनुमतावर्थे धातोः पंचमी
भवति एवमस्तु एवं कुरु अत्र सश्रवति पंचमी तअस्ति
लुक् इत्स्न करणो पंचमी हि तनादेः करोते वि
ति गुणः अस्याकारस्य त्वम् उकारात्प्रत्ययहिलोपः
तदिइस्य तयोराशिषि विधात्वमानायां वा तातान्तकर्यः
जीवताद्भवान् जीवितभवान् जीवतात्वं जीवतत्वम्
जीवप्राणधारणो पंचमी तहि वत्कुत्वाससेतातना

णकारेन णकारेत्यर्थः अस्ति देरकारादहेतेरिति हिलोपः
समर्थनाशिषोश्च १९ समर्थनायां आशीषि च ते समर्थनाशि
षौ समर्थनायामाशिषि च वर्त्तमानाद्धातोः पंचमी भवति
परेरशाकोकमर्णाध्यवसायः समर्थना अग्रामस्यापि पस्य
ग्रामस्मिकाग्रागाीः समर्थनायां समस्तमपि पिवानि पापाने
पंचमी उत्तमपुरुषैकवचनं भवति आनि अस्ति पः पिवर
ति पिवादेशः एवंतमपि शिरसा धारयाणि शृङ् अवस्था
ने शिपमाणं अपुनः धातोर्ङ्कहेतानितीन् अस्यापपेतिहृ
हिः पंचमी आनि अस्ति कारितस्य गुणः आशिषि चिरत्व
पि चिरं जीवतु चिरं नंदतु जीवप्राणाटनदि इकारेनका
रागमार्थः अस्तिदन्वयेतिलापकानकारागमः अस्तिके
वित्समर्थनायां सप्तमीमपीच्छंति एवंतमपि शिरसा बिभ
याम् भिदिर् इकारोरेफो गुणपदत्वं यो विकल्पेनात
यौ सप्तमीयम् स्वराद्युत्पादेः परो नशब्दः रुधादेर्विकरणा
न्नलोपः विध्यादिषु सप्तमी च २० विधिप्रदेशोपेणान्विध्याद
यः विध्यादिषु सत्सु धातोः पंचमी भवति सप्तमी च विधि
निमंत्रणामंत्रणाधीष्ट संप्रश्नप्रार्थनाप्ते विध्यादयः
तत्र नित्यनैमित्तिक कर्मेषु प्रवर्त्तकम् उपायत्ना
यकं काम्ये शास्त्रीयं वचने विधिः देवहव्ये देवता पंपित्र
षपरिकल्पिते करिवे ग्रामलप्तनं हीनावरणं स्यान्निमंत्रणं
आह्वानमामंत्रणम् पूजापूर्वकव्यापारणम् अधीष्टम् संप्र
श्नो विचारः प्रार्थना याच्ञा विधौ तावत् यावज्जीवम् अग्नि
होत्रं जुहुयात् सायंप्रातः संध्यामुपासीत अत्र नित्यकर्म
णि जुहुयात् उपासीत इति वैदिकं वचनं प्रवर्त्तयति क

दात्वादानयोः सममीयात् अन्विजुहोत्यादेश्चेति लक् जुहो
त्यादीनां सार्वधातुके इति द्विर्वेहोत्त्वः सममंगाचेति गुणः।
भावः आस उपपूर्वः सममंगाइत अन्विअदादेर्लक् पंचमी
प्रयोगः आयधो विधौ न दृश्यते नैमित्तिके पयाद्दौपित्व्यः
आदेः क्रयात् अक्षेतेगृहू णांतिक्रयात् प्रचप्रचनन्मविवाहादि
बुद्धिनिमित्ते आद्ध कर्मणि क्रियादिरिति वचनम् प्ररुषस्यव
नेकम् अक्षुन्तमक्षुत्पूर्वमक स्याणसूवकें उल्कानिचोत्तादि
नत्रिमित्ते यौतिक कर्मणि क्रियादिरिति वचनम् प्ररुषस्यवने
कम् उपायज्ञापके यथा अग्निष्टोमेन स्वर्गकामो यजेत के
वीयाङ्ग्टिकामो यजेत अभ्यकाम्यकर्मणि स्वर्गेऽत्रष्टभिला
षपवप्ररुषस्य प्रवतेकः तत्रत्वग्निष्टोमाख्यया गाख्यानम्
कारीयाख्येष्टिनिवर्तेनत्वोपायं यजेतेति वचनेनापयति
पवंपंचम्यदाहार्यो क्रतु यजदेवता सममीयात् इत क्रतुः
ननादेकः करोतेरिति गुणः अस्योकार इत्यकारस्योत्वम्
सममयाचेदेस कारलोपः यज्ञेः अन्वि निमंत्रणे इदन्त्रेको
भवान् भंजीनवाभजपायं चमीनाम सममीइत स्वरादुपा
देः परोनशाह्नः रुधादेर्विकरणांतलोपः नकारेवर्गस्य
किः वर्गपंचमांतः आमंत्रणे आगच्छतभवान् आगच्छेद्वार्य
आयातौ पंचमीत सममीयात् अन्वि गामिघ्येमाकइतिस
स्यकः नस्याद्विभावे स्वरपरत्र्छकार इति द्विर्भावः अप्रवोषेप्र
घमइति छस्यचः याशाद्वस्यचु सममयाइति याशाद्वस्योत्वम्
अधीष्टे माणवकमयपनयतांभवान् उपनयेतवा णीज्व
पाउपपूर्वः सस्मात्तलोत्मेजनाचार्यकरणेति तेवातवातश्चा
त्मनेपदंनाम ईतलोमइतिणस्यतः अन्विगुणः पश्चप्र संप्र

श्रे किंव्याकरणमध्यये उतच्छंदोध्यायैः अधीयीयवा।
इटू अध्यायनेअपिपूर्वः पंचमीपे सममीइय अन्वि अ
दादेर्लक् पेप्रत्यये सर्वेषामात्मनेसार्वधातुकइतिगु
णाभावः आसः अनुत्तमेपंचम्याइतिनिषिद्धः सम
म्यांस्वरादाविवर्णोवर्णोतस्येतिइय् आयेनायोक
न्यायगच्छतभवान् अयच्छेद्वादाणादाने णकारोदा
नोयच्छ इत्यघेः प्रपूर्वः तयात अन्वि दाणोयच्छ इति
द्वादेशः याशाद्वस्यवसमम्याइत्योत्वम् क्रियासमभि
हारेसर्वकालेषुमध्यमैकवचनंपंचम्याः ११ क्रिया
णांसमभिहारेः क्रियासमभिहारः सर्वेवतेकालाः
सर्वेकालाः मध्यस्यैकवचनेमध्यमैकवचनंपोनः
पुन्यंभृशार्थोवाक्रियासमभिहारः क्रियासमभिहा
रेवर्तमानाद्धातोः सर्वेषुकालेषुअतीतवर्तमानभ
विष्यत्सुपंचम्याःसंबंधिनोमध्यमपुरुषस्यैकवच
नेभवति कालेषुविविक्तवचनेनैवअतीतवर्तमान
भविष्यतांत्रयाणांग्रहणोसिद्धेसतिसर्वग्रहणंसर्वे
पुपुरुषेषुसर्वेषुवचनेषुच प्राप्तेषुपंचम्यामध्यमैक
वचनमेवयथास्यादित्येवमर्थमलुनीहिलुनीहीत्ये
व अयंलुनाति इमौलुनीतः इमेलुनंति लुनीहिलुनी
हिइत्येवत्वंलुनासि युवांलुनीथः यूयंलुनीथ अहंलु
नामि आवांलुनीवः वयंलुनीमः लुनीहिलुनीहिइत्येव
अयमलावीत् इमावलाविष्टाम् इमेअलाविषुः लुनी
हिलुनीहिइत्येव त्वमलावीः युवामलाविष्टम् यूयम
लाविष्ट लुनीहिलुनीहिइत्येव अहमलाविषम् आवाम

लाविष्व वयमलाविष्म लुनीहिलुनीहीत्येव अयं ल
विष्यति इमौ लविष्यतः इमे लविष्यंति त्वं लविष्यसि यु
वां लविष्यथः यूयं लविष्यथ अहं लविष्यामि आवां लवि
ष्यावः वयं लविष्यामः लूञ्छेदने वर्तमाना परस्मैपदे
श्ना श्नादेः ष्वादीनां ह्रस्वः अनिवविकरणो इति नियमा
द्गुणाभावः द्विबहुत्वयोः उभयेषामीकारः तीत्वम
प्रेतिप्रत्यये श्नादीनां विकरणस्येति नाशब्दस्यास्यालोपः
अद्यतन्यामह्यस्तन्यादिस्मिन्नद्यतन्याम् इकारश्चेकारो सि
विपरस्मै इस्यथोसिचः पूर्वेमिशगमोः सार्वधातुकस्ये
तिइट् सिवपरस्मै इति वृद्धिः दिस्योसिवइतीट् इदस्ये
टीति सिचो लोपः अलनउत्सिजभ्यस्तविदाभ्यो भेवरस्य
नउस् निमित्ताभावस्य येसिचभ्यत्वमनववर्गस्यपदेतिन ।
स्वरः भविष्यंत्यामिट् गुणः षत्वम् भावकर्मणोरपि
सर्वग्रहणादेव परस्मैपदिनां पंचम्याः परस्मैपदमध्य
मैकवचने हि आत्मनेपदिनां आत्मनेपदमध्यमैकव
चने स्वाणवाभीत्यापद्दि अपरमितिवचनात् लुनी
हीत्यस्यादिवेवलम् लुनीहिलुनीहि इति नेधुभ्योभिर
स्माभिवों लूयते लुनीहिलुनीहि इति देवदत्तेन लूयते
केदारः त्वं लूयसे अहं लूये लुनीहिलुनीहि इति लूयते
केदारः स्वयमेवेति कर्मकर्तरि आत्मनेनेसेप सार्वधा
तुके यक् अधीष्व अधीष्वेत्येव अयमधीते इमौ अधीयाते
इमे अधीयते त्वमधीषे युवामधीयाथे यूयमधीध्वे अह
मधीये आवामधीवहे वयमधीमहे अधीष्व अधीष्वेत्येव
अध्यगीष्ट अध्यगीषातां अध्यगीषत अध्यगीष्ठाः अध्य

गीषाताम् अध्यगीढ्वम् अध्यगीषि अध्यगीष्वहि अ
ध्यगीष्महि अधीष्व अधीष्वेत्येव अयमध्येष्यते इत्या
द्युदाहार्यम् इङ् अध्ययने अधिपूर्वः वर्तमाना आत्मनेप
देषु श्नाश्नादेर्लुक् स्वरादाविवर्णोवर्णान्तस्य धातो
रियुव् आत्मनेचानकारादिति श्नेरन्त्यस्य नकारलोपः
भविष्यंत्यां गुणः अस्य ह्रस्ववचने अप्रयुज्यमाने हि स्वयो
र्विषयेत्तषमोवद्यते लुनीहिलुनीहीत्येव यूयं लुनी
थ यूयं लुनीत लुनीत यूयं लुनीथ यूयमलाविष्ट ल
विष्यथ एवमधीष्व अधीष्वेत्येव यूयमधीध्वे अधीध्वम
धीध्वमित्येव यूयमधीध्व इतिवा यूयमध्यगीढ्वम् अ
धीष्यध्वे इत्यनुप्रयोगः कार्यः अध्यगीढ्वमित्यत्र सिचोप
कारे इति सिचो लोपः नाम्यंताद्धातोर्धि इति षस्य ढः णा
ज्ञादेशादिप्राप्त्वात् यथा विध्यनुप्रयोगः यथा लुनीहि
लुनीहीत्यत्र अयं लुनातीत्यत्र लूञ् एव प्रयोगः द्विनवी
तिलानुपयुज्यते एकस्मिन्कारकेनेक क्रियासंबंधः
समुच्चयः तत्र समुच्चयेन्यतरस्याभिनिहितस्वत धर्मांग्रा
स्वस्य योगो वा भवति एतेयथाग्रामंयथा अटवीमवस्क
न्दलुनीहिनेन्दलंमूषाणामारत्नानि हरः मर्दांगनाः वि
गृहवकेन मृविहिषाव षष्ठीयः स्यमासाखास्यमृद्दति पं
रिवः इत्यत्रपत्ते अटवीविवस्कंद ल्वलाबनेन्दलं समा
हरत्वात् जहारसंदधौ इत्यपि भवति कूआभोजना
भावा द्विप्रत्ययांतस्याद्वि प्रयोगो न भवति समुच्चये
सामान्यवचनस्येति क्रिया सामान्यवाचिन कृकेर
तिक्रमो अनुप्रयोगः साघोगोयतनी २२ माषाहेत ।

सा
बो
८

8

योगेसति धातोरद्यतनी भवति। माशब्दः प्रतिषेधवा
ची प्रतिषेधश्च वर्तमानाभविष्यंत्यो विषयेऽतिवर्तमा
नभविष्यत्कालविहिताः प्रत्ययाः प्राप्ताः माकार्षीत
डुकृञ्करणे मा भूत् एवं अद्यतनी दि प्रत्ययादिः
प्राप्तो न मा मास्मयोगे इति निषिद्धः सिवृ सिवि परस्मै
इति सिद्धिः सिच इतो द्ध्योगे अद्यतन्यां त्रिषेधे वा वीमाश
ब्दो ग्रहणेनेनेह न भवति देवदत्तो मा पश्यति त्वामात
द्धितो या यामिस्मनेन माभिस्मस्य सादेशः इति शेषेत
तोऽत्कारस्य फौ श्रयणे पदस्वं वैयोऽश्चलि दृशोः पश्यतीत ॥
मास्मयोगे ह्यस्तनी च २२ मास्मशब्देन योगे मास्मयो
गे मास्मशब्देन योगे सति धातोरद्यतनी भवति ह्य
स्तनी च मास्म कार्षीत् मास्म करोत् अद्यतनी ह्यस्तनी
नमा मास्मेत्यद्यतन्यादि प्रतिषेधः अन्यत्स्थापितम् वर्त
मानानि तस् अन्ति सि थस् थ मि वस् मस् ते आते अन्ते से
आथे ध्वे ए वहे महे २४ मादयो वर्तमाना संज्ञा भवति व
र्तमाना संज्ञया कृत प्रयोजनम् संप्रति वर्तमानेन्यादिषु
पचति पचतः पचंति पचसि पचथः पचथ पचामि
पचावः पचामः पचते पचेते पचंते पचसे पचेथे पच
ध्वे पचे पचावहे पचामहे पच्यादयः श्लिसे संध्यन्त
रलोपः संध्यंतरे संध्यंतरादेशः परलोपश्च अस्य वसो
दीर्घः इति वकार मकारयोर्दीर्घः आने आथे इति च आ
ने आथे इत्येतयोराकारस्य एत्वम् सप्तमी यात् यातां
युस् याम् यातम् यात याम् याव याम ईत ईयातां ईर
न् ईथास् ईयाथाम् ईध्वम् ईय ईवहि ईमहि यादयः

दयः सप्तमी संज्ञा भवंति सप्तमी संज्ञया कृत प्रयोजनं
विध्यादिषु सप्तमी चेत्यादिषु पचेत् पचेताम् पचेयुः
पचेः पचेतम् पचेत पचेयम् पचेव पचेम पचेत प
चेयाताम् पचेरन् पचेथाः पचेयाथाम् पचेध्वम् प
चेय पचेवहि पचेमहि पच्यादयः श्लि याश
ह्रस्वस्य सप्तम्या इत्तीलोपम् यास्यमोरियमियुसो इति
यामिति स्यस्य इयम् एसः इत्य स्य च इयुम् पंचमी तुता
म् अंतु हि तम् त आनि आव आम ताम् आताम् अंता
म् स्व आथाम् ध्वम् ऐ आवहै आमहै २९ त्वादयः पंच
मी संज्ञा भवंति पंचमी संज्ञया कृत प्रयोजनम् पंच
म्यनुमतौ विध्यादिषु पचतु पचताम् पचंतु पच
पचतम् पचत पचानि पचाव पचाम पचताम् प
चेताम् पचंताम् पचस्व पचेथाम् पचध्वम् पचै प
चावहै पचामहै पच्यादयः श्लि अ संध्यंतरलोपः
हेरकारादहंतेरिति हिलोपः आदाताम् आथाम् आदेरि
त्याताम् आथाम् इत्येतयोराकारस्य एत्वम् ह्यस्तनी दि
ताम् अन् सि तम् त अम् व म त आताम् अंत थास् आ
थाम् ध्वम् इ वहि महि ३० द्यादयः ह्यस्तनी संज्ञा भवं
ति ह्यस्तनी संज्ञया कृत प्रयोजनम् अद्यतन्यादिषु ह्य
स्तनी क्रियातिपत्तिषु इत्यादिषु अपचत् अपचतां
अपचन् अपचः अपचतम् अपचत अपचम् अपचाव
अपचाम अपचत अपचेताम् अपचंत अपचथाः अ
पचेथाम् अपचध्वम् अपचे अपचावहि अपचामहि
पच्यादयः हेस्योरकारो दीर्घ मन्त्रादिष्वो इति धोः वा

बो
५ बो

विरमेइतिरस्यलः सस्यविसर्जनीयः अहान्वादि अ
न्वि अकारेअसंयोगत्वलोपः आदानामाधामारेतिः
अस्यवमोदीर्घः एवमेवायतनो एवमेवन्यादयएव
यथोक्तक्रमेणायतन्ती संज्ञाभवंति अयोजनेआव
न् अपातीन् अपाक्ताम् अपात्तः अपातौः अपात्तम्
अपाक्तः अपातम् अपात्व अपात्म अपक्त अपत्ताम्
अपत्तत अपक्याः अपत्ताथाम् अपध्वम् अपत्ति अ
पत्वहि अपत्महि एवम्न्याद्यः अहान्वादि सिज्य
न्तस्या अस्यवदीर्घः परस्मैपदेअपधादीर्घः हिस्योसि
वद्रे टकारस्तस्येदीत्यर्थः नकारस्यकारयकारेअ
ग्रहास्पदीवितिसिन्नलोपः अनअसितिअनअस्तआ
त्मनेवानकारादिर्न्यतन्हस्यनलोपः भविश्ववर्ग
स्यकिः नस्यधकारेपरेतन्तीयसम्पत्यर्थेइतियाः परो
क्षाःद्वअतमअउसयल अथुस अअहेवम पथानेइ
रेसे आथेधे एवहेमहे अजादयः परोक्षासंज्ञाभवंति
परोक्षसंज्ञयाक्तप्रयोजनम् चरापरोक्तावेकोसिन
मनेनेत्यादिअ पपाच पेचतुः पेचुः पेचिथ पपक्थ
क्थ पेचथुः पेच पपाच पपच पेचिव पेचिम पेचे
पेचाते पेचिरे पेचिषे पेचाथे पेचिध्वे पेचे पेचिवहे
पेचिमहे एचुअअदयः टकारस्याकारादेशोत्यर्थः
थलोलकारः थलिवसेटीत्यर्थः चरापरोक्तेतिद्विर्व
अभ्यासस्यादिर्व्यंजनमवशेष्यमितिवलोपः अस्या
पधेतिअपधादीर्घः अमसेकवचने अटिणलमावे
तितेजोनवाहोपधादीर्घः परस्मैपदेहिल्वकनयोः

परोक्तायांचेन्यग्रणत्वमसर्वेंधात्मनेइतिसर्वेस्मि
न्नात्मनेपदेतन्नैवअस्यैकव्यंजनमध्येइतियात्वा
कारस्यपत्वमअभ्यासस्यवलोपः थलिउपदेशो
त्वतइतिनेचोतराद्धाइट् इटपतेथलिवसेटीति
पत्वाभ्यासलोपौव्यंजनादौपविवचीतिइअभा
वेशमेक्तसभक्षइतिनियमादिट् श्वस्तनीता
तारौतारसतासितास्थसतास्थतास्मितास्वस
तास्मसतातातारौतारस्तासेतासाथेताधेताहे
तास्वहेतास्महे तादयः श्वस्तनीसंज्ञाभवंति
श्वस्तनीसंज्ञयाक्तप्रयोजनम् भविष्यतिभवि
ष्यन्त्याशीः श्वस्तन्यइत्यादिअ अन्तराभ्यामपिसं
ताभ्यामेवप्रयोजनम् पक्तापक्तारौपक्तारः
पक्तासिपक्तास्थः पक्तास्थ पक्तास्मि पक्तास्व
पक्तास्मः पक्तापक्तारौपक्तारः पक्तासेपक्ता
साथेपक्तासाधे पक्ताहे पक्तास्वहे पक्तास्महे
पविवचीतिइडभावः चवर्गस्यकिः आशीः या
त्यास्ताम्यासुःयास्यास्तम्यास्त यासम्
यास्वयास्म सीष्टसीयास्ताम्सीरन्सीष्टाःसी
यास्थाम्सीध्वंसीयसीवहिसीमहि यादयः
आशीःसंज्ञाभवंति पच्यात् पच्यास्ताम् पच्या
सुः पच्याः पच्यास्तम् पच्यास्त पच्यासम् पच्या
स्व पच्यास्म पक्षीष्ट पक्षीयास्ताम् पक्षीरन् प
क्षीष्ठाः पक्षीयास्थाम् पक्षीध्वम् पक्षीय पक्षीव
हि पक्षीमहि सकारेचवर्गस्यकिः स्यस्येतादि

स्यादीनि भविष्यन्ती स्यति स्यतः स्यन्ति स्यसि स्यथः स्य-
थ स्यामि स्यावः स्यामः स्यते स्येते स्यन्ते स्यसे स्ये-
थे स्यध्वे स्ये स्यावहे स्यामहे स्येन युक्तानि स्यादीनि
लिङ्‌संज्ञानि स्यादीनि वचनानि भविष्यन्तीसंज्ञा-
नि भवन्ति स्येन योगः पश्चादपि स्यादिति स्यति स्यत-
स्स्यन्तीति पठितानि पक्ष्यति पक्ष्यतः पक्ष्यन्ति पक्ष्य-
सि पक्ष्यथः पक्ष्यथ पक्ष्यामि पक्ष्यावः पक्ष्यामः प-
क्ष्यते पक्ष्येते पक्ष्यन्ते पक्ष्यसे पक्ष्येथे पक्ष्यध्वे पक्ष्ये प-
क्ष्यावहे पक्ष्यामहे पचिवचीति २३ भावः चवर्गस्य
किः षत्वम् स्यादीनि क्रियातिपत्तिः स्यत् स्यताम्
स्यन् स्यः स्यतम् स्यत स्यम् स्याव स्याम स्यत स्येता-
म् स्यन्त स्यथाः स्येथाम् स्यध्वम् स्ये स्यावहि स्याम-
हि स्यसंहितानीत्येव स्येन युक्तानि स्यादीनि क्रि-
यातिपत्तिसंज्ञानि भवन्ति क्रियातिपत्तिसंज्ञायाः
प्रयोजनम् ग्रहात्वादिरिहलभ्यतनी क्रियातिप-
त्तिश्चिमादिश्च अपक्ष्यत् अपक्ष्यताम् अपक्ष्यन् अप-
क्ष्यः अपक्ष्यतम् अपक्ष्यत अपक्ष्यम् अपक्ष्याव अप-
क्ष्याम अपक्ष्यत अपक्ष्येताम् अपक्ष्यन्त अपक्ष्यथाः
अपक्ष्येथाम् अपक्ष्यध्वम् अपक्ष्ये अपक्ष्यावहि अपक्ष्या-
महि दश याः सार्वधातुकम् षस्नामयत्यादी-
नामाद्याद्यावर्तमानासप्तमीपंचमीह्यस्तन्यः ता-
स्साः सार्वधातुकसंज्ञा भवन्ति सार्वधातुकसंज्ञायाः
प्रयोजनम् जुहोत्यादीनां सार्वधातुके श्लत्यादिश्च
जुहोति जुहुयात् जुहोतु अजुहोत् हुदानादनयोः

वर्तमाना ति सप्तमी यात् पंचमी तु ह्यस्तनी दि इ-
त्वि जुहोत्यादेर्द्वित्वं च जुहोत्यादीनां सार्वधात-
के इति द्वित्वं होजः ह्यस्तन्याम् ह्वादिः गुणाः स-
प्तम्यां चेति सप्तम्यां गुणाभावः तन्वाद्याः षट् सा-
र्वधातुकसंज्ञा इति कस्मान्न व्याख्यायते मैवम् यद्या-
द्यानां षण्णां सार्वधातुकसंज्ञा विवक्षिता स्यात् तदा
सर्वेषामात्मने सार्वधातुके इत्यनेनैव अयते नी-
परोक्ताया गुणाभावस्य सिद्धत्वात् यतस्त्याशिषो-
श्चात्मनेपरोक्ताया चेति पृथक् सूत्रद्वयं न कृतं
इति पंडितभट्टाचार्यजगन्नाथविरचितायां बालबो-
धिन्यां सारस्वतव्याख्याने प्रकरणे परस्मैपादः प्रथमः
प्रत्ययः परः १ इह धातोरेको वक्ष्यमाणः प्रत्य-
यः स प्रकृतेः परो भवतीति परिभाष्यते पंचम्यते
भ्यः प्रत्यया विधीयंते पंचमीचरितिनिर्देशेभ्येति
दिक्शब्दयोगे भवति दिक्शब्दाभ्यां च पूर्वापराभ्यां
प्रकृतेर्योगस्संभवतीति अन्यथा प्रकृतेः पूर्वेऽपि वा-
स्यः परेवेत्यनियमे प्राप्ते नियमः क्रियते यद्यपि
परः कृत्वविधास्प्रयोगार्थं च जिन्यादौ सर्वेऽप्येषष्ठी नद्या-
दिषु वर्तमानाः सर्वथा पचवद्याप्यस्यादिति
नियमः क्रियते स्यादीनां तस्मात्स्वादाहेति प्रकृतेः प-
रत्वमुक्तं ततो लोपश्च यथा न दृश्यते उपगवः अ-
जा कुमारी पचति पचेत् पचतु अपचत् अपाक्षीत्
पपाच पक्ता पक्ष्यात् पक्ष्यति अपक्ष्यत् चिकीर्षति
प्रजीयति पोपूयते पुत्रकाम्यति पाचयति पाप

बी
बो
११

च्यते गोपायते ऋ भकारः गुप्तिज्किद्भ्यः सन् २ गु
पगोपने तिज निशाने कित निवासे एभ्यो धातुभ्यः
सन्प्रत्ययो भवति जुगुप्सते तितिक्षते चिकित्सति
गुप्तिज्कित् अनेन सन् नकारमन्यवर्णास्येत्यर्थः
उवर्णो गुपादिभ्यश्चेति इडभावः चपरोत्तेति द्वित्वंस
निवानिरीति गुणाभावः अभ्यासस्यादिर्व्यंजनमव
शेष्यम् कवर्गस्य चवर्गः इति न स्यजः कस्य चः तिजे
चवर्गस्याकिंच्छत्वम् वर्तमानातेति श्लिस्वसंध्यत्
सलोपः गुपो निंदायाम् तिजः क्षमायां कितो रोगाप
नोदने सन्निष्यते तेनेह न भवति गुप्तिः गोपयत्यो
स्वकृत्तीति इडभावः तेजनम् संकेतः क्षियाक्तिः इ
डभावे सन् मानवधदान्शान्भ्यो दीर्घश्चाभ्यासस्य २
मान पूजायाम् वध बंधने दान खंडने शान तेजने
ने एभ्यः सन् भवति एषामभ्यासस्य वदीर्घः मानेर्वि
चारेर्थे सन्निष्यते शिष्टेभ्यः स्वार्थे मीमांसते वीभत्सते
दीदांसति शीशांसति सन् एवंवरिडभावः द्विवचना
दिव्यंजनलोपः ह्रस्वः सन्यवर्णस्येति इत्वम् वधेः तृ
तीयादेर्वे ढधभांतस्येति वस्य भः अनेनाभ्यासस्य दी
र्घः मनोरनुस्वारः घञोघश्च शिरासिति धस्य तः विचा
रे इति किम् सम्माननम् बंधेति धुरू धुवामित्यलादे
शः न तु मान्दाम्नानामभ्यासस्य सामान्यविहितं ह्र
स्वमित्यमचवापिन्याशाकारस्यैव दीर्घः कस्मान्न भव
ति दीर्घस्य दीर्घकरणे किं फलमिति चेत् ह्रस्वस्य र
नस्य च निवृत्तिः वधेस्तकारस्यैव प्राप्नोति उच्यते प्र

भ्यासविकारेष्वपवादउत्सर्गान्न बाधते इति वचनादप
वादो दीर्घो ह्रस्वमित्यं च न बाधते तेन ह्रस्वः इति ह्रस्व
त्वस्य इत्वे पश्चाद्दीर्घः धातोर्वा कर्मणस्तुमन्तादिच्छत्
येककर्तृकात् ५ तुमंतेभ्यः सन् तत्सः एकः कर्ता
यस्य स एककर्तृकः नत्तश्चेति तेनांतवाच्यः समा
सांतः तुमंतो यो धातुः इच्छते कर्मतेन सह एककर्तृक
तस्मात् सन् भवति भोक्तुमिच्छति बुभुक्षते भुज पाल
नाद्येथेककर्तृकेच्छितिकम् त्वामिच्छेत्सपथाग्रण
चवर्गस्याकिः अनेन सन् स्वराणां नामिनां सनीति ल्हापकै
हसो निवृत्तिः तस्मिन्निवृत्ते निमित्ताभावे नैमित्तिक
स्याप्यभाव इति गुणादिकार्यमपि निवर्त्तते तेन भुज
स इति स्थिते चपरोत्तेति द्वित्वं अलादिर्व्यंजनलोपः
द्वितीयचतुर्थयोरिति चस्य भः चवर्गस्याकिः बत्वम्
पूर्ववत्सत्वं तादिविवर्त्तमानात्मनेपदं ते श्लिस्वसं
ध्यत्सलोपः पतेर्भोक्तुमिच्छतीत्यादि वाक्यं भवति
घटइच्छतेर्भोजनम् कर्म य एवेच्छति स एव भुजेः क
र्तेत्येककर्तृकत्वम् एवं कर्तुमिच्छति चिकीर्षति डुकृ
ञ् पूर्ववत्तुमादिनिवृत्तिः सन् स्वराणां नामिनां सनीति दी
र्घः रादेर्नस्येद्गुनामिनो र्विरिति दीर्घः कीर्द्वित्वं ह्रस्व
कवर्गस्य चवर्गः चत्वं ति शल्वि श्वसंध्यत्सलोपः प
ठितुमिच्छति दृष्टुमिच्छतीति दिदृक्षते दृशिर प्रेक्षणे इकारलोपो
वा श्रृपौ नम् सनि र शोर्वर्णो कारइति अकारागम
ः अकारागमः रत्वम् छशोश्चेति शस्य षः तवर्गस्य
षटेति तस्य टः धातुत्व तुमादिनिवृत्तिः सन् द्वित्वं अका

रञ्जुवृणांस्यसम्वृणांस्येतीत्वम् श्राघह्नुस्थाशपः ज्ञप्स
षष्ठोः कस्मैइतिकः षत्वम् ज्ञाकस्मट शोसनश्रतितं
ज्ञोतवादात्मनेपदम् कर्मणाइतिकिम् गमनेनइच्छति
त्वमभावात्ज्ञनभविष्यतीतिवेतर्हिज्ञनवार्थेकर्मग्रह
णाम् तत्संज्ञाइतिकिंभोजनमिच्छतिइच्छतिनेतिकिं
पदितंज्ञानाति शाकपूषइणाग्नावदत्मलभक्रमे।
तित्वम् एककर्तृकादितिकिम् देवदत्तस्यभोजनमि
च्छति यज्ञदत्तमभावाज्ञास्तीतिवेतर्हिएककर्तृग्रहणं
विस्पष्टार्थम् इच्छासन्नंतात्मनेप्यते चिकीर्षतमिच्छ
ति शोषिकात शोषिकानेष्टः मत्वर्थोत्मनेवर्थिकः स
न्नूपः प्रत्ययोनेच्छासन्नंतात्मसन्निष्यते केचित्तइच्छाया
इच्छाकर्मत्वाभावान्निकीर्षितमिच्छतीतिवाक्यमपि
नभवतीत्याहुः तेनात्रसञ्ज्ञास्तिइच्छासन्नंतादितिकिं
जुगुप्सितमिच्छतिचजुगुप्सिषतेजुगुप्साशब्दात्नेनसन्
तूरुप्रत्ययस्यचलोपः एवंवत्सन्नंतादित्यात्मनेपदम् शी
ङ्कार्यां सन्वत्कत्वः कृतंपातिष्यतीत्यत्रमार्गे के कृ
तेपिपतिषति पतज्यपाती ज्यकारः शषादिगुणादी
नगोःसन् सनीवंतवेभ्रस्जदम्भुश्रिस्वृयूर्णुभरज्ञपि
विसनितिनिपतितिदरिद्राणामितितेज्ञोतवाद्धाइटद्वित्वे
सन्यवृणांस्येतिइत्वम् प्याभविष्यतीत्यत्रमार्गेकेपा
मुमूर्षते मृङ्प्राणत्यागे सनस्वरान्तानांसनीतिदीर्घे
उरोष्ठ्योपधस्यवेतिराकारस्य उरत्वामिनोर्वेतिदी
र्घः द्वित्वेरूपं एवंवत्सन्नंतादित्यात्मनेपदेशाम्भेष्टिष
तेलंद्विद्वेशोतितेज्ञोमरेचिकरणोग्रयत्नमार्गेशाम्भ।

आत्मनेपदनियमात् शेषात्कर्तरिपरस्मैपदं लङिभ
क्रियतेमानास्समगीलिङ्दाहृता लोट्पंचमीसमा
ख्याता लट्स्वस्तन्यभिधीयते लट्नामायतनीह्या
लिट्परोक्षासमाख्याता लट्श्वस्तनीसमाख्याता।
लिङाशीःपरिकीर्तिता लृङितिस्याद्भविष्यन्तीक्रिया
पत्तिर्लृङुच्यते नाम्नआत्मेच्छायांयिन् ५ आत्मनेइच्छा
आत्मेच्छाकर्मणाइत्येव नाम्नः कर्मणः आत्मेच्छायां
गम्यमानायांवायिन्भवति इकारउच्चारणार्थः स्वव
णांस्येत्यघौ पुत्रमिच्छत्यात्मनः पुत्रीयति पटमिच्छत्या
त्मनः पटीयति श्वेनेनयिन् यिन्यवृणांस्येतिइत्वम् ते
यान्तव्ह्रतिधातुसंज्ञावर्ततिशप्लिपतेवाक्यम् श्रूयमा
नः पुत्रमिच्छतीत्यत्रकस्मात्नभवति शक्तिस्यात्मेच्छा
उच्यते इहात्मग्रहणानकर्तव्यम् इच्छात्मनएवसं
भवति आत्मग्रहणात्मार्थम् परात्किंचिदिष्यते
तदार्थप्रत्ययः नाम्नइतिकिम् धातोर्माभूत् आत्मनः
पेक्तुमिच्छतिकर्मणाइतिकिम् आत्मनःपुत्रेणेच्छति
मोतात्यथानांनेष्यते इदमिच्छत्यात्मनः किमिच्छत्या
त्मनः उभ्यमिच्छत्यात्मनः स्वरिच्छत्यात्मनः मनसः प्र
जायामर्थेयिन्वक्तव्यः नमस्यतिकुरुम वरिवसः परि
चर्यायाम् वरिवस्यतिगुरुम् चित्रङाश्चर्ये इकार
आत्मनेपदार्थः चित्रीयते यिन्यवृणांस्येतीत्वम् वृष
वृषयोर्मैथुनेच्छायांगम्यमानायांसकारागमोवैयि
न्वक्तव्यः वृषस्यति वडवा वृषस्यतिगौः मैथुनेच्छा
यामितिकिम् वृषीयतिसादी वृषीयतिहालिकः ली

दलवणाद्यो लालसायामर्थे सागमादिर्यिन्वक्तव्यः लाल
साभोजनस्पृहा क्षीरस्यति बालः लवणस्यति करभः दे
त्वाभावोऽत्र वक्तव्यः लालसायामिति किम् क्षीरीयति गो
पः लवणीयति वाणिक् नाम्नो लालसायामर्थे ग्रसा
गमादिर्यिन्वक्तव्यः दध्यस्यति मधस्यति सागमादिवि
धाने दधिस्यति षत्वाभावोऽत्र वक्तव्यः काम्यच् २ नाम्न
आत्मेच्छायामिति वर्त्तते नाम्नः कर्मणः आत्मेच्छायां
ष्यमाणायां काम्यप्रत्ययो भवति पूर्वेण यिन् च पुत्रमि
च्छत्यात्मनः पुत्रकाम्यति धनकाम्यति पक्षे पुत्रीयति
धनीयति कर्मण इति किम् आत्मनः पुत्रेणेच्छति उप
मानादाचारे ३ मेद्रकर्मणो नाम्नो येन यिन्वर्त्तते न काम्यः उ
पमीयते येन तदुपमानम् उपमानात्कर्मणः आचारे
र्थे वा यिन्भवति छात्रं पुत्रमिवाचरति पुत्रीयति रथ्य
रथ्यामिवाचरति रथीयति उपमानादिति किम् पुत्रमा
चरति आचारे इति किम् छात्रं पुत्रमिव पश्यति कर्मण
इति किम् छात्रेण पुत्रेणेवाचरति अपिकरणाद्यिन्व
क्तव्यः प्रासादे इवाचरति प्रासादीयति कुट्यां पर्यंकी
यति संवके कर्त्तुर्यिन्सलोपश्च ४ उपमानात्कर्त्तुरा
चारेर्थे वा यिन्भवति सकारस्य च वा लोपः यशाहो
त्वाचरे यत्र मुख्यक्रियायां प्रवर्त्तमानो यदा स्व अपिका
येम् संचरितेन नरान्नपिकरोति यदि न संचरितेन राज
त्वक्रियामेव सोऽत्वाचयः यथाभिसारिकावानयति
अभिसारनेमुख्येप्रेतिनः यदि गौ संचरितान् नरान्नामयया
नयति यदि न संचरितान् नरानभिसारिकेवाहति एवं सर्वेषा

यिन्भवति यदि कविति सकारस्य च तेनेदानस्य लोप
श्च भवति काकः श्येन इवाचरति श्येनायते हृषस्ते
आत्मनायते अत्र श्येनः काकस्य हृषस्य च आत्मा
ण उपमानम् अनेनार्थेः इकारः आयं तान्भेतम्पदेः
आयं तान्भ्रेतम्पात्मनेपदम् ते अनि उदकं पय इवाचर
ति पयायते पक्षे पयस्यते नाम्निः जनेर्नोऽन्तादिस्यादेवा
दिलोपः ओजनमप्सरसो नित्यं सलोपश्च इष्यते ओज इवा
इवाचरति ओजायते विद्वान्विति विलस्यम् लत्वा
आकरणस्येति इह यज्ञो वभावे पिवितो नल्वक् अप्स
रा इवाचरति अप्सरायते वर्णोमस्य विपिरिति अन्य
सकारस्य लोपः तेनेह न भवति हंसायते सारसाय
ते लिंगान्कर्त्तराचारे विधस्य यो पीष्यते इकारउ
च्चारणार्थः अश्व इवाचरति अश्वति वेलोपोऽनस्य
तिवलोपः यदि वेलोपः स च कुलद्रुहां वर्त्तते नेदाव
लोपोऽत्र वक्तव्यः वाष्पोष्मफेनेभ्यः उद्वमनेर्थे आपि
तिष्यते वाष्पमुद्वमति वाष्पायते ऊष्माणमुद्वमति
ऊष्मायते फेनमुद्वमति फेनायते कंड्वादिभ्यो यन्व
क्तव्यः णकारो न णकारेऽपर्थः कंड्वादयो धातव
परेषामर्हे तो न्यायः तेन नाम्यन्तयोरिति गुणः आगमः
तद्विशेषार्थं यणो णानुबन्धकरणम् कंडूञ् सौत्रो
धातुः ञानुबन्धत्वादुभयपदम् कंडूयति कंडूयते ए
स असूयति नाम्यन्तानां यणायिनिदीर्घः महीङ्म
हीयते ङानुबन्धत्वादात्मनेपदम् भिषज् भिषज्यति
मगधमगध्यति इत्यलोपः यथाप्रमाणी नीलिणार्थि

बो
बो
१४

न्नापयति वरयतेननौं अनु अपारहस्तो अमलमादिं इ
म् एवमादयः कंड्वादयोलस्यानुसारेणवोद्धव्याः इन्
कारितेवधात्वर्थे ४ नामस्त्यवतामौयात्वर्थेप्रतिपा
देऽन्यभवति सचकारितसंज्ञः लस्यानुसारेणक्वचिन्न
न्नः कर्मणः क्वचित्करणादितत्करोतितदाचष्टे इ
त्यादौकर्मणः तेनकरोति इत्यादौकरणात् संकेत
रोति संज्ञयति एवंमिश्रयति लवणयति वस्त्रयति पट
माचष्टे पटयति लवयति अत्रकरणमाख्यानेवधा
त्वर्थौ इत्याप्रतिपादयेत इविलिंगस्येत्यन्त्यस्वरादिलोपः
करणाद्यथा हस्तिनाअतिक्रामति अतिहस्तयति वी
णया उपगायति उपवीणयति सेनया अभियाति
अभिषेणयति एवंवरंत्यस्वरादिलोपः अश्रमयति
कारागमस्यस्यापि सेनासकारस्य उपसर्गात्स्तनो
ति सवतिस्यासेनयसेधपतिभाषयास्यानिवद्भावा
त्वोरस्योपदेशेतिदीर्घोनास्ति स्पष्टेष्वगुणोनभवति
इतिलिंगस्यानेकाक्षरस्यान्त्यस्वरादेर्लोपः ५ नपक
मनेकम् अनेकमत्वंयस्यतदनेकाक्षरम् अंत्यस्व
रआदिर्यस्याअवयवस्यसोऽत्यस्वरादिः अनेकाक्षरस्या
नेकस्वरस्यलिंगस्य इतिपरेअंत्यस्वरादेरवयवस्य
लोपोभवति इत्कारितेमित्यक्षोकात्मदाहरणानि
पटयतीत्यादौअंत्यः स्वरोनकस्यचिदादिः सत्यम् या
यंतवदेकस्मिन्निति सहस्मिवस्वन्नोमितिवत्वम् अध्य
वतोभ्यइतिणत्वम् तेथानवइतिपातसंज्ञाति अवि
गुणः पश्चपू अत्रक्रमणयानवानानिपातनयोः ६

नाप्रतिपादयेते एवंलोमान्यनुमार्ष्टि अनुलोमयतिके
शिन्न अनुलोमशब्दात्समासांतेनअकारान्तादनुलो
मंकरोतीतिविग्रहेइनेकृतेति अनुलोमयति अ
नुकूलयति प्रतिकूलयतीत्यादाहार्यम् चलाङ्गोतने
नत्रिषुपेचरत्रिष्यते पयोव्रतयति व्रतेपयोभुंक्ते इ
त्यर्थः अपिकरणाविन् शूद्रान्नेव्रतयति व्रतेनभुंक्ते
इत्यर्थः अर्थवेदसत्यानामिति परे आपुगागमोवक्त
व्यः अर्थमाचष्टे अर्थापयति वेदापयति सत्यापयति
कारितसंज्ञयाकृप्रयोजनम् कारितेअसंध्यक्षराणांवि
त्यादिषु धातोर्हेतौ ५ कर्तारं यः प्रेरयति सहेतुः
हेतावर्थेधातोरिन्भवति कारितसंज्ञश्च हेतुव्यापा
रइहहेतुशब्देनोच्यते कारयतिपाठयति कुर्वंतंप्र
ठंतंप्रेरयति इन् अस्योपधेतिवृद्धिदीर्घौ । ति । आवि गुणः
कारीषोध्यापयति इङ्अध्ययने अधिपूर्वः अधीया
नंप्रयुंक्ते इन् क्रिजिक्रीङामिनौत्वात्वम् आतिस्तोश्री
तिपकारागमः ति आवि गुणः नन् अचेतनः कारी
षः कथंहेतुः स्यात् उच्यते यः अविर्णकर्तृः करोति
यश्चाध्येषणाय मन्तव्यसमर्थे कर्तारंसंपादयति सहे
तुरुच्यते यथाभावयतिभृत्यं पवनक्रियायांप्रेषय
ति आत्मायादिप्रेरणाप्रेषणमभ्युच्यते गुरुमभिवादय
ते गुरुः शिष्यमभिवदति शिष्यस्याशिष्यंप्रयुंक्ते ।
शिष्यः अभिवदंतंप्रयुंक्ते अध्यापयति एनाम्एवंके ।
विनयेनप्रेरणामधोक्षणामभ्युच्यते इहतुकारीषःपी
तावसमध्यापनासमर्थं संपादयतीति हेतुर्भवति ।

बृ
८

तदुक्तम् पुषणाप्येषणोक्तवैस्तत्समर्थे तथा चरन्
सकलांश्चैव देवस्य यः स्वतंत्रेणाचारकः इति चुरा
देश्च ॥ ११ ॥ हेनाक्षितिनिवृत्तम् सूचयन्तो वार्थेभात् चुरा
देर्गणादिन् भवति स च कारितसंज्ञः चोरयति चिं
तयति स्तनयति चुरस्तेये चितिस्मृत्यां स्तनदशब्दे
कृतयोः चितेः इकारो नकारागमार्थः इतिदत्वं
येतिज्ञापकान्नकारागमः अनेनेत्वं चुरः उपधाया
गुणः तिष्ठति नाम्यंतयोर्विति कारितस्य गुणः गण
यति स्पृहयति गण संख्याने स्पृह ईप्सायाम् इन
पस्य च लोपः नस्य स्वरादेशापरिभाषया स्थानिवद्
भावात् गुणोस्य पयेति दीर्घो नास्ति स्पृहेरपि गुणो न
भवति इति लिङ्गस्यानेकाक्षरस्यान्त्यस्वरादेर्लोपः
तपकमनेकम् अनेकमक्षरं यस्य तदनेकाक्षरं अ
न्त्यः स्वर आदिर्यस्यावयवस्य सोन्त्यस्वरादिः अनेका
क्षरस्यानेकस्वरस्य लिङ्गस्य इनि परे अन्त्यस्वरादेरव
यवस्य लोपो भवति इन् कारितमित्यत्रोक्तान्युदाह
रणानि तन्त्रपरयतीत्यादौ त्वः स्वरोनेकस्यादि
दादिः सत्यम् आपीतवदेकस्मिन्निति वचनात्केव
लोपिकस्यापि दादिरिव भविष्यति लिङ्गस्येति किम्
चकासयति चकासृ दीप्तौ चकास्तेरपि प्रयोक्ते धातो
रप्येतावितीष्यते अनेकाक्षरस्येति किम् त्वचं गृह्णा
ति त्वचयति इन्कारितेवेतीह अनेकस्वरस्येति न
कृतेवेविष्यात् नत्वमनुवर्तमाने किन्न्यस्यूहणं पृथ्वेव
यान्त्समस्यन्तेविलास्यते इष्यापाद्येकामिनीति न

कार्योंतरस्त्ववनार्थे तेन स्थूलदूरयुवह्रस्वक्षिप्रक्षुद्रा
णांपरस्यान्तस्थादेरवयवस्य लोपो नामिनां च गुणो
भवति स्थूलमाचष्टे स्थूलयति दवयति युवन् यवय
ति ह्रस्व ह्रसयति क्षिप्र क्षेपयति क्षुद्र क्षोदयति पर
स्येति किम् युवह्रस्वयोर्वकारवकारयोर्लोपो माभूत्
प्रियस्थिरस्फिरोरुबहुलगुरुवृद्धतृप्रदीर्घवृन्दारका
णामिनि परे यथासंख्यं प्रस्थस्फवर्बंहिगर्वर्षित्रपद्रा
घि वृन्दारादेशा इष्यन्ते प्रियमाचष्टे प्रापयति एवं स्था
पयति स्फापयति वरयति बंहयति गरयति वर्ष
यति त्रपयति द्राघयति वृन्दयति प्र स्थ स्फानाम
कारस्य दीर्घो वक्तव्यः प्रतिस्फाद्रीतिपाठ आमः वहु
गुणमपपाठायाद्दीर्घो नास्ति तस्य प्रस्योपपाठाश्च
वेरजह्र सदवपोह्नाबोरेव विधास्यमानत्वात् यथा
ह्रस्वतोलत्वाद्व्यञ्जनादेः ॥ व्यञ्जनमादिर्यस्य स व्य
ञ्जनादिः इत्यनेनैव अन्त्यस्वरादेर्लोप इति च व्यञ्जनादे
लेच्चः सकारस्य इनि परे यथा हूस्यादेशो भवति अ
न्त्यस्वरादेर्लोपः पृथुमाचष्टे पृथयति मृदु म्रदयति
भृश भ्रशयति कृश क्रशयति दृढ द्रढयति परिवृ
ढ परिव्रढयति शाह्वग्रहणं स्वराद्यर्थम् लघोरिति
किम् कृत्स्नं करोति कृत्स्नयति संयोगे गुरुरिति गुरु
संज्ञा व्यञ्जनादेरिति किम् ऋतमाचष्टे अर्तयति ए
ष्वादीनामेव यथा ह्वः स्मर्यते तेनेह न भवति वृषभ
माचष्टे वृषभयति तृणयति पृथुं मृदुं भृशं चैव कृ
शं च दृढमेव च परिपूर्वं वृढं चैव षडेतान् रविधौ स्मरे

न् धातोरेकस्वराद्यशाद्र्य्यङ्क्रौ घितौ क्रियासमभिहारे
एकः स्वरो यस्य स एकस्वरः व्यंजनादेरित्येव क्रियास
मभिहारे वर्तमानादेकस्वराद्धातोर्व्यंजनादेर्यशाङ्ः
प्रत्ययो भवति स च चेक्रौ घितसंज्ञः पुनः पुनर्यजतीत्य
र्थे वा धातुत्पते भृशं ज्वलतीति जाज्वल्यते पुनः पुनः क
रोति चेक्रीयते यजदेवताप्रज्ञासंगतकरणदानेषु ज्व
लदीप्तौ क्रस्यायशाङ्ः वापरोत्रेति द्वित्वे पूर्वादिर्व्यंजन
लोपः दीर्घोनागमांतस्येत्यभ्यासस्य दीर्घः क्रजंःस
तरेदेत इतीरेकारागमः चक्रम् क्रौ द्वित्वे पूर्वादिर्व्यंज
नलोपः कवर्गस्य चवर्गः गुणाश्चेक्रौ घितेइति गुणः
चेक्रौ घितौ लादित्यात्मनेपदं नणकारानुबंधचेक्रौ
घितयोरितिधातोर्गुणाभावः ते भ्रान्ति प्रसंध्यतरलो
पः एकस्वरादितिकिम् पुनः पुनश्चकास्ति व्यंजनादे
रितिकिम् भृशमीक्षते क्रियासमभिहारे इतिकिम्
सकृत्पचति धाभिरुविभ्याने ध्यते भृशं शोभते भृशं
रोचते शाच्छ्ग्रहणेत्र्ववर्तमाने पुनः शाच्छ्ग्रहणांस्त्व
विस्तृतिमृति मप्तरि धृपकृशांजपभ्यधात्वन्यधाधम
स्तृविस्तृविसृशोणामेकस्वराभावान्न प्राप्नोति प्रस्य
र्थोंच व्यंजनादित्वाभावात् प्रस्यर्थे स्वपति सोषु
प्यते एवं सोसूच्यते सोसूच्यते स्वपेर्यङ्ग्यंस्य सूचिसो
चने स्वरस्य स्वरणी रुरादेश्चेतिरुन् शाच्छ्ग्रहणाद्यशा
च्छः कारितस्यानामीति कारितलोपः द्वित्वे गुणाश्चे
क्रौ घितेइति गुणः एवं चदात्मनेपदं ते भ्रान्ति प्रसंध्य
तरलोपः अटाट्यते अराट्यते अशाश्यते अटाटिप्राप।

णयोः अस्तृगताविति वा अटपरागतौ अस्वृव्या मो
कुटिलमटति इयर्ति वा कुटिलयति अत्यर्थमश्नुते
शाच्छ्ग्रहणाद्यशाङ्ः चेक्रीयते चेति अकारस्य गुणः
गुर्यंश्वस्य अपइतिस्थिते स्वरादेर्द्वितीयस्येति यस्य प
इतिद्विरुच्यते अभ्यासस्यादिर्व्यंजनमवशेष्यम् दी
र्घोनागमांतस्येति दीर्घः ककारानुबंधोद्रजात्
प्राभोजनेइत्यस्य न भवति अत्यर्थमश्नाति शोशी
यते कणोत्यक्षादने यणवः अत्यर्थं शोणीति य
शाङ्ः स्वरादेर्द्वितीयस्येति णोइत्यस्य द्विर्वचने प्रा
प्ते ननवद्रा इति रेफवर्ज्जे निमित्ताभावे नैमित्तिक
स्याप्यभाव इति नजिमित्तेणानेनिदुमेव इति द्वि
च्यते ईशूवतीतिपूनरभ्यासस्यणत्वम् गुणाश्चेक्रौ
घितेइतिगुणः नाम्यंतानां यणायीति गुमस्यदीर्घः
गात्यथोन्कौटिल्ये एवयशाङ्ोवक्तव्यः नक्रियास
मभिहारे चङ्क्रम्यते दन्द्रम्यते कमपद्विलोपे दु
मदूमस्येसस्यतो कुटिलं क्रामति कुटिलं द्रमति य
शाङ्ः द्वित्वे पूर्वादिर्व्यंजनलोपः अतोनोनुस्वारः
त्यभ्यासस्य गुनुस्वारागमः नस्यावर्गपंचमांतः लप
सदवजपजभदहदशगृभ्यो भावगर्हायामेव
यशाङ्ोवक्तव्यः नक्रियासमभिहारे भावगर्हा या
लपथे गर्हालोलुप्यते सासद्यते चंचूर्यते जंजप्यते
जंजभ्यते दन्दह्यते दन्दश्यते जगृह्यते इने
विधारणात्मवसाढ्नेष धानादेक्षस्य वश्यते यः
जपमानसे जभिजभजभी गात्रविनामे दहभस्मी

कम्राणो दन्दशाने वार्हिंतंलंपति सीदति चरति जपति
जभते दहति दशाति वञ्चत्याय यथाह्वः द्विवे गुणाभ्रेकी
यिते इतिलपेरभ्यासस्य गुणः दीर्घोनागमांतस्येति
दीर्घः चरेः वरफलोरुभ्र परस्यास्येतिअनुस्वारागमः
धात्वकारस्यवऊत्वम् नामिनोर्वोर्विति दीर्घः जपादी
नांचेत्यभ्यासस्यानुस्वारागमः शाम्वहांतः दस्रोः
श्चलिदन्तुवंधेतिनलोपः निजेवियिस्यते हुनितिवराणे नि
पूर्वः वार्हिंनेरीलति यथाह्वः दार्दंनस्यपुरिवनेभ्रेकीयि
ते इतिवस्यनः द्विवे कवर्गस्यचवर्गः गुणाभ्रेकीयि
तेइतिगुणः ने श्राले वेकीयितसंज्ञयाङ्कप्रयोजनम्
वेकीयितांतादिस्यादिषु गुपधूपविछिपणिपनेरा
यः ॥ ५ ॥ गुपूरक्षणे धूपसंतापे विछगतौ पणव्यव
हारेस्तुतौच पनच पभ्यः आयप्रत्ययोभवति गोपा
यति धूपायति विछायति पणायति पनायते स्त
त्यर्थेनपनिना साहचर्यात्पणिः स्तुत्यर्थो गृह्यते नव्य
वहारार्थः शानस्यपणाते श्चयकर्थंतायते पाणीनिः
स्तुत्यर्थेइति उच्यते पणव्यवहारेस्तुतौचेतिश्यकरा
ठात् पनचेत्यत्रकेवलात्पव स्तुतेर्नुहृत्यर्थेहिस्तु
तौचेत्याचार्येणपानपाठे श्यकाठितं अन्यथाहिप
णव्यवहारस्तुत्योरितिपठेत् शानस्यपणानेइत्यादौ
केवलस्यपणोरद्वरगत्नानुवंधात्कर्तेविकचादीनिरू
चाविन्वादात्मनेपदम् आयप्रत्ययांतानशेषात्कर्त
रिपरस्मैपदमेवभवति पनस्तुकेवलस्यसानुबंधा
त्केश्यो गाभावात्दत्रानात्रबंधकरणसामर्थ्या

दायप्रत्ययांतस्यैवात्मनेपदम्भवति अवयवेहिकृतं
लिंगं समुदायस्यविशेषकंभवतीति ऋतेणीयङ् व
क्तव्यः ऋतिस्सौत्रः ऋतीयते णीयङ्णकारोनणा
कोरत्यर्थः कमेर्णिङ् वक्तव्यः कामितसंज्ञाश्चका
मयते कमुकांतौइ णिङ्टकारश्चात्मनेपदार्थः इकार
उच्चारणार्थः नकारश्चस्योपधेत्यत्र अस्यापिइतोग्रह
णार्थः अस्योपधेतिदीर्घः अमंतत्वात् वंधानोरु
स्वइतिरुद्ध्वः शामोनकस्यसिचमामितिनिषिद्धः ते
श्चले गुणः आयणीङ्इङ्इनिङ् इत्येते अस्मावेधातुक
वेष्यंते गोपायिता गोभाप्तस्तनीता स्वइतिसतिस
यतिभूजभ्यः ऊदन्तुवंधेभ्यस्मरङ्वाइष्यते आयपदे
इट् अन्यत्रनास्ति उपथागुणः ऋतीयिता अतिंताका
मयिता कमिता तेधातवः ॥ ६ ॥ तेसनादिप्रत्ययांताः
समुदायाधातुसंज्ञाभवंति जगुप्सते गुमिषणकिञ्च
इतिसन् पुत्रीयति नाम्नआत्मेछायामितियिन् प्र
भकाम्यति काम्यचेतिकाम्यः प्रपतायते कतेयपि
तिम्यापिः केङ्यते वक्तव्यापणालवणायति इन्कारि
तेचेतीन पापच्यते धातोरेकस्वरादितियथाह्वः गोपा
यति गुपूधूपेत्यादयः अस्याति वक्तव्यादिः ऋतीयते
वक्तव्यात्णीयङ् कामयते वक्तव्यादिणिङ् एषांधा
तुत्वेसतित्यादयः वकारस्कारान्नप्रत्ययांतेभ्यःआम्परोता
याम ॥ ७ ॥ प्रत्ययः श्रेतेपांतेप्रत्ययांताः वकारसहीभो
कारस्थाहृकृत्स्नायाम् आभ्यांयातभ्यांप्रत्ययांतेभ्यःस
मुदायेभ्यः परोताम्यांपरस्मासाम्भवति वकारांतका

बा
बो
१८

18

रकासांचक्रे परोक्षापूट् प प्राम तेन परोक्षायाप्यव
यात्ताम्रणयोतेति द्विर्वचनेनास्ति प्रामः क्रमन्नपद्
न्पते इत्यासेनात्क्रमहिर्वं प्रकारस्यवर्गास्य कवर्गस्य
चवर्गः प्रादिर्हादिः पकारेवत्वम प्रत्ययोनेभ्यः चतुप्सां
चक्रे प्रत्ययोवकार प्रत्ययमात्मनरयेष पवंप्रचकाम्पां
चकारथ्वेनायांचक्रे घेनवदाप्वार प्रतिहृस्लयांच
कार हृस्तिनाप्रतिवकाम यापठांचक्रे प्रत्ययेपापठ
यातोरेकस्वरइतियथाहुः पप्राम प्रभ्यासस्यचदीर्घः
यस्यानस्ययातोरितियलोपः गोपायांचकार मतीयां
चक्रे कामयांचक्रे मतेर्णीयट् कामेर्णिङ् प्रथांचका
र प्रथवदाप्वार लिंगारावार्थे विरिष्यतेइति विः न
स्यवक्तव्यात्लोपः घट् पप्राम प्रत्ययस्वेवत् परोक्षाया
मितिकिम चकास्ति तिप्रत्ययप्रदादेर्लुक् प्रनेकस्व
रस्येतिवक्तव्यम बुलुम्पांचकार दरीध्यांचक्रे वेव्यांचक्रे
विरायांचकार विरायांचकार बुलुम्पादिहिंसार्थः दीधीङ्
दीप्तिदेवनयोः वेवीङ् वेतिनातत्स्य विविति विहिंसायां
घट् पप्राम दीधीवेव्योश्चेति गुणाभावः स्वरादावेव
तौनितिइकारस्य यादेशोप्रामेयद्वर्णस्येतियत्वम प्र
त्ययवेवत् पवंसातिचकासाम्बभूवांत ग्रहणमत्रवद
विग्रहग्रहणानकर्तव्यम अनेकस्वरत्वादेवसिद्धत्वात्
विग्रहणानकर्तव्यमेव स्वांचकार स्तोचकार स्ववदाव
चार तावदाचचार चक्रव्याद्धिः तस्यलोपः तस्मात्कास
नेकस्वराविभ्यधामितिसद्वेकर्तव्यम नाम्यन्तादेर्गुरुम
तोनुच्छः ४९ नाम्यादिर्योधातुर्गुरुमांश्चस्मात्परोक्षाया

माम्भवति प्रनृच्छः मच्छइंदियप्रलयमूर्तिभावयोरित्ये
तेवञ्जेपित्वादेहांचक्रेईहतांचक्रे ईहवेहायाम् ईक्षदर्शने
च प्राम उञ्छांचकार उञ्छमुञ्छने अनृच्छइतिकिम् प्रान
र्च्छ मच्छ ऋच्छ् हित्वे प्रकारस्यवर्गस्य प्रस्यादेः सवर्णेति दी
र्घः मकारेवेतिनामः मच्छ प्रतइतिधातृमकारस्य
गुणः नाम्यादेर्गुरुमतश्चक्र गोच्छादनेइत्यस्य प्राम्
तिषेधोवक्तव्यः प्रोणीनाव प्रासिदय्यापिदरिद्राभ्यश्च
प्रामउपवेशने दयदानगतिरक्षासु प्रयगतौ दरिद्रा
दुर्गतौ पभ्यः परोक्षायामाम्भवति प्रासांचक्रे दयांच
क्रे पलायांचक्रे पराषूर्वः तस्यउपसर्गस्याउतोविति
रस्यलत्वम दरिद्रांचकार पप्रट् प्राम क्रजोनुप्रयोगार
दिइवेवत् उभयस्मात्सिद्धावलोकितेनवेतिवर्तते
साचव्यवस्थितविभाषातेनदरिद्रातेर्वाभवति ददरि
द्रौ प्राकारादइऔसंध्यक्षरेचेत्यालोपः उषविदजागृ
भ्योवा ५० जागृसाहचर्यादादिकोविदिर्ज्ञानार्थोग्र
ह्यते उषदाहे विदज्ञाने जागृनिद्राक्षये पभ्यः परोक्षा
यांवाप्राम्भवति ओषांचकार विदांचकार जागरांचका
र प्रामिविदेरेवेतिविदेर्गुणाभावः उक्तोषविवेदजजा
गार प्रभ्यासस्येतिउवू जागर्तेप्रस्योपधेति वृद्धिः भी
र्ह्रीभृहुवांसार्वधातुकवच्च ५१ पेभ्यस्ति भीभये हि
कारः ज्यन्तवेपेत्यर्थः ह्रीलज्जायाम् डुभृञ्धारणपोष
णयोः हुप्राहुः हुत्ववेधाविमसात्यर्थः हुदानादनयोः
पभ्यःपरोक्षायांवाप्राम्भवति सचसार्वधातुकवत् सा

वा
बो
२२

वेधात्वकेपरे ऽन्विकरणः जुहोत्यादीनां सार्वधातुके
द्विर्वचनम् भृञ् हृङ् माङ् भृञामित् इति भृञोभ्यासस्येत्वं
वोक्तम् बदामिपर्येपि भवतीत्यर्थः बिभयांचकार जिह्र
यांचकार बिभरांचकार जुहवांचकार ऽग्रदूग्राम सार्व
धातुकवदाम्वादिति जुहोत्यादेश्चेति श्लुक् जुहोत्यादीनां
द्विर्वं ह्रस्वः द्वितीयतृतीययोरिति भस्य बः ह्रोतः भृञो
भ्यासस्य अकारस्य अवर्णस्य सार्वधातुकवदाम्वा डुड्. हृड्.
मन्नामित् नाम्यन्तयोर्विति गुणः ऋतन्तस्य धोर्वाद्दिशाय
वत् पक्षे बिभाय जिह्राय बभार जुहाव अस्यापयेतिह
द्विः भृञोभ्यासस्य इकार एव जेमस्यन्यायवत् ग्रामः ऋत
ऋष्यप्रत्यते २२ ज्ञानवेच्छकरणेषु धात्वर्थपरिसमाप्त्यर्थं
म् धातुकार्ये द्विर्वचनादि यथा स्यात् आत्मनेपदपर
स्मैपदानि प्रकृते वेवीयन्ते पश्चादाम्भवति उदाहर
णानि शास्त्रकारानि एकपदमध्ये पदान्तरेणाव्यवधाना
सम्भवात् अतोऽयं चक्रतेगारस्य साधनात् तेपातयाश्च
मसामस्यपातपश्चादित्यनुपपन्नमेव अस्मवोचपर
स्मै २३ परस्मैपदमिन्यादिलोपोऽनलोपश्चेति परस्मिन
सलोपः आसहत्येव अमंतस्य शाहस्य अस्मृहस्येतोथा
न् अनुप्रयुज्यते आत्मनेपदस्य चस्थाने परस्मैपदमादे
शो भवति आत्मनेपदस्येत्येतल्लभ्यते ईहांबभूवामित्या
ऋः आस्थानाश्चेतल्लभ्यते ईहामास ईहांबभूव ई
हरांचकार कनयोः ऋचादित्वादात्मनेपदम् एधेत्तांच
ताम्यादेशेक्रमतइत्याम् अनेनअस्मवोरनुप्रयोगः

पशलूप्यस्थानेवषट् द्विर्वं अस्यादेः सर्वत्रेति अ
भ्यासस्य दीर्घः भवतेरस्य अकारस्य अत्वम् द्विती
यचतुर्थेतिभस्य बः भूवाबौन इति वकारागमः
असत्ते भूक्ते भूरिति भूयादेशो नास्ति यदि स्यात् अ
सग्रहणं अपार्थकं स्यात् चषाहः परस्मैपदात्म
रो वोहव्यः सवान्याचयेते नयआत्मनेपदस्यपर
स्मैपदेन भवति तथाप्यस्मवोरनुप्रयोगः चका
सामास चकासांबभूव चकासदी चकास्का
सिन्यामप्रविदेन्यतोवेतिवनेने सावच्छवक्ष्यति
विभाषातेनभावकर्मणोरात्मनेपदस्यपरस्मैप
देनास्ति ईहांबभूवे सिजद्यतन्याम् २४ धातोः
सिच्प्रत्ययो भवति अद्यतन्यां परतः इकारवका
रौ सिविपरस्मैइत्यर्थौ अकार्षीत् अहार्षीत् अचै
षीत् अनैषीत् ऋजमसजनविजवाणोअप्राणोन्तः
अयटिसिच् सिवरतिरेट् सिविपरस्मादित्विवृद्धिः
अहान्तादिः षत्वम् अभैत्सीत् अच्छैत्सीत् भिदिर्
छिदिर् हे इकाररेफौ अनपदत्वेधौ विक।
ल्पेनाणषौ वंजनानानामनिराम्मिनिसिविउ
पधाहृद्धिः अवोधीशेरामिनिदस्यतः अकृत
अहृत अदंतानांचेतिगुणाभावः अलोहृदत्र
जहतोरभावः आत्मनेपदेत ऋस्वस्थानिटइति
सिजलोपः सर्वत्राहान्तादिः सामनिटाश्रिंताञ्च
स्मपपाददसाः २५ नविद्यतेइटू यस्मात्सः अनिट्
विदेते यस्य स विदेतः तामोउपधायस्यसनाम्युप

वा
वी
२०

यः नद्यश्वर्या अधिरथिरंता ज्ञाप्यपयात् अदयः
शषोवर्णितात्मतो स्यताभवति अपयत्यंपरतस्मै
वोवाचः अविलतन् अविलतन् अधतत्व् विशप्रवेशने
त्विषरी इहश्रवणतो अयदि अहान्वादिस्यातलेका
वोनताकावति ग्रहणाभावार्थः कषोभ्वति घास्यष
इहदोदीचेः ततोपादेवेढयभेति दस्यथः षष्ठोः कः
सेदतिषस्यकः अचोषष्ठाषीदामितिचस्यकः षत्वम्
अकतन् अविलतन् कहवीजनमानि लिहग्रास्वादने
सतृहोढः षष्ठोः कः सेविशेः विशिकशिकषोति
इदभावः त्विषः त्विषिपुष्यतीति इहेक हिलिहोतो
दहिदिहिदिहति अनिदितिकिम् अकोषीत् कषनिक्ष
पे सिवुसदृहंटदटम्मेरीति सिजलोपः उपधायगुणः
शिडंतादितिकिम् अभेत्सीत् नाम्यपधादितिकिम्
अपात्सीत् दहम सिचु इंद् अस्यवदीर्घेरस्यपधादीचेः
दादेचेरति हस्यचः ततोपादेवेढयभेति पारस्यपधा
कृत्यः अलोपसमानस्येति दस्यधः अचोषष्ठाषीदा
मिति चस्यकः अदधारतिकिम् अहात्सीत् दधि अ
सिवुसदृसनिदयोरागमो कारः वत्वम् अस्यवदीर्घे
घास्यषः तस्यकः षत्वम् सचेन्द्राद्यान्वादिः क्लिषश्रा
लिंगाने श्रेसत्ववकव्यः श्राश्लित्तकस्वादेवद्रतः श्रा
द्रुपवेः अस्यालिषवत् श्रालिंगानेदतिकिं समाश्लिष
ज्ञातवकाश्चंच अधादिपुलादीसासषोषिमषिकृ
शिष्योवा सातक्रव्यः अस्पृत्तत अमत्तत अकृत्तत
षदकत्वादिपुवेवत् पतेअस्पात्सीत् अस्पात्सीत् अ

स्रातीत् अम्रातीत् अकातीत् अकातीत् सिवृश्र
वृदातस्यवर्मेपयस्यात्मनेपद्यामिति तेषांनराहा
अकाराणामः तस्यतेअस्यवदीर्घः अम्मत्रधमतो
तानामतिरामिसपधान्नादिः अस्यसृवेवत् इहिदि
हिलिहिग्रहाम अयत्यामात्मनेपदेदेस्यादोषवेसा
तोत्वयवावकव्यः अदृयप अपत्तत अर्देयप अपित्तत
उद्दश दिदृ उपवधे अयततीतसतोवात्वकसादेवेः
वढयभेभ्यइति तस्यपः अदातनोपधस्वत्थे सतपे
श्रादिवत्थत्वम् अचोषष्ठाषीदामितिवस्यकः अ
लीढ अलितन अगूढ अवृतम लिहग्रा ग्रहसंव
रणोत सतोत्वकपतेहोढः वढयभेभ्यइति तस्
यः तस्यतवर्गस्यषटेतिढः ढेढलोपोदीर्घश्चोप
धायाः अलकात षष्ठोःकः सेदतिढस्यकः गुहेः
ततोपादेरित्यादिवत्थत्वम् अधिकत्वकमिकारितं
तेभ्यश्चपाकृततेरि २९ कारितमंतेयेषांतेकारितं
ताः ततोद्वंद्वः श्रिजसेवायां दुगतौ स्रुगतौ कम
कांतौ एभ्योपात्तेभ्यः कारितांतेभ्यश्चपरभवति
कतेवाविनात्मयत्मनेपदेपरेतः सिवोवापः अशिश्रि
यत् अदुद्रवत् असुस्रवत् अपदि अमेलवशा वका
रः स्वापेसवातोसर्थः तोकारोत्तमाकारेभ्यर्थः वाप
योलतिद्धिवे अभ्यादेविंजनलोपः स्वरादाविवर्णो
वर्णान्तस्येतिइयुवौ अचकमतः कमुकाइकारत
इत्ववेधमङ्लायाहमितिस्यर्थः कञ्चादित्वाद्वात्मनेप
देन वता द्विवे कवर्गस्यचवर्गः कारितांतेभ्यः

बा
बो
२१

अचीकरत् अजीहरत् अपीपचत् अपीपठत् कृवेँतेश
ब्रुक्क पवं हरं ते पवं वे पठं ते पानोऽस्य देलाविलीन् अ
स्योपधेतिश्रृहि दीर्घो दिवस्य कारितलोपः इनिक्र
तेस्यानिवरितिवचनात् क्रस्वपचपठ द्विर्वचने अकारा
सवर्णोस्यस्य समानलोपोपधायाइस्वपधा ह्रस्वः
अलोपे समानस्येति सन्वद्भावात् अस्य वर्णस्येति इत्व
म् दीर्घो लोपः अचीकमत कमेरिति निहुव कृत्यः इति
इनिट् कारितसंज्ञा अस्योपधेति दीर्घः अय आत्म
ने च आ कारितलोपो विप्रर्वत् कतेरीति किम् अ
कारयिषातां करोदेवदत्तेन अप्रक्रेन अक्रुषातामि
ति वाक्ये क्रतेरनद्यादिः आत्मनेपदानि भावकर्मणो
रिति कर्मण्यप्रत्यात्मनेपदम् अथम द्विर्वचनमाता
म् अद्यतन्यादिः सिच् इट् गुणः पञ्चपूषतम् पि पे
दीर्घो चणवान्कव्यः अपिपिष्यत् टुओश्वि गतिवृद्ध्योः
टशाब्दः इतनुबन्धः पारश्वि इत्यर्थः ओकारोत्वा धोर
न्तुवर्णपदेत्यर्थः हि चण् द्विर्वचनादिर्ज्ञानंतनलो
पः स्वरादादिवर्णेति इरप् पते अस्वयीत् सिच्
इट् इट् सिचि परस्मैइति इद्धो आत्मायां ष्विनाग्रा
गुणाइति गुणः आदव्यस्मादिष्यते स्वयतेररर
त्यानि परेऽकारादेशाकर्णानात् अश्वत् अका
रे कृतेऽअसंध्यत्तर लोपः पेरोग्यञ्च अदयत् पेट्
पा टकारो पेट्टशास्त्रार्थः सध्यन्तरोनानासा
कारः दिवण् द्विर्वे ह्रस्वः द्वितीयचतुर्थयोरि
तिरस्यपः आत्मलोपो मावेधातके इस्यालोपः प

ते अपासीत् सिच् अनिट् एकस्वरादिति इट्अभावे आमे
यमिरमिनस्यादंतानामिति सकामयः इट् इट् इट्
अप्रेरीति सिन्च लोपः इणास्थादापिबतीतिनिय्मो सि
चोऽल्लकि धामे विभाषा च आयेटू धा क्वामहति तेचाल
यादा लक्क तमतेऽथात सर्वेषाद्यतन्यादिः इणोस्स व
विप्लातिलिपिसिचिः ॥ ४ ॥ समाहारे द्वद्वः स्वरोक
स्वइति ह्रस्वः धामोऽत एवं निर्देशात् भवति हसिध
त्यमेधापालोरथुरस्वर्त्त्यालोपः कर्मरीतिवतने
अमस्तेपणो वचभाषणो सुवोवविवोव्यायथनेव
तिटः व्योजवालिपदपदेह् षिवत्तरणे क्षिमस्यप
यायाद्वेच पभ्यः कर्मणोविन्याम यतनस्योपरतः अ
णभवति णकारेणणकारेणर्थः क्षिवोवाधःअस्प
तेः अषाद्विन्यादाशिसिद्धे अनर्वेचनमात्मनेपदार्थम
अस्यस्यपसर्गान्यरस्यवोपसर्गादस्यत्यूह्योरिति वं
योनतहाआत्मनेपदेपर्यास्थत् पर्यास्थताम् पर्य
स्यन् पर्यपूर्वः अयतन्याम् आत्मनेपदम् नआताम
अन्त अनेनअगा अस्यतेस्थोन इति थकारागमः आ
दातामापातामादेरितिस्पाताम आदेरित्वम् अवपो
स्याकारस्यकारस्यकाराः अवोचत् अवोचताम
अवोचन् वचभाक्रसोवविवो अयादिताम अनस्त्र
अस्तिवचेरोऽपधायाइस्वपधाडीत्वम् अनिट्स
यस्तरलोपः अद्यतन्यादिः आख्यत् आख्यताम् आ
ख्यन् ख्योपकतिटः व्यात्मवाधातूप्रइ इदं अद्य आल
वोसामर्थपारूके इस्यालोपः अनिपत् अमिचत अविदत्

बो
२२

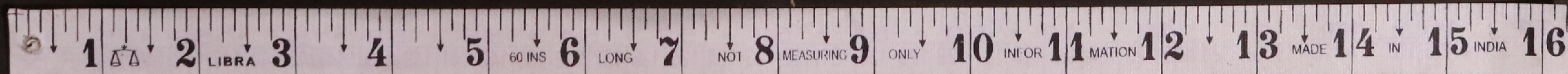
लिट्युषिवत्सरयोः रुक्सस्याट्स्यर्वः ष्णात्विः संप्रत
रोल्लानामाकारः शाब्दालोपः अस्त्रग्रहणात्स्वभूवीत्य
स्यनास्ति अस्तिभूविति भश्चादेशोकृतेपिस्यानिवज्ञावात्स्या
मोतिसृभूत् इगस्याचोपिवत्तोनिसिचोलुक् भुवःसि
न्लुकोतिगुणाभावः ब्वानीति सपानिर्देशः वत्तिरा
देशस्यव्याज्ञापि ग्रहणाद्यः अन्यथानिरनुबंधकग्रह
णेनसानुबंधकस्येति स्यग्रहणंनस्यात् लिपिसिचि
ह्वामात्मनेपदेवाअणवक्तव्यः अलिपत् असिचत् आ
ह्वत् पत्ते अलिप्त असिक्त अदग्ध पदीतिसिचोलोपः
बवर्गस्यकिः शाकास्तु शुषादिद्युतादृस्यकारानुबंधा
तिसृतिसिशास्तिभ्यश्चपरस्मै ४ शुषाद्यारियेषांतेषुषा
दयः एवंद्युतादयः स्यकारोनुबंधो येषांते स्यकारान
बंधाः ततोद्वंद्वः परस्मैपदेतिपदशाख्याच्च लुमोद्दृश्याः
पुषपुष्टौ स्वपशोषणे तपप्रीतौ दुषवैकृत्ये स्निषा
श्लिंगने पाकविभाषतोमर्षणे स्विदात्रस्त्रवणे मि
सास्विदनेक्रुधकोपे लुपनुभुतायां प्रापयोचे विपुसे
राहास्यहिंसासंराध्योः तापश्राद्धयोने तृपप्रीतौ दृप
हर्षमोहनयोः द्रुह जिघांसायां सहवैचित्ये स्नहउट्
गिरणे स्निहप्रीतौ एते पुषादयः ग्रुनदीमोक्षिनावणो
ञिमिदास्नेहने त्रिक्ष्विदास्नेहनेमोहनयोः कुचदीमो
पुभिप्रीतौ च घटपरिवर्तनेनरदीमो रुदल्लुदप्रलिप्या
ने शुभदीमो स्तम्भसंचलने लुभतभहिंसायां स्मनुदेड
भ्रंसुश्रवसंसने धंडुयातौच स्तम्भुविश्वासे श्रमुपरिवे
तने वृषवृद्धौ शृधुशब्दकुत्सायाम स्यंदूप्रस्रवणे कृपः

सामर्थ्ये एतेद्युतादयः एभ्यस्तथास्यकारानुबंधेभ्यः
अतिसृतिशास्तिभ्यश्च अणभवति अद्युतत्स्माःपरस्मै
पदेपरे अतीति सृगतिप्रापणयोः ऋसृगताविति वा
शतपवतिर्देशादिकरणाभावः एवंसतीति सृसर्त
नौ सगताविति वाशास्तीति शासअनुशिष्टौ अषाद
योदैवादिकाग्रहीताः नभौवादिकाः अषयद्युतादिग्रह
णात् भौवादिकानांद्विषादीनांमध्येद्युतादयोपिप
ठेते अतःअषादिग्रहणात्तेषामपिग्रहणंस्यात् यद्येवं
भ्वादिमध्येपठिताःकथंनग्रहांते कतेष्वाश्चयान्वःअ
षादिभ्यस्तावत् अपुषत् अशुषत् अतपत् द्युतादिभ्य
आत्मनेपदिभ्योपिद्युश्वाल्लटीतितेभ्योनतथापरस्मैपदे
अद्युतत् अरुचत् स्यकारानुबंधेभ्यः अगमत् अघसत्
अशाकत् गमृत्स्पृवा एतत्स्पृवा शाकृउसकौ एतेःपमि
तिति एतेःएमादेशाः अगमत् अदर्भसत्ये अदेवीसुस्य स
नयस्मोविति चमुत्स्पृआदेशः गमहनेन्सुपधालोपःशा
सः इनत्तोतिप्रतिषेधान्नभवति शावत् अससत् अगा
तणकारानुबंधेतिगुणनिषेधात्मे अतिसर्त्योरणी
तिगुणः अनेरवणोस्याकारः सुलेरद्दान्वादिः अशिषत्
शासअनुशिष्टौ शास शासेरिदुपधायाः इत्युपधाइत्व
म शासिवसीतिषत्वम नुपिद्दपिभ्योवा स्पृशामृशा
सात्रुपदर्पोवा इतिएते सिजपिभवति अत्रपत् अत्रा
प्सीत् अतापीत् अदर्पत् अद्राप्सीत् अदार्पीत् सिचि
वृद्धिःपरस्मैपदेषु स्यावत्ररस्याम्मिति नेदंतवद्दाम
कारातमःअस्पृक्ष्यच्चदीर्घः एतेषुअंतनातानामनि

वा
बो
२१

दासिषिद्धि: सिचरस्तीट् सर्वेषाद्दान्वादि: पक्षे रथादि
न्वादिट् अतपीत अदपीत इदरिसाति येजन्तोनामनिरा
मितिवृद्धिर्नास्ति उपधायाः ह्रस्वत्वे एभ्यो धातुभ्यः इरे
तो वेतिलिते च्लेर्वा दयतन्याः परस्मैपदे वा अङ् भवति अ
रुधत अभिदत अछिदत पक्षे अरौत्सीत अभैत्सीत अछै
त्सीत रुदिर आभिदिर विछिदिर इरेइकारकेफो वा अङ्गणेषो
इवितोवेतिवा अङ् णिश्विश्वजन्तोनामनिरामिति उपधा
वृद्धि: सिचरस्तीट् सर्वेषाद्दान्वादि: णष्टस्तन्सुस्कन्दश्रु
भ्य: अद्यतन्या: परस्मैपदे वा अङ् णत्वश्च: अजरत अजा
रीत अस्तभत अस्तम्भीत अस्कुचत अस्कोचीत अम्लुचत
अम्लोचीत अग्लुचत अग्लोचीत अग्रुचत अग्रोचीत णष्टषयोर्दा
नो स्तन्भुः सोचः स्कुचु म्लुचु ग्लुचु ग्रुचु गत्यर्थः वेजवे
थिम्नुचपछंते णष्टषोति गणाइष्यते स्तन्भुस्तन्भोः प्रति
इन्तेथेत्याशि अनुषंगलोपः पक्षे सिचुरइट् इट् इट इटभेसी
ति सिचलोपः णष्टषः सिचि परस्मायितिवृद्धिः परस्मैइति
किम् व्यक्तस्पष्टत न समानि दइति सण् ख्यातिष्टवोक्तामः
ख्यातिवृद्धे आत्मनेपदं न षष्ठोः कः सेरइति कत्वम् इत्या
त्मनेपदे: प्रथमैकवचने ११ पदत्तानाविस्मात्कर्ते
वा विस्या अद्यतन्या आत्मनेपदे प्रथमपुरुषैकवचने इ
च् भवति उदपादि सस्यम् समपादि कायम् पद्गतौ अद्यत
नीत अनेन इच् उवकारे इवस्तलोप इत्यर्थः अस्योपधेति
दीर्घः इचस्तलोपः आत्मनेग्रहणं विस्पष्टार्थम् परिस्मै
त्मनेपदीपद प्रथमग्रहणं किम उदपत्स्याः मध्यमैकव
चने यास सिचू प्रदमपदीति सिचलोपः अचोषेषधिरे

प्रथमः एकवचने इति किम् उदपत्सातामुदप
त्सत यातामवेत सिच् आत्मनेवा तकारादितिन
लोपः दीपीदीप्तो जनैप्रादुर्भावे बुधअवगमने पूरी
आप्यायने तायसंतानपालनयोः ओप्यायीवृद्धौ
एभ्यः कर्तरि अद्यतन्या आत्मनेपदे प्रथमैकवचने वा इ
च् भवति दीपजन बुधपूरितायिप्यायिभ्यो स्तनवस्या
मितिन्तेर्जनवात अदीपि अदीपिष्ट अजनि अजनि
ष्ट अबोधि अबुद्ध अपूरि अपूरिष्ट अतायि अतायिष्ट
अप्यायि अप्यायिष्ट जनिवध्योश्चेति जनेरुपधावृ
द्धिः भावकर्मणोश्च १२ पदेशितिनिवृत्तम् धातोरि
च् भवति भावकर्मणोर्विस्या अद्यतन्या आत्मनेपदे प्र
थमपुरुषैकवचने परे भावेनावृत् भावो धात्वर्थः
सपक्यप्र क्रियाकर्म भवति तयानेन इच् अशायि भ
वता भवता शायनमकारि त्वया शीङ् स्वप्ने अद्यत
न्या इच् अस्योपधेति वृद्धिः इचस्तलोपः कर्मणि अका
रि कटो भवता अपाठि ओदनो भवता अस्योपधेति वृ
द्धिर्दीर्घौ स्वरांनाहानाः कर्मकर्तरि अचः कर्मकर्त
रि तेवा इच् कर्मवत्कर्मकर्तेति कर्मवद्भावात्रिस्
प्राप्तः अकारि कटः स्वयमेव अकृत कटः स्वयमेव
सिचू नस्यरू स्थमानि दइति लोपः अदंतानां वेतिगुणा
भावः एवमलावि केदारः स्वयमेव अलविष्ट केदारः
स्वयमेव सिचूरइडुगुणः षत्वम् तपतस्यपादे निमस्य
रः त्वंजनन्तानाम कर्मवद्भावात्रित्यमेव इच् अभेदि
सूलः स्वयमेव उदम्भपरोहिणौः स्वयमेव अयन्यवा

वा
वो
२४

नह्यः श्रुकुट्योः स्यमेव सार्वधातुके यण् ॥ २१ ॥
धातोर्यण् भवति भावकर्मविहिते सार्वधातुके
परे णकारो नणकारोत्यर्थः भावे आस्यते भवता
शय्यते भवता आस उपवेशने शीङ् स्वप्ने आत्मनेप-
दानि भावकर्मणोः इति वर्तमाना ते अनेन यण्
शीङः अयि ये इति ईकारस्य अय् कर्मणि क्रियते क-
टस्त्वया क्रियते भारो मया यणो विशेषो ये इति इका-
रागमः रत्वम् अन्विकरणः कर्तरि ॥ २२ ॥ सार्वधातुके
इत्येव आनन्धोऽनन्तादित्यतः शब्द धातोरन् भवति
स च विकरणसंज्ञः कर्तृविहिते सार्वधातुके परे भ-
वति गच्छति भूस गमॢ गति अत्र नकारः अनि
च विकरणो इत्यर्थः गुणः नामिश्चुपमांक्ष इति सस्य
कः तस्याद्विभावः पचोषशुम इति छस्यचः शतिश्च
रभति अत्र घरादे लेक अचोषश्चशीरामिनि इस्य तः
पर्वभवेत भवत अभवत् सममीयात् पंचमीत स
त्तमी इति गुणः यासाद्यस्य च समम्या इति यासाद्यस्य
इत्वम् सत्त्वमामद्यान्वादि सार्वधातुके इति किम्
भविता आख्यातारेऽगुणः कर्तरीति किम् पच्यते
कर्मणि ते सार्वधातुके यणा विशेषविहिते न यणा
बाध्यते इति चेन्न हि भावकर्मणोरिति मात्रवा
विशति कर्तृग्रहणम् विकरणसंज्ञया धयोजने
अनिच विकरणो इत्यादिषु दिवादेर्यन् ॥ २२ ॥ दिवादेर्ग-
णात् यन्विकरणो भवति कर्तृविहिते सार्वधातुके प-
रे दीव्यति सीव्यति नृत्यति दिवु क्रीडाविजिगीषाव्य-

वहारद्युतिस्तवगतिषु षिवु तन्तुसंताने नृती गात्र-
विक्षेपे इति अनेन यन् नकारो यन्योकारस्येत्यर्थः
अनिच विकरणो इति नियमाद्गुणाभावः नामिनो
र्वोरिति इकारस्य दीर्घः भ्राशिभ्लाशिभ्रमिक्रमि
क्लमित्रसित्रुटिलषियसिसंयसिभ्यो वा यन्वक्तव्यः
भ्राश्यते भ्राशते भ्लाश्यते भ्लाशते टुभ्राशृ टुभ्लाशृ
दीप्तौ भ्राम्यति भ्रमति क्राम्यति क्रमति क्लाम्यति
क्लामति भ्रमु अनवस्थाने भ्रमु चलने इति वा क्र-
मु पादविक्षेपे क्रमस्थानो यनि शमादीनां दीर्घ इ-
ति दीर्घः परस्मैपदेषु क्रमेः इति क्रमः परस्मै इति दीर्घ
क्रमेः ष्ठिवुक्लम्वाचमामनीति यनि शमादीर्घः
त्रस्यति त्रसति त्रसी उद्वेगे त्रुट्यति त्रुटति त्रुट छेद-
ने लष्यति लषति लष कान्तौ यस्यति यसति सं-
यस्यति संयसति यसु प्रयत्ने उकार इदन्वेपरः
क्लिशादिन्यर्थः अन्योपसर्गपूर्वो यसेतिन्यं यन्
आयस्यति प्रयस्यति स्वादेः श्नुः ॥ २४ ॥ कर्तृविहि-
ते सार्वधातुके परे स्वादेर्गणात् श्नुर्विकरणो भव-
ति श्नो वाथः सुनोति चिनोति दुनोति षुञ् अभि-
षवे धात्वादेः षः सः चिञ् चयने टुदु उपतापे दुश्न-
श्नुः टनवेधात् श्नुरित्यर्थः अनेन श्नु अनिच विकर-
णो इति नियमाद्गुणाभावः नाम्यन्तयोर्विनिनो
गुणः सनुते सन्वन्ति हिन्वकृत्वयोश्च परस्मा इ-
ति नोर्गुणाभावः नोर्विकरणस्येति उवादेशोऽप्रा-
मेतो वेकारो विकरणस्येति वत्वम् एवं सन्नुयात्

सम्मंचेति गुणाभावः सनोतु असनोत् अद्दा
स्यादिः सार्वधातुके इति किम् सोता सस्त्तता गु
णः कर्त्तरीति किम् सयते देवदत्तेन सोमः वर्त्तते सा
र्वधातुके यण् नाम्यंतानां यण्यीति दीर्घः अत्तेवै
ष्यते अत्ताणोति अत्तति अत्तथामो ऋकारः स्वरति
सयतीत्यर्थः नत्तै नन्कारणे वैष्यते नत्ताणोति न
त्तोति नन्कारणो इति किम् संनत्तानि वाणेभः नत्रुत
त्नन्तन्न नन्करणो इति नन्करणोपवपद्यते उय
वे अनेकार्थ्या धातवः इति नन्करणादस्यत्र यदाव
तते नत्वानुमाभूदिति नन्करणाइत्यकम् क्षव
क्षणुव २५ क्षणतादिभ्यस्तान्कर्त्तरिविहिते सार्वधा
तुके परे नु विकरणो भवति क्षणवधशाक्षणादेशः
क्षणोति क्षणुयात् क्षणोतु अक्षणोत् सार्वधातु
के इति किम् क्षोता क्षस्त्तता गुणः कर्त्तरीति किम्
क्षयते इत्थं नाम्यंतानां गुणा यणीति दीर्घः स्वरादुप्य
देः परो न शाह्यः २८ कर्त्तरि विहिते सार्वधातुके परे क
पादेर्गणस्य स्वरात्परो न शाह्यो विकरणो भवति
अनोवापः क्रणादि कपिर् धाइकारे वेफो वा अन्य
यौति अनेन स्वरात्परो नो शाह्यः वध्यपमभ्यः इति न
स्यथः प्ररोतलोय अनन्तर्यैः इति थस्पदः वध्यवर्णोभ्य
इति नस्यणः पर्वके ध्यात् कपादे विकरणानलोपः
नस्यणत्व वायना यं पूर्वं विप्रतिषेधेन वृद्धोनोनक
वः क्रणादु क्रणादिवत् अक्रणान् सत्त्तनोरि नस्यव्य
जनादिस्याविति दिलोपः परोतेप्रत्यमिति थस्यतः

अष्टान्तादिः एवं भिनत्ति अच्छोछेद्य द्वैधीदामिति वस्
नः भिंद्यात् भिनत्तु अभिनत् सार्वधातुके इति किं
छेत्ता च्छेत्तता उपधागुणः वध्यपमेति नस्यथः प्र
दोन्तलोयः अनन्तर्ये इति पस्परः शाह्य ग्रहणाविस्फुर्थ
मस्वरत्वं हि कपादे विकरणानलोपादि तायते त
नादेकः २७ कर्त्तरि सार्वधातुके परे तनादेर्गणात् उः
विकरणो भवति अनोवापः तनोति तनुयात् तनो
तु अतनोत् तनु विस्तारे अनेन उः समम्यां चेति या
त्यपेगुणाभावः अमयनाम्यंतयोरिति गुणः ष
वं सनोति सनुयात् सनोतु असनोत् षणुदाने धा
त्वादेक्षसः धृदेरवतिसनिज्ञनामितिलापकात्रस्य
नः सार्वधातुके इति किम् तनिता षि क्षिणुपरवे
तिने चोन्तराद्विति क्षणोः उः वकारस्य अकारः षि
णोति षिनुयात् षिनोतु अषिनोत् क्षणोति क्षणव
यात् क्षणोतु अक्षणोत् इविक्षिविषिविपीणा ना
र्थः क्षवि हिंसायाम् इकारो नकारागमार्थः अवि
दनु वं येति ज्ञापकात् उकारागमः उविकरणे वका
रस्यानीयस्य अकारस्य असस्य च लोप इति लोपः गुण
गुणाभावो प्राग्वत् नाकादेः २८ कर्त्तरि सार्वधा
तुके परे क्र्यादेर्गणात् ना विकरणो भवति क्रीणा
ति क्रीणीयात् क्रीणातु अक्रीणात् डुक्रीञ् द्रव्य
विनिमये डु ञ्काह्यः इनुर्वधात्रि मगिस्यर्थः अनेन ना
नस्य ससम्यामुभ योश्मीकार इत्याकारस्य ईत्वम्
सार्वधातुके इति किम् क्रेता क्रस्तता गुणः स्वत्त्व

स्तन्भुस्कन्भुस्कुन्भुस्तुन्भुभ्य इति तेभ्यो नकारादेशो नावि
करणो नुविकरणश्च भवतः स्तभ्नाति स्तभ्नोति स्त
भ्नाति स्तभ्नोति स्कभ्नाति स्कभ्नोति स्कुभ्नाति स्कुभ्नो
ति स्कुनाति स्कुनोति स्तभ्नादयः सौत्राः स्कुञ्श्चाप
वणे अनिदनुबन्धेति लोपः श्नान्तेभ्यो नानाद्वौ २१
हौ हिप्रत्यये परे श्नादेश्यो नानादानविकरणो भव
ति न श्रामः श्रणाणश्रणाण श्रथान वधान गृहाण श्र
थ पुष्णी मथपत्लेशश्राभञ्जने तंपवं पने गृह्णहि श्र
नेनश्रान हेरकारादिति हिलोपः तंपे रनुदनुबन्धेति
नलोपः गृहीज्याव घीति गृहः सम्य श्चेजनोनादिति
किंगोणो हि श्वाविति किम श्नाति श्लात्मनेपदानि
भावकर्मणो ध भावो धात्वर्थः तस्मिन्कर्तृरुपाख्या
याव याः क्रियायाः कर्मत्वेन विवक्षिते यस्मिंश्च
वकाला दौ कर्मणोभिधीये धात्मोत्मनेपदानि भ
वंति आस्यते भवता शय्यते भवता आसन क्रियते श
यने क्रियते इत्यर्थः क्रदभिहितस्य भावस्य द्रव्यवत्
वात्संख्यायोगो सति यदा कर्मत्वं तदा कर्तारि वद्ध्रुव त
स्मिन्नेकद्वित्वेक वचनानि भवंति पाकः क्रियते पा
कौ क्रियते पाकाः क्रियंते इति यक्रतिमात्राभिधेय
स्यत भावस्य संख्यायोगाभावादेकवचनमेव भवं
ति पचपते भवतेति इत्यादौ कर्मणि यथा क्रियते क
टः क्रियते भारः मासः आस्यते गोदोहः आस्यते क्रो
शः स्वप्यते क्रोशास्तीशाय्यते द्विकर्मकाणामप्राधि
त्वकार्थविवक्षितोरुपः उद्दिग्धाशब्धाः सति पाके र्मपिदं

शिचिनोतयः नेत्रस्वपदक्रमक्रत्वेलायामुख्यकर्म
णि यपायस्यादीनां उहादीनां गोणे कालादिव वृत्तिने
इभितं मुख्ये ननोमाद्योणम क्रमेणयथा शिष्यते
यमेपुत्रः पिता उच्यते श्लोकं शिष्यो गुरुणा क्रियते
यामे गृहं चैत्रेण कृष्यते शाखा ग्रामं चैत्रेण उह्यते
भारो ग्रामं देवदत्तेन नीयते वनमजा यज्ञदत्तेन रु
ध्यते व्रजे गौ गोपालेन येषां स्वपरा द्वयस्तेषां प्रथ
मा द्विती या न भवति अभिहितत्वात् क्रमक्रत्वेला
यां यथा शासित क्षाय मेपुत्रः पिता वक्तव्यः श्लोकं
शिष्यो गुरुणा हरणीयाश्लीहयो गृहं चैत्रेण कृष्या
शाखा ग्रामं मैत्रेण वृष्टो भारो हृदं देवदत्तेन स्तनया
वनमजा यज्ञदत्तेन रुद्धो था गौ व्रजे गोपालेन का
लभावाध्वदेशानामपि गोणत्वादेव स्वपराद्वयो
न भवंति भुज्यते मासमोदनश्चैत्रेण अनुभवनी
यः क्रोशमोदनं मैत्रेण स्वपठोनवाकाः क्रोशांशि
ष्येण स्वपाक्स्तोमः क्रतुमत्तदत्तेन श्राघगृहणादी
नोपूर्वरिहतेति तिप्रः उहादीनां गोणो कर्मणि
स्वपराद्वयोर्यथा दुह्यते गौः पयो गोपनेयाव्यथा
यावि भिक्षाना श्रमरपाद्यः यावितस्त्रोभोजनम
पौरवो धिना भिक्षितस्त्रो भिक्षां गृहस्थो भिक्षणा
अवरूनाथनी यो रागृहस्थोयवः सेवकेन पाश्योभ
तिस्या मो भृत्येन मृगयः कर्मचैत्रो मैत्रेण आदिगृह
णान्मायो पितो ग्रंथात्ताःपिते न वरणीयाकन्या
देवदत्तो यज्ञदत्तेन इत्यादि जितः कितवः शतं प

नैन पृष्टो गुरुः श्लोकं शिष्येण देवासुरैरमृतमंबु
निधिर्ममंथे सदंड्यंगर्गाः शतेनराज्ञा उच्चयस्तरुः
कुसुमानि वामनेन अत्रपयआदीनीप्सितत्वात्क
र्माणि गवादीनित्वनीप्सितत्वाद्गौणानि अतस्ते
ष्वेवस्वपदाद्यो भवंति कालभावाध्वदेशास्तु गौ
णेप्सितेन भवंति तदर्थमुक्तं गौणे कालादिवर्जि
ते इति यथा दुह्यते गौः पयो मासं गोपेन याच्यते
उपदेशं गुरुर्गौरो हं शिष्येण जेतव्यो योजनं ग्रामे
ष्वः प्रतिपत्तेण दंडितः कुरुत्सहस्रंतिपक्तो भूपेन
उक्तं वान्यत्र प्रधानकर्मण्याख्येये लादीनाहुर्द्विक
र्मणाम् अप्रधाने दुहादीनां मिते लादयः स्वपद
कुस्य फलस्य लघोः प्रदानत्वेकार्ये नानाद्वात्तलां दुहा
द्यो गुह्यगणाख्यो भवंति नदाग्रुणकर्मण्यप्रधाने
त्वेन विवक्षिते पंचमी भवति लादयस्तु मुख्यकर्म
ण्येव भवंति गोः पयो दुह्यते पौरवाद्गां याच्यते
किंतवाद्धनं जीयते नदीः प्रष्याणि वीर्यते गोः प
यो दोग्धव्यम् किंतवाद्धनं जितं नदीः प्रष्याणि वे
यानि नकरम् अप्रधाने दुहादीनां अपादानन्न
ममुख्यते गुणकर्मपदातन्त्रमुख्यकर्मणि लादयः
ति प्रकृतिविकृतिभ्यो भ्रवापयत्रकर्मणीकर्ते
रीप्सावधानत्र लादयः स्वद्वयोरपि प्रकृतिरूपा
दानमविकृतित्वस्याविकारः श्रमावस्थाशामिः
ते द्वे अपि पयेकेकास्मिन्याक्ये प्रापत्कर्मणी भवतः
तत्रपदाकर्तुः प्रकृतिरीप्सितानतदानस्यामेव लाद

यो भवंति यदा तु विकृतिरीप्सिता तदा तस्यामेव प्राथा
न कर्मण्याख्येये लादीनाहुर्द्विकर्मणामिति सामा
न्येनाभिधानात् हिरण्यं कुंडलं क्रियते हिरण्यं कुंड
लं क्रियते इति वा मृत्तिका घटः क्रियते मृत्तिकां घटः
क्रियते इति वा तंडुला ओदनं पच्यंते तंडुलानोदनः प
च्यते इति वा अत्र हिरण्यमेव कुंडलं क्रियते नरोप्यादी
ति प्रकृतिरीप्सिता कुंडले एव क्रियते न कटकादीति
विकृतेः एवं मृत्तिकैव न ताम्राद्यादि घट एव न शरावा
दयः तंडुला एव न प्रियंग्वादयः ओदन एव न सूपाद
यः इति प्रकृतिविकृत्योरीप्सितत्वं बोद्धव्यम् किंच गत्य
र्थानां बोधार्थानां भोजनार्थानां शब्दार्थानां नीधातोश्च
र्थानां मित्वार्थानां अप्रचार्थानां दृशार्थानां मकर्मका
णां च कर्तृत्वेभावानां प्रतिचेतनानां चयः कर्ता सइ
च्छेतानां कर्म भवति तेषां तेषां निवृत्तिस्मवस्थानार्थ
शब्दकर्माकर्मकाणां प्रणिकर्तासण्णाविति कर्म
संज्ञावचनात् तस्मिन्नेवकर्मण्यभिधेयेद्वंतानाम
प्यात्मनेपदं कृत्य क्तखलर्था भवंति गच्छति ग्राममैत्रे
स गच्छन्प्रयुज्यते गम्यते ग्रामं चैत्रो मैत्रेणावोध्यते श्लो
कं शिष्यो गुरुणा भोज्यते विप्र ओदनं गृहस्थेन ग्रा
ह्यते पत्न मयमती इन्नमुनीन पाठ्यते श्लोकं शिष्य उपा
ध्यायेन घुण्मते स्वलावादी विवाहं व्यवस्थाप्यते ग्राम
मजा चैत्रेण हृयते क्षत्रो दासानां वेतनैः ग्रामंसपिनत्यो ग्रा
मं चैत्रो मैत्रेण बोधितो पठितः शिष्यः श्लोकं गुरुणा भोजि
तो विप्रो दनं गृहस्थेन ग्राम्यो वासनं राजानं तिथो

वा
बो
२८

28

परिक्षितः शिष्योवेदमुपाध्यायेन पाठितोविवाहं ब्रह्मचा
रीप्रत्येयस्तामुपाध्यायोभार्योग्रामंदेवदत्तेन हारयितव्योया
ज्ञाशात्रुंमैत्रिणा नउक्तम् एयनेकर्तृविकर्मणीति एषा
भावः कर्त्रा एवानुभूयते इतिकर्तृस्थभावापनेउच्यते
नहिग्रामंगच्छतीति गमनंग्रामोनुभवति एवंश्रूयते
श्लोकेशिष्यइति शिष्यएवबोधमपिगच्छति नश्लोकः
भुंक्ते ओदनंविप्रइति तृप्तिपर्यंतोभ्यवहारोभुजेर्भावो
विप्रेणैवानुभूयते नओदनेन सज्जतिउःस्वंदेवदत्तइति
उःस्वन्यायेनदेवदत्तएवसक्तोभवइति नउःस्वस्यकश्चिद्भा
वानुभावः पठतिश्लोकमितिपाठंपाठकोनुभवति न
श्लोकः इच्छतिसिद्धिंसाधकइति साधकस्यैवइच्छा न
सिद्धेः प्राप्नोति ग्रामंचैत्रइति चैत्रस्यैवग्रामप्राप्तिर्नत
ग्रामस्यकश्चिद्विशेषः एवंस्वर्गंप्राप्नोति उःस्वमपिग
च्छति निर्वृतिंलभतेस्याद्रोकर्तृरेव पात्वर्थोपिगमोवोढ
व्यः द्वेष्टिपतिंपत्नीति पत्नीएवद्वेषमपिगच्छति नपति
प्रकर्मकोत्वकर्मोभावादेवकर्तृस्थभावाइतिनोदा
ह्रियते नउक्तम् गतिबोधाशनत्यागशाद्वेच्छाप्राप्तिवा
विनाम् द्वेषार्थाकर्मकाणांचभावः कर्त्रानुभूयते इति
एभ्योन्येषांतपश्चिदभियिद्धिदादीनांभावः कर्मनिवर्त्य
ते कर्मण्यानुभूयते यथापचति तंडुलान्देवदत्तः भि
नत्तिकुशूलंयज्ञदत्तः छिनत्तिरज्जुंचैत्रः इत्यादौ पाकभे
दच्छेदास्तंडुलकुशूलरज्जुभिःकर्मभिरेवानुभूयंते नदे
वदत्तयज्ञदत्तचैत्रैः कर्त्रभिरितिकर्मस्थभावापनेउच्य
ते एवमन्येपिस्वयमूह्याः एषामनित्येत्रतानांकर्तारिय

:

त्तानांकर्मनभवति प्रयुज्यतेपिपात्वर्थोपिगमा
योरपत्वाकर्मत्वेनाविवक्षितत्वात् पचत्योदनंचैत्रः
पाचयतिओदनंचैत्रेणमैत्रः एवं भेदयतिकुशूलंदेव
दत्तेन यज्ञदत्तः छेदयति रज्जुंभृत्येनस्वामी प्रयोजको
जकःकर्तारामैत्रयज्ञदत्तस्वामिनः एवस्मैपदेनाभि
हिताः प्रयोज्यकर्तारस्त्वनभिहिताः इतिकेषांचिन्मतेप्या
एषामेककर्मकाणांयदेवकर्म तदेवात्मनेपदाद्
योभवति पाच्यंतेतंडुलाश्चैत्रेणमैत्रेण भेद्यतेकुशूलो
देवदत्तेनयज्ञदत्तेन छेद्यतेरज्जुर्भृत्येनस्वामिना उभ
योरपिकर्त्रोरनभिहितत्वान्मतेप्या एषांकर्मस्थभा
वानांकर्मकर्ता असत्सूत्रेणवक्ष्यते उक्तंच श्रम्येषांक
र्तृनिवृत्त्यः कर्मण्यास्तोनुभूयते तेषांणिकर्तृकर्मत्वं
प्रतिनिवृत्तानांयः कर्तासएवनिवृत्तानांकर्मभवतीत्यर्थः
कर्मवत्कर्मकर्ता ४९ कर्मवत्कर्ताकर्मकर्ता कर्मक
र्ताकर्मवद्भवति कर्मणियानिकार्याणिप्रयुक्तानि ता
निकर्मकर्तर्यपिभवंतीत्यर्थः कानिकर्मप्रयुक्तानि
यात्मनेपदानिभावकर्मणोरित्यात्मनेपदानि भाव
कर्मणोर्यशक्तिरिति सार्वधातुकेयणादि इतियणादि एवं
चैतेतंडुलाःस्वयमेव भिद्यतेकुशूलाः स्वयमेव छिद्यते
रज्जुः स्वयमेव पच्यतओदनाःस्वयमेव अभेदिकुशूला
स्वयमेव अच्छेदिरज्जुः स्वयमेव अयंकर्मकर्ताकउच्य
ते यत्कर्मस्वातिशयात्पानकर्मत्वंभवितुंस्वयमेवकर्तृत्वं
प्राप्नोति कर्त्रायस्मिन्नप्रयुज्यते तत्कर्मैवसकर्तेति
कर्मकर्तोच्यते यथातंडुलादयः स्वविशेषपाकादौ

स्वयमनुभवति नपरेणप्रयुज्यते इतिकर्मकर्त्तारो भवं
ति नतुकर्म, कर्मस्वव्यापारभावे धातोर्वाच्यपराप्रयोज्यत्वा
त् स्वनुभवितंकर्त्तृत्वंसंपाद्यकर्मकर्त्तास्यात् इति यप्रयु
क्तेस्वतंत्रेणधात्वर्थोनुभवत्यपि ति कर्मकर्त्तृत्वमापन्नं
कर्मकर्त्तेतिकथ्यते कत्रपत्त्यपाल्लकर्मकर्त्तरिकर्म
वद्भावोनभवति शेषात्सिंसंयोगौ विहितत्वात्कर्त्तृवद्भ
ते च्यापारयापारवेद्यात् तेन भेद्यः कुसूलः स्वयमेव इ
त्यादिनभवति लूलधात्वर्यपिनभवतः कर्त्तेन्नुभूयमा
नकर्मकर्त्तृत्वाः स्वशाल्यसन्निधानेविनातयोरनु
भवनेः स्वयंकर्त्तृत्वाद्दिनस्येवकर्मणोधात्वर्थोनुभवंत्य
तिकर्त्तृत्वेसतिकर्मकर्त्तृत्वात् तेनस्वकरः कटः स्व
यमेव इत्याद्यपिनभवति कुशलायस्तकर्मकर्त्तरिभव
त्येव तस्यकर्त्तृपारतंत्र्याभावात् एवंकाल्लंस्कुलः स्वय
मेव भिद्यते कुसूलः स्वयमेव छिद्यतेरज्जुः स्वयमेवकर्त्तृ
स्वभावान्नातधातोर्लोकमंकलानभवत्येव नदृश्यव
ति गम्यतेग्रामः स्वयमेवेति दुहेर्याणेः पयः प्रस्नुतेगोः
पयः नमतेदंडः इत्यादयस्तत्स्वहृकर्त्तरियवषयोगाइति
कर्मकर्त्तृत्वभ्रमोनकार्यः कर्त्तरिकर्मव्यतिहारेनुवर्त्तेयेभ्यः
आत्मनेपदानीत्यवकाविनासदृशार्थेरूचादयः आदि
शब्दाश्च प्रकारे प्रकारः सादृश्यम् तेनकविसदृशायोग
धातुपाठेअनुदात्ताननुबंधाः पठ्यंते तेभ्योधातुभ्योट
कारानुबंधेभ्यश्चकर्त्तरिप्रयोगे आत्मनेपदानिभवंतिरू
चादिभ्यस्तावत् रोचते दीप्यते एधते स्पर्धते आशास्ते
रूचदीप्तौ दीपीदीप्तौ इत्याकारोनइक् इत्संज्ञाटवर्णेभ्यः

एधवृद्धौ स्पर्धसंघर्षे आङः शासुइच्छायाम् ते आस्ति
शास्ते: अदादेर्लुक् दीपेः दिवादेर्यन् रूतचे एधाव
र्के एधस्पर्धे आशाशासे परोक्षाप सर्वत्रात्मनेइतिरू
वेर्गुणाभावः नाम्यादेर्गुरुमत इति एधेः आम् [illegible]
दृग्रहोनोपइति स्पर्धेरभ्यासस्य सकारलोपः एका
देशस्वरः शिक्ष्यते प्रत्ययात्मानुबंधेभ्यः धाते
स्तेते धातोरूस्वमे ष्टुत्वणत्वाभावेविभावते धात्वादे
ष्वाः सः टकारइत्संज्ञः आस्ति अदादेर्लुक् धातोरसा
वेधातुकेति शीङोगुणः सर्वत्रात्मनेइङोगुणा
भावः शिष्ये सत्रवे परोक्षाप द्विर्वचनस्वः यत्वणौ
स्यति शीङोयतनमधुः स्वराद्विर्वचनस्य सिमो
ते निडीते माङ्माने ओहाङ्गतौ ते आत्नि जहोत्या
देश्लौतिलुक् जहोत्यादीनामिति द्विर्वचनः भृञा
हाङ्स्रनासिरितिइत्वम् उभयेषामीकारइतिया
त्वंवर्त्वं मिमे जहे परोक्षाप संप्रसारणेवेत्यालोपः
कर्मव्यतिहारे वर्तमानाद्धातोरात्मनेपदंवक्तव्यं
कर्मशब्दः क्रियावाची कर्मणोव्यतिहारः क्रिया
विनिमयउच्यते व्यतिलुनते व्यतिपुनते लुञ्छे
स्त्रृप व्यतिपचते च्छेदे आदीनांरूस्वः ग्रादीनांवि
करणास्यात्वलोपः आत्मनेचानकारादितेते
नेलोपः गत्यर्थेभ्योहिंसार्थेभ्यः शब्दार्थेभ्यश्च
अकर्मव्यतिहारे आत्मनेपदंनेष्यते नगतिहिंसा
शब्दार्थहसामितितेनोक्तत्वात् व्यतिगच्छंति व्यति
हिंसंति व्यतिघ्नंति व्यतिजल्पंति व्यतिपठंति व्यति

वा
बी
३०

हृसंति गमम्याम न्दिहिदिहिसिहिसांयाम इकारोनक
वाणमार्थः धनिदन्नवेथेनित्वापकान्नकारागमः हृ
नहिंसायामयोः अस्याह्रवणे पदस्य हसे हासे प
कारः हृंपनत्तत्वाससमन्नाग्राणी खेरिता मिनिदीचांभा
वार्थः श्रेति श्नन्वि गमेः गामिष्ठपमांद्धः हृनेरराद्दे लं
क् गमहननेस्यपान्लोपः लमोपपस्येतिहृस्यचः हि
सेः सरानुयादेः परोनशाहृः नशाहाश्वविकरणादि
त्वनुषंगलोपः कृदादेर्विकरणानलोपः मनोवन्त्र
स्वारः साज्ञ स्त्वहिंसायोस्यात्मनेपदमिष्यते समुह
दंतेवाज्ञानः इनवेनवश्नमोस्यपरस्यवहस्तेनेष्ठउपपदेश
कमेथ्यानिहारेश्वात्मनेपदंनेष्यते इनवेनवस्यश्यति
ल्वनेति श्नमोस्यस्यश्यातिष्ठनेति परस्परस्यश्यातिनयं
ति नेकपसर्गास्परस्याविषोः नेविशइति नेयांतरात
निविशते नरादेरनोतिगुणाभावः उपसर्गादिति
किम मधुनि विशंतिभ्रमराः परिव्यवेभ्यः क्रीञः
परिक्रीणीते विक्रीणीते अवक्रीणीते नाक्माटेः न
स्यउभयेषामीकारः विपराभ्यांजेः विजयते पराज
यते जिनये श्वादृगृवासान्ञः श्रनास्याहृाटने श्राटो
टेनाम विहरणे इति नेयांतरात श्राटनहृदांञ्जदाने
ते श्नन्वि नहाम्यादेश्यातिलक नहाम्यादीनांद्विर्वक
स्वः श्नभ्यस्तानामाकारस्यन्याल्लोपः उभयेषामी
कारइतिईकारः श्रामः श्रदइतिदासत्तकानांनिषि
द्धः श्रनास्याहृटनेइतिकिम श्रास्यश्यादृदानि विघा
दृष्टवौ श्रनुपयोदृपरस्यक्रीडः क्रीडनोपविभ्यांचेति

अनुक्रीडते परिक्रीडते आक्रीडते संपूर्वात्कूजनवर्जे
समोक्रूजने इति संक्रीडते कूजनेतु संक्रीडेति शाकरा
ति शापेभावनाकरणे शाप उपलंभे इति देवदत्ताय शा
पते श्नन्यत्र संप्रस्तुतिमनाराध्यप्रजेतिनायशाप सा
समवप्रविभ्यः परस्मातिष्ठतेः समवप्रविभ्यः स्थइति
संतिष्ठते अवतिष्ठते प्रतिष्ठते वितिष्ठते प्रकाशने प्रति
ज्ञायां विवादपदेतिनितेर्नवाभिधानेन प्रकाशनप्रति
ज्ञास्थेयाख्यास्विति तिष्ठतेरेषा कामुकेभ्यः श्रात्मा
नं प्रकाशयतीत्यर्थः ईश्वरानितिष्ठेजनवादातिष्ठते प्रति
जानीते इत्यर्थः जहातनेनेकपमध्यसिद्धिः संशय्यकु
णोदिशुतिष्ठतेयः कर्णादीन्नामसेसंशायानिवारणार्थे
तिष्ठतीत्यर्थः उत्पूर्वादूर्ध्वेगामनवर्जेम उदोनूर्धकर्मणि
तिष्ठामेउत्तिष्ठते श्रभ्युभवतीत्यर्थः गोहादुत्तिष्ठते श्रभ्युभव
तीत्यर्थः ऊर्ध्वंगमनेनवपासनादुत्तिष्ठते ष्ठावानिनि ति
श्नन्वि स्थास्तिष्ठइतितिष्ठादेशः उद्विभ्यांपरस्यउपः उद्वि
भ्यामुत्तपइति उत्तपते वितपते उपसंतापे संपूर्वभ्यः
यामस्प्यदनो स्मरातिविद्वशरियशलयमूर्तिभ्यानयोः
प्रच्छीप्साप्यामु स्वशाह्र स्मरानो क्षणानो विहत्ताने द
शिश्चदर्शनो पभ्यांयातभ्यः श्रुकुमकेभ्यः समोगम
क्षिप्रेविस्वरप्यातिक्ष विरिदार्थेभ्य इति संगच्छते यम
नयासहूयत्रयांगा समच्छते स्मरातिपापश्यते न्तुच्छः स
च्छंहृदियानिवा समक्षंतेच्छात्राः संस्वरते समंवनलट्
प्रधारिन्वारणा श्रतिसमोरणोतिश्रुणः हिनाश्रयः सं
श्रुणातेसकिंपभ्रः संविते श्नन्वि श्रदारेलेक संपश्यते

दृशेः पश्यः अकर्मकेभ्य इति किम् संगच्छति ग्रामं आङ्
वोभ्यां यमश्च परस्मै हन्तेर्हिंसायामेः आभ्यामकर्मकाभ्यामे
व आङो यमहनः इति आयच्छते आयासं आमोतीत्यर्थः आह
ते आहन्तो भवतीत्यर्थः अरिर्हन्ते स्वात्वं यातकेरतिन लोपः
सकर्मकाभ्यां तु आयच्छति वृक्षं भन्यः स्वाथेम् आत्मार्थे कि
याफले क्ष्मदाङ्भ्यां यमो ग्रथ इति यमेरसकर्मकादपि
आत्मनेपदं भवति आयच्छते वस्त्रं स्वामी स्वांगकर्मका
भ्यां तु नियमः स्वांगकर्मकाभ्यामेति आयच्छते पादम् आह
ते शिरः स्वांगकर्मकाभ्यामिति किं आयच्छति वस्त्रं आह
ति पात्रम् उपः परस्मायमेः सकर्मकादपि विवाहे थे उप
यमः स्वकरणे इति कन्यामुपयच्छते नामिश्च यमामिति ब
क्षयामामित्यस्मादिन भावपते आगतोन्त्यपदमिति उ
न्माहाङ्कवतेल तमीग्रामोनीत्यर्थः अगाम्यथे स्यतभूस्त
यामित्यस्य परस्मैपदमेव अग्रग्पकर्मा भवतेरतिइ इति
नसाम्रेव तान्नवोधने फगतो स्मर्विना याम हरीभ्
वे पर्यासज्ञेनान्ये नाफस्मट पांसनर इति जिताससते अ
भ्युपते स्वरांतानां सनीति दीर्घः सम्भूषते दीर्घे कृते उ
रोष्ण्यापरस्यचेसर् नामिनोर्वोरिति दीर्घः द्विवे अन्यादि
व्यंजन लोपः हस्वः रिरततेअशोध्यति षः षष्ठोःकः
से अकारस्यवर्णोस्य सम्यवर्णोस्येतिइन्त्वम् याट्ज्यशात
नेरस्यस्य आत्मिकरणांतस्य यादेः शितइति श्रीयते श्री
येन श्रीयतां अश्रीयत मट्रगात्मागेऽस्यस्याघतस्या
शिषोस्य आत्मिकरणांतस्याश्रियते लेटूलिटोश्चेति श्रि
यते श्रियेत श्रियतां अश्रियत आत्मि इत्यस्य गुणोइतिर

कारागमः रत्वम् स्वरादाविवर्णोतिइत्व अमृत अयत
स्त्रिव् नस्य हस्वस्मान्निट इति लोपः अटेतानोवाति गु
णाभावः मृषीष्ट जानुवेथ वात्सिद्धस्रतिनियमार्थमि
दम् नेनात्मनेपरस्मैपदम् ममार मरिष्यति अमरिष्य
त् निसमुपविभ्यः परस्य ह्वेञः निसमुपविभ्यो ह्व इति
निह्वयते संह्वयते उपह्वयते विह्वयते आङः परस्य स
र्योयामर्थे स्पर्धायामाङ इति स्पर्धाजिगीषा मल्लो मल्ल
माह्वयते आह्वात्मसेराम राघवेनी या अपात्परस्य वदेः
अपाद्वद इति अपवदते विप्रवादिमतौ विभिन्नामतिर्वि
मतिः विवदंते वादिनः ञिभीभये ष्मिङ् ईषद्धसने आ
भ्यामिञ्नान्यां हेतुकर्तृसकाशाद्भये आत्मार्थे भी स्मे
हेतुभय इति मुंडो भीषयते जटिलो भापयते विस्मापयते प
के इति धात्वोरादेतो विहितः भियष्षुग्वा इति षुगागम
ककारः पूर्वोच्चारणार्थः विभेतेर्हेतुभय इति पदे आत्वम्
अर्तिह्रीव्लीरीति पुकारागमः मुंडो विस्मापयते विस्मय
मानेषु स्मेङ ईषद् स्मिनिक्रीजामिनोत्वात्वम् णकारा
गमः हेतुभय इति किम् कुंचिकया भाययते अवक
रणाड्यम् मनुष्या वा मनुष्येण केनम् विस्मापयति
रूपयमात्मासिद्धो भूपालसिंहे निमयाङ्मिरः नडकम
तृगान्नेत्य पदं चैव विभेतेर्हेतुभये आत्मनेपदं चैव
रूपयते हेतुमत्स्मये इति आटृस्कांतक्रमेर्व्योतिषामट
ये चैव तेमातान आटो ज्योतिरुद्गमने इति आक्रमते आ
दित्यः आक्रमते चंद्रमाः याच्मतापाते पराक्रमते नभा
गुरुत्यापतनावरक्तोन नमोनिरत्वम् ज्योतिषामुद्गमे

वा
वो
३२

ति किम शास्त्राम तिक्रमोदस्य तत्तम क्रमः परस्मैइति दी
र्घः प्रउपसर्गोदारिकमेणि प्रोपाभ्यां समर्थाभ्यामिति क
र्मणः क्रियायाश्चारिसंभश्चारिकमं प्रक्रमते भोक्तुम उ
पक्रमते पठितुं प्रवर्त्तते इत्यर्थः उपसर्गात्परयोः अस्यते प
तो ऊहत्तेकेश्च्येतयोर्विकल्पेनात्मनेपदम उपसर्गाद
स्यत्यूह्योर्वावचनमिति तंबोवं उपसंख्यानात उदस्यति
उदस्यते प्रतिमूढ उदस्यते नयम प्रत्यूहति पंगितोजनः
प्रवप्रवोऽहूनिरस्यतोदत्यस्मात्रित्यम प्रवाहूहति प्रवि
हते संप्रवीत्यतिज्ञानेद्यं समः प्रतिज्ञाने इतिनित्यंशहं सं
गिरंते संतमो स्त्यं संगिरते प्रतिज्ञाने इति किम संगिर
त्यन्नम उत्सर्गाच्चरगात्यर्थे इत्यस्मात्सकर्मकात उदश्च
सकर्मकादिति यात्सुमश्चरते गुरुवेदानश्चरते इहं
पगत्तोत्यर्थः सकर्मकादिति किम शाहृउच्चरति समः प
रस्माच्चरते तृतीयां तेन संवदान समसृतीयायुक्तादिति
अश्वेन संचरते रथेन संचरते त्वचन्संचरसे सूषेणालङ्कु
ताकानाम दिग्रपि नाम तृतीयायुक्तादिति किम उपव
नेसंचरति भुजपालनाभ्यवहारयोरिमस्यपालनवर्जनं
म भुञ्जोऽनवने इति ओदनमभुंक्ते पालनेतुभुनक्ति
पृथिवीराजापरमारादवत्यस्त्रापिलत्त्यानुस्वारेण प्रा
त्मनेपदं वोढव्यम वेकोपितोनात ४१ वे
कोपितमतेप्रत्ययस्यचेकोपितांतः चेकोपितानात
हातोवात्मनेपदमभवति पापच्यते पापठ्यते

चेक्रोपितन्तवर्गोनात्पकरोतेपरस्मैपदमिति परस्मैप
दम प्रत्यहितस्त्रोपसर्गादिर्वचनायथेश्वस्पद्यलतरा।
त्निष्यते प्रतोलेनात्मनेपदंस्यात पापचीति पापठीति वा
चेक्रोपितस्येति लुक श्लौ प्रत्यदेलेक प्रतोवाइतिव
चाहाईदु प्राप्येनाम ४४ प्राप्तिप्रत्ययानात्मसमुदायादा
त्मनेपदं भवति गोपायते पयायते वपुस्यते नदीयतेप
यम नदीभ्यां परस्मात्कः नामिवंश्चनां तारित्यालापः
इदनुश्चहूत्तादिहून भवति गोपायति इकुत्ता नादेक।
भयम ४५ इत्थं चउनच यत्रादयश्चेति समाहारे द्वंद्वः य
ज्ञादयोयजिसदृशाः कृत्वादिवदादिशाहः प्रकारे ज
कारात्परोलुबंधयथाहोल्लमोइष्याः जकारोन्नायाः
प्रकृते भावात इन्त्रंतेभ्यः समुदायेभ्यः जकारानुबंधे
भ्योयज्ञादिभ्यश्च कर्त्तरि उभयपदं भवति परस्मैपदाः
त्मनेपदे इत्यर्थः यजिनासदृशायज्ञादयः येषाल्वपा
द्वेश्वरितेनेपठ्यते तत्रसंज्ञायां यल्लोवनयापरायैकि
यापफलेपरस्मैपदम यात्मार्थेक्रियाफलेत्वात्मनेपदं
इत्रेनात पाचयति ओदनं भृत्यः स्वदेनस्वाम्यर्थम पाच
यतीओदनंस्वदेनस्वामी ज्ञात्वंपान कर्त्तकरोतिभृत्यः
क्रतुलेस्वामी दुकृत्र तिते तनादेकः प्रतिवर्तिकत्वा
इतिनियमाहुणाभावेयामेकरोतेविलिगुणः नाम
तयोर्वितिविकरणस्यगुणः श्वात्मनेपदेसर्वेषामात्म
नेइतिगुणाभावः अस्योकारः सर्वेपानकेगुणोइति
प्रकारस्यउकारः विनोतिश्च्यातोभृत्यः विनुतेस्वा
मी तृत्स्वारेः तस्यगुणागुणाभावोश्चवत यज्ञादेभ्यः

बा
वो
३३

यजंतियाज्ञिकाः यजते यजमानः पचंति सूदाः पचते ग्र
हस्थः क्रमेरनुपसर्गादुभयपदमिष्यते क्रामति क्रमः प
रस्मैइति दीर्घः क्रमते प्रवेवत्सनेनात ४० सनुष्ठेनेयस्य
यातो स्मसनेतः निर्देशात्तस्याभावः सनः पूर्वो यो धात
स्तस्माद्येवैव निमित्तेन परस्मैपदमात्मनेपदमुभयप
दं वा भवति तेनैव निमित्तेन सनंतादपि भवतीति निमि
मात्तिदेशोयम् परस्मैपदात्मनेपदोभयपदात्मकत्वमिति
मित्ते नत्सनेनतस्याप्यतिदिश्यते बुभूषति रुरोविषते शि
शयिषते भूसरुचरी शीङ्स्व भावित्वमिच्छति शोचितं
शयितं पातोर्वेति सन् भवतेः उवर्णान्तात्पादिभ्यश्चेति इड
भावः नाम्यंतानामनिटामित्य गुणत्वम् स्वरांतानां सनी
तिदीर्घः अन्यइट् गुणाः द्विर्वचनः जिजिगीषते पराजि
गीषते जिज्ञये विपराभ्यां विजेतुमिच्छति पराजेतुमि
च्छति सन् जेर्गिः सन्यवोत्तयोरिति जेर्गिरादेशः स्वरांता
नां सनीति दीर्घः आविक्रमते आटिस्यः आक्रमितुमिच्छ
ति सन् स्वक्रमिभ्यां वपरस्मैइति नियमादिडभावः द्वि
कवर्गस्य चवर्गः सन्यवर्णस्येतिइत्वम् पापाचिषते शुश्र
येपंक्तुमिच्छति पापच्यशाद्यात्सन् इट् अस्य वलोपः य
स्यानतीति यलोपः सन्निमित्तस्याभ्यासस्य सन्यवर्णस्ये
तिइत्वम चवौ क्रौ पितनिमित्तस्याभ्यासस्य न भवति शि
श्रपेनापिषते श्रपेनवदाचरति मिच्छति श्रपेनात्प शाद्यात्स
न इट् द्विवं श्वनादिष्वेतलोपः यवरहा शास्वादेशोइति
तेयोन तादेकारस्यइकारोह्रस्वः पिपाचापिषति भत्यः
स्वामप्यम् पिपाचयिषते स्वामी पचंतं प्रयोक्तुमिच्छ

ति इन्वेतात्सन् इट् कारितस्यगुणाः द्विवें सन्यवर्णो
स्येतीत्वम् चिकीर्षति कटं भृत्यः चिकीर्षते स्वामी क
र्तुमिच्छति सन् स्वरांतानां सनीति दीर्घः ऋदंतस्येर्
नामिनोर्वोरिति दीर्घः कवर्गस्य चवर्गः पिपतति या
जकः पिपत्तते यजमानः यष्टुमिच्छति सन् भ्रस्जादी
नां षइति जस्य षः षढोः कः सि त्वम् मुटः पूर्ववदिति देयो
भवति ष्रियते लृटलिटोश्चेति नियमात् ममृष्यते म
तिष्यतीत्यात्मागोके इति वक्तव्यात्सन् स्वरांतानां स
नीति दीर्घः उरोष्ठ्योपधस्येत्युर् नामिनोर्वोरिति दीर्घ
शेषात्कर्तरि परस्मैपदम् ४० उकारात्स्येषः यथात्म
नेपदं उभयपदं चोक्तं ततोन्यस्माद्धातोः कर्तर्येव प
रस्मैपदं भवति भवति गच्छति दीव्यति श्लतिनय्यति श
ग्नोयति श्यति कर्तरीति वर्तमानेप्रत्ययः कर्तृग्रहणं क
र्तैव यः कर्ता तत्र परस्मैपदं यथा स्यात् तेन परत्वात्कर्म
कर्तरि प्राप्तेन भवति तत्र कर्मवद्भावस्यावकाशः इत्य
ग्नोते परस्मैपदस्यावकाशः पच्यते कर्ता इति कर्मकर्त
रि उभयपदे प्राप्ते परत्वात्परस्मैपदं स्यात् कर्तृग्रहणान्न
भवति अनुपराभ्यां परस्य कृञः परस्मैपदमेव आत्मने
यत्वात् उभयपदे प्राप्ते अनुकरोति पराकरोति साहचे
र्यादुपसर्गयोर्ग्रहणम् तेनेहन भवति नविद्यते नोर्थ
श्चतदनुकृते पराकृतेस्तौ प्रीतिम् तनादेः कः करो
तेरितिगुणः अस्योकारत्त्वम् अभिप्रत्यतिभ्यः पर
स्मात्क्षिपः अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिप इति अभिक्षिपति प्रति
प्रतिक्षिपति अत्याक्षिपतेः श्चात्पूर्वकः इति भवति परिस

वोल्मुषतितित्वा यामित्यस्माद्धेश्च परेर्मृषश्चेति परि
मृष्यति परिवहति व्याङ्परिभ्यो रमः व्याङ्परिभ्यो र
मइति विरमति आरमति परिरमति उपाच्चेत्यस्य सकर्म
कात् उपाच्चेति उपरमति भार्याम् इत्यर्थे ह्यासां सकर्म
कः उपरमयतीत्यर्थः अकर्मकात् विकल्पेन विभाषा
कर्मकादिति उपरमति उपरमते बुधयुधनशजने ङप्रुसे
प्रद्रावे णाशब्दर्थोने नसीषाउभावे इङ्दृश्यपने श्रुग
नौ द्रुगास्त्रुवा पञ्चदशंतेभ्यः बुधयुधणाशजनीङ्प्रुद्रुस्रु
भ्यो णेरिति इङ्स्थाज्ञादेरु भयं प्राप्तम् बोधयतियोध
ति नाशयतिजनयति प्रध्यापयति प्रावयति द्रावयति
स्रावयति बुध्यमाने प्रत्युक्ते प्रध्यमाने नत्यपंते ज्ञापमा
ने यथीयाने प्रवमाणोऽर्वने स्रवंते पानो क्ष्वे ह्नाविति
इन् बुधिप्रयोरुपधायागुणः नशेरस्योपधेति दीर्घः जने
जनीणएवृक्त्सर्वेजनइति मान्तुबंधत्वान्मान्तुबंधानांह्रस्व
इत्यः स्मितिक्रोन्तामितीत्यात्वम् यतिरुद्धातिपका
रागमः पुद्रुस्त्रुणांवृद्धिः णिचश्चार्थेभ्यो धातुभ्यः परि
वृत्तितेभ्यः चलनार्थेभ्यश्चेतेभ्यः णिचश्च चलना
र्थाऽदनद इति भोजयति आशयति अध्यवहारयति चल
यति कंपयति स्पन्दयति गमयति भुजते अत्युक्ते
अश्नंते अध्यवहरंते चलंते कंपमाने स्पन्दमानम्
गच्छंते इन् भुजेरुपधायागुणः अशेरस्योपधेति दी
र्घः अत्णोर्वृद्धिः चलेरस्योपधेति दीर्घं कृते कंपे
चालिरिति मान्तुबंधत्वान्मान्तुबंधानांह्रस्वः ग
मिश्च ॥

ष्टसंता प्रकस्यामिचसश्चेतिपनरद इतिकिम् शादयति
शादयते द्युतादिभ्यो ण्वत्न्यांवाद्युद्भ्यो लुङीति व्यद्युतत्
व्यद्योतिष्ट अरुचत् अरोचिष्ट परस्मैपदेपुषादिसूत्रेणा
णाङ्प्रत्ययस्येव इट् लुतवर्तने व्यवृतद् अवर्तिष्ट अवृतत्
स्यायाम् संसृत्स्ववत्ण पञ्चभ्यः स्यसनोर्विषयेवा वृद्भ्यः
स्यसनोरिति वृत्वादिभ्यांत्रिभ्योमात्मनेपदंप्राप्तम् व
र्त्स्यति वर्तिष्यते वर्त्स्यति वर्धिष्यते शर्त्स्यति शर्धि
ष्यते स्यन्त्स्यति स्यन्दिष्यते सनिविवृत्सति विवृत्सति
विवर्तिषते विवृत्सति विवर्धिषते शिशृत्सति शिश
र्धिषते सिस्यन्त्सति सिस्यन्दिषते परस्मैपदेनवृद्
भ्यः स्यसनोः इत्तिरभावः नवैवसतिवानिवृत्तौति सस्य
गुणात्वम् द्युतिस्वपिस्यन्दीनामचोषधात्कित्तामिति र
कारस्य कारयोर्लोपेच कृपसामर्थ्ये इत्यस्मात्स्यस
नोः इत्यावृत्यांवा परस्मैपदम् लुटिकल्पइति क
ल्प्स्यति कल्पिष्यते विकल्प्स्यति विकल्पिष्यते च
ल्प्तासि कल्प्तासे कल्पितासे परस्मैपदेनासिचकृप
इत्तिरभावः नवैवसस्यगुणात्वे प्राप्ते कृपोरोलइति
रस्य लः अगुणाप्ते मकारस्य यारेफ इति तस्याल
कृत्याल्काराद्यः पञ्चभ्योयतन्यां द्युद्भ्यो लुङीति पर
स्मैपदविकल्पः अवृतत् अवर्तिष्ट अवृधत् अवर्धिष्ट
अशृधत् अशर्धिष्ट अस्यदत् अस्यन्दिष्ट अस्यन्तवा प
रस्मैपदेपुषादिसूत्रेणाणांस्यदेरनुषंगलोपः आत्मने
पदे सिच् इट् स्यदेः स्वरतिसूतिसूयतीतिकृतरनुबंधत्वा
न्वाद्विरिट् अनिट्पक्षे अटच्छपरीतिसिचोलोपः अस्यो

देवषीयामितिदस्यतः अक्लृपत् अकल्पिष्ट एवमन्य
त्रापि स्वस्यानुसारेणापरस्मैपदेवोद्धव्यम् इति श्री
भट्टश्रीजगद्धरविरचितायां बालबोधिन्यां कलाप
व्याख्याने प्रकरणे तृतीयपादो द्वितीयः २ ॐ श्रीगणे
शाय नमः ॐ द्विर्वचनमनभ्यासस्यैकस्वरस्याद्‌
यस्य १ द्वौ वारौ द्विः द्विर्वचनम्भ्यः सन्निति तेषां नवास्य
व उकारवकारौ प्रवोचयोर्यो अस्य विसर्जनीयः द्वि
वचने द्विर्वचनमिति नञ्समासः अविद्यमानोऽभ्यासः अ
नभ्यासः एकः स्वरो यस्य स एकस्वरस्तस्यानभ्यासस्याद्यस्य द्वि
वचनस्य द्विर्वचनं भवतीति शेषः क्रियते वक्ष्यमाणेति च कृ
चित सन्नन्तेषु गदादीनां सार्वधातुके इति सूत्रद्वयेऽत्र
प्रपतिष्ठतेऽपि कारः ददर्विद्धो दधिदाञ्चीलोपदोक्ताः अट्
वक्ष्यमाणेति आद्यस्यैकस्वरस्य सरस्वतस्याद्वि अभ्या
सस्यादिर्व्यञ्जनमवशेष्यम् प्राकारेट्टसौ सन्नन्ते वेद
स्यालोपः अनभ्यासस्यादिर्दिशाभ्यस्सूम्पाशाः नत्र
उभविदन्ताग्रभ्यावारन्यतसिंहावलोकितन्यायेन वा
तुभ्यमाय यवलेनास्ति नचेदमदाहरणम् जहाराव
जाग्रनिशातये अट् आद्यस्यैकस्वरस्याद्यस्यस्य द्वि
अनादिर्व्यञ्जनलोपः हस्वः अस्यापयेति हृद्धिः इयाय
इयायतो परस्वरविधिः स्वरे द्विर्वचननिमित्ते कृते द्वि
र्वचने स्यादेः कृते द्विर्वचने वाप्ताते दाग वलोपः इति उ
प्रावकुमेणानेवामस्येसमानदीर्घं वापित्वा वृद्धिः ये
ऽप्यभ्यासस्यासवर्णे स्वभ्यासस्य इयादेशः नत्र
नायमेकस्वरः कस्य विदायरति कथमस्य द्विर्वचनम्

उच्यते आद्येनवदेकस्मिन्निति वचनात् भविष्यति एव
माद् आनातो अट् आत्मवदादौ द्विर्वचनेनातो वृद्धिः अकार
अवर्णस्य अस्यादेः सर्वत्रेति दीर्घः दीर्घत्वात् वलोपः
अनभ्यासस्येति किम् लोलूयिषते लूञ् अस्यार्थेन
विनृमिद्धति यान्तो एकस्वरेति यशाह्वः द्विर्व अन्
प्रेकोपितेरनभ्यासस्य गुणः यान्तो वा कमीणाइति
सन् इट् अस्य चलोपः पुनस्मिन् द्विर्वचनस्माने
स्वरादेर्द्वितीयस्य २ पूर्वेस्य समनन्तरेण आद्यस्येति
निवृत्तम् स्वरश्चादिर्यस्य स स्वरादिः स्वरादेर्धातो
र्द्वितीयस्यैकस्वरस्याद्विर्वचनं भवतीत्यपि क्रियते
अयमपि कारश्चाणपरोक्तेस्यत्रापातिष्ठते आद्य द्वि
वचनस्य लोपः अटिटिषति अशिशिषति अरपटगा
तो अशाभोजने अटितमिद्धति अशितामिद्धति सन्
इट् सन्नेनस्य अटिषिशाह्वस्याद्वितीयस्यैकस्वरस्य
टिइस्यस्याद्विर्व आरिटन् आशिशन् अटेतेयाशके
अश्रोतासिन् अस्यापयेति दीर्घः अयादि पीडुस्तके
तिचणस्वरविधिः स्वरे इस्यादेर्द्वितीयस्याद्विर्व ए
स्यात्कानिलोपः अटाटयते अशाशयते अपूथ्यामो
क्रोडिलमटाते अस्यार्थेमश्नुते स्वाविस्वरिमूर्जिमप
द्विय अपूरुणभ्यावसेयशाह्वः अससअणइति स्येते
द्वितीयस्याद्विर्व अनादिर्व्यञ्जनलोपः दीर्घोत्वावा
मेतिदीर्घः अनभ्यासस्येति किम् अटाटिषते कटि
लमटितुमिद्धति अटाटशाह्वान्सन् इट् अस्य च
लोपः यस्यानन्तोतिपलोपः पुनर्द्विर्वचनेनभवति

एकस्वरस्येति किम् स्पृह परोत्ताष्ट् अत्र द्वितीयस्य
टकारस्य पुनरस्वरत्वादेकस्वरत्वं नास्तीत्यष्ट् द्वित्वं प्र
स्मापयेनिरीवः पुनरादेः सर्वत्रेति अभ्यासस्य दीर्घः
दीर्घोत्स्वरलोपः ईश्यते पिपासुसनो वा द्वित्वे वनेवक
ध्वं पुनस्यंजनादित्वाभावाद्गेक्रोपि तेनास्ति परो
त्तायां च नाम्यादेर्गुरुमतऋच्छस्तास्याव्यवधाना द्वित्वं
वचनम् तेन संप्रसारणबदा क्रियते ईर्ष्यिषिषति ईर्ष्यि
षति सर्वोर्ष्यद्वे स्वपुनस्स्थापोः ईर्षित्वमिद्धति सन
ण्ट्र्यिषिद्वित्वे सनोभ्यासस्य स्वयागास्येतीत्वम् पे
प्रियत ईर्ष्यतेपापुनरुक्तेन अयादिवाणपिद्वित्वे का
तिनलोपः स्वरादीनां द्वेहि कंडूयादीनां तृतीयस्य
कस्वरस्य कंडूयोपिपिषाति मरीदीपिषाति कंडूपितुमि
च्छति मयापित्वेवकव्याघणासेन ऋट पुनस्यवलोपः
यकारास्यरस्य यकारस्य यस्यानन्तरीतिलोपः तृती
यस्यैकस्वरस्य पिपिरस्य स्यद्वित्वे द्वितीयवचनमिति
यस्यदः पुनकंडूयिपन पुनमयादिपन कंडूयतेपापुनक्त
मयाण्यंतेरन् दिवाणपिपिद्वित्वे कावितलोपः पुनहा
त्वादिः कंडूयादीनामप्येकस्वरत्वाभावाग्नेक्रोपि
तेनास्ति शेषयानत्वाश्मपरोत्तायामासाव्यवधान
मस्ति यथर्ष्यतेनामधातृनांद्वित्ववचनेवकव्यमाये प्र
ज्ञोपिषति प्रतेचोपिषाति प्रज्ञोपिपिषाति प्रज्ञोपि
षिषति प्रात्मनेच्छायांपिन् पित्रंत्वात्सत्रसंभवति
नादिप्रत्रेणाररूढारष्यते प्रपितप्रत्ययवेति प्रत्रंप्र
मिवाचरितत्वामिद्धतीत्सपमानादाचारेपिन् पिन्न

वर्णास्येतीत्वम् सनरट् ऊर्मोणाष्टायद्वितीयतृतीय
वर्णयोर्नोद्वित्वं प्रपुप्रवीयत प्रप्रतिचीयत प्रप्रज्ञोपिय
त् प्रत्रमात्मनरच्छतेपापुनक्तपिनरनादिवाणात्स्वरक्त
मेणाद्वित्वं कावितलोपः रहापिकंडूयादिवग्नेक्रोपि
तेनास्तिपरोत्तायांचपासाव्यवधानमस्ति ननवद
रासंयोगादयोग्रे १ नश्चवश्चदश्चरश्चते नवदराः सं
योगस्यादयः संयोगादयः नयेग्रे पूर्वसूत्रमनुवर्तते
स्वरादेर्धातोर्द्वितीयस्यैकस्वरस्य यस्संयोगस्तस्यादा
दयोये नकारवकारदकाररेफास्तेन द्विरुच्यंते नान
वर्जोपित्वात्संयोगस्य द्वित्ववचनं भवतीत्यर्थः अयकारेप
देनन्नवद्रादिरुच्यंते पव भ्रंशिनिषिषति उन्दिदिषति उ
ज्ज्ञिनिषति अर्दिदिषति अर्चिचिषति भ्रंशत्वाकिंमुत्तमा
गातेश्च ऊकारस्थस्वरस्वरितेसपत्रेतिरद्धि कल्याश्च
अन्तोस्वरने ईकारोन्तेरोच्चोदन्नवेर्यस्यधः उज्झगाजेव
ग्रहः ग्रभिर्याया प्रवृत्तलापाम भ्रंशित्वमिद्धति उंदित्ते उ
ज्झित्ते अर्तित्ते अर्चित्ते सनरट् नवदरवर्जे पूर्वेणाद्वितीय
स्यैकस्वरस्य निरिनि डिचि इत्यस्याद्वित्वं प्रोजिजत उ
न्दिरत उज्झिमत प्राडिरत प्राचिवत ग्रंजतेपापुनक्त प
वमुन्दरतम उज्ञितम प्रडितम अर्चितेपापुनक्त धातोश्च
हेलाविनीन अयादि चिद्रुस्वकमीतिवाण स्वरादी
नान्द्वित्वादेः पुनराणस्याकारः स्वरविपिः स्वरेरति
प्राडाप्रायवत निरिनिडिविद्वित्वे काविलतलोपः नव
दराइतिकिम् ईचिचिषते ईवद् ईक्षतमिद्धतिसन
रटप्रवेत्तात्द्वित्वं अत्रसंयोगादिः ककारोनवर्ज्यते

अपेऽर्ति किम् अर्पयते अगातिषा कुटिलमृच्छति
सरिसर्तीति यङ्लुकः वेक्रीयितेवेति गुणः पूर्वोग
द्द्विर्वे अरेफोनवर्ज्यते अनादिर्व्यंजननलोपः दीर्घो
ऽगामेति दीर्घः पूर्वोऽभ्यासः ५ द्विर्वचनमिति वर्तते
उभ्यार्थं वर्णात्मकमंते विज्ञायते धातोर्द्विर्वचने
कृते यः पूर्वोभागः सोऽभ्याससंज्ञो भवति पपाच प
पाठ अटद्विर्वे अभ्याससंज्ञायां सत्यां अनादिर्व्यंज
नलोपः शिश्राय ररक्ष बिभिदतुः अटाट्यते द्विर्वे
अनादिर्व्यंजननलोपः अस्योपधेति वृद्धिः अभ्याससं
ज्ञयाः कृप्रयोजनम् अभ्यासस्यादिर्व्यंजनमवशेष्य
मित्यादिश्च ह्रस्वमभ्यस्तम् ५ ह्रस्वत्वो यस्य तद्
यम् द्विर्भावं यस्याऽपन्नेति द्विशाहाभ्यस्य उपधः अ
पवृत्वकारः पूर्वोचायोर्थः ह्रस्वर्णौ वर्णलोपः धातो
द्विर्वचने कृते यद् द्वयं धातवभ्यासोऽतदभ्यस्तसंज्ञं भव
ति ददाति ददत् दधाति दधत् जुहोम्मदाने जुहामदान
धावने मालामूर्ति पंचमी पंच अस्त्विजुहोत्यादेश्चेति
श्लुक् जुहोत्यादीनां द्विर्वे द्वितीयवर्णयोगेति प्रथ
मः सत्याम् अभ्यस्तसंज्ञायाम् अभ्यस्तानामाकारस्येति
आलोपः लोपोऽभ्यस्ताद् इति नअन्ते नलोपः जोडपते
ह्रस्वस्य पायोग्यां अशश्वेव अत्रपंचेहरूपाति धातोरेकस्वरेति
यङ्लुकः द्विर्वे अभ्यस्तस्य चेति द्वयोरपि धातवभ्यासयो
संप्रसारणम् अहोजः गुणाश्चकीयितेरस्यभ्यासस्य गु
णः नामभ्यस्तानामिति धातोरुकारस्य दीर्घः जन्ता
दिश्च ९ जनधार्दियेस्य गणस्यम जन्तादिः जन्तादि

णोणः अकृतद्विर्वचनोऽपि अभ्यस्तसंज्ञो भवति जक्ष
भक्ष्हसनयोः जागृनिद्राक्षये दरिद्रादुर्गतौ चकास्
दीप्तौ शासु अनुशिष्टौ जक्षादिः जक्षति जाग्रति दरि
द्रति चकासति शासति वर्त्तेऽर्थेति अन्ति अदादेर्लुक् लो
पोऽभ्यस्तादंतिनऽन्तिनलोपः दरिद्रातेरभ्यस्ताना
माकारस्येत्यालोपः अभ्यस्तसंज्ञायाः प्रयोजनम
अभ्यस्तानामाकारस्येत्यादिश्च चाणपोत्ता वेक्रीयि
तस्यने तेष ९ वेक्रीयितं चमन चतो वेक्रीयितमन्तो
ताथेनेयस्य वेक्रीयितसंज्ञः नतोहहः चाणिपरे
स्तायाश्चपरस्यां तथावेक्रीयितान्तस्य सन्नन्तस्य च स
मुदायस्य द्विर्वचनं भवति चाणि नावत अपीपचत
अपीपठत् पचंतं प्रयुङ्क्ते धातोश्चद्देतात्वितीन
अस्योपधेति दीर्घः अपादि णिदुवकसीति वर्णका
दिनलोपः इतिकृतस्यागतिवर्दितिपचः पटद्विर्वे अ
नादिर्व्यंजननलोपः इस्वसमानेति ह्रस्वः अलोपेस
मानस्येति सन्वद्भावात् अभ्यासस्य सन्यवर्णो स्येतीत्व
म् ईचोलचोः परेतायाम् चकारपयाच अटद्विर्वे
अकारस्य वर्णस्य कवर्गस्य चवर्गः अस्योपधेति ह
द्विदीर्घौ वेक्रीयिलोतेवेक्रीयते सेव्रीयते देधीय
ते पेपीयते अर्पयते चार्थायोपादाने बाशाहाग्रिसं
योगयोः पापानेन्नसायतो भन्यंघकरोति निज्ञति प
मति पिवति कुटिलमियर्ति धातोरेकस्वरेति यथा
ह्वः इयर्तेः सरिसर्त्तीति अततेरंतरतिरेकारागमः
रत्वम् आप्नोतीतिरत्वम् पिवतेः तामासायन्तो निरेत्व

इयर्तेः चेकीयतेचेतिगुणः चेकीयितेनांतसंयोगाद्द्वित्वेप्र
नादिव्यंजनलोपः गुणाच्चेकीयितेइत्यभ्यासस्यगुणः
द्वितीयचतुर्थयोरितिवस्यगः पस्परः कवर्गस्यचवर्ग
इतिकस्यचः गस्यजः अघोषाद्यस्य स्वरादेर्द्वितीयस्येति
यं द्वित्वे अनादिव्यंजनलोपः दीर्घोनागमेतिअभ्यास
स्यदीर्घः सनंते अनोपिपति अरिरिषति अरीरिषति
इगागमः अट्प सनातिपा अस्येतसिद्धति अरेतम अर्त
पानोवेतिसनइगाः इवर्णोदृशिधिश्विश्रोदः इतोर
भावः नाम्यंतानामनिटामितिगुणाभावः अर्तेः रट्
अद्धतेस्मतोद्भयजनरतोरभावेषामोमिश्रद्वंन्वाप्रर
तीपृ स्वरातिपिपर्तिभाषयाधनिस्यन्वाद्ददोगुणः ने
नोद्वित्वे इष ईरिष ईरिष इतिसनंतेसंयोग स्वरादेर्द्वि
तीयस्येति षारिरि द्विकत्वंते सन्यवर्णस्येतिइणोऽभ्या
सस्यइत्वमइणः सनोगिरोगमिरितिगम्यादेशःगा
मः सः वाधनेथैगणागमिरवोधनेइतितेगतवेनिष
धान्नभवति जुहोत्यादीनांसार्वधातुके कृदाना
दानयोरित्यस्यइकार्यलोपोधातोर्निर्देशोइतिवर्त्तिप
कारः पूर्वाचार्यागां श्यानुवंधत्वात्सार्वधातुकेव
च्छ्रेतिसार्वधातुकवत्कार्यव्यात्म्बे जुहोत्यादेश्चेतित्व
क एनेनद्वित्वे गुणः जुहोतिरादिर्येषांतेजुहो
त्यादयः जुहोत्यादीनांधातूनांसार्वधातुकेपरे
द्वित्वंवनंभवति जुहोति बिभेति जिह्रेति ह्रदा
नाकिभीभये ह्रीलज्जायाम ति पाल्वि जुहो
त्यादेश्च लुक एनेनद्वित्वे ह्रोजः ॥

ह्रोजः द्वितीयचतुर्थयोरितिभस्यबः नाम्यंतयोरिति
गुणः एवं इदातिदधाति अभ्यासस्यह्रस्वः अन्यत्पूर्व
वत् सार्वधातुकेइतिकिमजुहोत अभ्यासस्यादिव्यंज
नमवशेष्यम ४ ह्रादेर्व्यंजनमादिव्यंजनम नटवशेष
स्यापलोपम अनादिव्यंजनंलोप्यम पिपर्तिपिपत
ति यजंते इपवैष्पृष्प्रसिद्धति पंकमिद्धतिसनयुनेः भ
नादीनांषः षष्ठः कःसे पचेः ववर्गस्यकिः द्वित्वेप्र
नेनअनादिव्यंजनलोपः सन्यवर्णस्येतिइत्वमसश्वा
प इत्याज्ज उवाप जिघृपृशा यजंते इवपवीजसंनाते
पृट द्वित्वे अनादिव्यंजनलोपः परोतायामभ्यासस्य
भवेषामित्यभ्यासस्यसंप्रसारणमश्रस्योपधेतिदीर्घः
नन्वादिव्यंजनमवशेष्यमितिस्वरस्यापिलोपःप्रामो
ति उच्यते अभ्यासस्यह्रस्वः अकारस्यवर्णस्य सन्यव
र्णस्येत्यादयः स्वरादेशाउक्ताः ननोत्रायते स्वरोवल
पानेइति व्यंजनग्रहणमपधानम नेनस्वरादेरप्यर्थ
मस्यादिव्यंजनलोपः श्वाद श्वाश अटप अघामेअट्
द्वित्वे अनादिव्यंजनलोपः अस्यादेः सवेर्वेतिदीर्घः अ
स्यापधेस्यपादीर्घः दीर्घस्यलोपः शिट्परोघोषः
शिटः परः शिट्परः अवघोष्यमित्येव उच्यावच्या
द्विभक्तिवचनलिंगापरिणामइतिपुल्लिंगंविज्ञायते
अभ्यासस्येतिवर्तते इतोलोपोभ्यासस्येतियावत्
अभ्यासस्यः अघोषः शिट्परः सोवशेष्यः स्यापेने
यः शिट्लोप्यमित्यर्थः अवर्णादिव्यंजनेपवशेषो
शामेअघोषस्यलोपःस्यात् चस्कंद अश्मात दिद्वेव

वा
वी
३५

नक्लम्म पस्यपो स्कंदिर्स्योवणो स्फुतिरत्तवणो अस्यप
कारोपपादितऽस्मान्दः कृतस्फुलो सप स्फुतेऽरतिवेदेयकं
ध्वरादित्तस्यदर्शनात् नऽकम स्फुतिंयह्रानेतिरवेषको
शिकस्तयादिवेदेष्वादिंगतवेषुव च्युतिश्चमादच्चयका
रसंगतिने लौकिकापातपरीतणत्तमाः इति कौशि
कोवस्तकृभट्टः छिवुतिरसने अस्यतस्यातछिवक
कामितिपान्तादेच्छस्सः नास्तिः स्तन्भः सोचः स्पर्शस
स्पर्शो परोलाघ्रदहिवे अनेनकवटतपाः स्याप्यते सि
ष्टंद्यजना निलप्यंते स्तन्भेः वर्गपंचर्गोनऽरतितस्यसः
स्कंदेवभ्यासस्यकवर्गस्यचवर्गः छिवेः द्वितीयचतर्थ
योविति टस्यटः अस्यघकारः षसंयोगातलवर्गस्यच
टेस्यनेनठकारः संपन्नऽतिकेवित यङ्कम षठाभ्या
छिविविति तेषांमते अनेनाभ्यासस्यषकारेतिमित्ते नि
मित्तेतिमित्ताभावेनैमितिकस्याप्यभावऽतिटत्वमपि
निवर्तेतेनेनातिष्ठवातिभवति शिट्टपरऽतिकिम पप्सो
प्साभवतणो ष्टहिवे अचअपवाचपरेःशिट् नशिट्टपरोचो
षऽतिष्ठवैणादिव्यजनलोपः षाकारादट्ठो संप्यतवे
वेष्यालोपः अचोषऽतिकिम सस्तौ स्नाषोवे पान्वादेः
षस्सः षाषऽककपयोः सऽतिलोपकास्सस्यनः अप्यत्
वेवन् द्वितीयचतर्थयोः अथमततीयो ॥ अभ्यासस्य
योद्वितीयचतर्थोतयोर्यथासंख्यंअथमततीयावादे
शोभवतः चखान विवेदः दिक्षेव तस्यो पफाल ज
घास जघास ऋधौके दधौ बभौ तत्रअचवराते ऊ
कारः तदन्तवंधमार्के ष्टामित्यर्थः ॥ ॥

ढिढिर्ष्टहैधीकवणो अकारवेफोअस्तर्थो छिवुति ऊका
रः शावत् छावति पान्तादेच्छस्सः नास्निस्यष्ठेतितो
चकारस्यषः फलतिछ्यलो अरभत्तणो नस्यवापरोला
योयामञ्ज्यष्ठादेशः चस्तकृस्तजसतरस्मुष्ठटने फोकृगम
धेः मकारोतयणस्वरत्तवंधानामित्यर्थः ऊदानऊदात
याभ्यादीमोपरोलाघ्रट् फोकेःप द्विवे अनादिव्यंजनतो
पः छिवुतिष्ठम्योः शिट्टपरोचोषः अनेनतवेक्षृठयफा
तोकचटतपाः स्वरद्वयेभातोगाजऊदवाः कृत्तः दोके
पवऊगच्छस्वादेशोऽतितंचोतगाऊकारः द्वितीयचतर्थ
योविविति किम स्तोसामाने ह्रोतः ॥ अभ्यासस्योह
कारस्यस्यजकारादेशोभवति तहोगेहाकत्वागे
ऊकारोत्वाघोरत्तवंधेत्यर्थः ककारः हः कालवी
स्रोविस्यच्छोहाट्टवानाविमस्यापिगृहणार्थः अकते
दिककारे पकारत्तवंधकगृहणोतअसतुवंधकस्याति
नचअसैवगृहणस्यात् अहाद्विवे अनेनहस्यजः कृ
स्तः षाकारादट्ठो षालोपः कवर्गस्यचवर्गः अभ्या
सस्यघःकवर्गः तस्यचवर्गादेशोभवति वकार
जयाम ऊढवे ऊहाज गमञ्ज्यग जकारःअषादोत्यर्थः
टहअच्याकेषाहे टकारअचात्मनेपदार्थः अरट्पकृतो
भ्यासस्यअकारअवर्गोस्येतिमकारस्यअकारःअते
तकवर्गस्यचवर्गः अस्योपयेतिअहृदिदीधी ऊटः स्वण
दाविस्वृ नकवर्नेअकोयेने ॥ कवतेः कृदशाहे
अतस्ययोअभ्यासस्तस्यकवर्गस्यचवर्गोनभवति
वेकौयितेनपरे कोकृयते अस्यर्थेकवतेयघाः हि

वा
वी
४०

वे गुणाभ्येकोपिते नाम्यन्तानां गुणो यो लिटि दीर्घः कथवे
तीति विकरणनिर्देशः आदादिकस्य कौतेर्निरनुबन्धस्य ग्रहणं वा
कूयते अन्यथैकौतिरपि पूर्वेणाकस्य वः अन्त्यस्याप्यवत् वे
कोपिते इति किम् चुकक्षूयते कौतल्मिकिति सन् स्वरा
नानोस्सन्नोतिदीर्घः द्विर्वः पूर्वेणाकस्य चः कृतः ५५ अ
भ्यासस्य दीर्घस्य ह्रस्वो भवति ददौ निनाय लुलाव ऊदा
ज्यणोज्ञुणाोनः लुलुभ्यट्द्विर्वै अनेन ह्रस्वः आकार
दृष्टंगे नोल्नोह्वोद्धिः विवट क्षयाणा यिवाणा इत्यौके
देशपरिभाषणा आणपवर्णे पणावतो ध्यौकृगल्पघ
स्टृपाद्विर्वे पवरगञ्चस्यादेशाइतिस्यानेतरतस्सइतिपवे
इत्येतयोः नालव्यइकारः ओकारोकारयोः ओष्ठ्ययोः
ओष्ठ्यउकारः द्वितीयवतत्थ्ययोरितिध्वस्यउः दा कारा
स्यअभरस्तच्चेणा अकारोवत्यते अकारस्यवर्णास्य ५८
अभ्यासस्य पक्रवर्णान्तस्य अकारादेशो भवति वकार
जवार विस्फ्रमाति इकृञ नृति तिरणे कृष्णसामघ्यैको
पेवोलइतिविपक्तलैक्कति गृष्टद्विर्वे अनेन अवर्णास्य
अकारः वृद्धिः दीर्घः णः परोक्षायामगुणो ५९ इणागता
विनस्य अभ्यासस्य दीर्घो भवति परोक्षायां यः अगुणः
अन्यपत्तास्मिमरे ईयतः ईयुः अतस्य उस लवविपिः स्व
देशस्यादेद्विर्वे पम्मारिणाम्बानियत्वम् अनेनाभ्यासस्य
दीर्घः परोक्षायां वेति गुणाभावः तेन आमईयु परोक्षा
य सर्वेयात्मनेइतिगुणाभावः अन्यस्यापवत् इकोपीध्य
ते इयवादिकः इति वचनात् अधीयतः अधीयुः इकु
स्मरणे नन्तु इणाभ्येकोपिते नास्ति स्वरादित्वानवेति

कारितस्यसनेतेसनभ्यस्वरादेर्द्वितीयस्य द्विर्वचनं भव
तीति पारिशेष्यादिणोभ्यासः परोक्षायामेव संभवती
ति किम् परोक्षाग्रहणेन वोपनादन्यत्र सुणोतिदो
ऽमिविति गम्यादेशो कृते स्थानिवद्भावान्न भवनोपी
णोभ्यासस्य नस्यादेव दीर्घः सनः अगुणान्वाभावात्
उक्तार्थेनापिनार्थः परोक्षाग्रहणेन नन्वापि द्विर्वाणि
वेकोपिते सनिवाद्वितीयस्यैवाद्विर्वचनादभ्यासस्या
दिकारोनास्तीति परोक्षायामेवाभ्यासादेरवकार
स्य दीर्घो भविष्यति आरिटत् अरिरिषति अटाटत प
वेनद्विर्भवनेरइतिभवनेभ्यासस्य परोक्षायामेव अकै
रोपयास्यादित्येवमर्थं परोक्षाग्रहणम् वभूव इहमा
भूत् वुभूषति वोभूयते अगुणोइति किम् इयायघट्
आयवदादोद्विर्वे पम्माद्वृद्धिः अभ्यासस्यासवर्णे इयृ अ
स्यादेः सर्वत्र ६० सर्वेस्यां सर्वत्र सर्वाशब्दाज्ञसमभ्याः
सर्वेनाम्नोवृत्तिमात्रेपुंवद्भावः अभ्यासस्यप आदेरा
कारस्य दीर्घो भवति सर्वस्यां परोक्षायामगुणा
यां सगुणायां च यथा आटतुः आटतः आटुः घटप अ
ट्अतसउस् द्विर्वे अनादिर्व्यञ्जनलोपः अनेनाभ्यास
स्य दीर्घः अटिअस्योपधेति दीर्घः दीर्घोन्त्यलोपः न
त्वकारस्य स्वसमानदीर्घे परलोपवकृते आट आटत
रिमादिशिष्यन्तीतिकिंयोगारंभेणाउच्यते आवतः आ
टुरित्याभ्यासस्य अकारस्य वर्णस्येति अकारे कृते
पालोः रमवर्णाइतिरल्येवकृते दीर्घो यथा स्यात् उक्त
रवदीर्घे कृतेन कारागमो यथा स्यादित्येवमारंभः

देरितिकिम् पपाव तस्माद्ग्रागमः पवरिदंतस्यैतस्संयो
गः १८ तस्मात्काराग्रतन्तदीर्घात्तपः परस्तस्यादिते
काराग्रामो भवति संतस्यैतस्संयोगाः यरियान्तदीर्घतस्सं
योगमो भवति ष्यानेज ष्यानेजतः ष्यानेजुः ष्यानवे ष्या
नवेतः ष्यानवुः ष्यन्तस्थाक्रिष श्वेपूस्नायाम् श्वट्ष
तस् उस् द्विवे पूर्वेणादीर्घः तस्मादनेनतागमः श्वेने
वृत्राणामपि परोक्षायामनिट्त्वुवेवेयेत्यनुषंगलो
पो न भवति परोक्षायामित्येव श्ववीते निपमात् श्वे
तस्यैतस्संयोगाइतिकिम् ष्याट पवारित्वकरणामन्ता
दिछेनतलोपेन लोपोमाभूदित्यर्थम् यमेवे नाग
मविधानमनर्थकंस्यात् नहिविशेषार्थम् सकारे
व १९ तस्मात्कारादीर्घीभूतात्कारपरोक्षायामो भ
वति ष्यानृपतः ष्यानृपुः सपत्नृहौ सतसउस द्विवे
श्वकारस्सवर्णस्य श्वस्यादेः सवेचदीर्घः श्वनेनतागम
ष्यारतः ष्याकरिष्यारावागमात्सवर्णदेष्यो वितिपिवेल
वानितिरवेकृते सकारभावाद्यागमाभावः श्वष्यो
तेष्य २० तस्मात्काराल्कतदीर्घात्सवर्णस्याष्यथ्यामाति
सस्यादितोगमोभवति ष्यानशे श्वष्यष्या परोक्षापाहि
वे श्वस्यादेदीर्घः श्वनेननागमः श्वष्यातेरितित्रविकर
णानिर्देशाः ष्यशाभोजनेइत्यस्यष्यातेनित्त्यष्यः ष्या
षा भवतेरः २१ भूसमायामित्यस्य परोक्षायामभ्यास
स्योत्वस्यअकारोभवति बभूव श्वदृद्विवे द्वितीयवत
पयोरितिभस्यवः श्वनेनऋकारस्य अकारः भवोवो त
इतिवकारागमः परोक्षायामितिकिम् बुभूषति ।

बभूवे तेन सत्वमत्र बभूवेदेवदत्तेन आत्मनेपदमात्रे
विकल्पंके विरिकुंति अत्र बभूवे सात्वे देवदत्तेन अत्र
बभूवेइतिवा आत्मनेपदानि भावकर्मणोः इत्रिक
मेण्णात्मनेपदम् उपसर्गवशादृत्तिसकर्मकः
श्रुतिह्रावेत सकर्मकपदश्रुतिबभूवे श्रुतिबभूवे
वा निजिविजिविषां गुणः सार्वधातुके २२ णिजिर्
शौचपोषणयोः विजिर् पृथग्भावे विषू व्याप्तौ
एषामभ्यासस्य गुणो भवति सार्वधातुके परे ने
नेक्ति नेनिक्तः नेनेक्ति अनेनेक वेवेक्ति वेवि
क्तः वेवेक्ति अवेवेक वेवेष्टि वेविष्टः वेवेष्टु अ
वेवेट् ति यात न रि अनि जुहोत्यादेश्लुविल्क
जुहोत्यादीनां द्विवे अनेनाभ्यासस्य गुणः उपधाग
णः [illegible] गुणाभावः व्यंजनादि
स्योदितितिलोपः विषः [illegible] सः वा
विरामेइत्यस्य टः तिजिविजोः [illegible] कः नेव
वीस्यषट्त्वतितस्यटः सार्वधातुके इतिकिम् नि
नेज विवेज विवेष भृञ्हृञ्‌ मन्त्राभिति २३ बुभञ्
धारणपोषणयोः ओहाङ् गतौ माङ् माने एषामभ्य
सस्येत्वम् भवति सार्वधातुके परे बिभर्ति बि
भृतः बिभ्रति अबिभः नियानन रि अनि जहोत्या
देश्लुक् जुहोत्यादीनां सार्वधातुके द्विवे अकार
सवर्णस्य अनेन ऋकारस्य गुणः सम्प्रसारणगुणाभावः
आगमादिलोपः रेफस्य विसर्जनीयः जिहीते जिहाते
जिहते जिहीताम् अजिहीत मिमीते मिमाते मिमीताम् अ

मिमीते माङ्त्वं पत्वारात्मनेपदम् ते रेत नामत्वरेतश
मये अभ्यस्तानामाकारस्येत्यालोपः अन्यत्र उभयेषा
मोकारः सार्वधातुके इति किम् बभार ममे जहे अहृण
संध्यक्षरे वेत्यालोपः शर्तेपिपत्योश्च २५ अस्तनी
कृपानन्वरूपयोः अनयोरभ्यासस्य सार्वधातुके इ
त्वं भवति इयर्ति इयृयात् इयर्त्तु पेयः नियात नरि श
त्ति लक् अनेनाभ्यासस्य इत्वम् अभ्यासस्यासवर्णे इ
य् हस्वत्वोस्वरादीनां द्विरादेः हिलोपः समस्याग
णाभावः पिपर्ति पिपृयात् पिपर्त्तु अपिपः समस्या
स्वरोपधोपधस्येत्वरू नामिनो वोविति दीर्घः सार्वधातु
केइति किम् आर पपार अदृ अरणाति प्रापणार्थो द्वित्व
स्य सार्वधातुकेभ्यामाक्षावात्र ग्रहणम् स्मवर्णस्य
सनीति निमिससमरी साद्विमिनो योऽभ्यासस्य
वर्णस्य इत्वम्भवति पिपत्तति पिपत्तति घसेः भ्रजादी
नाथः षष्ठ्योः कः अनेनाभ्यासस्य इत्वम् पिपासतीत्या
दावभ्यासविकारेष्वपवादउत्सर्गान्न बाधते इति कृत्व
कृते अकारस्यैव इत्वमिति वर्णग्रहणं निबंधकमित्या
हः अवर्णस्येति किम् बभूषति सद्विमिनस्येति किम्
पापविषते अन्यथेयंक्त मिक्षति यणाहः हिंवे दीर्घो
नामनोनस्स संनहर् अस्यवलोपः अस्यानतीति यलो
पः उवर्णस्य जान्तस्थापवर्गपरस्यावर्णे २९ जन्तःस्थ
स्थाप्यपवर्गे अन्ते जान्तस्थापवर्गाः तेपरे यस्मादुवर्णा
त्स जान्तस्थापवर्गपरः सनीत्येव सद्विमिनस्याभ्यासस्य
यउवर्णस्तस्य जान्तस्थापवर्गपरस्य इत्वं भवति जेजान्त

स्थापवर्गयवर्णेपरे भवंति निनावयिषति यिया
वयिषति रिरावयिषति लिलावयिषति पिपावयिष
ति बिभावयिषति मिमावयिषति जन्टु स्रोत्रोपासनः
पुमिषुणातौ रूपाहे लूञ्छेदने भूसत्तायां एते नव
माने प्रयोजकमिच्छति पवं पुवंने रुवंने लवंने पुवं
ने भवंने मवमाने इनुहादिः सन् इट् इति कृते स्यानि
वदिति णिश्च रुक्लूञ्भूञ्भूम् द्वित्वे अनेन उवर्णस्य इत्व
म् ननु उवर्णस्य अवर्णस्य च अकारस्य अवर्णस्येत्या
कारीभूतस्य पूर्वेणावसिद्धत्वा इवर्णस्य सतास्येन
वान्यादिशेषाद्उवर्णस्यैव इत्वं भविष्यतीति किमु व
र्णग्रहणेन उच्यते सत्यवर्णाश्रयो विधिर्यथास्यात्
प्रकृतस्यावर्णस्याश्रयो माभूदित्यवर्णग्रहणम्
जराबार ययावे रराज ललास ववास पपाव पफाल
बभार ममार इत्यादावभ्यासस्यावर्णस्यैव द्वित्वं भव
ति वर्णग्रहणं त्वभावत्वं कार्यमेव जान्तस्थापवर्गपर
स्येति किम् जुहावयिषति रुरावार जुहूनेप्रयोजक
मिच्छति उवर्णस्येति किम् बुभूषति सनीति किम् रु
राव लुलाव तत्र दुरूक्ष स्वरुच्यु जानस्याभ्यासस्य यउवर्णो
दन्तस्यावर्णेपरे संयोगेपरे वा इत्वं भवति नेमेनते स्र
वति घृणोति द्रवति प्रवति सवति च्यवतीनां वेति
वचनात् सिस्रावयिषति सुस्रावयिषति शिश्रावयि
षति शुश्रावयिषति दिद्रावयिषति दुद्रावयिषति पि
प्रावयिषति पुप्रावयिषति पिप्लावयिषति पुप्लावयि
षति चिच्यावयिषति चुच्यावयिषति सर्वत्र प्रयोजके

बी
बी
४२

सिद्धति घ्मापयतं इत्येतं स्नवतो स्नवमानं ष्यवमानं पा
तोऽप्रहेताविति इन् ञ्रहिः सन् प्रागवत् स्कन्दुरुभ्रस्त्व
द्विर्वं अनादिर्ब्बोजनलोपः अभ्यासस्यवाइत्वम् अवर्णा
परसंयोगोइतिकिम् सस्कषति स्रोतमिद्धतिसन्
स्रवंतानांसनीतिदीर्घः गुणाभावोऽकीपिते २० वेऽकीप
तेपरे अभ्यासस्यनामिनोगुणोभवति वेवीयते लो
लूयते वोभिद्यते विम्नवयं लूनद्धे भिरिद्धति अस्यर्थे
विनोति लुनाति भिनत्ति यशाल्हः द्विर्वं अनेनाभ्यास
स्यगुणः विज्ञोलास्यंतानांवणायीतिदीर्घः वेऽकी
पितेइतिकिम् विवीषति वेलमिद्धतिसन् स्रवंता
नांसनीतिदीर्घः दीर्घोनागमांतस्य २० नविघतेऽभ्या
गमश्चेतेयस्यसोनागमांतः वेऽकीपितेइतिअलोपम
मानस्यमनः मागनुवर्तते यस्याभ्यासस्य आगमोंने
नास्तितस्यदीर्घोभवति वेऽकीपितेपरे पापच्यते पा
पठ्यते अनागमांतस्यतिकिम् यंयम्यते यमउपरमे
अस्यर्थेसिद्धति यशाल्हः द्विर्वं अतोनानुस्वारस्यानुस्वा
रः अभ्यासविकारेष्वपवादउत्सर्गान्नवाधतेइति कृतेपि
अपवादेआगमेदीर्घः स्यादिस्तनागमांतग्रहणम् वे
ऽकीपितेइतिकिम् यंयाव वान्चिस्तन्सिभन्सिभन्दिक
सिपतिपदिस्कंदामंतोनी २१ वञ्चुगत्यर्थः स्रंसुध्व
न्सुभ्रंसुअवस्रंसने कसगतौ पत्लृगतौ पदगतौ स्कं
दिरशोषणे एषामभ्यासस्यनीआगमोभवति वेऽकीपि
तेपरे वनीवच्यते सनीस्रस्यते दनीध्वस्यते वनीभ्रश्य
ते चनीकस्यते पनीपत्यते पनीपद्यते चनीस्कंद्यते कु

टिलंवंचति अनर्थेस्रंसते ध्वंसते भ्रंशते कुटिलंक
सति पतति पद्यते अनर्थेस्कंदतीतियशाल्हः अति
दनुवंधेत्वनुषंगलोपः द्विर्वं अनेननीआगमः नस्य
दीर्घोनभवतिदीर्घोआगमात् अतएवगुणाभावोऽकी
पितेनभवति एवंदीआगमस्यापिवाच्यम् वेऽकीपि
तेइतिकिम् विवंचिषति वेवित्रसिद्धतिसन् अतो
नोनुस्वारोनुनासिकांतस्य २१ अनुनासिकांतस्य
योभ्यासस्तस्यअतः अकारांतस्य अनुस्वारागमोभ
वति वेऽकीपितेपरे वम्भण्यते नन्त्रम्यते चंक्रम्य
ते भणशब्दे नमुविस्तां क्रमुप अत्यर्थंभणतिनमति
कुटिलंक्रामति यशाल्हः द्विर्वं अभ्यासकार्यम् अनेन
अनुस्वारागमः नस्यनुषंचवर्गांतइत्यनेनानुस्वारात्मा
वर्गांतः वेऽकीपितेइतिकिम् बभाण ननाम चक्राम
पटअनतइतिकिम् तेतिम्यते तिमस्तैभ्याईभावे अ
नुधेतिस्याति गुणाभावोऽकीपितेइतिगुणः अनुनासि
कांतस्यतिकिम् पापच्यते ननुदीर्घकृतेऽदंतत्वा
भावान्नभविष्यत्यनुस्वारः इतिनैतत्परत्वादगुणम्
अभ्यासस्यादंतत्वाभावात् ग्रहविकलत्वात् किंतर्हि
वनीवच्यते अत्रापिविशेषविहितेननीआगमेनअ
नुस्वारोवाध्यते इतिचेत् अभ्यासविकारेष्वपवा
दोत्सर्गोवाधाभावात् मेवम् परत्वादनुस्वारेकृतेदी
र्घोनस्यात् ननु चविधानसामर्थ्यान्नुर्वेतनभवेत् अ
नागमांतस्येतिनिषेधात् एवंतर्हिनिषेधसामर्थ्या
दनुस्वारात्पूर्वंदीर्घेकृतेवचनादनुस्वारोपिभवेत्

वा ४८

45

त्यायते वेकौ यिनस्य लकि सति अभ्यासस्य दी
र्घाभावो भवति विरेफोव नदीनर्ति नविनर्ति ननेर्ति
नुनोगाच विक्षेपे अन्यथं नृत्यति यथाह्ः तस्य सर्वेवि
धिभ्यासपविधिर्वेल्वानि निलिवा वेकौ यिनस्य लुक
प्रत्ययलक्षणेनाद्वित्वे अनेनदीर्घे रेफागमाः प्रका
रस्य वर्णस्य णत्वमत्र न भवति लक्ष्याद्रिष्ठवेति निषे
धात् ननु लक्षणापेन प्रत्ययकृतमिति प्रत्ययलक्षणे
निषेधात् कथमत्रद्वित्वं चलादेकम् अनेन वाभ्यास
स्यागम विधानाद्र विध्यति वकेरीनेय अस्येपदामिति
वर्तमाना तिप्रत्ये अदादेर्लुक उपधागुणः अमनर
तिकिम् वाकर्ति कृविक्षेपे अन्यथं किरति यथाह्ः
तस्य लुक प्रत्ययलक्षणेनाद्वित्वे प्रकारस्य वर्णस्य
दीर्घोनागमेति दीर्घः धात्वन्तरस्येपदम अन्वि प्रदा
देर्लुकनाभ्यन्तर्यापतितगुणः ननु कृस्कृतेन प्रथमम
भ्यासस्य समानेव मेवम प्रकारेणा कृत्स्नो वाध्यते नत्व
भ्यासविकारेष्वपवादस्तस्य नवाधते रुत्सक्रम नाप
प्रकारापवादत्वात् कृत्स्नं वाधते किन्तु विशति षेधात्
नतु कृत्स्नस्यावकाशः तिनाय प्रकारस्यावकाशः
वकारस्य हो भवं प्राप्नोति वाकर्ति परत्वादकारो भ
वति अनेनवाभिप्रायेण प्रकारस्य वर्णस्येत्स्कृत्वा
नाचार्यः श्लुच्या प्रकारस्तनरये वद्रूयात् नदीनृत्य
ते नदीनर्ति नविनर्ति ननर्तिरस्यादीन्वागमस्थिपे वेत
वन्वायचामस्य कृतेऽभ्यासविकारेष्वपवादेनोत्सर्गा
स्यवाधनान्यथाऽकारस्य वर्णस्य प्रवर्तनेन किरति

वकेरीनेनेपदवर्तीत्वययोनषेन प्राप्तिश्चोनमद्रं
मस्येशाद्रयस्तेनसंग्रहः अलोपे समानस्य सन्व
ल्लघुनि चण्परे २५ सनि इवसन्वतौ चण्परेय
स्मादिनस्य वर्णपरः कार्यातिदेशोयम समानस्य
समानसंज्ञकस्य वर्णस्य अलोपे लोपाभावे सति
अभ्यासस्य लघुमत्यरे परेसन्वत्कार्यं भवति इति
चण्परे परतः चण्परे स्मृतेने ग्रहण्या मध्यते नग्य
मस्मात् चण्परोस्ति अचीकरत् अपीपठत् कृ प
व् कृवेतेयाश्रेक पद्वेतस्मिन् लघ्वादित्यो घघादेव
णाकारितल्लोपः इति कृतेस्यान्विवादिति कृपव
द्वित्वे अभ्यासकार्यम अमयलक्षणेन इत्यस्य समा
नेस्य पधाहस्वः अनेनसन्वद्भावात्स्य वर्णस्येति
इत्यमतस्यादीचौलचोः अजीजनत् अलीलवत्
अवीभवत् असोचः लङ्के भूस नवमानेयाश्रेके
लुवेते भवेते इत्तद्धेः दिवर्णधात्वन् त्वलभ
द्वित्वे सन्वद्भावाद्वर्णस्य ज्ञानस्यात्यभ्यासस्येर
त्वम अमस्त्रवेत् अपीसवत् असस्रवत् असिश्रि
वत् अशुश्रुवत् अदिद्रवत् अरुद्रवत् अपिप्लवत् अ
पुप्लवत् अशिश्रवत् असुस्रवत् अविच्यवत् अचु
च्यवत् स्रवतेर्याश्रेके श्रवतेर्द्रवतेः प्रवमानेः
सवमाने च्यवमाने सन्वद्भावादित्वनिष्पत्तेनेति
नेचोनदात् अभ्यासस्य वा रवमतस्य गुरुत्वादीवी
तचोनोस्ति अमस्रवत् अलोपेसमानस्यादि
किम् अचकथत् अससगात् कथाञ्च यानेव

धे स्मिन् प्रत्येषणो त्रुवादे स्मेतीन् अस्य वलोपः स्वरा
देशः परनिमित्तकः पूर्वविधौ स्थानिवदिति पयो
ऽपत्या उपधायां दीर्घे गुणो न स्तः दि वणकारितं
लोपादि पूर्ववत् अत्र समानसंज्ञकस्य अकारस्य
लोपात्सन्वद्भावो नास्ति यत्र इनि परे इनो लोपः
स्तत्र समानलोपत्वात्सन्वद्भावो न प्राप्नोतिइति विव
क्षयः अचीवदद्वीणा परिवारकेन वीणाप्रवा
दीतन्नांवदन्तीं प्रायुक्त परिवारकइन तेनवाद्य
मानां प्रायुक्त इत्यर्थः पुनः इन पूर्ववत् अस्मिन्निति उप
धायां दीर्घे कृते कारितलोपः अधारि वणा पुनः का
रितलोपः इति कृते स्थानिवदिति वद् द्विवं उप
धाह्रस्वो वक्तव्यः सोपि हि समानलोपत्वादेव
न प्राप्नोति वक्तव्यात्सन्वद्भावादभ्यासस्य इत्वम
दीर्घो लघोः न त्रुनीतिकिम् अत्रत्रपत् रत्तपाल
ने रत्तने प्रायुक्त इन् दि वणा अभ्यासात्परस्य अका
रस्य संयोगो गुरुरिति गुरुसंज्ञा चपरे इनीति किं
अहं पपव उत्तमैकवचनमट् णलुत्तमो वा इति तेन णि
त्वाभावात्तदीर्घाभावः इत्रेनस्य चेकोपि नास्ति
अनेन स्वरत्वात्परो त्ताघामामात्र व्यवधानादभ्या
सो नास्ति सनि सन्वद्भावो नोपधुवत्ने इति चपरे
वे पवइ इति अभ्यासस्य भवादिर्नोत्व वव्वाच्य चपरे
इस्वनदायम दीर्घो लघोः २९ न चत्तमत्तवेपवे अ
भ्यासस्य लघोर्दीर्घो भवति इति चपरे पवनः अ
नुवत्न त्वरस्त्यपरेन उपधागुणः दि वणकारि

तलोपः इन्यसमानेति ह्रस्वः अनेनाभ्यासस्य दीर्घः
लघोरितिकिम् अतितपत् रेट्ट पालने संप्रततपा
नामाकार इत्यालमनाय मानेप्रायुक्त इन अतिरेटोड्ले
लिपकारागमः दिवणकारितलोपः द्विवं इन्यसमा
नेस्य पधाह्रस्वः अलोपे समानस्येति सन्वद्भावादभ्या
सस्य सुस्यवणोस्येतिइत्वमतस्य संयोगो गुरुरितिगुरु
त्वाद्दीर्घो नास्ति इनीतिकिम् अचकमत चपरे इति
किम् दिदमयिषति पूर्वस्य दीर्घो नाव २० अडम्यादिलो
पोनलोपश्चेति खिलोपः चपरे स्येव जिन्नवासं अमे
अप्सप्तव्याने अरस्मदेने सम्प्रबावापनस्य णलघोः स्थाने
लाघाम् हविदावणे स्तुत्र कादने पत्नेत्वदादयः ष्या
मभ्यासस्य इति चपरे पवनः अकारादेशो भवति अ
कारस्य अकारः सन्वादिन दीर्घो यो वा पवलाघोः अतेन
न् अपपधन् अममदून् अपस्पशत् अमसत्मदत् अददर
न् अवतत्वत् अवमाणा प्रायुक्त अघमानं अरमानं स
देनं दृणांने स्तृणाने इन वृद्धि दीर्घौ दिवणकारितलोपः
इन्यसमानेति ह्रस्वः अवयच प्रदीमानवेपानां ह्रस्वः
अनेनाभ्यासस्य अत्वम् स्पशोः स्तृणानेष्व शिट् प्रयो
घोषः वेष्ट वेष्टने चेष्ट चेष्टायाम् अनयोरभ्यासस्याका
कारो भवति इति चपरे पदे विभाषा वेष्टिचेष्ट्योरिति
नेन नन्दन अववेष्टत् अविवेष्टत् अचचेष्टत् अचिचेष्टत्
वेष्टमानं प्रायुक्त चेष्टमानं अभ्यासह्रस्वेपवइगणव्या
देशः इतिवचनादिकारे कृते पत्ते अकारः गणो २१
गणसंख्यानेन इनस्य इति चपरे अभ्यासस्य अकारो

वी
ची
४८

भवति ईकारस्य अजीगणत् अजीगणत् तुरादेश्चेति
इत् अनेनाभ्यासस्य अकारस्य ईकारो इत्लोपोभ्यासस्य
इत उत्तरे पदद्वयमस्मिन्नभ्यासलोपो भवतीत्यपेक्ष्यते
घापारयोरिसमाम्रेदयमपि कार्यः सनि सीमादरभल्
भ्राककपत्तपदामित्त्ववस्य च सीरति सीत्सारिहिंसायां
दुमित्रशक्तपतामेरलिवा दुमित्सादिस्वराणां सनीति
दीर्घे कृते मीरति रूपं भवति अनयोः परस्य सनो नाभ्यं
ताना मनिराभितिश्रुताना मीनाति मिनोतीत्याद्
न भवति मागृह्णातेग्रहणात्भावात्स्थाग्रहणात्
मीमादाइत्यनेनेषां नस्यादभ्यासस्य दुलभशकापा
शाक्लशक्तौ पत्लगतौ परगतौ पदांवसस्यस्याने
इसआदेशो भवति अभ्यासलोपश्च सनिपदे लिप्स
ति मित्सते रित्सति रित्सते आरिप्सते लिप्सते शिक्ष
ति पित्सति पित्सते मात्मिकति शतेपतेन पारध्ये
व कृपतितेन पत्ने धातोरितिसन् ह्रिवे अनेनस्वरस्य
इस अभ्यासलोपश्च मीमादाइत्यनेनेषां सस्य सस्यावे
धातकेन इति सम्यतः श्रमश्च स्कोः संयोगाद्योरिति
लोपः सनीति किम् मास्यति मीनाति मिनोति दीङा
मितिमीत्वमी ज्ञापातम् सनीवन्तं वश्च सन्नदम्भ पि
स्तृ श्रणोभवितत्यपिमतिन तिपतिदरिद्रादामितिपवि
स्मानिवेद नस्यइदमतेरभ्यासलोपानेष्यते पिपा
तिषति केचमसोमपत्नसोजमिजसोनेतेषापक मि
त्वंतामित्नमोनातिमिनोतिरस्मात्वम इतिस्कोःज्ञोति
पापामः दिवाकाविनलोपः इतिकृतेस्यानिवदिति

मीमिद्दिवे इम्मसमानेतिहस्वः अभ्यासस्यदीर्घो।
लघोः अनयत्रसन्वद्भावादभ्यासलोपः प्राप्नोति उ
च्यते मीरतिरूपस्य सनि परतः केनमीरत्यस्यैव रूपस्य
अतिदेशं दुह्कृ इति परे त्वात्वेनरूपाणां सम्भवाभिमतेक
एमिदृ सन्वद्भावेनाभ्यासलोपे तिदिश्यते परत्वं हि
शास्त्ररूपमनुपादायाभ्यासलोपो उक्तत्वेनिवारणे
सन्वद्भावेन कस्मान्न भवति अदीदपत् अदीधपत्
तत्र इदा रूपस्याभ्यासलोपः उक्तोयः पकारागमे कृते
रूपांतरेस्थानेनातिदिश्यते अपितदा गृह्णाते न रास
तकाग्रहीता इतिनिवारणे नेपरास्थिताः इति नेषाम
पिसन्वद्भावादभ्यासलोपः प्राप्नोत्येवं तस्मादलोपे
सस्मात्सेनात्रव कथ्यमेतत् मीमादिकार्यवजनमिति
अग्रीवात् सभ्यासलोपो सन्नियोगाद्वितीयवेत्रवधातो
रिस न चैवाभ्यासलोपः इति पुनः पदत्ववतः इहतत्व
मत्तेपदे अभ्यासस्यैव सन्वद्भावकारइति धातोरिस
नप्राप्नोति तदभावात् सन्नियोगाद्वितीयानामेकृतपा
दे सूत्रपाठः इत्यभ्यासलोपोपि न भवति हिंसाया
मशीयापेस्वरस्य सनिपदे इस अभ्यासलोपो वक्तव्यो य
तिरित्सतिरापवापसंसिद्धो प्रतिपूर्वः प्रतिराद्धुमिच्छ
तिसन् वक्तव्यादाकारस्य इस अभ्यासलोपश्च स्कोः
संयोगाद्योरितिसलोपः प्रत्येवेप्सोरामितिपस्यतः
हिंसायामितिकिम् आरिरात्सति आराद्धुमिच्छतिसन्
ह्रिवे सन्नवतामस्यनीत्वम प्रामोतेवो च आप्तुमिच्छा
मातिन्नस्य सनिपदे स्वरस्य इत्वं भवति अभ्यासलोप

वा
धो
५८

48

प्स ईप्सति आप्तुमिच्छतीति सन् अनेनाकारस्य ईत्वम्
अभ्यासलोपश्च सनीति किम् आप्नोति ज्ञपेः अपेश्च
सनि परे ईरीरु यथासंख्येन कृतो अभ्यासलोपश्च ज्ञी
प्सति ज्ञापयितुं वेधापने ज्ञानेनेशयोक्तामिच्छति यालोभ्य
हेतावितीन् इति कृतो ज्ञीतिपकारागमः मारणतोष
णनिशामनेषु ज्ञेति मानुबन्धेपेषु पादान्मानुबन्धे यानां कृ
त्स्वइति कृत्स्वः सन् कारितलोपः द्विर्वे वक्ष्यमाणो
भ्यासलोपो ईत्वमिति ऋधुहो ऋधितुमिच्छतीति सन् द्वि
र्वे ऋकारस्य ईरु अभ्यासलोपश्च अनयोरपि सनीवे
त्यनेनेति परे ईट् तवईत्वेन्याभ्यासलोपे नेष्यते निना
पयिषति अर्द्धिधिषति इट् उपधागुणाः ननु वृद्धा
इति रेफवर्ज्जं द्वितीयस्य द्विर्वे द्वितीयवचनशेषयोरिति
यस्मात् आपेः ज्ञपेः ऋधेश्च इति वाप्यपेशभ्यासस्य
त्वरतिदेशात् लोपः आमान भवति ईत्वे त्वं सन्निपातो
कृत्वात् सन्निपातो विधिश्चानामेकन्तरापाये मनन्तरापाय
इति वचनात् आपिपत् अजिज्ञपत् आर्दिधत् आप्नुवे
नेशाप्नुक ज्ञानेने अभ्युवेनमरनरिवणास्त्वरविधिपयोर
भावयागापेरादौ द्वितीयस्य द्विर्वेः पश्चात्कारितलोपः
ऋदेवपि नन्वृद्धा इति रेफवर्ज्जं द्वितीयस्य द्विर्वे कारि
तलोपः ज्ञपेस्सन् ज्ञावान्सस्यवणोस्य नीत्वम् तस्य ग्रह
त्वादीर्घोलवोनोक्ति दम्भेरिच्च ५२ दम्भुदम्भ इत्यस्य
सनि परे स्वरस्य इत्वं भवति वक्ष्यमाणादीत्वं च अभ्यासलो
पश्च धिप्सति धीप्सति दम्भितुमिच्छति पालोवेति सन्
दम्भेरिति दिप्सति अनुषङ्गलोपश्च्यते इत्यनुषङ्गलोपः

अनेन अकारस्य इत्वमीत्वं च अभ्यासलोपश्च त्वती
यादेर्वृद्धे भवति रस्य पः अवोषधयोरामिति भस्य पः
अभ्यासपेयावृद्धेरादिपवे इत्वेन्याभ्यासलोपानेष्यते
दिदम्भिषति दिदीरायतेः यरोत्तायाम् ५३ देङ्वत्त
तोइत्यस्य परोत्तायां परस्यां दिगि आदेशो भवति अभ्या
सलोपश्च दिग्ये दिग्याते दिग्पिरे यइवणांस्येति यत्वम्
परोत्तायामिति किम् दिदासते पालोवेतिसन् दा
यतेरिति दयदानयोरिति वत्तणोऽस्यस्य न ग्रहणमत
स्य परोत्तायामामाख्यवधानात् दयांचक्रे दयरापयो
व आमिद्यायोस्याम् आमः कृञनुदेद्ध इति नकृत्वम्
वेविध्यात् इतिपंरित भट्टश्रीजयादित्यविरचितायां का
तन्त्रवृत्तौ टीकायां व्याख्यातप्रकरणो द्वैधवचनपादः त्
तीयः २ स्वपस्वपत्यायामस्य सम्प्रसारणाच्च नस्यायाः १
स्वपेवेज्ञमनस्वपेणावनेने वेनस्यासमपरस्वरोपिका
रोयम् इत्युक्तेपूर्वस्याम नस्वरपरस्वरसहितायाश्चेत
स्यायामस्य सम्प्रसारणं भवतीत्यपि क्रियते सेप्यन्तवांत
नामाकारस्य नः आगमपि कारः ननु संप्रसारणं
स्तुतेन स्यात् किमिति इत्यत्र नस्यास्यानीयानामिकारो
कारऋकाराणां संप्रसारणसंज्ञा करिष्यते नच
स्यानेनस्य ऋ इतिवचनान्नास्य लव्यस्य यकारस्यता
त्रइकारः ओष्ठ्यस्य वकारस्य ओष्ठ्यउकारः मूर्द्धन्यस्य
वकारस्य मूर्द्धन्यस्य ऋकारश्च भविष्यतीति किमनेनस्या
ग्रहणेनइष्यते सपरस्वरायाः इति विशेषणासंबन्धार्थ
मनेन स्या ग्रहणाम् एवमप्यस्वरायाश्चेनस्यायाः संप्रसार

वा
वी
५१

णोऽस्ति सोऽयं पाकृतो पूर्वस्मात् देवरूपं स्यादिति संप्रसार
णमपायं कस्मात् पूर्वसंप्रसारणाविधानात्सम्य
ग्यायत्वान्नस्मात् संप्रसारणं भवेदिति निषेधस्य चरिता
इति विशेषणात् संयोगाद्यर्थकं पदमेवम् संप्रसा
रणाविधानसामर्थ्याद्धत्तृकृते संपदयः प्रयोगाः स्युः
व्येष्ववृणान्नदीभाव यायकारस्य संप्रसारणं
मा भूदिति सपरस्वरायाः इति विशेषणमपप्रजपते
एव परेणैव सवर्णत्वं भवतीति परग्रहणं
विस्पष्टार्थम् ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिव्यचिवृश्चिप्रच्छि
भ्रस्जामगुणे २ ग्रह ज्या वयोहानौ वेञोवयः
व्यध ताडने वश कान्तौ व्यच संभवे पृच्छी ज्ञीप्सायाम
ओव्रश्चू छेदने भ्रस्ज पाके एषामन्तस्थायाः सस्वरा
यास्संप्रसारणं भवति अगुणेऽगुणप्रत्यये परे गृह्यते जी
यते सार्वधातुके यणि अनेन सम्प्र ज्यान्तानां गु
णायीति दीर्घः ङयतः कृपः वेञ्यते उच्यते उसवे
जोवयिस्सम्प्र ह्विवं समानदीर्घः विध्यते उच्यते वि
च्यते वृश्च्यते पृच्छ्यते भृज्ज्यते इति यण् सम्प्र भ्रस्जेः
पदान्तनीयेति सस्य दः तस्य तवर्गस्य खे जिनः गृ
ह्णाति जिनाति जिनादेः तस्यानित्यत्वकरणो
इति नियमाद्गुणत्वं सम्प्र जिनाते ह्लादीर्घे संत्र
मिति दीर्घः तस्य यादीनां ह्रस्वः जरी गृह्यते जेजीय
ते वेविध्यते वेविच्यते वरीवृश्च्यते वरीवृश्च्यते व
रीभृज्ज्यते भृत्ययं गृह्णाति जिनाति विध्यति विच
ति वृश्चति पृच्छति भृज्जति धातोरेकस्वरात्यङाद्दः

ह्विवं समनोदी पकारस्यवर्णस्य प्रत्ययग्रहणसम्बन्धी
यितेइति गुणः गृहीतः गृहीतवान् जीनः जीनवान्
विद्धः विद्धवान् उषितः उषितवान् विचितः विचित
वान् पृष्टः पृष्टवान् वृक्णः वृक्णवान् भृष्टः भृष्ट
वान् गृह्यतेस्म गृह्णातिस्म जीयतेस्म जिनातिस्म
विध्यतेस्म विध्यतिस्म उच्यतेस्म वक्तिस्म विच्यते
स्म वृश्च्यतेस्म वृश्चतिस्म पृच्छ्यतेस्म पृच्छतिस्म भृ
ज्ज्यतेस्म भृज्जतिस्म निषेधेति किं कवेत ककारः के
यथावदित्यर्थः यथावज्ञावाद्गुणत्वम ग्रहिवापि
ज्यादीनामिह ग्रहेरिटो दीर्घो ग्रहेरपरोक्षायामिति इ
टो दीर्घः सम्प्र जिनाते ह्लादीर्घे सत्यामिति दीर्घः ज्या
यादन्तत्वं पादिति निषेधानन्तमन्त्यपेः वध पयभेय
इति निषेध उकारस्यपः पदान्ततो यम्बन्तस्थैः इति प
स्यदः प्रच्छेः छ शोऽन्ततिच्छस्य शः छ्वे निमित्तेनत्रिमि
त्तेहि भावो विकल्पितेनेते च्छेः च्छिमस्त्वाद्वे दीति
श्रेन लोपः च्छेः कच्छेतिनिषेधानन्तम छस्य कः ग
त्वम भ्रस्जेः स्कोः संयोगाद्योरिति सलोपः भ्रस्जा
दीनां षः तवर्गस्य षटे ति तस्य टः अगुणो इति किम
ग्रहीता प्रत्ययस्य प्रश्ने व्याख्यानयोरिति लोपकाले
प्रसारणं न भवति प्रच्छेः यादिविकल्पे निन दृष्टकारो
टेन गुणा इत्यगुणत्वाचेः छोशाप्तो दीर्घं च भवेतिक
स्यषः स्वापि वचि यजादीनां वचापेनासोष्य २ जि
स्वपृच्छायते वचभाषणे वृञ्वो तविकोशनयोः यजा
दीनां यज देवता दुवपबीजसंताने वहप्रापणे वे

बा
बो
५

वेञ्तंतुसंताने व्येञ्संवरणे ह्वेञ्स्पर्धायांशब्देच
वद्व्यक्तायांवाचि वसनिवासे टुओश्विगतिवृद्ध्योः
एषांवांतस्थायाःसंप्रसारणंभवति यतीपरोक्षाया
माशिषिचाद्यणायांपरतः समस्यक्तेसुपदामिस्यत्र
रूपस्यैवग्रहणाद्वेनसंप्रसारणादर्शनात्यथासंख्या
भावः सुप्यते उच्यते इज्यते उप्यते उद्यते ऊयते संवी
यते आहूयते उच्यते उष्यते पूयते यणःसस्य नाम्य
न्तानामितिदीर्घः परोक्षायां सुषुपतुः सुषुपुः ऊचतुः
ऊचुः ईजतुः ईजुः ऊपतुः ऊपुः ऊदतुः ऊदुः वेञोन
वेस्यादिरितिप्रतिषेधोवक्ष्यते संविव्यतुः संविव्युः जु
हुवतुः जुहुवुः ऊदतुः ऊदुः ऊषतुः ऊषुः श्वेः श्वयते
र्वेतिपरोक्षायांकित्वोवक्ष्यते शुशुवतुःशुशुवुःशिश्वि
वे समानदीर्घः ह्वेञः स्वरादाविवर्णोस्यवृवसेःशा
सिवसोति सस्यषः वेञः परवर्णोतिषः आशिषि
सुप्यात् उच्यात् इज्यात् उप्यात् उद्यात् ऊयात् सं
वीयात् आहूयात् उयात् उष्यात् पूयात् आशीर्या
तसस्य तस्यांतेनाम्यंतानांयणायोतिदीर्घः आशी
षिपरस्मैइतिगुणाभावः सुप्तः सुप्तवान् स्वपिति
स्थानस्यथाकमेकेतिकृतेरिकः उक्तः उक्तवान् इष्टः
इष्टवान् उप्तः उप्तवान् ऊढः ऊढवान् उतः उतवा
न् संवीतः संवीतवान् आहूतः आहूतवान् उदितः
उदितवान् उषितः उषितवान् शूनः शूनवान् उ
च्यतेस्म वक्तिस्म इज्यतेस्म यजतिस्म उप्यतेस्म व
पतिस्म उद्यतेस्म वदतिस्म ऊयतेस्म वयतिस्म सं

वीयतेस्म संव्ययतिस्म आहूयतेस्म आह्वयतिस्म
उष्यतेस्म वसतिस्म भावकर्मणोः क्तस्यकेतिक
र्मणिक्तः कर्तरिक्तवतुः केपरावस्थांतिपरत्वज्ञा
वादनेनसम्य यजेः भ्रस्जादीनांषः नवर्गस्यवदेति
यस्यढः ढढलोपोदीर्घश्चापधायाः वेञः वः ह्वे
लितिनियमाद्दीर्घसंस्मामितिदीर्घाभावः घस्यघ्रेन
संप्रसारणस्यदीर्घः उषितः उषितवान् वसतिस्म
शूनः श्वयतिस्म गत्यर्थाकर्मकेत्यक्तः त्वापोदत्र
वेयादिरितिस्वयतेनिष्ठानत्वम् वसेः निष्ठायांवेतीट्
प्राग्वत्सत्वम् श्वगणोइतिकिम् स्वाप घट्परोक्षा
यामभ्यासस्येतिप्रभ्यासस्यसम्य यतीप् परोक्षा
यामभ्यासस्यावश्यकाम ष उभयेषांग्रहादीनांस्व
पादीनांवपरोक्षायांपरस्याभ्यासस्यसंप्रसारणं
भवति सगुणार्थमिदम् शादिश्चदिक्षुसनामभ्यास
स्यसमसत्तिवासंप्रसारणेनास्तिविशेषः ग्रस्यादि
संप्रसारणंसंप्रसारणाश्रयं चकार्यंबलीयइतिवा
वनात्कृतेसंप्रसारणेप्रकारस्यवर्णोस्य प्रन्यथा
यथादौ शुनादिश्चेञनलोपः स्यात्तदाचकारस्या
संप्रसारणंभवेत् रेफस्यतत्कृतेसम्प्रसारणेनसंप्र
सारणेसम्प्रसारणामितिप्रश्नः संप्रसारणंनभवति
तिस्रो उवाय विव्याय उवायेविव्याय वेश्म सुषा
प उवाच इयाज उवाप उवाद वेञः सेमं नवेस्यादि
तिप्रतिषेधोवक्ष्यते विव्याय ह्वेञोभ्यस्तस्यचेतिभा
वोपिसंप्रसारणमवक्ष्यते उवाच उवाप घट्प्रभा

समासस्य त्रिनातेः शाकारादटगौ संध्यक्षरे वेष्याला
पः श्वेजः न व्ययतेः परोक्षायामिति आत्वं न भवति
श्वस्योपधेति ह्वादिः श्वसोपधादीर्घः परोक्षायामिति
किम् विकल्पोऽति वक्तमिद्धतिसन सम्प्रसारणं स्यात्सम्भ्या
सस्येत्यम ह्वेञश्च ५ व्यग्रमपचललनयोरित्यस्य परो
क्षायामभ्यासस्य संप्रसारणं भवति विव्याय विव्य
याते विव्ययिषे नवेस्यादगुणाव ९ वेञ उट्टोषि
ष्वनयोः परोक्षायामगुणे च श्वस्येयपरे संप्रसारणं
न भवति ववौ ववतः ववुः विव्यायाशीश्वियतुः शि
श्वियुः ननु श्वयते वेव्यपरोक्षायां विकल्पत्वं स्याते
श्वेति किमर्थमिह स्वः प्रतिषेधः उच्यते सत्यम् किं न
चेक्रीयिते न साह्वयोरगुणायामेव परोक्षायां वि
कल्पो भवेत् सगुणायामभ्यासस्य नित्यमेव सप्र
सारणं स्यात् धातोर्भुन स्यादेव तेन शुशाव शु
शुविथ शुद्धेशुशुवेति श्वयोराभवेशुः शुद्धेः प्र
तिषेधनन्न सगुणायामगुणायां च परोक्षायां सं
प्रसारणं विकल्पेन शूयते वैति विकल्पेन सर्वस्याम
वपरोक्षायां पत्ते विपोयते ने न उभश्वा रपि पालव
भ्यासयोः सगुणायामगुणायां पत्ते भवति संप्र
सारणं पत्ते न भवतीति शुशाव शुशुवतुः शुशुवुः
शुशविथ शुशुवथुः शुशुव शुशाव शुशव शु
शुविव शुशुविम शिश्वाय शिश्वियतुः शिश्वियुः
शिश्वयिथ शिश्वियथुः शिश्विय शिश्वाय शिश्वय
शिश्वियिव शिश्वियिमेति श्वयायामभवेति नस्मादिटश्च

प्रतिषेधः कार्य एव स्वपिस्यमिव्येञां चेक्रीयिते ९
निषुपशायते स्यमस्तनशब्दे व्येञः संवरणे चेक्रीयिते
यते संप्रसारणं भवति सोषुप्यते सेसिम्यते वेवीयते
शमयोस्त्वपिति स्यमनिष्यपति धातोरेकस्वरेति यथा
नुः पूर्वेन संप्रसारणे कृते चेक्रीयिते न स्याद्द्विवे गुणा
श्चेक्रीयिते इति अभ्यासगुणः व्येञोनाम्येतानां यणा
योऽन्त्यस्य दीर्घः स्वपेरभ्यासात्परस्य सकारस्य षत्वा
देशस्सस्त्येनेन विहितस्य विकारसकारस्य निमित्ता
स्तस्य पेति षत्वम् स्वपिहिंसिभ्यां स्वरे सिजि स्वपपश्चेति
षोपदेशः प्रतिस्यायते स्यमेस्तु षोपदेशत्वाद्धकार
सकाराभावात्वेन भवति चेक्रीयिते इति किम् स्वपि
ति स्यमति व्ययति सुप्ति स्वपेः दीर्घत्वं कृमस्य वसाव
धातुके चक्रतोरविलोट व्येञः सम्प्रसारणाना नामा
कारो न भवति पुविकरणोरिति निषेधात् स्वापेश्च
त्रि ९ स्वपेर्विचेताञ्चण्ये पूर्वस्य यासम्प्रसार
णं भवति असूषुपत् निषुपशायते निकारोऽस्यन्तु
वंयमति दृष्टिप्रयोगे भ्यम्भकृ इति वर्तमाने काले क
ष्मयास्थेः स्वपतेः घनु धातोष्टदेतोरितीनस्या
पयेतिदीर्घः स्वपतनोरि निद्रुक्त कर्मणि वर्तका
दिनलोपः पूर्वेन सम्प्रविंदो लयोः शहान्तादिः
ननुरहने वि ना व गणो भा व्याप्तः यह गाादेव हेतुनस्य
संप्रसारणं सिद्धं किमर्थं स्वापि इति स्वपिरिने सा नि
देशः क्रियते उच्यते स्वपेर्गणो सकेके वलस स्वपे
स्वप्नमात्वेन यीति इत्नानिर्देशात् संप्रसारणं किं

स्वाप्यते स्वपस्य सुप्यतेरन्ते यणा कारितलोपः ग्र
हिस्वपिप्रच्छां सनि ५ वचां सनि परे एतेषां यानां संप्र
सारणं भवति जिघृक्षति सुषुप्सति पिपृच्छिषति गृही
तुमिच्छति स्वप्तुं प्रष्टुं सन् सम्प्रसारणोढः ततो यादेवेप्त
पभेति वाच्यः द्वित्वं अभ्यासकार्यम् ग्रहग्रहो सनो
तिरुभावः स्मिग्रनशनतपूरितश्चेतिद्रसनोति कि
म् गृहीतास्वप्ता प्रष्टा चायस्कीयिते ७ चायस्प्रजा
तिप्रासनयोरिमस्य वकीयितेपरे कीत्यादेशो भव
ति चेकीयते अत्यर्थं चायते यशाहः अनेन कीत्यादेश
द्वित्वं गुणस्येकीयितेरतिगुणाः कवर्गस्य चवर्गः
दीर्घोऽन्यत्रनेवविद्यार्थमयवसस्तरयापितेयम् प्याय
पीपरोक्षायाम् ११ स्फायी ओप्यायी वृद्धावित्यस्य परो
क्षायां परस्य पी आदेशो भवति वेकीयितायामृण
माप्यिस्वंवध्यते पपीयते अत्यर्थं प्यायते आपिप्ये आ
पिप्याते आपिप्यिरे परवर्णस्येति यः वेकीयितपरो
क्षयोरिति किम् प्यायते स्प्यायते वा ११ स्पयतेश्चोकीयि
तपरोक्षयोः सम्प्रसारणं वा भवति शोशूयते शशी
यते शशाव शशवतुः शशवुः शिश्वाय शिश्वियतुः
शिश्विषुः अनेन वा सम्प्रसारणं तान्यलापारागाप्योतिदीर्घः
श्वेरपीढः अन्यत्र स्वरादाविवर्णोवर्णान्तस्य धातोरिय्उवौ कारि
तेवसंप्रसारणः १२ ह्वयतेर्नित्यं यास्य संप्रसारणं भ
वति कारितेस स्वरेवर्णपरेवपरे आशावयिषति ह्व
यतेर्यथाक्रमिच्छतिरनसनरटू ह्वाहि आवत ह्वि द्वि
वे अभ्यासवत ह्वयतेर्यथाक्रम इनोरिवणाआवरादो

सम्प्रसारणाहृद्धिः कारितलोपः इयसमानेतिहू
वः अभ्यासस्य दीर्घोलचोः परे अशिश्वयत इति
वृद्धिः स्विद्वित्वं संयोगादिविति गुरुत्वाद्दीर्घलचोर्ना
स्ति कारितेइतिकिम् अशिश्वायिषति अशिश्वयत स्व
यितमिच्छति सनन्तरगुणाः द्वित्वं समवर्णस्येतिर
त्वम् अयादि स्विपेरो वोचात्वकम्प्यइतिवर्णाद्वित्वं स्व
राद्यविवर्णेतिरपू संप्रसारणमितिकिम् स्वापयति
स्वपयेतेसप्रक्रेरनद्धिः ह्वयतेर्नित्यम् १४ ह्वस्
स्पर्धायां शब्दे चत्यस्यानित्यं संप्रसारणं भवति का
रितेसस्वरेवर्णपरेवपरे जुहावयिषति ह्वयतेर्यो
क्तुमिच्छतिरनसन इडु यादो सम्प्रसारणा ततो वृद्धिः का
रितलोपः हृद्वित्वं दोत्तः अजूहवत ह्वयतेर्यासप्रक्रम
इनोरिवणाम् सम्प्र द्वित्वं कारितलोपः हृद्वित्वं इय
समानेतिहूवः दीर्घोलचोः ननु उनस्येनादृयो
रपिथात्वभ्यासयोः सम्प्रसारणं स्यादितिकिंप्रय
त्नेनेन ह्वयतेर्नित्यमभ्यस्तस्यचेत्यकपवगाः
कस्माच्च क्रियते उच्यते यावद्वामान्वेति आकार
सन्ध्यापिदादेशः पठत्वादोद्देयरिस्याततोद्वित्वेचने
कृते पश्चाद्यास्संप्रसारणेन जुहूयपिषति प्रन्
त्ययादिति ह्यनिष्टं भवेत् योगविभागेन तत्परत्वा
दृते वत्वा अप्रवलवेनमप्याप्यिवापित्वा पानोरेव
संप्रसारणकृते वृद्धिः ततइति कृते स्यानेवादिति
कृइतिद्विवचने कृते इ इंसिद्धानोतिह्यपाप्याके
रणाम् अभ्यासस्य च १५ ह्वयतेरभ्यस्तस्यानित्यं स

वा
वी
५३

प्रसारणं भवति जुहाव शुशाव द्वित्वे द्वयोरपि प्राप्ते ऽभ्या
सयोः सम्प्रसारणं जुहूषति ह्वात मिद्धतिसन् द्वित्वे द्व
योस्सम्प्रसारणात्तानांसनीतिदीर्घः जोहूयते घमघं ह्व
यतिपशाहूः द्वित्वे द्वयोस्सम्प्रसारणात्तानामिति दीर्घः
गुणाव्वे कोपितेरन्त्यभ्यासस्य गुणः फलितिस्वाप्याव
भ्यासस्य ११ पुनर्दीर्घान्विभ्यस्य निषेधूशायते इत्यस्य
इत्रेनस्यवयोभ्यासस्यसम्प्रसारणं भवति द्विषुने
पवेत्ताप द्वियोतिषते योतित मिद्धतिसन् इट् प
द्विपुनत योतमानेशाप्रकरन उपधागुणः द्विव
ताकारिनलोपः पुनर्द्वित्वे पवेनाभ्यासस्य सम्प्रसारण
समानेतिस्वः स्वापः स्वल्पापि स्वापयोपत्ति
स्वपतेषयोकर्मिध्वातिरनसन् इट् स्वस्यापयोति दी
र्घः स्वपृद्वित्वे पुभ्यासस्य सम्प्रयानस्वकारस्य यत्व
मभ्यासस्येति किम् योनते स्वापयति नसम्प्रसा
रणोसंप्रसारणाम् ११ सम्प्रसारणोकृते पत्रः संप्र
सारणं न भवति विव्यथे विव्यधे व्यथनाद्दीने व्यव
संभवे सावयानके याम् शुद्धिम्याववयोति संप्रसार
णोकृते पुनर्वकारस्य संप्रसारणं न भवति एकदेश
विकृतेषु नन्यवादिति विकृतयोरपि ध्याप्रिध्याख्यास्यान
वशोऽस्य कोपिते ११ वशाकान्ताविनस्यवक्रोपितेपर्व
संप्रसारणं न भवति शुद्धिम्याववयोति थामवावच्येते
ग्रमथेवाष्ट्रियथाहूः द्वित्वे दीर्घांत्तारामे ति सम्प्रसारण
दीर्घः व्रकोपत इति किम् श्वादीनां परोक्षाया ११
शब्दवश्चिभ्रस्जापरोक्षायां संप्रसारणं न भवति शुद्धिं

वयीतिशासम।

पप्रच्छुः वव्रश्चतुः वव्रश्चुः बभ्रज्जतुः बभ्रज्जुः परो
क्षायामिति किम् पृच्छति वृश्चति भृज्जति तदादेर
लोति ग्रहणात् म् शुद्धिम्याववयोतिसम्प्र संध्यक्ष
राणामाकारोविकरणे ११ संध्यक्षरान्तस्य धातो
संध्यक्षराणां संध्यक्षरान्तानां धातूनामन्त्यस्या
कारादेशो भवति अविकरणे विकरणे तु परे न भव
ति ददौ दधौ शशौ ददाता संध्यक्षरान्तानामिति
किं केनोवेता स्नोताइत्यादौ न भवति संध्यक्षरस्य
लाक्षणिकत्वात् अविकरणे इति किम् दयते दा
यति अविकरणे इति नायं परत्वात् आमः यदिस्यात्तदा
विकरणासत्वात् विषयेप्यत्वेन स्वस्थानात् इत्यनिष्ट
स्यात् शमस्यपतिषेधत्वनिमित्तेपत्वशात्वेकृते उ
पसर्गात्वात् इतिउभ्यस्मिन् भवति विकरणात्‌यति
वेपस्तामध्योन्यात्वेवशम्योस्सवेरात्वनभवति नध्य
यतेः परोक्षायाम् ११ वेञः संवरणे इत्यस्य परोक्षाया
मात्वं न भवति विव्याय विव्ययिथ अट्‌यलइडागम
मासावेयानकेरनो द्वित्वे परोक्षायामभ्यासस्यत्वि
सम्प्रसारणं वेञ्‌श्च परोक्षायामिति किम् व्याता मी
नातिमिनोतिदीनां गुणवृद्धिस्थाने ११ गुणवृ
द्धिस्थाने गुणवृद्धी नयोरस्थाने गुणवृद्धिस्थानेन मी
नातिदीनां यास्स इमिनप दीडूतेय पवाम्भ्यासस्यात्व
म्भवति गुणवृद्धिस्थानेप्रत्यये परे मातामास्यति
दातादास्यते प्रगुणः प्रामः वृद्धिस्थाने मापयति
दापयति मीनेनेपतोकेमितेने दीयमानमदनप्रा

बा
बो
५४

त्वमश्नुते क्रीडीतिपाठामः गुणाद्विस्थानेइतिकिं
मीनाति मिनोति दीयते नाम्नादेः नस्त्वादेः दिवा
देर्येन्श्लनिवविकरणाइतिनियमाद्गुणाभावः स
निवृद्रोटः ११ होद्दतयेइत्यस्यसनिपरेशात्वंभवति
नास्यनाना मनिदामितिमनः शश्रणान्नात्वंण
नाक्विसिद्धिः उपादिदासते उपदातमित्र्कतिसन् पा
त्वमद्धिवे सम्पण्णस्यानिइत्वमस्त्वनीतिकिम् देदी
यते अमर्धदीयते यपाद्वः स्मिनिक्कोदामिति २५
प्मिट्रेरेषदसने मिनये इक्कोमरस्वविनिमषे इट्
अण्णयते षषामंत्यस्यइनिपरेशात्वंभवति विस्मा
पयते विज्ञापयते विक्कापयते अण्णापयते विस्माय
मानेपपंक्ते विजयमाने विक्कोणानम् अपीयाने
इत्नशात्वम् अतिक्कोतिपाठामः इनोतिकिम् स्मेता
जेता केता अण्णेता हेत्वस्मयोमिरशात्वंस्मयते ते
नकृवणाजेस्मयेनभवति क्रंविकेयाविस्मापयति
वोलीभोपषामिनिपरेशात्वंवच्यते वापयतिविना
पयति भापयते वोतालिश्जनकात्वबुसात्नवोर
नेष लोदक्ष्मषणा निभीभयो विपंतेपाप्रेक्ते विलीय
मानम् विभ्यतेइत्नशात्वंपाठामः पतेवापयति वि
लापयति मेडोभोषयते भिषक्ष्वति विभते अक
अमयच्छादिः भियोपिदेत्नभयपवशात्वंस्मयतेतेन
करणाद्वयेनभवति क्रंविकायाभापयति आनने
परमपिभोष्मोदेत्वभयपव पात्वयंभवतीत्यकेपा
कश्चयात्वंस्वपदेचैवविभनेदेत्वजेभये शात्वंचस्त्वप

देवैवस्मयतेदेत्वजेस्मयेइति विष्णुसंवादाविन्यस्य
कृतिपरेशात्वंवकव्यम् कायंसाधयति परलोका
र्थपात्वयंनेष्यते सिध्यतेरपारलौकिकेइतिनेचो
त्वेनिषेधात् तेनपायसंसेधयति ग्रामत्वगाद्घामे
त्ययनंभवति सिध्यंतेपपंक्तेइत्न उपधागुणः स्नि
टघोतागमोकारस्त्वपात्यपोऽएरिगुणाद्विस्थाने २५
सजेविसर्वे दाघोरोष अनयोःपरः स्वरात्परः अका
रागमोभवति गुणाद्विस्थानेअदादोषत्यपरे
स्रष्टा स्रक्ष्यति अस्रक्ष्यत् द्रष्टा द्रक्ष्यति अद्रक्ष्यत् ना
स्यतिस्यत् अकारागमःस्त्वम् भञ्जादीनामिति ज
स्थः दधोः त्वधाधातिषः षद्धोःकस्ते स्रष्टा स्र
ष्टुम् स्रष्टव्यम् द्रष्टा द्रष्टुम् द्रष्टव्यम् गुणाद्वाविति न
वृ गुणाद्दमोकियाघोकिंपाघोयामितित्वम् नध्यानी
यावितित्नव्यः अकारागमःस्त्वम् नवर्गास्यषटेति
नस्वरः वृद्धिस्थाने अस्राक्षीत् अद्राक्षीत् अयादि सि
जयतत्स्याम अकारागमःस्त्वम् अस्वदीर्घः सिंव
इतिइटइषत्वकन्वेयाग्वत् गृहात्वादिः पूर्वीतिकिं
सर्जयति द्रष्टयति सर्जतेपपंक्ते पर्षयतेइत्न उप
धागुणः गुणाद्विस्थानेइतिकिम् सृष्टः सृष्टवान्
दृष्टः दृष्टवान् निष्टतिक्कऋवेतः याणवृक्षावादग
णात्वम् अकारोपधस्यधत्नदान्नस्यवर्मपयस्याम
नेबस्यास्मितेनेरोनदान् स्रष्टा स्रष्ट्यति अस्राक्षीत्
ना स्याति अयादि वक्त्याट्कारागमःस्त्वम् सिवि
अस्वदीर्घः स्रष्टा स्रष्ट्यति अस्राक्षीत् नामिनो

ऋपधेति गुणः नाम्यन्तानामनिटामिति किं विद्वेदिः
षं वै स्रष्टा स्रक्ष्यति अस्राक्षीत् नंष्टा नंक्ष्यति अनंक्ष्या
त् द्रष्टा द्रक्ष्यति अद्राक्षीत् दंष्टा दंक्ष्यति अदांक्षीत्
तृपशोर्वा रपह्रस्वमोह्लनयोः ह्रादिदीर्घो वक्तव्यः क्या
तोरिश्वनियामुक्तो रपदपोत्त वारिद्मा ह्रदो श्वन्नु राजा
मोतिकिम् नोटनति अमर्ये नन्त्यति यथाह्नः नस्यत्व
कातिप्रत्यये गुणस्थाने अकारोनास्ति दीर्घो नस्व
रादावगुणो २९ दीर्घत्तयेरस्यागुणो स्वरादौ परे य
कारागमो भवति श्रेन्त आह्व आगमत्व धातनाधेः।
विनाप्यं नशाद्वं यकारागमो वित्तास्यते आदेशो परु
वर्णस्यत्वेनेनस्यादि स्यनगुरु हणो विस्पष्टाधम् उप
दिदीधे उपदिदीधाते उपदिदीधिरे पदोत्तापश्चाते रे
यकारागमः स्वरादाविति किम् दीधते दिवादेयेन
अगुणोइति किमदातम् श्रूदेवा तिपट्ट् प्रदराकिमत्वादे
धः मीनाति मिनोति दीङ्नामित्यात्वम् आलोपोसा
र्वधातुके ३१ अगुणे स्वरादाविसेव धातोराकार
स्य लोपो भवति स्वरादावगुणे असार्वधातुके परे
पपतुः पपुः पापाने अन्नमउमस्वरादिति पिः स्वरेइति
पूर्वेहिवे नलोनेन आलोपः आगुरुणो किम् तस्मतः
तस्थः यद्वणेस्येति रत्वम् नन्वत्र यत्वे वाधकं भवि
ष्यति नोह्न वकतः वकुः पपतः पपुः अस्य कथं न
नमधवत्वाभ्यासलोपो स्वरादाविति किम् दा
यते धीहयः दाप्लवणो सार्वधातुके यागु अगुणेइ
तिकिम पानम् असार्वधातुकेइति किम् यातियाः

ह्लनो इति च ३० इटि परे आकारस्य लोपो भवति सग
ताद्योनिदम् पपिथ पपिथ पापाने पाथापणो पत्न
लकारः घतिवमेरोत्र यंः क्रसम्भव इति नियमादिट्
दामा गा पाने पिवति स्थास्यतिजहातीना मोकारोव्य
ञ्जनादौ ३१ असार्वधातुके अगुणे इत्यवर्तते दाइति रा
सेलकाग्रसंते मामाने माह्माने मेटूयणो पानेइति
वा गापत्नोति केचेशाह्व गाह्रणत्वाविति वा गाटः।
स्त्रिपिपान्विकरणः अनपवति देयात् इत्यादेशो पि
गाह्रग्रसते पिवतीति पापाने स्निपूवः पिवः ह्वावा
ति तिह्नो स्यतीति षाश्वेनकर्मणि स्थितप दिवादेयेन
यस्याकारस्येति ओकारलोपः जहातीति ओहाकस्मा
घापिश्प शन्ने जहात्यादरसादित्युक् जहात्यादौ नादि
वेह्रस्वः ह्वानः पक्षाद्यं जनादाव सार्वधातुके अगुणेप
वेगुग्रस्यस्य ईकारादेशो भवति दीयते पीयते मीयते गी
यते अध्यगीष्ट पीयते स्थीयते अवसीयते हीयते सा
र्वधातुके यणश्चनेनत्वम् अध्यगीष्टेति इडस्याध्यगी
ष्टेपूर्वः अघत विभाषालङ्लिङोरिति तेनोक्तवाह
दादेशः नस्यगा कृदादिभ्योति" मिवोरिहङ्गावा
दगुणत्वेसति नास्मिन्येदेत्वम् देदीयते देधीयते मे
मीयते जेगीयते पेपीयते तेष्ठीयते अवसेषीयते जे
हीयते अस्यपेट्टदाति दधाति माति मिमीते गायति
याति पिवति तिष्ठति अवस्यति जहातियथाह्वःश्वन
नर्देत्वमाह्व गुणाभावो पितेइति गुणः दादोनामि
तिकिम दायतेधीहयः श्यंजनादाविति किम ददेप

रोत्साप अयणोरिति किं दाता अस्तावंघातकेइति किम्
याते यासे याथे यातृणां वर्तमानात्तसे थे अन्वि अदा
देर्लुक् पिबतीति अन्विकरणानिर्देशात्पावत्तणोरस्या
मलुग्विकरणस्य न भवति पायते स्त्यौतिघनानिर्दे
शात् तेनेष त पेरस्यस्य इस्यस्य भौवादिकस्य न भवति
सायते महातिनिर्देशात् डोहाटूतानां विस्मस्य न भव
ति इयते आशिष्येकारः ॥ दारयातुवनेते अयणोर
निव दामानामंत्यस्य एकारो भवति आशिष्यगुणा
योपवनः देयात् धेयात् मेयात् गेयात् पेयात् स्था
त् अवसेयात् हेयात् अयणोरिति किम् दासीष्ट आका
रांतस्य धातोर्वेतस्यासंयुक्तस्य आशिष्यगुणायोपव
नः वा एकारो भवति संयोगादेर्धातोर्वा यणवतः ।
नितेवांनदात ग्लेयात् ग्लायात् म्लेयात् म्लायात् ध्वंतस्या
संयुक्तस्येति किम् स्नायात् धातोर्वंतस्याया अगुणायया
संयुक्तस्य एकारो भवति नवानंतरस्य यांताहेति वच
नात् तेन न हल भवति लियोयात लस्य धातोरनायया
तस्यासंयोगादिति अन उभसिन अभ्यस्त विदाभ्या भु
वः ॥ सिवु च अभ्यस्त विदच आस नोसि नभ्यस्ता
विदाः सिचः अभ्यस्तात् विदेः आकारांतात् धातोः
परस्य अन्तः अन्सम पस्य उसादेशो भवति अभुवः अबुः
परस्मात् सिचः परस्मन्यपंचंजेपिवा विदितानाया
ग्रहते स्नायस्य विकारणा एषस्य च आत्मनेपदे वा ।
दत्तोक्षावात् लाभा एषस्य अत्तासंवेतनाएषस्य रत्ताव
स्वपानात् सिवत्तावत् अकार्षुः अभैत्सुः अलाविषु

कुवन्भिदिरलुप्सु अयतनी अन् सिवलुज्नरहु मतोह
स्नुञः इतिकुनरइभावः भिदेः नातिह्रीति सिवि
परस्मा इति ह्वादेः भिदेः अच्छेन्नौतानामनिदासिस
नेन अनउस अभ्यस्तात् अविभयुः अजागरुः सि
भीभय जागृनिद्रातये सस्तनी अन् अन्वि भियः
जहात्यादेर्मा निलुक् जुहोत्यादीनां द्विर्जागः अन्वि
अदादेर्लुक् अनउस अभ्यस्तानामुसीति गुणः हि
नवहल्वयोश्चपरस्मै इति गुणाभावः यामः विदेः
अविदुः विदत्तानेय सस्तनी अन् अन्वि अदादेर्लुक् अ
नउस आकारान्तान् अयुः अलः यायापयो तदाने
सस्तनी अन् द्विर्वे अदादेर्लुक् अनउस आकारस्या
सौत्यालोपः मवेश्च जुहोत्यादि अयुः अस्थुः इणां
आग अयअन् इणोयाः सिव् तस्य इणस्यादपिवनी
निलुक् अनउस आकारान्तात् पस्य हल्स्य नः वा
उस भवति लट आकारान्तस्येति नेते नरात् अयुः
अयान् अकः अयान् द्विष अयोवा विसस्ताहस्य च
द्विषश्चेति अद्विषः अद्विषन् अभुवइति किम् अभुवन्
भूस्त्र अय अन् सिवलुप् तस्य आर्धावलुक् अवोवोत इति
वकारागमः सतेकाहात्यादिः अजलोपविपदेतल
त्वालिबोलन्कि कृते अभ्यपललतान अनरसमामः
लस्नापेन अभ्यकृते मितिअभ्यपललतापलिषेप
स्माचलोपलिङ्गते अतः अभ्यपेदिपरेअभ्यपललता
न अकृतेः आमंतलस्नापेरन्यनेनलिपधाते नतप
सयामस्य अनुकार्यान्तरपौतिकर्षे सिवः परस्मैअन

उमानिषध्यते एतरयेम भुवरन्यकम इवत्तलोपः
इवः परस्य तस्य यस्य लोपो भवति सवक्ताविस्व
वरो सवोविति सवेस्य भवति यकारि यपाविशय
श्वात्मनेपदेन भावकर्मणोस्यैतिरेवु यस्यापयेते
हृदिदीर्घो यनेन तलोपः यद्वात्वादिः प्राख्यातस्त
पाहो श्यते यस्या सतेः तेन यकारितरामित्यत्र नहि
तस्य न भवति पाख्यातास्वनमादयः इति तराम इ
इकारादहते २२ यकारान्तस्य हेर्लोपो भवति य
हेतेः इतहिं सायान्यो विस्यस्मात् परस्य न भवतीत्यर्थः
यवपठ यहेतेविति किम नहि हेतेर्न हाविति ना
देपाः नन्नु नायं हेति मेवम स्थानिवद्भावाद्धेतिर
व नन्नु हीपरेन्नादेशाज्ज्यत्रः सन्निपातपरिभाषया
हिलोपस्याति मितेन स्यादिति यपाय कोर हेतेः प्र
तिषेधः सन्नम यकारादिति वर्णग्रहणेन वर्णग्रह
णोनिमित्तमितिवचनात् स्यादेव नादेशास्य हिलो
पे प्रतिनिमित्तभावश्च लिहेतेः प्रतिषेधः कार्यंपव
लातपसहेर्लोपोनेष्यते स्थानिवद्भावात्यामः नो
वतात्वम तयोस्तात सामासिद्धमनस्यामितिते
योतराद्वातातणा नो घत्रिकरणादसंयोगात २४
असंयोगादस्य नवर्णात्मनसं यक्तात्रोविकारणात्म
रस्य हेर्लोपो भवति चिनु सनु चिनव प्रजय भिवव
हिनः स्वादेः यनेन हिलोपः नोरिति किम क्रीणी
हि इक्रीञ नाशादेः उभयोर्यामोकारः विकरणा
दिति किम नहि तस्त्वतो णोनः यन्निय्यदादेर्लोक

असंयोगादिति किम राभुहि नक्ताहि राधघाप
मसिद्धो नस्वादेः तक्ष्नन्नस्य करणो नक्तइति तत्रो
नयोः उकारस्य २५ उकारात्मविकरणात्मरस्य
हेर्लोपो भवति कुरुतन्नु कुरुतनुविहि तनादेः कः
रोतेरिति गुणः यस्याकारः विकरणादिति किम
युहिग्रामिच्छतो उकारलोपो वमोर्वा २६ असंयो
गादि करणादिति वर्तमानमस्यपदमानाच्चेव वि
नाय्येते असंयुक्तस्य विकरणस्य वकारमकारयोः
परयोरुकारलोपो वा भवति सन्व्वः सन्म्मः सनुवः
सनुमः तन्व्वः तन्म्मः तनुवः तनुमः सनोमितनो
मि इत्यत्र परत्वाद्गुणो न बाध्यते असंयुक्तस्येति किं
राध्नुवः राध्नुमः वसोरिति किम चिनुतः तनुतः उ
कारग्रहणं वमोर्लोपो मा विनायोतिलोपेनुव
तेमाने लोपग्रहणं नित्यार्थम् यद्गुनित्यग्रहणा
द्विकल्पेलध्यो वा ग्रहणंच करोतेर्नित्यम २७ करो
तेः परस्य उकारस्य वमोः परयोर्नित्यं लोपो भवति
पूर्वेणवाप्राप्तौ कुर्वः कुर्मः करोतेर्निर्देशात् कृञ
हिंसायामित्यस्य कृणोतेर्न भवति कृणुवः कृ
णुमः कृण्वः कृण्मः पृथग्योगात् भाविन्यत्वेन
ध्यानित्यामिति लघ्वोऽर्थम समम्प्यापेच २८ करोते
ककारलोपो भवति समम्प्याप कारेपरे कुर्यात् कु
र्यातम कुर्युः तनादेः करोतेरिति गुणः यस्या
कारः यनेन उलोपः कुरुतः परउकारः समम्प्रौप
कारेपरे सम्भवतीति समम्प्रो ग्रहणं स्वाधमवे

वा
वो
२८

इतिकिम् कुर्वीत उभयोकारः सार्वधातुके गुणो २५
करोतेरकारस्य गुणो सार्वधातुके परे उकारादेशो
भवति कुरुतः कुर्वन्ति कुर्यात् कुरुतात् कुर्वन्तु कुरु
तम् कुरुत हिलवकलयोश्चेति गुणाभावः यास्य
त्यये समस्यावेति पुनः करोतेरिति गुणः न भवति
उकारस्य वा कारणात् सार्वधातुके इति किम् संव
स्करतः कुसम्प्रोवेः सट्सं पर्युषेभ्य इति सुट् ककारः
कुनो सट्स्य थः उकारेऽप्यारणाथः संस्करोति
ते उत्तरस्य समस्तदुहृणोन गुणं तेरिति हिवि
इयरोवाधः उकारस्य वाणस्य करणस्य च वर्णः स
तेभ्यसंयोगादेरिति गुणः उगुणोऽइतिकिम् कुर्वन्ति
कुर्यादेर्विकरणेन लोपः ५१ विकरणस्य पुनः वि
करणेनः तस्य लोपः सार्वधातुके हस्य पुर्वतने लो
पः समस्यामिस्मनः प्राक् उगुणोऽइति भुवो वाऽनइस्य
नः प्राक् कुर्यादेर्णस्य योर्विकरणस्य स्थानेन लो
पो भवति उगुणो सार्वधातुके परे कुपः कुपन्ति कुर्य
त भिंद्धः भिंदेति भियात् कुपिरप्या भिदिरविलस
इति यात् स्वराङ्गुयादेः परोनुषाञः तस्याने नोन लो
पः वृद्धुपमेभ्यइति कुपरस्य च लस्य पः पस्यादः पुन
ग्रहणं सर्वस्य लोपो निवृत्यर्थमसगुणेन विकर
णः श्रूयते उवलदादे ५० उपसमुद्धोस्यस्या गुणो
सार्वधातुके परे श्रादेः लोपः भवतिस्त्रः सन्ति
शन्ति श्रदादेरलक् उनेन श्रादेर्लोपः उगुणो
इतिकिम् श्रस्ति

श्नभ्यस्तानामाकारस्य ५२ श्नभ्यस्तानामगुणो सार्वधा
तुके परे आकारस्य लोपो भवति श्यं जनादावीकारो
व्यञ्जनेइतिस्वरादौ विधिः हासं तकाणानव्यङ्ग इति प्र
तिषेधस्य वस्यमाणत्वा च्छ्यं जनादावपि जहति मिमते
उहाक्त्यागे माङ्माने इति इते इनि जहात्यादेश्च
लक् जहात्यादीनां द्विर्वे भजहत्वमज्ञामिरिति मा
देभ्यासस्य इत्वम् उनेनालोपः लोपाभ्यस्तादंतेन
इतिनलोपः ददाति दधति दद्यात् दध्यात् जुहाज्
हा जुहाजहा इतियात् उनमस्यैवेवत् दत्तेधनेपातः
तयोश्चहयाते रिस्यारिविनत्येत्वम् वृद्धुपमेभ्यइति
नस्य पत्वेनास्ति नत्रपरइति निषेधात् उचावेषश्चा
हामितिरयोस्तः श्नभ्यस्तानामिति किम् यातिवा
ति आकारस्येति किम् जहति कुराना इति जहा
त्यादेः सार्वधातुके इतित्वम् उपप्यागवत् उप
णोइतिकिम् जहाति ददाति व्यादीनां विकरणस्य ५२
इकोऽयुवृक्ष्याविनिमयेहस्यादीनां विकरणस्य आकी
रोलोपो भवति उगुणो सार्वधातुके स्वरादौ परे व्यं
जनादावीत्वं वस्यते क्रीणाति क्रीणन्ति खनंति स्त
नते इति इते नास्यादेःस्यानेनलोपः इनेइस्यास्य
आन्मनेवानकारादित्तिनलोपः लुनः घादीनोरु
स्वः उगुणोऽइतिकिम् क्रीणाति व्यादीनामिति विक
रणेनान्यस्य यस्य आभ्यापि परस्य आकारलोपो
भवति एवमवरत्वेणाईकारोपिनहुत्वाः स्तनि
ति स्तनीते स्तकुनीते स्तकुनीते स्तकुनीवि स्तन्तु

वा
वी
५५

59

स्तम्भुस्कम्भुस्कुम्भुस्कुन्भ्यश्चेति तेभ्यो ज्ञोन्तरात् नाश्न
पः श्नतेदनुबंधानामिति नलोपः उभयेषामीकारो
व्यंजनादावदः ५५ उभयेषामभ्यस्तानां आदिविक
रणस्य व्यंजनादावगुणे सार्वधातुके परे आकार
स्येकारो भवति स्तः दासंस्तकान्वनेयित्वा निहीते
मिमीते मिमीताम् अमिमीत ओहाङ् गतौ माङ्माने
तेपंचताम् स्यस्तन आत्वे जुहात्पादेश्चेति लक् जुहा
माहीनोहिवे भञ्जहृञ्जमजामिति हृङ् मदोबभ्याम
स्यरत्वम् अनेनआकारस्येत्वम् क्रीणीतः क्रीणीते
क्रीणीहि लुनीतः लुनीते लुनीहि व्यंजनादाविति
किम् जहाति क्रीणाति अगुणे इति किम् जहाति क्री
णाति परइति किम् स्तः पत्यः इकारादेरिदाति ५५
दरिद्रा इत्यनयोः व्यंजनादावगुणे सार्वधातुके
परे आकारस्य इकारादेशो भवति इकारः आमः इ
तिरिवः दरिद्रिमः व्यंजनादावितिकिम् जहति क्रीणं
ति दरिद्रति अंति अभ्यस्तानामित्यालोपः लोपो भ्य
स्तादेरिति नलोपः अगुणे इति किम् दरिद्राति निभी
भये ओहाक् त्यागे एतयोः व्यंजनादावगुणे सार्वधा
तुके परे इत्वं वा भवति बिभेयात् नहस्यां जहाति इति
नेत्रांतरात् एते जहातेरुभयेषामीकारः बिभितः
बिभिमः बिभीतः बिभीमः जहितः जहिमः जहीतः
जहीमः जहातेर्हौ आत्वमपि भवति आवद्दादिति ते
नांतरात् जहाहि जहिहि जहीहि आकारस्याका
रः इत्वेनयोः एते अभावापक्षे लोपः समस्या जहाति

ओहाक् त्यागे इत्यस्य सममस्यो परतः आकारस्य लो
पो भवति इत्वेत्वभावे जह्यात् समस्यामिति किम्
जहीतः उभयेषामीकारः प्रतिहते सार्वधातुके
परे ५० हन्तेर्नलोपो भवति प्रादावगुणे सार्व
धातुके परे हतः हथः हतहि उभयम् शान्वि श्रा
दे लक् अनेनानलोपः प्रहीतिकिम् हन्तः हन्मः
अगुणे इति किम् हन्ति हंसि सार्वधातुके इति इत
उभयंना नुवनेते इति स्मर्तणाश्चम् वनातिनलोपा
दौ स्मानेनसिद्धत्वा यो यामंभो निरघेकरत्याकः
शासेरिदुपधायाश्चगात्वंजनयोः ५८ शासश्च
शिष्टानिस्मस्यउपधायाइत्वंभवति आगतिव्यंजनादा
वगुणोपस्येपरे शस्त्वाशिषत् शस्त्वाशिषनाम् शस्त्व
शिषन् अघरिताम् एतत्प्रधारिसत्वेणाणअनेनउप
धायाइत्वम् शासिवसीतिषः शिष्यतेशिष्टः शिष्टः
शिष्मः तेसार्वधातुके परे उभयसममस्तरत्वषत्व
आवत इहकथामित्वम् आर्येशास्तीतिआयशोः
अवलोपविपर्वलवन्नाकोलमेपरस्यव्यंजनादे
रभावान्नक्षामाति अस्यपलतत्तान्नास्ति वणोभ
येनअस्यपलतणामिलिववनात् उच्यते लोपस्या
देशापदेभावषयास्वरादेशोइत्वेकलेपशास्किपोलो
पः असे व्यंजनादेश्चेति असेलोपः शासिवसीतिषः ते
स्यसञ्चाशोषोरस्याञ्चाटउपलतणायेनाइत्वे
इकारावीत्वौ आटश्चासत्क्वाधामिन्समस्याद्वियो
गयदेभावषयाञ्चनुभावेसतिव्यंजनादावपिनाभा

बौ ८०

60

वः यथा शाशास्ते कथमाशीः भविष्यति भविष्यंसे
शीः स्वस्त्यत्र इति लोपकाङ्क्षिष्यति शाशासनमा।
शीः सम्पदादित्वात् क्विप् सापनेस्त्वेवन अथ जनने
ति तिकिम् शासति श्वेति श्वसिति अदादेर्लक् लोपोऽभ्य
स्तादेतिनः हं नेत्रेहो ५४ ह्नादिमिस्सस्य होपरेज
शारेशोभवति जहि हाविति किम् हंसि दास्योरे
भ्यासलोपश्च ५० दासंज्ञकानामस्तेश्च होपरे एस
स्यपत्वंभवति अभ्यासस्य च लोपः दासंज्ञकानामे
वअभ्यासलोपश्चैतस्माननेनसंबंधः तेषामेव होऽभ्या
ससम्भवात् तेषापिदाजदाजभ्येवग्रस्तते अन्येषा
मग्रहोस्यादित्वाद्धोअभ्यासासम्भवात् देहि धेहि अ
स्तु धाधे अनेनसस्यएत्वमभ्यस्तोऽस्तीति ह्येधिः हावि
ति किम् ददाति अस्ति अस्य कथंजननमध्येऽनादे
शादेः परोक्तायाम् ५१ एकव्यञ्जनमध्येअनेकव्य
ञ्जनम् एकव्यञ्जनेनएकव्यञ्जनेनच ते एकव्यञ्जने
मध्येगतानामेकशेषएकविभक्तौ विषयेकव्यञ्जनेष
मूः यीष्यते हिलोपोलुप्यते एकव्यञ्जनयोर्मध्य
एकव्यञ्जनमध्यम् नाविद्यते आदेशोऽशादिर्यस्य धा
तोस्सः अनादेशादिः अनादेशादेर्धातोः एकव्यञ्ज
नमध्ये केवलस्याव्यञ्जनयोर्मध्यगः अकारस्तस्य।
अगुणायांपरोक्तायांपरस्यएत्वंभवति अभ्यासलो
पश्च पेचतुः पेचुः शेकतुः शेकुः पचशकअतस
उस परोक्तायांवर्तिअगुणानमाद्धेवे अनेनएत्वा
भ्यासलोपौ अस्यातिकिम् दिदिवतुः दिदिवुः दिदिवु।

कोऽत्र विविधो धायवदाय इति तनितातिश एक
व्यञ्जनमध्ये इति किम् ररक्षतुः ररक्षुः यस्यैषेऽस्त।
पा स्यपेसंवेषे अतसउसप अनादेशादेरिति किं
जगलतुः जगलुः चकणतुः चकणुः बभणतुः
बभणुः गलस्रवणे कणनिमीलने भण शब्दे
अभ्यासगसंगादेभ्यासविषयस्तादेशादित्वे शलिष
ध्यते नयानविषयम् तेनसेरे नेमतुः नेमुः इत्या
दौएत्वाभ्यासलोपौभवतएव परोक्तायामितिकिं
पापच्यते पस्यैषएववर्तिपानोऽकस्वरइतिपशब्दः
द्विर्वचनोनामेतिअभ्यासस्यदीर्घः अगुणाया
मितिकिम् अहंपपच उत्तमैकवचनम् णल्वत
माविति नित्वान्तरादस्याएपेति दीर्घः ओमांचनभव
ति एवं हिंसायाम् एवाभावेनावाकारस्य परोक्ताया
मगुणायामेत्वाभ्यासलोपाविष्यते तयोर्हिंसाया
मितिनेत्वान्तरात् अपरेपतुः अपरेपुः हिंसायामिति ५२
किम् अररापतुः अररापुः आट्सवेः यात्विवसेरि
त्येवंस्त्वमनुवर्तते अनादेशादेरयोर्नोरेकव्यञ्जनम
ध्यगः अकारस्तस्य यालिसेदिएत्वेएत्वंभवति अ
भ्यासलोपश्च येतिय शेकिथ कृमभञ्जइतितिय
मादिष्ट अस्तीतिकिम् पापविना अस्यैषएकाधया
तुः द्विर्वे दीर्घोनामेतिदीर्घः वावेकोपितस्यलक
स्वस्त्वा इस्सेदीतिकिम् पापक्थ उपदेशेऽत्वतर
तितैजांतराद्दाइभावः अस्येतिकिम् दिदेविथ
एकव्यञ्जनमध्येइतिकिम् ररक्षिथ अनादेशादेरि

२ ५ ६

61

60

तिकिम् चकासिथ स्थानिवद्भावाद्धिंसायामिति किमर्थं परे
त्वाभ्यासलोपौ एधे चिच्छिदे हिंसायामिति किम् श्राव
शसिथ तॄफलभजत्रपश्च ग्रन्थिदम्भीनां च ५२
तॄ प्लवनतरणयोः फल निष्पत्तौ भज सेवायाम् त्र
पूष् लज्जायां श्रन्थ ग्रन्थ सन्दर्भे दम्भु दम्भे एषामका
रस्यैत्वं भवति अभ्यासलोपश्च परोक्षायामगु
णे थलि च सेट्परे तृ इत्यस्य न शसददवादि
गुणिनामिति निषेधः प्राप्तः फलभजोर्वादेशादित्वा
दभ्यासलोपो न प्राप्तो श्रन्थिग्रन्थिदम्भीनामसं
योगव्यञ्जनमध्यत्वाभावात् तेरतुः तेरुः तेरिथ
शादेशानां चेति गुणः फेलतुः फेलुः फेलिथ भेज
तुः भेजुः भेजिथ त्रेपे त्रेपाते त्रेपिरे श्रेथतुः श्रेथुः श्रे
थिथ ग्रेथतुः ग्रेथुः ग्रेथिथ देभतुः देभुः देभिथ श्र
न्थिग्रन्थिदम्भीनां परोक्षायामित्यनिर्वर्णान्तलोपः
गलिपरे गलि चेति दम्भेरनुषङ्गलोपे तस्मिन्नके
व्यञ्जनमध्यत्वं स्यादेवास्मिन्नितिस्यात् जॄ
ष वयोहानौ भ्रमु चलने भ्रमु अनवस्थाने इति वा
त्रसी उद्वेजने एषामेत्वमभ्यासलोपौ वा भवतः वान्
भ्रमत्रसामिति नेत्वं वनतेः तथा फणादीनां सप्त
नां भ्रान्त राजृ भ्राजृ भ्राशृ भ्लाशृ दीप्तौ स्यमु स्वन ध्वन शब्दे फ
णां च सप्तानामिति जेरतुः जेरुः जेरिथ भ्रेमतुः भ्रे
मुः भ्रेमिथ पक्षे जजरतुः जजरुः जजरिथ शादेशा
नां चेति गुणः बभ्रमतुः बभ्रमुः बभ्रमिथ त्रेसतुः
त्रेसुः त्रेसिथ तथा फेणतुः फेणुः फेणिथ।

पफणतुः पफणुः पफणिथ रेजतुः रेजुः रेजिथ रे
जे रेजाते रेजिरे रराजतुः रराजुः रराजिथ रराजे ररा
जाते रराजिरे भ्रेजे भ्रेजाते भ्रेजिरे बभ्राजे बभ्राजाते ब
भ्राजिरे भ्रेशे भ्रेशाते भ्रेशिरे बभ्राशे बभ्राशाते बभ्राशि
रे भ्लेशे भ्लेशाते भ्लेशिरे बभ्लाशे बभ्लाशाते बभ्लाशिरे
स्येमतुः स्येमुः स्येमिथ सस्यमतुः सस्यमुः सस्यमिथ
स्वेनतुः स्वेनुः स्वेनिथ सस्वनतुः सस्वनुः सस्वनिथ
न शसददवादिगुणिनाम् ५४ शसु हिंसायाम् ददद
दाने अनयोः वकारादीनां धातूनां गुणिनां कृतगुणा
नां च परोक्षायामगुणे थलि च सेट्परे एत्वाभ्यास
लोपौ न भवतः असंयोगव्यञ्जनमध्ये इति प्राप्तौ विशश
सतुः विशशसुः विशशसिथ दददे दददाते दददिरे
ववसतुः ववसुः ववसिथ ववलतुः ववलुः ववलि
थ टुवम् उद्गिरणे वल वल्ल संवरणे गुणिनां निपपर
तुः निपपरुः निपपरिथ पॄ पालनपूरणयोः विददर
तुः विददरुः विददरिथ दॄ विदारणे शादेशानां चेति गु
णः स्वरादौ विवर्णोवर्णान्तस्य धातोरियुवौ ५५ इव
र्णान्तस्य उवर्णान्तस्य च विवर्णोवर्णान्तस्य धातोरिवर्णो
वर्णयोः इवर्णोवर्णान्तस्य धातोः इवर्णोवर्णयोर्यथा
संख्यं इय् उव् इत्येतावादेशौ भवतः शिश्रियतुः
सेवायाम् शिश्रियतुः शिश्रियुः चिक्षियतुः चिक्षियुः चि
क्षियतुः चिक्षियुः लुलुवतुः लुलुवुः लु
छेदने स ति निवासगत्योः इत्यत्र इ हलादौ गत्योः
लूञ् छेदने ... एकवर्णः सर्व

सोऽपि सर्वस्य इवर्णोवर्णान्तस्य धातोरियुवौ कस्मान्न
भवतः उच्यते क्वचिन्नूपरौ सर्वौ इति क्वचिन्न भवि
ष्यतः क्वचिद्गुणो वृद्धिः क्वचिन्नवादेशः धामो ध्यस्य
स्य भवति क्वचिदन्यादेशः धामोऽपि सर्वस्य भवति वि
धीति विधीयते स्तवीति ब्रुवीति शेते शेते नरादेर्नीति
अगुणत्वम् चीगाति अजनकोऽम्बवसारेन स्वादेरनेक
जस्तनो धात्वादेश्च स्तः नूरजुषीणां धाश स्तगृहामि
तित्वापकादुस्यतः नूजुषा धाति धरादेश्च क अनेन इयु
वौ स्वरादाविति किम् वीयात् स्तूयात् धाशीर्यात् ना
म्नान्नामिति दीर्घः अगुणे इति किम् धाशिता नविता
इह गुणः इवर्णोवर्णान्तस्येति किम् चकृतः धातोरि
ति किम् रुवति नो विकरणस्येति नियमात्र भविष्यते
ति चेन्नहि धात्वग्रहणं विस्पष्टार्थम् अभ्यासस्यासवर्णे
स्वरादाविति वर्तते उर्षेः कारितेऽस्यतः धाक् अगुणे इ
ति न संबध्यते अभ्यासात्परस्य सगुणस्यागुणस्य वा
प्रत्ययस्याभावात् अभ्यासस्य याविवर्णोवर्णौ न यो
र्ध्यासंख्यमियुवौ भवतः असवर्णे स्वरादौ परे इयेष
उवोष इयङ्काराम् उवरादे अरउपधागुणः द्वित्वे कृते
अनेन इयुवौ इयुति ससगातो धेति नहोन्यादेशेति लके
नहोन्यादीनां द्वित्वे अकारस्य वर्णस्य शेति धि एत्वम् अ
तिरत्वम् अनेन इयु स्वरवि पिस्व वेइति पश्चाद्दत्वम् लो
पो भ्यस्तादिति नलोपः असवर्णे इति किम् ईजतः ऊप
तः धाताव धातम् स्वपिवचौ तिसम्य स्वरादाविति किं
इयाज उवाप घ्रादिवे परोक्षायाम् अभ्यासस्येति सम्य नो

विकरणस्य ५० उवर्णान्नवर्तते उवादेशाश्च संभवा
न्न विकरणस्य नो धे इवर्णोऽन्तस्य उवादेशो भवति अ
गुणे स्वरादौ परे अश्नुसंप्रकस्य नोवे कारइति वर्तेवस्य
ने इति संप्रकरहोदाकियते धाप्नुवंति शक्नुवंति धा
प्नुयस्यामो धाप्नुवन्तो धेति अनेन नोरुकारस्य उव
नोऽपि किम् रुवंति नरादेरुः विकरणस्येति किम्
नवति अनयोकस्य नोऽभिविष्यतीति चेन्नहि नोधातो
रगुणा स्वरादेरन्यत्र नित्यमेवाविशेषीति विकर
णग्रहणम् स्वरादाविति किम् शक्नुयात् अगुणे इ
ति किम् शक्नुवानि पंचमीधाति नुस्वादेः गुणः इ
यवर्णस्यासंयोगपूर्वस्यानेकाक्षरस्य ५८ नसंयोगः
पूर्वो यस्मात्सोऽसंयोगपूर्वः नएकमनेकम् अनेकम
क्षरं यस्य धातोस्सोऽनेकाक्षरः अक्षराणिस्वराउच्यन्ते
अनेकाक्षरस्य अनेकस्वरस्य धातोरिवर्णः असंयो
गपूर्वः यस्मात्संयोगः पूर्वो नास्ति नस्य यकारादेशो
भवति अगुणे स्वरादौ परे इयोचापः विच्यतः विच्युः
निन्यतः निन्युः कृते द्विवचनस्यानेकस्वरत्वाद्यत्वम्
इवर्णस्येति किम् लुलुवतुः लुलुवुः असंयोगपूर्व
स्येति किम् शिश्रियतुः शिश्रियुः दुद्रुवि स्वरादावि
वर्णेतिरयु अनेकाक्षरस्येति किम् नियंति निया
तीति धाते नरादेरणीति अगुणत्वम् अगुणे इति किं
निनयिथ इणश्च ५४ इणगतावित्यस्य स्वरादाव
गुणे परे यत्वं भवति इयतुः यंति यन्तु स्वरादावित्ति किं
इतः अगुणे इति किम् अयानि इकोऽपि भवति इणचा

रिकरतितेष्वोनरेरयवक्रावात् श्रुपियंति इकस्सरतो
श्रुपिपूर्वः नोर्वकारो विकरणस्य ६० विकरणस्य नो
रुवर्णान्तस्य संयोगपूर्वस्य वकारादेशो भवति
स्वरादावगुणे परे सुन्वन्ति चिन्वन्ति नो विकरणस्ये
ति उवृषाभः विकरणस्येति किम् नुवंति एनस्तनो
श्रनेकावर्णग्रहणात् उश्चायनभविष्यतीति चेत् न
नुवतः नवतुः श्वसंयोगपूर्वस्येति किम् शक्नुवंति उ
वर्णान्तस्या स्यस्य विकरणस्य उकारस्य वर्ण भवा
नः स्यव वकारस्य ग्रहणात् नु ग्रहणं विस्पष्टार्थम् जु
होतेस्सार्वधातुके ६१ कहोतावहोतथोस्तिम् स्याद्गुण
स्वरादौ सार्वधातुके परे उवर्णस्य वत्वं भवति जुह्व
ति जुह्वत जुहोतेरिति किम् युवंति एनेकाद्रुव
नुस्यादनस्यादिति चेत् हि स्ववोर्थेन जुहोति ग्रहणम्
अगुणे इति किम् जुहवानि सार्वधातुके इति किम्
जुहुवतः भवाचाः परोक्षायामन्यो ६२ अगुणे इति
नित्यम् भवतेः परोक्षायामन्योः स्वरयोः परयोः व
कारागमो भवति बभूव बभूवतुः बभूवुः खट् अन्त
सहचरितं भवते रः एतेनवागमः प्रबभूव प्रबभूव
म एतत्प्रसमिव तस्यैरणस्या आपि वतीतिलकं अ
होत्वादेः वागमः आगमस्वापेवलवत्वादकारागमो
वृद्ध्यादेशो बाध्यते परोक्षायामिति किम् भवति
स्वरयोरिति किम् बभूवान् क्कसंकानानाविति कर्सः
न अन्त्यवर्णाभावात् कान्तवदेरिति इउभावः परोक्षावद्भा
वादेव भवते रः न तु चास्त्वववागमः तस्य प्राधान्यन।

न एव इति लोपः करिष्यते नैवम् वागमे कृते उव
र्णान्तत्वाभावात् ग्रुवर्णेति इउभावो न स्यात् नन
श्वागमविधेर्बलवत्वादेनं आगमपिलोपं वा पित्वा
इ इटि कृते बभूविवानिति भवेत् नन्व एकस्वरा
र्णान्तेइउभावो वक्ष्यते यो अपि पितः वा भूवितस्त्या
यथेम तस्मादेव कष्टेनते उभावः पुनाचोषवत्वा
त्कृते नित्यं न भविष्यतीति स्वरादिग्रहणान्न
वत्समेव पवम भूरित्यादावपि कृते वागमात् तस्य
लोपो भविष्यत्येव प्रभूव प्रभूम प्रय व म पाव
लिखेवालकृभवः सिजलकानितिइउभावः पुनर्वका
रेवविद्ध्यार्थः गोहेरूदुपधायाः ६३ परोक्षायतन्यो
रितिनिवृत्तम् गोहेः गुह संवरणे इत्यस्य गुणे कृते
उपधाया ऊकारो भवति गूहति गूहयति गूहतंश
ग्रंकं गूहिता गूहितुम् गूहितव्यम् कृतगुणस्येदं
ग्रहणादिह न भवति जुगुहतुः परोक्षायां चेति गुणा
भावः दुषेः कारिते ६४ दुषेर्वे कृतस्येत्यस्य उपधाया
ऊत्वं भवति कारिते परे दूषयति दुषंतं प्रयुक्ते इत्य
कारितेइति किम् दोषा तच वा चित्तविरागे ६५
चित्तस्य विरागः चित्तविरागः दुषेरूपधायाः कारि
ते परे वा ऊत्वं भवति चित्तविरागे गम्यमाने चित्तं द
षयति चित्तं दोषयति चित्तं संपादयतीत्यर्थः च
मवतिष्ठम् सार्वधातुके नास्त्वः ६६ चरते गापा
शिस्यतप्रारम्भ्यमहमस्त्रवेकृत्य इति यावत् पान
वः समानेवयानाशपिकायां मास्त्वं वचाः स्वो।

६६ वा

वार्यैशति ज्ञाना: नेच्छामुपधायाः कारिते परे ह्रस्वो
भवति चटयति व्यथयति प्रथयति चटमानं प्रयु
क्ते व्यथमानम् प्रथमानं इत्यत्र अस्योपधेति दीर्घः
तस्यानेन ह्रस्वः पर्यवेमयति इत्यत्र प्रयुक्ते इत्यणो
ऽस्यारमतोऽइति नेयोऽलवादत्र षेणालोपः दीर्घे कृते
जनीजृष्कक्नसुजहति मान्तवेपत्वारनेन ह्रस्वः श
मयति शामयति शमस्य शामस्य उपशामे शाकेन प्रयु
क्ते शामस्यनत्रिन दीर्घे कृते प्रसंज्ञाप्रकारिवमइति
मान्तवेपाद्युपधाया ह्रस्वः स्मर्विनाया मित्सस्या
ध्याने चेमान्तवेपत्वं स्मयते शाध्याने स्मइति नेयोन
ात् शाध्यानमुक्ते दास्मरणाम् विधास्मरयति स्म
रंतेप्रयुक्ते इत्यत्र वृद्धिः ह्रस्वः भ्रमचरमात्रेस्मारयति।
मारणतोषणनिशानेषु ज्ञश्च मान्तवेपः मार
णसंज्ञापितः पशुः संज्ञाप्यमानः प्रयुक्तेः इत्युपधा
मः ह्रस्वः निशेति कः इतुनिशेदीनइतिकारितलो
पः तोषणे विज्ञापयति विज्ञाननेप्रयुक्ते इत्यनिशा
ने निशानं तीक्ष्णीकरणम् शज्ञापयति शस्त्रम् प्र
ज्ञानं प्रयुक्ते इत्यत्र इष्टमेव ज्ञापे श्रापाके श्रपाके
इति वा वेतथे पक्षे स्वीकृता येषु मान्तवेपत्वं प्रति
ज्ञापयते इत्यत्र श्रपाके इति स्मरणात् हापयति न
हपति श्रापयति प्रतिज्ञापयति पर्वमेन चटादयो
हेतोः भ्वादिके कारिते मान्तवेपाः स्वार्थिके कारिते
पक्षे ह्रस्वो न भवति उद्घाटयति श्रायामइति
विश्रापयति ॥

नट्ठक्ते चटादयो मितो हेतावेति इति वा ९० मा
न्तवेधानामिति निरस्तुपरे उपधाया वा ह्रस्वो भवति
अचारि अचारि अश्रापि अश्रापि चटमानः श्रापो
नि व्याधमानः इत्यत्र अयत इत्यत्र अस्योपधेति दीर्घः
प्रनेन नस्य वा ह्रस्वः इतस्तलोपः कारितेस्येव
समवारिवेरणा जनिवध्योश्च ९८ वधेः कारिते
प्रसंभवामेत्सात्द्वयोज्जनेरपि प्रकारितेविपिः
प्रत्ययो ह्रस्वोपधाया ह्रस्वो भवति इविपरे अजनि सः
नेन वा दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्योऽन्यतरस्या
मिति नेयोऽन्यवात्कर्तरिभावे वा इत्यु अवधि वाता रि
कर्माणि जने: कारितेन इति निरस्ति कृतेता विकल्पपक्ष
प्रजनि प्रजानि जायमानेः प्राया निवत्तु नमन्तकर्म
व्रवियते वधकोपिनवियते इति वधसंयुमने इस
म्यवादेकस्यप्रदेनस्य प्रयाग: श्रदोश्रापिच्चा
धोस्त्वरवत् ९९ ओकारो कारान्यायपाम्यंत्र श्रापि
इत्येतास्त्रवद्भुवतः स्वरेपद ओदोतो अवावावोः
लोपिच्चायागोभवतः इत्यर्थः यथा संख्यामत्रनेष्व
ने गव्यति गच्छति नाव्यति नाव्यते गामिकम्पाम्न
नः नाम्न प्राम्नवादयोपिन नोरिवावयति कवेयो
रिम्नापेः पर्वतानामिश्रस्मान्नः नोरिवावयतेल
मिर्घोज्जतोनारिन्यायेतारिलोपः नत्तुलोपश्चवाटे
श्रावतिभाषणा श्रापेः श्रादिलोपान्नेवमवादोस्या
तासेवेतिकिमथ्यमायेः स्वरवज्रावर्ज्याते सेवम
स्वरादिप्रजादेशाम्नलोपान्नेभवति नवर्णस्य

स्यानेयणादेशः वेनयः सः इत्येवंच्चनानाम्नेतिसि
लोपान्सवेस्यरायत्वंभवति इदृत्वनेतोश्चवावौस्व
रारभोस्वरव्येत्नसम्पदायादेशत्रूपत्वात् अतः श्रा
येदादिलोपात्रवेनभवनत्वइतिश्रायेः स्ववववज्ञावइ
कः नाम्नंतान्नोयणाम्पियिशाश्रोश्वक्कौयितेश्रूये
दीर्घः ॥ नाम्यंतानांपानलोलिंगानांव यणि
श्रायायिति श्राशीषियकारेवक्कौयितेपरे अनस्य
दीर्घोभवति यणि चीयते स्तूयते श्रायो श्रुश्रीयते
पठ्यते श्रुश्रिरिवाचरति पठरिवाचरति कङ्घयाप्य
यिति श्रुश्रीयति पठ्यति श्रुश्रि सिद्धत्वात्मनः पठ्
सिद्धत्वात्मनः नाम्नेश्रात्मकाम्यायिन् श्राशीषि
चीयात् स्तूयात् वेक्कौयिते चेचीयते रोरूयते चिन्
व कृत्यादि अन्यथैविनाति शास्त्यादि पतेनदीर्घः
द्विव गुणश्चक्कौयिते नाम्यन्तानामिति किम् चिक्की
र्घ्यात् यत्नात्रश्रास्वलोपाभविष्यतीति वेत्नादि
पठ्यते पापच्यते पचादित्वात्तावेतस्सदेशास्यात्
मेवम् चीयते चेचीयते चीयादित्यादौ दीर्घस्य
स्यादितिसत्तिकर्त्यसंतस्सदेशास्यस्यादितिवेत्नादि
नाम्यनयरुणस्वात्वाधमघरदतिकिम् वेचीश पव
त्वादय गुणाभविष्यतीति वेत्नादियणाधेयदृहणम्
कृतेः कृत्वारत्यादौ कयणत्वादितियणत्वज्ञावादीर्घो
माभूत् यालुक्वज्ञेमितिवचनात् इकारान्तपदस्य
रणयतानाविन्यस्य अनुपरूद्दस्य अनुपसर्गपदस्य
दीर्घोभवति यणि श्राशीर्यकारेचपरे यिवाय

वेक्कीयितानिसंबध्यते असंभावात् पूर्वेणैव
सिद्धत्वाउपसर्गपूर्वेलिवेधार्थंवचनम् ईयते ई
यात् अनुपसर्गस्येतिकिम् निरियते समियात्
श्राशोचीन यणाशीषोरितिकिम् इयात् मम
मोयात्ययेइतिकिम् पचीष्ट ग्रामस्थेनेन कर्म
ण्यात्मनेपदम् अत्रवेत्ताश्चक्कीयितयिश्रादिश ॥
अतस्मकारान्तानांलिंगानाम् ईकारान्तामोभव
ति वेक्कीयितेयिति श्राशीर्वपरे वेक्कीयते ज्ञेक्की
यते अन्यथैं करोति इत्यादि यथाशास्त्रः श्वनेनईका
रागमः रत्वम् द्विव अभ्यासकार्यम् गुणश्चक्की
यिते यिति कर्त्रीयति कर्तृ सिद्धत्वात्मनः ना
म्नश्रात्मकाम्यायिन् श्रायो कर्त्रीयते कर्तृइवा
चरति कर्तृरायिः नामिकृतनतो नारिम्यालोपः
अतइतिनपकवर्णान्तरकारनिवृत्यर्थम् तेनेद
नभवति वेक्कीयते कृवितेय अन्यथाकिरतिय
शास्त्रः दादेतस्वरलामिवीरितिदीर्घः द्विवचनादि
इरम्यणा ॥ सेकारान्तानांनोः अगुणाप्रति
विकवर्णेपरेरकारागमोभवति श्रारियते श्रा
रियते स्थियते व्याश्रियते दद्धादेः श्रदृमृदव
स्याने स्पृश्यातमात्रा प्रदृश्यापामेते श्रत्ये त
दादेरत्नीस्यगुणान्वम् अनेनरकारागमः रत्वम
स्वरादाविवर्णोतिइथूयनोतिकिम् श्रारदे प
योसाय अगुणाइतिकिम् हरति इकारागमेन
वनेमानेरकारागमाविधानमन्यथेम प

वी
वी
८९

णाशिषोर्थे ७४ णकारांतस्य धातोः इकारागमो
भवति यणिग्राशीर्येकारे च परे क्रियते क्रियात
यणाशिषोरिति किम कार्यम प्रगुणात्रस्मात्र
नस्मादिति चेन्नाहिंक्रमणमिन्यवक्रन्नाषिमन्नावेति
धातिके क्वापि भवेत मेवम परत्वाद्धातोस्तोंनर
तिनागमे कृते सट्टनत्वाभावात्रस्यादिति यणा
शीर्ग्रहणं सत्वार्थमयेइति किम कृषीष्ट सटे
नानोचति गुणाभावः गुणोति संयोगाद्योः ७५
संयोगाद्यादेर्यस्य ससंयोगादेः ततोद्वंद्वः ऋतेति
ति ऋवति धापणाद्योः असरानावित्ति वा ऋतेः
संयोगादेश्च ऋकारस्य गुणो भवति यणिग्राशी
र्येकारे च परे स्मर्यते स्मर्यते स्मर्यात स्म
विनायाम येइतिकिम सम्रषीष्ट समागमस्यादि
यच्छीति मस्त्रइत्येतयोरात्मनेपदम इहकस्मा
त्रभवति सोस्कृयते संसक्रियात सटिकृते संयो
गादित्वात्प्राप्नोति उच्यते प्रासेद्धंवहिरंगमंतरं
गेइति वचनात्रभविष्यति ऋतेश्चेग्रोसंतः परा
श्रयेगुणोकृतेस्यवर्हः परा श्रयस्तटवहिरं
गासिद्धः तस्यासिद्धत्वादृकारांतसंयोगादि
रिति वेकोयितेच ७९ ऋतेः संयोगा
देश्च ऋकारस्य चेकोयिते परे गुणो भवति स्म
रायते सर्यतिया सरानोवा कौटिल्ये स्कृति इय
तिवा शाच्छय हरणान्त्वविसर्गमपि समृशेर्इति च
कयायपाहः ऋतेनगुणः स्वरादेद्रितोयस्येति ये

हिवं

श्च्यासस्यादित्येन नमवधोत्यमदीचौनागमो
नस्येति संयोगादेः सास्त्रयते ऋत्यर्थेस्वरतिय
थाहुः गुणः हिवचनादि हतेर्हिंसायामर्थेचे
क्रोयिते परेघ्नीघादेशोभवति हतेर्हिंसायांघ्नीर
तिलेघ्नानयात जेघ्नीयते ऋत्यर्थेहंति हिंसाया
मितिकिम जंघन्यते कुटिलंहंति गमयोन्को
टिल्ये यथाहः हिंवं होञः ऋतोनोवस्त्वादर्स्यव
स्वावानामः श्च्यासा मेतिहस्यचः ऋतुस्वास्यव
शौनः चाय्मोरी ८१ चायोपोपाद्याते प्याशाहाप्य
संयोगादस्यतयोर्ईत्स्यईत्वंभवति चेक्रीयितेप
रे जेघ्नीयते देध्मीयते ऋत्यर्थानिद्रयति पूमतियथा
हुः ईत्वम चेक्रीयितेइतिकिम घ्रायते पिमवणा
म ८२ पूवणोस्यायितिपरे ईत्वंभवति ऋत्रीयति
मालीयति ऋतुमिद्धत्वात्मनः मालामिच्छत्यात्म
नः नाम्नयात्मेच्छायायिति ऋतेनईत्वम्पिनोति
किम ऋभकाम्यति ऋवणोस्येतिकिं मेइयति श
देवेसम्पसनयतयोः ८४ ऋरभतोइस्यस्वचव
सत्यश्चादेशोभवति सनि ऋयतयोश्च परतः अ
काः ऋवाहिउनादौत्यर्थः निचत्माति ऋत्वसन
ऋतेर्मिच्छति धातोर्वाकर्मणः इतिमन ऋपाद
पारित्रेणाम सनि ममसेसावधात केनः हिवे
श्च्यासकार्यम सनयतव्योरितिकिम यतिवा
योनायाम ८० ऋरेः पयोनायांपश्यात्सस्यभा
देशोवाभवति अचाससनतव्नः मव्नः पूह ऋतमऽ

67

सूवस्य ण्वि उपधादीर्घः अन्यत्र स्वरविधिः स्वरे
इति धातोर्द्विर्वचनाद्धन्यते इति उपधालोपः अ
द्योषधातोरामिति वस्थकः घातामिवसोति घः प
ते घात घातवः घाडः द्विर्वचनादेशः वचेति दीर्घः
दीर्घोस्वरलोपः परोक्षायामिति किम् घ्नतो वे
जोवृपि ८१ वेञ्ञुलंतसेतानेरस्यपरोक्षायां प
रस्मैपदे वादेशो भवति इकार उकारयो ध्यः
उवाय ऊयतुः ऊयुः शुद्धिस्त्यावयीनि सम्य अपि
रोक्षायामभ्यासस्याभ्यासस्य सम्य पक्षे ववौ
ववतुः ववुः ४८ आकारादौ अन्यत्र आलोपा
सार्वधातुके न वेञ्ञो रयुणो वेति संप्रसारणाभा
वः परोक्षायामिति किम् वाता ह्नेर्वे व्यायाधि
ह्वते ह्विसारस्य आशीषि परस्मै वध्यादेशो भव
ति इकार उकारयोर्घः वध्यात् वध्यास्ताम् वध्या
सुः आशीषीति किम् जघान अभ्यासाम्बेति ह
स्वः अघनस्यांच ८२ ह्नेर्वध्यादेशो अघनस्यां
परतः अवधीत् अवधिष्टाम् अवधिषुः अघन
नोरिति आम अन् अनेन वध्यादेशः सिच् इट प
कत्वाम्सिच इति इट् अनुस्ने सेटो वेति पक्षे दी
र्घो च नेष्यते हुमसेस्यन्ते नोरिति स्यालि वृद्ध्या वा
दिरुभावः आमानीतत्वाभावान्न भवति आत्मने
पदेष हनेर्वध्यादेशो भवति आत्मनेपदेषु
स्यतरस्यामिति तेंद्रातनरात् आवधिष्ट आवधि
षाताम् आवधिषत

आहूर्वेः आदेशमहूनेत्यात्मनेपरम् आत्मनेवान
कारादिति नलोपः पक्षे आहत आहसाताम् आहस
त क्विप् नस्य हन्तासि नित्यनेद्रातनराद्यणत्वसतिव
नेति नलो स्यादीति नलोपः प्रतिरूस्याद्यातिरिति
सिन्लोपः इणो गाः ८५ इणो गतन्यो गादेशो
भवति अगात् अगाताम् अगुः इणाल अयादिताम
मक्षिव् नस्य रणास्यादापिवनोति लक अनुसया
कारस्योसीस्यालोपः इकोपि भवति इणावेरिकार
तितेंद्रातनरात् अध्यगात् अध्यगाताम् अध्यगुः इक
स्मरणे अपिपूर्वः सिन्लोपोपि इणवद्भावादेव अ
घतस्यामिति किम् इयाय ९८ स्वरविधिः स्वरेर
तिद्विर्वचने कृते द्विः अभ्यासस्यासवर्णे इय् ८५
इटः परोक्षायाम् इहंग्रधायने इरस्य परोक्षायां
गा आदेशो भवति अधिजगे अधिजगाते अधि
जगिरे अनेन गा आदेशः द्विर्वः आलोपो सार्वधात
के इत्यालोपः अघनतीकि यातिपत्यां द्विरो गादा
देशो वा भवति विभाषाल्लुङ्लृङोरिति तेंद्रातनरात्
अध्यगीष्ट अध्यगीषाताम् अध्यगीषत अध्यगीष्य
त अध्यगीष्यताम् अध्यगीष्यन्त गाद्रुकादिभ्यो
ञ्णिन्निदिति सिचः क्रियातिपत्त्यां रेगेणानमरा
मागायतीतिरेन्ताम पक्षे अध्यैष्ट अध्यैषाताम् अ
ध्यैषत अध्यैष्यत अध्यैष्यताम् अध्यैष्यन्त स्वादी
अभ्युदितीति आदेर्द्विः सन्नीतात्रेरोपिः ८९ इ
ताधातो इरङ्धायने इणनयोः गम्यादेशो भव

ति सनिपरे निगामिषति निगामिषतः निगामिषंति
पत्वमिद्धतिसन् सेगमः परस्मैइतिरद् अपिनिगां
सते अपिनिगांसते अपिनिगांसन्ते अध्येवमिद्धति
सन् इङ्गामिरोविस्प्यादोचेः सनोति किमपति
अधीते वोपनेथे इणोगामिर्नेष्यते अध्यापनतो विष
ति स्वरादेर्द्वितीयस्येति सनोद्वित्वे सन्यवृतोऽस्येति
अभ्यासस्य इत्वम् इत्यपिपरे इणागामिरवोपनेथे
भवति णौगामिरवोपनेइति तेशौनयान् गामयति
येनेषप्रेङ्को इनगामादेशः अस्यापयतिरोचेः नस्या
मात्रुवेधानोरूस्वः अवोपनेइतिकिम् अध्योस्मा
ययति अतियेनेमप्रेङ्कोइनचाद्धेः येषापू अस्तेर्भू
रसार्वधातुके ॥ ८१ ॥ अस्तेर्भवीत्यस्य असार्वधातुके
विषये भूरादेशो भवति अभूत् बभूव भविता भ
वितम् भवितव्यम् अस्तिस्यात् अस्तु आसीत् स
न्नस्यामस्तरादेरित्याकारलोपः दिस्यस्य अस्तेर्दि
स्यादिति ईट् अस्तेरिति अकारस्य आकारः असार्व
धातुके इति नायप्रेदासः यदिस्यात्सार्वधातुके
ऽस्मचतनस्ट्योअस्येयपरे अस्तेर्भूरादेशः स्यात् न
यासति अस्तेस्सवर्णाख्यमनेनातान् चूर्णानि चूर्णा
कृतेपश्चाद् भूआदेशेन भाव्यमिति भवेत् अस्मन्य
शलिषयेत घातोवयत्ययोन्नेवत्तिमिन्ने भूआदेशो
कृतेपश्चात्स्वरादयइतियमस्ययोनेभव्यमिति भवति
उवणादिावयपकेइति आवयपकेयदाख्याता नहा
भाव्यमित्यपि भवति यदप्रेत्रोपश्चादेशात्रुहिस्य

यदा सार्वधातुके आगोवप्रत्ययोन्यमेवैदितख्याः अ
नसार्वधातुकेइति विषयसप्तमी व्याख्यातानपर
सप्तमी ब्रुवो वचिः ॥ ८२ ॥ ब्रूञ्व्यक्तायांवाचीत्यस्या
सार्वधातुकविषये वचादेशो भवति उकार उभ
यत्रार्थः अवोचत् उवाच वक्ता उच्यात् वक्ष्यति अ
वक्ष्यत् ब्रूञ्ख्यस्य वचिः अयनन्यासमतामवचीत्यत
अगोवचेरोडुपपाधाः यदोतायामभ्यासस्यआसि
सिस्वपिवचीतिसम्य अन्यत्रपविवचीतिइउभावः
असार्वधातुकेइतिकिम् ब्रवीति ब्रूयात् ब्रवीतु अ
ब्रवीत् अस्ति अदादेर्लुकं व्यंजनादीरापीति ब्रुवई
इववन्नादेः ब्रुवः इहापिआकस्मयोन्यमेवप्रपादे
शोकृते सवर्णाख्यन्नानोन्तादिति व्याप्तिसंति वाच्य
मिति सिद्धम् अन्यथाचुत्रः स्वरादइति यकृते परि
वचेः स्यात्तदावयपमितिस्यात् चक्षिङः ख्याञ् ॥ ८४ ॥
चक्षिङ्व्यक्तायांवाचीत्यस्य सार्वधातुकविषये
ख्याञादेशो भवति आख्यत् आख्यात् आख्यास्य
ति आख्यास्यते आख्यास्यत् आख्यास्यत अयता
स्यामता सववीतिअगात् आलोपो सार्वधातुके अ
सार्वधातुकेइतिकिम् आचष्टे आत्व अदादेर्लोक
स्कोस्संयोगादयोरितिकलोपः नवर्गस्यवटोलेन
सटः इहापि असार्वधातुके विषये ख्याञादेशः
यदिपरस्यानदावतिटः आनुवंधत्वादेवात्मनेप
दे उभयत्रेपश्चाद्धस्वत्रस्यख्याञः आनुवंधकरण
मनर्थकं स्यात्केचित्त ख्यातिमितिपठंति अत्रक

आदेनसह इति वा दाहरंति तेषां मते व्याख्या अथनेदन्य
स्यपरस्मैपदिनः आत्मनेपदस्य योगात्सावधानके
वक्तव्यो भवति अन्यत्रासावधानके अनाजः अथ आ
गः आयशान रणयते तस्मान्न विज्ञादेशापवादः क्व
व्यः वर्जनेनेयं वर्तिटः व्यजनेष्यते संवसाः त्वलः
वर्जनेत्पादस्य यः वा परोक्षायाम् ९० वर्तिटः परोक्षा
यामेव विषये वा व्याजादेशो भवति आवव्यो आ
वव्ये आववते अजेवी ९१ अजवातिल्यपक्षयो वि
कस्यासावधानके विषये वी आदेशो भवति विशे
षादिष्टः अकृतेन वा पते इत्यसावधानके इति वर्तते
न वा परोक्षायामिति वेता वेष्यति अवेष्यत् अ
सावधानके इति किम् अजाति इत्यादि अमसावधा
नके विषये अजेवी घञि परे स्यान्न तदा युजन्तानि
सिन्नव्यापि पदेवी आदेशो सति वेयामिति स्यात् अ
निमित्ते तत्रादेशापवादान्नवायुइति यमस्यैव नवे
यामिति सिध्यति चलिशप्रकार्यं च अजेवीनदृश्य
ते समाजः समजः पशूनाम् उदजः समुदाज
पशाखितिनेतवादाप् समज्या समजामनिषदे
निक्षप्तिर्यामादाप्रपूर्वाद्वेष्यते प्राजनम् प्रव
यणम् अवीयते नेनेति करणाभिकरणयोश्च
ल्युट् अजवादिभिन्नादेशाः अदादेर्लुगविकर
णस्य ९२ अदादिगणपठितेभ्यो धातुभ्यः प
रस्य विकरणस्य लुग्भवति यातियाति इतः

इतः अचलोपविधिर्वेत्यत्र लुकि कृते शप्यपन्न
लक्षणेन सतिविकरणे इतिगुणः याम्नोलुग्लोपेन
अप्यकृत्रमिति निषेधात्र भवति विकरणस्येति
किम् अघते ९२ जुहोत्यादेश्च जुहोत्यादिगणपठि
तेभ्यो धातुभ्यः परस्य अपि विकरणस्य लुग्भवति अ
जुहोति ददाति बिभर्ति जुहुतः अन्यापि शप्यपलक्षण
भावाद्गुणाभावः अजोऽभ्यासस्य अजूहां अमाद
मिति विकरणस्येति किम् हूयते वाम्येतात्वे
णायोतिरोऽर्थे वाऽदेर्जीपितस्य ९२ वेञीपितस्य
वा लुग्भवति वोभवीति वोभोति अन्यत्रं भवति
यथाहः तस्य लकारीरेफो वल्लाकि इत्यतापकात्
द्विवेद्गुणः अकारोपितेइतिगुणः वकेरीतेपरस्मैपद
मिति वनेति अप्ति अदादेर्लुकि पदोवेत्तिवेत्ति
सहादिद्विगुणः पते वा भूपते इतास्यादापिवति
भूस्थासिचः परस्मै ९४ इणगा स्थागातिति दाइति
दाससंज्ञकाः अर्थ ने पिबतीति पाधोने भूसत्ता पध्वः
परस्यासिचः परस्मैपदेपरे लुग्भवति अगात् अस्था
त् अदात् अधात् अपात् अभूत् इणोगाः पिबतेति
इंस्थाना वर्तन्ते अस्यपानेन भवति अपासीत् य
सिरासिनस्मादेनानाभिधानं आसीनस्याद दिदिर्दासि
वरन्तीदुरदश्वरीतिसिग्लोपः ग्लोपीपादाने पे
दपाशाने न्नकरणे धोष्ठरनेषाधेनकसंगाणी पध्वः
पेस्यासिचः परस्मैपदेपरे वा लुग्भवति विभाषाघ्रा
धेट्शाच्छासः इति नेतावताम् अघ्रात् अधात् अशात् अ

८७

ह्रात अभ्मात पवते अश्वासीत अपासीत अखासीत
अश्वासीत अश्मासीत दिरिसिवृद्दूपामिरमिनमीतिर
इ सकारागमश्च इटश्चेरीतिसिन्लोपः परस्मैइति
किम् अशापिषातान् अशापिषत अशापिषातान्
सिद्देवकोसनम् सतेनपातनश्चरणोभवस्तलो अ
य अखानाम् येन सिव स्वाक्षि अमीशदूनाक्षिअभावक
मलिकपदेशोनानग्रहदशावाविम्बवदिद्वेतिर
इ नस्यापितव्रावादापिरिस्यादेनानामित्यापिः
शेत्मनेचानकारादितिनलोपः इतिपरिनमदू ८
शोजवादृदविदविनायोवालवोपित्मांहेनाव्याख्ये
नपकरणोसंप्रसारणापारस्मनपं: ४ नाम्यन्त
योपान्त्यविकरणयोर्गुणः ८ नाम्यन्तयोपान्त्यवि
करणयोरेतयोर्गुणोभवति स्वल्पेसंध्यक्षरेगुण
इति स्मृतः पदेरस्मिन्योश्चगुणसंज्ञावक्तने नच
स्थानेन्तरतमपरिभाषयानान्यस्यस्वरवर्णस्य
नात्यपकारः ओदूस्य उवर्णस्य ओकारः
मूर्धन्यस्य स्ववर्णस्य मूर्धन्यः अरादेशश्चभवति वे
ता नेता स्तोता लविता कर्ता नविता विनवणी
नृपा भून स्त लूनछेदरुरूजक तृमवननवण
योः नां विज् नोजारवर्णारथिश्चोतिरउभावः ८
स्तोः नतोप्रकृत्यालिगति रुजः सनोद्द्रदूजइति
घस्यचररगुणः विकरणस्य सनोति तनोति ना
म्यन्तयोरितिकिम् आस्मिना उपूपमानोयाशोह्मा
इतिस्थानसावर्णादोकारोगुणः याम: धातुविक

रणयोरितिकिम् भ्रातृभिः पतृभिः पितृभिः।
इदेदृतोज्ञमि अंशाविस्यादिना विदितानामेकारो
कारादेशानां निपमाघेन्वाद्गुणानस्यादितिवेनार्
नदीभिः वधूभिः अत्रस्यान् गोणासुख्येयोसुख्येस
गुणपरत्वविवक्षाद्गुणस्यपानोनभवति नोः ऌः
क्विबेताघानत्वेनजहाति लिंगत्वेवशतिपद्यतेइति
याबन्तं शृत्युस्यक्रियावाविलस्याभावाद्गुणोथा
वल्म् अयतोन्यत्रपकारस्यपकारोनभवति प
कारोपदेशसामर्थ्यान्न विकरणसाहचर्याद्धातो
विनानिमित्तेगुणोनभवति नामिनश्चोपधायाः।
लघोः २ विकरणग्रहणंनसंबध्यते उपधायांना
मिनोभावान् धातोरूपधायानामिनोगुणोलघो
भवति वेदिता मोषिता वर्तिता विदलाने मथेनाघ
हमवना इट् उपधागुणः दोग्धादोग्धा हिट्उपवृधे
उह्यप्रणो नादोवेः वद्धपमभ्यइतिनस्यपः प्रहे
नतोपमनये उपधायाइतिकिम् भिनत्ति भिरिवि
ससातुधादेः पदोनशाह्वः नियत्वादादोनभवति प
शाङ्कुपधायानामिनोभावाद्गुणोनभवति लघोरि
तिकिम् जीवति जीवथा वणपेरइतिउपधाभूतस्य
स्ववर्णस्यवा सकारादेशोभवति ननृदितिनेचीत
दात अचीक्लृपत अपृहद्दो वपेमानेपाप्रकरनोदिचा
णा सकारस्य सकारः गुणाभावार्थः द्विवचनम्
अकारस्वर्णस्यघलोपेसमानस्येति सन्वद्भावात्
समवर्णस्यनोनमदीर्घोलघोः पदे अववपेन ल

70 71

गोः परस्याभावात्सत्वादित्वं नास्ति पूर्वोक्तेन त्स्त
मेघाक्षेवृगादेश्चेनोत् दिवणाउपधायाश्चकारः कारि
तलोपः द्वित्वे अकारकत्वणोस्यत्त्वादित्वदीर्घौ एते
अविकोतेत कोनोधाः किमेतिलोपकारः कास्येर
नामिनोवोवितिदीर्घः द्वित्वे अभ्यासकार्यम् अतिव
विकरणे १ पूर्वेणास्कृद्धेनासिद्धे सति अवेभोति
यमार्थः धातोरन्यविकरणोगुणोभवति नाम्यस्
त जयवर्यने अनीतिकिम् नृमति सरति कौणा
ति अषाण अषषहो पंचमीरि आनवचनन्नातोहो
द्वेकारारितिद्विलोपः करोतेः ४ उक्त ककरणोइम
स्यउविकरणोगुणोभवति पूर्वेणानियमेनत्रसाम
करोति कृकतः करोति द्वित्वकृत्वयोर्गुणोकृते अ
भ्याकारइस्यकारस्यात्वम् करोतेरीतिलिद्भाः कृ
नोद्विसायामित्यस्य कृणोतेनिकृत्यर्थः आणोतृणो
तृणोनामविकरणोगुणइष्यते पूर्वस्मान्नियमात्
प्रामः अणोति उणोति वणोति आणोगमनेजणे
अदने तृणाधाजने सिदेः ५ [illegible]
विकरणोपरेगुणोभवति पूर्ववन्नियमान्नप्राप्तः मे
घति दिवादेयेन ९ अभ्यस्तानामुसि अभ्यस्तानांसे
वेधो अनउसिजभ्यस्तेतिपः अनउस नास्मिन्ये गु
णोभवति द्वित्वकृत्वयोश्चपरस्मैइतिनिषेधः प्राप्तः
अबिभयुः अजागरुः अयरुः जिभीभये जागृनिद्रा
क्षये सुस्तनोश्चेन प्रत्वे जहोत्यादेश्चलुक जागृः प्रद
देलुक जहोत्यादीनामिति भी [illegible] द्वित्वे अकारस्य

णोस्य अतिपिपत्योश्चेतिइत्वम् अभ्यासस्यासवर्णे
इयुस्वरादीनांद्वित्वादेः अस्यस्यहानादिश्चनउस
अनेनगुणः अभ्यस्तानामितिकिम् अविदुः अभ्य
स्तानांसर्वेपिनोतिकिम् बिभ्रुः बिभृवपे परोत्ता
सुद्विवे यरवणोस्येतिपः तणकारात्विवर्पचकोपि
लयोः ७ णकारोत्वं [illegible]
वेपः [illegible] णकारान्तर्वेपस्यपवे वेकोपिते
वगुणोनभवति नीयते लूयते सार्वधातुकेयण
अषषत अषारिस्तेणाण वेकोपिते नेनीयते
लोलूयते वेभियते नदीनृत्यते अन्यथेनयाते ल
नाति भिनत्ति नृमतियथाः नेनेः समलोपी न
स्यइकारोस्यागुणा[illegible] णास्चकोपिनेनास्ति नकार
स्यचनास्ति अनेत्यनोरितिअकारस्यवणोस्येत्वम
वति अभ्यस्तस्यचोपधायानामिनः स्वरेगुणोति
सार्वधातुके ८ नेनिक्तने [illegible] पाक अ
भ्यस्तसंतकस्यधातोरुपधाभूतस्यनामिनोगुणो
नभवति स्वरादौगुणोति सार्वधातुके परेनेनिना
नि अनेनिजम् वेविषाणि अवेविषम् [illegible]
त्रपोषणयोः विद्लृ[illegible] पंचमीआनि [illegible]
नोअस अति जहोत्यादेश्चलुक जहोत्यादीनांद्वि
त्वे [illegible] विविषाणिमभ्यासस्यगुणः अनेनउ
पधागुणाभावः अभ्यस्तस्येतिकिम् वेदानि उप
धायाइतिकिम् बिभराणि जिहराणि हुश्न
धा [illegible] इतिकिम् नेनेक्ति सार्वधातुक

७२

केइति किं निनेज नन्वगुणानिषेधो गुणेनैव सार्थक
इति किम् गुणिगुह्णानेऽयुध्यते शुभ्यत्वानामसो
तिश्च यमपि गुणो माभूदिति गुणिग्रहणम् अनेनि
जः सत्वनोश्च न अनद्ग उपधाया नामिन एव गु
णः प्राप्नोति इति नामिग्रहणं सफलोर्थम् सनिवा
निरि ८ सनिश्च निरिपरे उपधाया नामिनो गुणो
न भवति विभित्सति बुभुत्सते भेत्तुमिच्छति बोद्धु
मिच्छति सनश्च वेत्ये नो यादेशे धपभेभ्यादि वलधत्व
त्वे जिज्ञवति गृह्ण गृहीतुमिच्छति सनग्रहेस्व
विश्वामिति सम्प्रदोधः प्रागवदादि वलधत्वम्
गृहिगृह्णोस्सनीति इडभावः षढोः कः सनीति
किम् वेत्ति अनिटीति किम् बुकोषिषति अषते
प्रागमात्सन ग्रहणान प्राप्ते इति सत्यपि सनि गु
णानिषेधः स्यात् ४ अद्यतन्याशिषोरात्मने ४
अनिटोरेव नामिन उपधाया गुणो न भवति अद्य
तन्याशिषोरात्मनेपदे अनिटि परे अभित्त अवुद्ध
अयत भित्सीष्ट बुत्सीष्टेति किं नलोपः अनेन उप
धागुणाभावः उडपभेभ्य इति न स्याप्तः अभित्सातां
अभित्सत न त्वत्र अद्यतन्यात्मनेपदे सिचाच्यवादे
न गमिति कथमत्र गुणाभावः अभिन्ने स्यादीत्तला
पविषेवलवन्नाज्ञास्तित्ववधानम् नलवशोपिसि
नलोपस्य स्यात् इति वज्ञावाच्यव्यवधानमेव पवनादि
घेनना च्यवधानेनेत्यवदितेनापि वचनप्रामाण्या
दिति वचनसामर्थ्यात्समापि च्यवधानेभवत्येव

गुणाभावः आशिषि भित्सीष्ट भुत्सीष्ट बुधेस्त
नोयादेरिति वस्यभः अनिटीति किम् अवर्तिष्ट व
र्तिषीष्ट वृत्तवर्तनेन अद्यतनीन आशीः सीष्ट इट उ
पधाया इति किम् अचेष्ट चेषीष्ट अद्यतन्यामिति
किम् भेत्स्यते भोत्स्यते अद्यतन्याम्परस्मैपदे च्येज
नोत्ता नामनिटामिति वृद्धया गुणो बाध्यते आशिषि
च आशिषि च परस्मादि इति गुणाभावः सिद्ध एवेति
आत्मनेग्रहणमनर्थकमित्याहुः सर्वेनानोव ५
सर्वेनानोपात्तना गुणो न भवति अद्यतन्याशि
षोरात्मनेपदे अनिटि परे अकृत अकृषातामकृ
षत अस्तृत अस्तृषातामस्तृत कृषीष्ट स्तृषीष्ट
सनोच्छेदून इत्नोडभावः कृस्वाभ्यामनिट इति सिच
लोपः अनिटोति किम् अवरिष्ट वरिषीष्ट वृट सं
विभक्तौ वृञ्ज वरणा इति वा अनयोः हर्दनानोच
वार इति रिसिचोरात्मनेपदेषु तिनेत्रो नवात् उ
कारोसवृदीर्घः नेलसवर्णाग्रहणाद्दकारोपि अ
स्ते अस्तीष्ट स्तीषीष्ट यद्यत्र उकारः स्यात् उप
स्त्वकालस्योतिदीर्घस्याग्रहणाद्वेदे नाय गुणाः
स्यादेव ५ अद्यतनीसंबध्यते नाशीस्यादानी
मिनोभावात् हागामिनि हत्वा विस्पष्टाम नका
नां च अद्यतन्यामात्मनेपदेपरे गुणो न भवति सम
स्थित समास्थिषातम् समास्थिषत अधित अधि
षातामधिषत दाचेट्दुत्रामनेअयोगाः हादधु
धेदात्मनेपदं नास्ति समवधविभाषयादतिनिहने

त्मनेपदम् स्यादो विधीयमानस्यामात्मनेपदंमन्यस्यइत्वे
पुरि कुरु स्वस्मात्मिन्निरङ्कित इति सिचो लोपः भुवः सिन्नाम
कि ११ भूसतायामित्यस्य सिन्नलकि कृतेगुणो
नभवति प्रभूतप्रभूतामप्रभूवन्नइत्याम्याद्यपि
वतीतिसिचो लुक् प्रतिभुवो वोनः भुवः सिन्
लुकीतिइउभावः सिन्नलुकीतिकिम अभ्यभ
विष्यतिसर्वः कनेनिकमेष्यतिहावेइत्यात्मनेप
दमसिवृइरटगुणः सतेः पंचम्याम् १२ इटप्रातो
नमेविसावनेइन्यस्यपंचम्यां गुणोनभवति सर्वे
षामात्मनेइत्यत्र प्रनमेपंचम्याइति पंचम्यनम
पुरुषस्यपएदासात्मस्मिप्तरे गुणः प्रामः सवै स
वावहै सवामहै इटप्रापेप्रावहै प्रामहै प्रन्ति
प्रदादेलुक् स्वरादाविवर्णोत्सव पंचम्यामिति
किं सविता दीधीवेव्योश्च १४ पंचम्यामितिवि
न्तमम् सूतिदीधीवेव्यामित्येकयोगाकरणात
दीधीरइदीमिदेवृनयोः वेवीइवेतनात्तस्य प्रन
योगुणोनभवति दीध्यनम् वेव्यनम् दीध्यै दी
ध्यावहै दीध्यामहै परवाणस्ययः कुरविरसा
वांसाति १५ कुरविरसाविभावने विरत्ताने मस्वल
ये पधासतिपरेगुणोनभवति कुरतिरषति विवि
दिषति समृषिषति सरितिमिकृति वरिते मोषिते
मस्सनोतिकिं सरिता वरिता मोषिता विरमता
या विरस्यलाभे विरवेचावरत्तो पधा विघृतिवेर
ति विनेमोति सनिइउभावास्यति चानिटीति ।

गुणाभावः सिद्धः विरसंवेत्तनेइन्यस्यत्वचौ वादि
कस्यतित्यकावितातस्य सन्यवोनास्तीतिपादि
षोषाद्धिरित्तानाघोगृसते नाम्यन्तानामनिटां
प्रविधमानइदूयेभ्योधातभ्यः तेप्रनिटः ना
म्यन्तानां धातूनां सनिटां गुणोनभवति सति
परे विचीषति प्रतिनीषति प्रभूषति लल्षति
वेत्सिकृति नेनं यविन्नलविन्नसनप्रवलोः
उवर्णागुपादिभ्यश्चेति इउभावः स्वरान्ता ना
सनो निटीचेः प्रनिटामिति किं मशिषायिषते
शायितामिकृतिसनइरटगुणः पप्रपृ द्विवं स
वैषामात्मनेसार्वधातुके सर्वेषां धातूनां।
विकरणानां चगुणोनभवति सार्वधातुकेप्रा
त्मनेपदेपरे प्रनुमसपंचम्याप्रात्मनेपदेपरे उ
नमपुरुषगुणोभवत्येव स्तते स्तवीत स्तवाम
प्रस्तन वतेते समइन पंचलामस्सत्त प्रति
प्रदादेलुक् सममव्यास्वरादाविवर्णोत्सव उपे
उहीत उपाम प्रउपप उहप प्रनि प्रदादेर्लुक्
दादेश्चेतिइस्यवः वढ पभमइतित्यस्यपः पु
दांतलोपश्चतशेइतिचस्यगाः विकरणस्य कुरु
ते कुर्वीत कुरुताम् प्रकुरुत तनादेकः करोते
रितिगुणः प्रस्योकारः विकुते विकोत विकुतो
प्रविकुत विचचपे तुस्वारः सममयानो विक
रणामेतितवनम् सर्वेगृहणामनव्यनाम्यना
नामिमसवमाभूदिति प्रात्मनेइतिकिम प

वा ७२

वा ७२

72

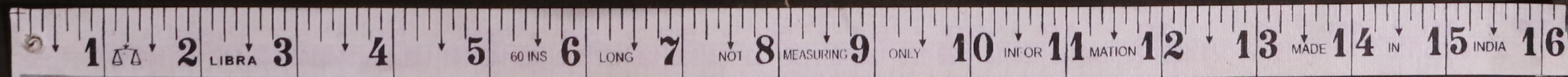
73

ला वी ७४

ति दोपि प्राग्वद्द्वित्वादि सार्वधातुके इति किं
वेष्यते स्तोष्यते दोग्धासे अनुत्तमे पंचम्या इ
ति किं स्तवै स्तवावहै स्तवामहै करवै कर
वावहै करवामहै स्नवै स्नवावहै स्नवा
महै द्वित्वबहुत्वयोश्च परस्मै ७ सार्वधातु
कानां विकरणानां च गुणो न भवति सार्वधातु
के परस्मैपदे द्वित्वबहुत्वयोः परयोः अनुत्त
मे पंचम्याः पंचम्याः परस्मैपदे उत्तमपुरुषे
द्वित्वबहुत्वे तयोर्गुणो भवत्येव स्तुतः स्तुवं
ति स्तुताम् स्तुवंतु अस्तुताम् अस्तुवन् श्रुवि
शृणोतेर्लिङ्क स्वरादावेवर्णोत्वं उवङ्गपः उहूति
उहूताम् उहूतु अउहूताम् अउहूवन् कृतः कुर्वं
ति कृताम् कुर्वंतु अकृताम् अकुर्वन् चि
नुतः चिन्वंति चिनुताम् चिन्वंतु अचिनुताम्
अचिन्वन् उदुहश्चाविड वर्तनं संज्ञान्ति पचताम्
पचंतु अपचताम् अपचन् इदः अश्नोतेक चत्वारि कृत
तानावैकः चिनोतुः स्तादेः नोवकारश्चलिस्वरा
दौ वत्वमकृतः करोतेर्विति गुणः अस्याकारः द्वि
त्वबहुत्वयोरिति किम् पचति दोग्धि करोति चि
नोति सार्वधातुके इति किं स्तोतारौ स्तोतारः
अनुत्तमे पंचम्या इति किम् स्तवाव स्तवाम दो
हाव दोहाम करवाव करवाम स्नवाव स्नवा
म पचाम अश्नाव अश्नाम परोक्षायां च धातोर्वा घा
गुणनिषेधः विकरणस्यासम्भवात् धातोर्गुणो न भ   वति

परोक्षायां परस्मैपदे द्वित्वबहुत्वयोः परयोः व
कृतः वकुः उवहतुः उवहुः द्वित्वबहुत्वयोरि
ति किम् उहंति नायं उदोह सर्वत्रात्मने १४
धातोर्गुणो न भवति परोक्षायामात्मनेपदे
सर्वेष्वेकद्विबहुत्वेषु परेषु वके वकाते वकि
रे उदहे उदहाते उदहिरे परस्मैपदे द्विबहु
त्वयोर्गुणनिषेधः कृते पारिशेष्यादात्मने व्या
त्मनेपदे एवस्यादिन्यात्मनेऽगृहुतां विस्पष्टार्थ
माशिषि च परस्मै १५ धातोराशिषि परस्मैप
दे परे गुणो न भवति भिद्यात् उह्यात् उपधा
गुणनिषेध्यते अनेनात्मने नानायणायो
विदो नवाप्यते नीयात् लूयात् इत्यादौ
दीर्घत्वादपार्थ्यो दोवेस्यात् विदो वा भवेदेव प
रस्मै इति किम् वेदोऽयं समर्थ्याच १६ धातो
विकरणस्य च समस्थानपरस्यां गुणो न भवति
क्षुयात् तनुयात् सनुयात् होच १७ धातोर्वि
करणस्य च गुणो न भवति होयते क्लाहे ले
ह रूपज्ञा हेदे तव विन उकारान्त नाम वि
करणादेर्लिलोपः पत्रेऽहे पांडे इति वाद
पूर्वस्वर यायाः तदादेरत्वे १८ तदादिगणपा
ठितानां धातूनामसि परे गुणो न भवति तदंत
तुदति लिपति लिति कासामाः स्वरादावेव
तीति च नातिकिम् नोमा प्राशीविंदेवः
विदमानेऽस्य प्रशामपरे गुणो न भवति विदा

७८

ऋकारः पृष्ठवित्रस्याग्रभ्योवाऽस्याम् शासः क्रि
नसं विरांचके समोगमृच्छिप्रछ्यस्त्यात्मनेपदम्
श्रामीतिकिम् विवेद विरिति किम् ओषांचका
र जागारांचकार उषराजाग्रति श्रामवराम् प
चकार इत्यनोपधा ऋतामर्थः शासिपचविधेगुणो
न भवति इति शासिविनायी इति विरितानायोग्रस
ते नस्मैव श्रामस्स भवात् ऋतरादनिनिनटूस १
इनव इचृत पृदूच नेशनिजटः नतानजासमा
सः ऋटकौविरस्य पृटसस्मेषणो ऋवसंकोचे ग
नमाहे गुरुस्ततायां विपतपे हुरकेटने स्फरविक
सने स्टस्यात्तेवप्रमटेनयोः त्रुटकेटने लटक
लटकमणे घटतुटकेटने तुडवेधे ऋडइसम
ऋडवारसे ऋडचुननेले वुडश्रतिघाते लडमोडने
स्फुडपुटसंवरणे डुडकडनिमज्जने ढुडहुडसंवर
णे स्फरस्फरस्फलस्फलचलने उदात्तोऽउदा
त्तेतः ग्रहोउपम उदात्मनुदात्मेत णल्वे पूर्वि
श्वने गृपूटीषोत्सगे ऋवातिस्यपयोः उदात्ताः
ऋटृशाह्वे पनेऋसादयः पचांगुणोनभवति इति
इवर्तिनेत्रपत्यपत्रपरेत ऋटिता ऋटिष्यति श्रुऋ
टोत प्रटिता प्रटिष्यति पपटोत ऋटिता ऋटित
म ऋटितव्यम नुविता प्रविता गुविता नुता
नवाविनितव नवनम प्रवनम गुवनम ऋनवत्तं
ऋवने पटुपुवनामिलणादेशः स्वरादिवर्गोभव
सि विहादिवर्ण्योणोनेष्यने गोक्रादिभ्योनुपाग्नि

दिति दिदृ इति देशात् किंति वे तिद्वयोरपि गुणाद्वा
द्योः प्रतिषेधात् अनुवीत प्रपुवीत प्रगवीत शृण
दि सिवृ हटूहिसिजलोपः श्रामवत् श्वनिनिजदीखि
ति किम कोऽटयति ऋटंतं श्रेष्ठं केरनगुणः श्चकेरि
इवृइवस्ललोपः त्रुकोटपृदूउपधागुणः विनारि
रि ओविजीभयचलनयोरिलस्यइदिपदेगुणो न
भवति उद्विजिता उद्विजिष्यते उद्विजितम् उद्वि
जितव्यम् इटीति किम् उद्वेजनम् पृदुपुवशामि
लादेशः कथमुद्वेजिता हृष्टिभिरात्रयेनेरतिउ
च्याते लायमिरिश्रयोतः किंतदिशति उद्विजमाना
प्रष्टव्याः इत् गुणः निहातिकाः इदनिष्ठटोनेइति
इलोलोपः वोर्णोः २४ ऋणोतेच्छादनेऽसरप्रइदि
परेवाग्नणोभवति प्रोर्णुविता स्वरादाविवर्णोर्व
णुप्रोर्णुविता गुणः इटीति किम् ओर्णोत स्वस्ता दि
श्रुतिपरादेस्त्रेकगुणोस्तुन्याचेति गुणः स्या
टोरिट्युनस्यामात्मने २८ स्नातेतिनिस्नाविस्न
स्यादासनकालवृष्टयनस्यामात्मनेपदेपरे शृस
स्परेलेभवति समास्थित समास्थितानाम् सम
स्थितन समवप्रविभ्यस्थः इत्यात्मनेपदम् शोटित
शोटिषानाम शोपिषत स्यादोस्वेस्यच समाप्येनम
येननास्यवथानेनेनख्यवदितेपिवचनश्रामाणा
दिति सिवाख्यवदितेपि श्रात्मनेपरे भवतीत्यम्
श्रुयत स्यामीति किम संख्याप्यने श्रुत्मने इतिकिं
श्रुस्यान श्रुरोत श्रुपात इणास्यादेतिसिवोलक

ञ्वोरेणामो निकारः स्वरादविकरणो ११ ङमुञ्च
मोऽवर्णो लपूर्वच्छेदने विद्रुम्यलाभे लिप उपदेहे षि
वत्करणो अनुदात्ताः स्वरितेतः कृती छेदने खिद परि
तापे पिश अवयवे एतेभ्युदादयः एषामनिविकर
णे परे स्वरात्परो नकारागमो भवति मुंचति लुंपते
विंदति लिम्पति सिंचति कृंतति खिंदति पिंशति श
कारे मनोरनुस्वारः अन्त्यवर्गान्तः शनि विकरणेऽर
ति किम् मोक्ता अनो नि विस्पष्टार्थम् नस्योपधा
यो विकरणो क्ङिति मस्जिनशोर्झलि १० आगमो नका
रः स्वरादिति चवर्तते अन्त्यस्वरात्परो मस्जेर्नशे
श्च झलादौ परे अनयोर्धात्वोर्नकारागमो भव
ति मंक्ता मंक्ष्यति अमंक्षीत् स्वरात्परो नकारा
मः एतौ नलोपश्चेति सस्य दः नव्यापद्येति रस्य जः
श्चि मज्ज्यादौ रोति श्चे सज्जकारस्य लोपः चवर्गस्य
किः वर्गान्तः षत्वम् नशोः खल्वपि नंष्टा नंक्ष्यति
अनेशत् नलोपाभावः नस्य मनोरनुस्वारः कुशोष्मेति
शस्य षः षढोः कः वर्गान्तो विपो अनुस्वारस्य
स्या अनुस्वारस्य वर्गान्तः झलीति किम् मज्जति न
श्यति रिवादेयेन रधिजभोः स्वरे १२ रधिं हिंसासंराध्ये
जभजृंभि जृंभी गात्रविनामे अनयोः स्वरे परे नका
रागमो भवति रंधयति जंभयति रध्यतेः पञ्चमे ने
भ्यां नमिनद्यागमाविपे वेलवन्वादादो नागमे कृ
ते अकारस्य अनुपपत्तावस्योपपेति दीर्घो नास्ति र
यकः जंभकः वृत्पत्त्वाविति वृण अवदामित्यका

रेशः क्वोरेति किम् रध्यते जभ्यते
नेरि रपेरपरोक्षायाम् १२

रधेरिटि परे नकारागमो न भवति अपरोक्षायां च
रोक्षायां परं तु तस्मिन्भवत्येव रध्यः रधिता रधि
ष्यति अरधिष्यत् अपरोक्षायामिति किम् ररंधि
थ ररंधिव ररंधिम पूर्वेणात्रागमः रभिलभोर्वा
विकरणपरोक्षयोः १३ विकरणस्य परोक्षाया
श्चविकरणपरोक्षे तयोर्न का समासः रभलभोः
डुलभष् प्राप्तौ अनयोः स्वरे परे नकारागमो भव
ति अविकरणपरोक्षयोः विकरणपरोक्षयोः
स्वरस्त्वं वर्जयित्वा रंभयति लंभयति रभमाणे
अशुभे लभमाने नागमः वर्गान्तः अविकरणप
रोक्षयोरिति किम् रभते लभते रेभे लेभे अप्रत्यक
अमनन मध्येऽरभेत्वाभ्यास लोपो स्वरे इति किम् र
भ्यते लभ्यते अनुपसर्गस्य लभेः इति णमि चपरे
वा नकारागमो भवति विभाषा चिण्णमुलोरिति
नेत्रानवात् अलंभि अलाभि अपवत भावकर्मणो
श्चेति रब्रूपागममविपे वेलवन्वाद्यागमे कृते उपधा
दीर्घो नास्ति परे अस्योपधेति दीर्घः णमि लंभम्
लंभम् लाभम् लाभम् णिचा भीदापि हि णपदामिति
णम् णमंतस्य द्विर्वचनेव परे अणावङ्गावात्तउपधा
दीर्घः लोपसर्गस्य नित्यं भवति नागमः प्रालंभि
प्रालम्भम् प्रालम्भम् अहोर्हेपेः १४ इत्यना
हानयोः अस्मात्परं स्यापरस्य हेर्पेरपरे शो भव
ति जहपि वकाराद् वकारमत्ते अन्य प्रवादे लेके
हेपेः पूर्वान्त्यो परति स्थान स्मात् आपोन्तस्य तनो

यङोः भिरिदिर्द्विरिसत्वाद्गुणादेः पतोनशाङ्गः रुदादेर्वि
करणान्तलोपः द्वेषिः शिंडिपिंञो शिशुस्याविविषु
ज्यसेत्ग्रहणेन नशाङ्गः तस्यान्तलोपः द्वेषिः अद्रूवषाम्
पंस्याङ्इतिस्यान्तसावर्णान्तस्यान्तलोयोऽः नवर्गस्य
षष्टेतिपस्यष्ठः नवर्गश्चष्टेतितस्यणाः कषुज्ञामि
तिकिम् कौणोदि उभयेषामीकारः द्वरितिकिम्
जद्दाति श्नति सेङविषये नानणापत्तेवद्वेपिन्वने
ष्यते आगमात्तेनेग्रहणेनग्रसंते सेटोपिदेःनघ
त्वसोस्त्वानस्माशिष्यन्यतरस्यामितित्वानपिरूते
पि स्यानिवन्नावश्यमानाति रुरिदि सार्वधातुके
वरुदादेरितिस्ड जुरुतानम् भिनाति हृस्वातणा
भिदेनशाह्वानलोपोश्यन्त अचोषसोषटामिति
दस्यतः अत्तेः २५ अस्मभुवीत्यस्मान्यस्यद्वेपिरा
देशोभवति यपि अस्तेरादेरितिअकारलोपः वि
त्वादेन्तवर्गान्ताश्च दासम्यादेभ्यासलोपश्चन्यादे
पत्वेकृतेपुरोभावाच्चस्यात स्यानिवन्नावश्चनास्ति
अवर्णविधावितिनिषेधात सावधाते २८ आ
मश्चनुशीष्याविन्यस्मान्यस्यद्वेपिरादेशोभवति
शास्तेश्चशास्त्रादेशः शापि शन्ति शदादेर्लङद्व
पितम् आरम्भासरङ्कायामित्यस्यनग्रहणम् न
स्यात्मनेपदित्वेनद्वेभावात लोपोभ्यस्तादंति
नः २९ अभ्यस्तान्यस्यझेरंतस्यनकारोलोपो
भवति ददति ददत जक्षति जक्षत जहातेः सार्व
धातुकेरतिवः जहाति जहत माशति जाग्रतः

इरिद्रति इरिद्रत चकासति चकासत शासति शा
सत शंतेभीति इकारउश्चारणार्थः अभ्यस्तादिति
किं याति शंति ग्रहणंकिम् ददौरन अभ्यस्तानां
माकारस्यन्यालोपः आत्मनेचानकारात २८ लो
पोतिनइत्यव आत्मनेपदस्यथान्तशाङ्कस्यन
कारलोपोभवति अनकारात् अकारान्तरस्यतन
भवति कुर्वते विन्वते लुनते कुर्वताम् विन्वताम्
लुनताम् अकुर्वत अविन्वत अलुनत शेते पेव शे
ताम् सत्य शेत ननादेरूतः नुःस्वादेः नासादेः न
स्मिन्घादेनाक्रूस्वः आदेनांविकरणास्येन्या
लोपः लोर्वकारइतिनोवर्त्वम् अकुषत अघ शेत
सिंवृ टादेर्लानोर्वातिगुणाभावः नलोपः आत्मने
इतिकिम् विन्वति लुनंति अनकारादितिकिम्
व्यवंते स्तवंते च्युद्दता स्नुट्टा शेते शल्ले गुणः श्म
ध्यान्तस्लोपः शोतेर्विदेर्तेवाविः २९ शीङ्स्लमेङ
स्मान्यस्यश्रंत्शाङ्कस्यशावि रेफागमोभवति
इकारउश्चारणार्थः उकारोपिस्वस्यार्थः यथा
दित्वात् शीङः सार्वधातुकेइत्येनाभिनोगुणः
शेरते शेरताम् अशेरत शंते शेताम् शंत शेते इ
तिकिं शेते शयाने वेतेः परस्य शोहसारुच्या
दात्मनेपदसंयेपिवः शंतशाङ्कस्यरिवीरेफागमो
भवति वेत्तेर्विभाषेतिवेत्तानवान संविद्रते
संविदते समोगम्यृछिभ्यात्मनेपदम् वेत्तेः संघ
तिपरस्मैनाश्रयः ५ परस्मैपदानामित्यवपद

वा बो ७८

यान्नोत्वमोवेदितव्यः विदत्वानेरस्मस्मात्परेषां संशलिव
तमानेकालेविहितायोविभक्तेवर्त्तमानायाः संव
पिनोपरस्मैपदानांस्थानेणप यथासंख्यमझादयःश्ना
देशावाभवंति वेद विदतुः विदुः वेत्थ विदथुः विद
वेद विद्व विद्म अनुःप्रयुदेल्लेक द्विलवकत्वयोष्म
परस्मैइतिगुणाभावः स्यानिवज्ञावाद्वर्त्तमानेवस्य
वेतिद्विर्वचनंनास्ति पक्षे वेत्ति वित्तः विदंति वेत्सि
वित्थः वित्थ वेद्मि विद्वः विद्मः संज्ञतीतिकिम वि
ध्यात् परस्मैपदानामितिकिम संविते संविदाते
संविद्रते समोगम्यृछीति सम्प्रदृच्छिदे रात्मनेपदम्
वक्तव्येवेत्तेर्विभाषेतिरुंगंतवादेरुकारागमः पक्षे संवि
दते आत्मनेचान्तकारादितिनलोपः ब्रुवःपंचाना
मादितआहश्च ५१ ब्रुवस्थ्यकायोवावीमुस्मात्परे
षांसंज्ञातिकालेविहितानायावृत्तेमानायास्संवंधिपना
मादितः पंचानांवचनानामितिसंज्ञेति सिप्यस्रु
सोतेषांपथासंख्यंपंचेवभ्राहादयः अहसाहतुस्सन्सय
लप्रयुस्तरस्यतेवाभवंति ब्रुवस्थश्चाहितादेशःइका
रउच्चारणार्थः आह आहतुः आहुः आत्थ आहथुः य
लि यथयस्मातिहसपः तस्याथोषसंतोरामितितः
पक्षे ब्रवीति ब्रूतः ब्रुवंति ब्रवीषि ब्रूथः पक्तेब्रू
वेइदुवचनादिशलाःपंचानामितिकिमब्रूम यो
ब्रूम ५२ ॥

ब्रूञः परेषांत्यादीनांयेअझादयउक्तास्तन्माथ्यास्य
कारेपरेतत्संनियोगेनचब्रूञआहादेशोक्तेनेतस्य
मस्यथकारादेशोभवति आत्थ अझादिथकारादे
शत्वन्नभवति ब्रूथ आकारादटऔ ५३ आकारान्ता
त्परस्यअटःओकारादेशोभवति यथा अटइतिकिं प
पिथ हादंतस्येरगुणो ५४ हादंतसार्वनःहादंतःपा
तोर्यः अतःहाकारस्तस्यागुणोगुणोयपरेहादेशो
भवति एकिवति तिवति कारिव शृणोति आन्वे तदा
देवनोस्यगुणात्वम कीयते गीयते सार्वधातुकेय
ण् अनेनटाकारस्येत्वामिनोवीर्घितिदीर्घः कात
संज्ञाहेरस्यस्थानेतस्यापिटाकारस्येत्तिसगुणो
इत्वादेशोभवति कीतीषोः किमिवितापकात्
कीनेयति उवादेश्चेतीरलत्वगात्यतिपरोक्तपोरेभा
षाश्चतितस्यस्यादोषेतिलातृणीकस्यनामिनः
गुणातिषेपकरणात्तस्मैके तेवलातृणीकस्या
पिटाकारस्येरभवति विकीर्यते स्तृणातानोस
वोतिदीर्घः तस्येरनामिनोवीर्घितिदीर्घः श्रुग
णोइतिकिम कविता उरोष्ठापपस्यव ५५ ओष्ठ्या
पपस्यपात्वंतस्यटाकारस्यउरादेशोभवति श्रुग
णोशस्यपेपरे पूर्यते भूर्यते पूपालनपूरणयोःभ
र्जनेने सार्वधातुकेयण् श्रपूर्यते अभूर्यते प
रितमिव्रतिभरिते सत् भूमोजः दादेनानोवस
तिवारटरूसृतिवेतितेचोनवात परोनउर् नामि
नोवीर्घितिदीर्घः लातृणीकस्यापिटाकारस्यभव

वा वो ७९

79

ति कुर्व्वंति समर्थंति चरितमिर्छति मरिष्यतीत्यादेः
श्वाशं केसन् नाम्नोनानामनेयामितिसन्नोग्रणात्वम
दंत्योष्णोपिवकारोष्णपत् पौसमपामंवतिलमते
सावमनरेनोष्पपदे श्यामिति यथ्यामानः श्वापितः श
वरेति गोष्पपयस्येतिकिम कोयंते काचि स्वैणार
रूदोर्घः श्वगणोइतिकिम यतिला इस्यसमानलोपाप
पोयारूस्वस्थाति धट समानस्यलोपोयस्यशास्त्रस्य
ससमानलोपः नससमानलोपः श्वसमानलोपः न
स्योपथा श्वसमानलोपोपथा श्वसमानलोपस्यशा
स्त्रस्य यस्यसमानसंज्ञकोवर्णोलुप्यते तस्योपथा
यारूस्वोभवति इतिवृणपरेपरे ञपोपवृत् ञपोपद
त् पवंतेप्राप्नुक्त पदेतेरन्श्वस्योपधेतिदीर्घः दिवण
लोपविधिवेलवन्वादादेकारितलोपः ततः श्वस्य
लस्यणेन श्वनेनउपधारूस्वःद्विवं श्वलोपेसमाना
स्येतिसन्वद्भावादित्वमदीर्घोलघोः श्वसमानलोपे
तिकिमश्वमत्स्वराजत् राजानमत्यक्रमीत् इल्कावित
वेनीनइतिलिंगस्येत्यस्यस्वरादिलोपः दिवणका
रितलोपादिशावदत् उपधायाइतिकिम श्ववको
त्तत् कोत्तिकोत्तायाम श्वनिदत्तवंधेति लोपका
त्रकात्तायामः कोतंतेप्राप्नुक्तइतश्वत्र रूस्वस्यस्था
नोदीर्घः सउपधायांनास्ति वर्णोतिकिम पाव
याते यवइतिपरे इलोलोपस्तत्रसमानलोपत्वा
उपधायारूस्वोनप्राप्नोति इतिवक्तव्यः श्वीवट
दोणोपरिवारकेन वीणाश्ववादीनसंवदेतीय

रिवारकः प्राप्नुक्ते तिइन्परिवारकेनवायमानोश्च
प्नुक्तइत्याः श्वनःइन्कारितलोपः तन्वीश्वरोवीणा
नप्राप्नुक्ते श्वपितपरिवारकमितिवारयंतेप्राप्नुक्तेति
विग्रहः कर्त्तप्रक्तः समम् यद्यपि परिवारकेपवेश
ः श्वप्नुक्ते तथापिनस्मरणोवीणायांपरिणामति य
था कारीणोप्यापद्यतीसद्र उपाध्यायेसामर्थ्योमार
नेनकारोधः श्वेदयति तस्मरणोनाशीघ्रपरिणामनी
लिश्वपोयान्नप्राप्नुकेरति द्विनोयस्यइलोभावात् य
दितवारयंतेप्राप्नुक्तइतिविग्रहः क्रियते तदापरि
वारकस्यप्रयोज्यकमन्वाद्विनोयाभवेत् तेनश्ववी
वरद्वीणापरिवारकमितिभवेत् एवंप्याचयस्मोर
नेवेत्रेणामेवइत्यादौ पयपमानेप्रप्नुक्तेइत्यादिविग्र
हः कर्त्तव्यः एवंनप्रप्नुक्तेइतिविग्रहेतपाचयस्मोर
नेवेत्रेमेवइतिप्रयोगःस्यात् तथास्त्रदोनुवंधानो
शासश्वऋतोश्चाविन्यस्यसकारान्नुवंधानांवधा
त्वनांवर्णपरेइतिपरे उपधायारूस्वोनभवति श्रशा
शासन्श्वराजत् श्वललोकत् श्वप्लोकत् श्वशा
यावत् शासश्च राजदोलोकट प्लोकृवा दुषाढ्या
वृत्तायाम् सकारइत्यर्थः शासंतेप्राप्नुक्त राजंते
लोकमाने प्लोकमाने यावमाने इत्यादिवर्णलव
तस्यपरस्याभावादभ्यासस्यसन्वदित्वदीर्घोनभव
तः प्लोकेःपवइत्यत्रेत्यादेशोइत्यभ्यासस्यउकारो
रूस्वः श्रश्ललदीभातृदी भ्राषद्व दीपीडी मीवशाणा
मीलनिमीलने पीडपीडायाम् एषामितिवर्णपरे

उपधाया ह्रस्वो वा भवति अजिजभासभाषदीपजीव
मीलपीडाम् अन्यतरस्याम् इति नियमनात् अविभ्रजत्
अबभ्राजत् अबीभसत् अबभासत् अबीभषत् अबभा
षत् अदीदिपत् अदिदीपत् अजीजिवत् अजिजीवत् अ
मीमिलत् अमिमीलत् अपीपिडत् अपिपीडत् लोपः
पिबतेर्वाभ्यासस्य ५८ इति वा णौ स्य उपधाया
इति वर्तते पातेरन्यस्य इति वा णपरे परतः उपधाया लो
पो भवति अभ्यासस्य च ईत्वम् अपीप्यत् अपीप्यताम्
अपीप्यन् पिबतेः प्राग्रूकारेनुदात्तादा सा ह्वा व्यावेजपा
मिलीन्याधिः ह्रिवृणालोपवि पेवेल्वत्वादनेन उप
धालोपः इति कृते स्यानिवहिति पाह्वि वेत स्थानेन
ईत्वम् तिष्ठतेरित ५९ ह्वागाति तिन्द्रमा विस्यस्य इ
नि वा णपरे उपधाया इत्वं भवति अतिष्ठिपत् तिष्ठते
प्राग्रूकारेन अतिक्रीड्वाति पकारागमः इंचणाका
रितलोपः अनेन उपधाया इत्वम् इति कृते स्यानि
वहिति स्याद्विवं शिल्परे वाधः द्विलोपवचने यो
रिति यस्य तः सन्वद्भित्वमतस्य संयोगे गुरुरिति ग
रुत्वा दीर्घो लघोर्नास्ति जिघ्रतेर्वा ६० ह्वाधापा
तोनेरन्यस्य इति वा णपरे उपधाया इत्वं वा भवति अ
जिघ्रिपत् जिघ्रतेः प्राग्रूकारेन पागमः इंचणा उपधाया
इत्वम् चाद्विवं अभ्यासकार्यं सन्वद्भित्वम् अथा न्वदी
र्घाभावः पक्षे अजिघ्रपत् इन्समानेस्य उपधा ह्रस्वः
अजघ्रपत् इति पंचिन्भद्रसीनवाद्वरविरविना
यो वा लघोपि स्माद्भुतमाद्याद्धोनघकारो गुणापादः

पंचमः ५ अनिदनुबन्धानामगुणेनुषंगलोपः
इत्थं अनुबन्धो येषांते यदनुबन्धाः नञोनेकासमा
सः अनिदनुबन्धानां धातूनां येषामिकारोनुबन्
धो नास्ति तेषामनुषंगलोपो भवति अगुणे प
रयेपरे स्रस्यते ध्वस्यते भ्रश्यते संबुध्ये भ्रश्यते अव
स्रंसते सावधानके यणा अनेनानुषंगलोपः स
नीस्रस्यते दनीध्वस्यते बनीभ्रश्यते अगुणे स्रंस
ते ध्वंसते भ्रंशते यगाङ्ः अनुषंगलोपः द्विवं अ
भ्यासकार्यम् वन्विस्त्रन्सीतिनीगागमः सर्वत्र
नागकारेन्यगुणात्वम् स्रस्तः ध्वस्तः भ्रष्टः गमेर्या
कृमे केन्मकः केयात्वश्चेतिशस्यषः न वृषस्यषट्
तिनस्यटः अनिदनुबन्धानामिति किम् नंदते वदि
शुश्रिवाद्वनस्त्रस्मो तेयता अनुर्कारात्रुबन्धानाम
नुषंगलोपोनास्तीति किमथमेषां निषेधः क्रियते स
ते निषेधानन्नायनेः इदनुबन्धानां नकारो भवतीति
अगुणे इति किम् स्रंसिता ध्वंसिता नत्वयमप्यग
णः कृदादीनामस्मिन्परे गुणनिषेधस्य इष्टत्वा
त् णाद्यायेप्यगुणत्वेन अयमिष्टात्स्तेपि सगुणाः
यंते स्वयंते जागयतेरस्यादाविति संकोतोयं
सगुणागुणत्वातिहार्यः तत्कथं न्यायस्य अयमङ्त्वा
ते अङ्क्वातिविशेषमनुपादाय यत्रगुणनिषिध्यते ग
णः सामान्येन सो गुणः यथा यणादिः यत्र तु पाद
यपकृतिगुणागुणनिषेधः स ना गुणा इति विवेकः
यस्त्वयमसातनः सगुणे गुणः सगुणो वा गुणा

भावः सपामादिकत्वादेव शसिद्धसगुणात्वं सगुणात्वं ।
न कृणाद्विदन्भेवति रिसाति अनुषंगलोपः स्याते यिप्स
तियोभवति हंभितमिद्ध तिसन् सतोवंतवृक्ष सन्नद
न्मुख्विस्वशुणाभवितापि सतिनतेपतिदर्वि शाणामि
तिवा रउभावः अनुषंगलोपः न तो यादेवद्धपभेति
दस्यपः दन्भेतिवितिपाल्वकारस्यरन्वरत्वे अभ्यासलो
पश्च अचोवधशीदामितिभस्यपः अनिदीतांकिम
दिदाम्भिवति दन्वेत्वाभ्यासलोपाश्चपिसेदिसतिने
ध्याने दस्य कम पकानुवंपशद्दणोनद्यनुवंपकस
तिवचनात् वतिह्मिरदृदन्यादीनामिदनुवंपकश
दृणोनाशद्दणाच्चकाशगमोनभवति केवलेकास
नुवंपन्वाभावात् अन्वेः अज्ञायामयो अनुषंगलो
पोनभवति नाञ्चेः अज्ञायामिति नंज्ञानरेनिषेधात्
अज्यतेशुक्तः उभावलंवक्रतरत्नविलाभ्याम अन
पादानेनवेतितिरदृ नशाङ्गाभ्यविकरणात् २ शने
दनुवधानामिति श्रुणोशतिवनिह्लमनशाह्लादि
करणान्मरस्यानुषंगलोपोभवति हिनस्ति हिंस्तः
हिंसति भनक्ति भक्तः भंजन्ति नहिहिमिहिंसायोरक
रोनकारागमाघेः भेञ्जोआमर्दने तिनसभंवति स्व
राद्युपादेः परोनशाङ्गः तस्मात्परस्यानुषंगस्यलोपः
हिनवकृत्वयोः कृपादेविकरणात्नलोपः मनोरत्रस्वा
वःभञ्जेश्ववगस्याकिः पुरिवद्यपंवयोः नशाङ्गाहिति
शाक्यमकतेम नसमसाद्धिकरणात्परोऽनुषंगोऽस्ति
विकरणादितिकिं नेदति दनादिम आयवत्रागमः

परोक्षायामिंधि श्रंथि ग्रंथि दंभीनामगुणो २ नि
दंधीहोमो श्रंथग्रंथसंदभे दन्भू दन्भे यथामत्र
षंगलोपो भवति परोक्षायामगुणायोपरतः स
मोपेदस्यद्वेतममश्चाद्धिषणोमनुष्यः समोपेय
उरेये श्रध्यवणाः परोक्षाय अनुषंगलोपः द्विवे
समानदीर्घः नाम्यादेगुरुमतरस्यानभवति ते
ज्ञानरेश्वसंचेद इति निषेधात् श्रेथतः श्रेथुः ग्रेथतः
ग्रेथुः देभतः देभुः अतस्तसम्बनुषंगलोपः ते
फलभजत्रपश्रंथिग्रंथिदति एत्वाभ्यासलोपौ
सिद्धेसत्यारंभो नियमार्थः तेन इंध्यादीनामेवप
रोक्षायामगुणायामनुषंगलोपो नान्येषाम स
स्रंसे ध्वंसिव प श्रंथ्यादयोनुवर्तन्ते नेपिः तस्मा
त्तेनेपरित्वास्मूलसंभवात् श्रंथिग्रंथिदंभीनाम
नुषंगलोपोभवति यत्परे श्रेथिय ग्रेथिय दे
भिथ सूर्वेवदेत्वाभ्यासलोपो थलस्सगुणत्वात्
द्विधायाभिरम दंशिसञ्जिस्वञ्जिरन्तोनामति ५
दस्मादशने षञ्जसंगे षञ्जपरिष्वंगे रञ्जरागे प
षामतिपरे अनुषंगलोपोभवति दशति सजति
परिषजते रजति श्वनीतिकिम देशः संगः परि
ष्वंगः रज्यते सिञ्जिर्विरंगः भावेघञ् रञ्जेश्चकते
विकारके संज्ञायामिन्योपिकरणे वृञ्जभावेच
नित रञ्जेभावकरणयोरितिनलोपो अश्वचयते
देजतंगनाद्यति दञ्जोः करणेविनिवयसगः रञ्जेरि
ति येमयरमणोयो अनुषंगलोपोभवति रागम

वा
वो
८२

82

गारमणोइतिनेंषोनवात् रञ्जयति मृगंयीनेन रज्यं
तेऽपंक्के अन्यत्रं रंजयति कांतंरूपेणारंजयति वस्त्रं
अस्योपधायादीर्घोवृद्धिर्नामिनामिनिकृट्स ९ इ
नुवरवुव अंचेतिद्वंद्वः अकारस्योपधाभूतस्यदीर्घो
भवति नामिनामंतयानांवृद्धिः इतिइविशइ
वपरे इतितावत् पाचयति पाठयति वाचयति ना
ययति यावयति भावयति कारयति तारयति प
वंतेऽपंक्के पठंते चिन्वंते नयंतेअवंते कृवंते तवं
ते इतिइवि अपावि अपाठि अवाचि अनायि अला
वि अभावि अकारि अतारि अदायि अपत भावक
मणोभेतिरवृ वपेनेच्यते अवायि अपतन्यायेवेति
हृतेव्यादेशः अरे पपाच पपाठ विवाययतिना
य नशावललाव चकार उतार उत्तमैकवचनेअ
टि वृद्धिर्दीर्घौवाभवतः णलुत्तमोवेतिनेषोनवाण
हिकस्येन अचोञ्णितीतिअतउपधायाइतिवृद्धि
दीर्घयोविकल्पितत्वात् अहंपपाच अहंपपच अहं
निनाय अहंनिनय अहंमेनामनवोचि अञ्झंशाक्षया
अपधकरवजुद्भकः बहुमनादप्यलत्वामस्यममतोकि
लाहंवकरचाकिलवारुपोञ्धयाविहुदस्य इत्य
साहंवयादित्यपिपान्तकारस्यवोपधायादीर्घः
तेनेहनभवति त्वंचग्लाति त्वंवयति उक्तमा
वष्टे वरयति ग्रकृगारयति तृप चपयति पि
यास्थिवास्फिरेसकृत्युकन्तपाणांवयापानुप्पादेशः
॥ ॥ ॥ ॥

सिविपरस्मैस्वरांतानाम् १ स्वरांतानांधातूनांमि
विपरस्मैपदेपरेवृद्धिर्भवति अचैषीत् अनैषीत्
अहौषीत् अकार्षीत् आममास्त्वद्गृह्णतानअसंते
इतिसेस्यपिसिविवृद्धिर्भवति अलावीत् अलावी
त् परस्मैइतिकिम् अचेष्ट स्वरांतानामितिकिम्
अकार्षीत् उत्तरसूत्रेपतन्त्यसमरादृत्तरांभविष्यती
तिवेदितृविस्यष्टार्थंस्वरांतग्रहणम् व्यंजनांतना
मतिराम् ८ अविधमानइटयेभ्यस्तेअनिटः सिवि
परस्मैइत्येव वृद्धिर्नामिनामीति च व्यंजनांतानां
धातूनामनिटांसिविपरस्मैपदेपरे नामिनोवृ
द्धिर्भवति अभैत्सीत् अरौत्सीत् भिदिरदवि रुधिर्
आ सिचिवृद्विइट अनेनवृद्धिः नह्विनदीति रायिरुधीति
वद्उभावः अनिटामितिकिम् अकोपीत् रूपति
हि सिचिवृद्दुइटसिन्लोपः स्वरांतानांप्रवेवाह्रद्दि
रुक्तेति पारिशेष्याद्व्यंजनांतानामेवस्यादिति
व्यंजनांतानामिनिस्वरांतानामेवात्मनेपदेवि
पिसोविकल्पायेति अस्यवदीर्घः ४ व्यंजनांतानां
धातूनामनिटांसिविपरस्मैपदेपरे अकारस्यदी
र्घोभवति अपाक्षीत् अभाक्षीत् उपचेष् भन्तोषा
मदेने टिसिचिवृइट अनेनदीर्घः ववंतस्याकेः तस्य
वर्गोतः षत्वम् अनिटामितिकिम् अवधीत् सेरो
वा ९ सहरस्तावनेयः सस्टसेटोधानोरकारस्य
दीर्घोवाभवति अकणीत् अकाणीत् अरणीत् अ
राणीत् कणरणशब्दे अस्यतिकिम् अदेवीत् दि

वृकोश यंजनादेलंघोरकारस्यासेरोयंविकल्पः प्र
नोफलादेलंघोरितिनंशोनवानन्तेनेह्नभवति प्रव
सीत् वर्धनेष्यते प्रवृधीत् प्रयनन्यांचेतिहेतवेर्थिः
मिवृरद्देरेद् हकारांतानांमकारांतानांयकारांता
नां तणशसाः पकारांतानांचवधान्तोसेरोद्रोघ्रोना
न्ति हंयेनतणशासज्ञाशृणोप्रवेरितामितिनेशोनरा
न् प्रगृहीत् प्रवसीत् प्रव्ययीत् गरहन्त् दृवमव्ययानो
श्रुतणीनप्रशासीनतणोर्हिंसने शास्त्रहिंसने पतर
वृबेपानाम् प्रवगीत् प्रलगीत् रपेशकायामलगे
मगे स्वरादीनांसेतांनभवति माभवानटीत् प्रटप
टपानो माघोगः प्रवर्णस्याकारःप्राप्तः नमामास
योगेइतिनिषेधः वर्त्सजरतेलनानांच ५५ वत्सावेने
पेषांतेरल्लानाः ततोहृहः वरव्यकारोवावि प्रज
गतो प्रजयोः रेफान्तानांलकारांतानांचप्रकार
स्यदीर्घोभवति निमायेववनम् प्रवारीत् प्रद्या
जीत् प्रत्सारीत् प्रफालीत् प्रस्योतिकिम् प्रतोरी
त् प्रवोरीत् लघोरेवष्यते नेह प्रघक्षीत् प्रभ्रव प्र
गल्यर्थो शलषलश्वाशवातो ष्विन्नायोगुणः ५५
दृओष्विरा नाशृति प्रनयोः ष्विवपरस्मैपदेपरेगु
णोभवति ष्विवपरस्माइतिवृद्धिःप्राप्ता प्रष्वयी
त् प्रनायीत् ऊर्णोतेर्वा ५५ ऊर्णोतेश्चकारदेने इस
मासेविपरस्मैपदेपरेगुणोवाभवति प्रोर्णवीत्
प्रोर्णावीत् स्वरादीनांवृद्धिरादेः प्रौर्णवीत् ५५
प्रौर्णवीति स्मिति प्रनातो प्रनातिप्रापणयोरितिवा स

गतौ स्मसृगताविति वा प्रतिस्मयौ स्तौ परेगुणो
भवति नणकारेतिनिषेधः प्राप्तः प्रारतसमसवत्
प्रधारिस्मरेणागुणोतिकिम अतः स्मतःनिष्टे
तिकः मरघोरणीष्यते प्रजरत् प्रदर्शात् न्द्रघव
हरीवृधे नरस्तन्मुस्तन्मकमृन्मृनमन्नवासिष्यामि
तिपते नरघोणादघोः इतितावेति ५५ जागर्तेः का
रिते ५५ जागृतिशतयेरन्यस्यकारितेपरेगुणो
भवति वृद्धिःप्राप्ताः जागरयति जागृतेयरोक्ते
इत्कारितेइतिकिम जजागार यणाशिपाये
जागर्तेर्यणाशिष्यायेकारेचपरेगुणोभवतिन
णकारेति प्राशिषिपरस्मैइतिनिषेधःप्राप्तः जा
गर्यते जागर्यात् यणाशिपाविततिकिम जागृया
त् समसीयानयेइतिकिम जागरितेपोष्वया
स्यसियणोपहृताप्रसेश्वभावकमंणोरूपदेशोज
नगृहदर्शनावाविद्यादिदवेति इदइपवज्ञावाहृ
हिः तावापिन्वाशृणाःस्यात् यागवज्ञावेनघोक्त
वजेमिन्यनेनास्यनिषेधोनभवति नद्यन्यागः
कृत्यशांतृक्याशितिशोनक्विवनितेकृतिजागर्ते
रेतयोगाविदितस्मरेवगुणस्यानिरेदस्मागणत्वात्
परोताधामगुणो ५५ जागर्तेः परोताधामगुणो
प्रत्ययेपरेगुणोभवति जजागरतुः जजागरुः
जजागरिथ परोताधामितिकिम जागृतः
प्रगुणोइतिकिम जजागार वृद्धिर्वापिन्नागुणः
स्यात् मनमसमयोगादेः ५८ संयोगादेःस्वका

सा
बो
८५

84

रस्यपरोक्तायामगुणोपरेगुणोभवति सस्वरतः स
स्वरुः दध्वरतः दध्वरुः सस्वरे त्वया दध्वरे सद्गुणा
वोत्कृञः परोक्तायामगुणोगुणश्चवक्तव्यः सटो
वहिर्भूतस्यान्तरंगोगुणोकर्तव्यः शमितवदिरंग
मन्तरंगेऽस्मिन्नद्वन्त्वादियोगादिन्वाभावाद्गुणा
मोति संचस्करतः संचस्करुः श्रागामविधेयेत
वत्वात्सरिकृते स्कृद्वि सोऽपरोचोषः समर
तिकिम् विविधतः संयोगादेरितिकिं चकृतः
ऋगुणोऽदितिकिं सस्मार टादेतालोच २४ शका
रान्तान्तानात्तापरोक्तायामगुणोगुणोभवति
विचकरतः विचकरुः निजगरतः निजगरुः
नस्तरतः नस्तरुः कृर्ति विस्तृतः स्मृति निस्तृतः
स्तस्वार ऋगुणोऽदितिकिम् विचकार सञ्च
सृतः २५ संचरीऽहिपरलयमृतिभावयोरिमस्य
सकारस्यगुणोभवति परोक्तायापरतः ऋगु
णोऽदितिकिम् स्वानचे स्वानचेतः स्वरस्वतस
द्दिवे ऋकारसवर्णस्य ऋस्यादेः सवर्णेतिरोचेः
सकारेचेतिनागमः स्वनेनगुणः परोक्तायामि
तिकिम् संचरति सत्तरइतिकृतस्यान सावर्णे
ग्रालव्यस्यककारस्यतालव्यपकारोगुणास्यात
श्रोटः सार्वधातुके श्रीयेतस्य सार्वधातुकेगु
णोभवति सर्वेषामात्मनेइतिनिषेधः श्रामः शेते
शयाते शेरते वकृत्वशेतेनिदंतेशादिरितितिवेफास
मः सार्वधातुकेइतिकिम् शिश्ये शयिते २२

धीरोऽस्यस्यककारेपरेश्रपिरादेशोभवति इकारउम
रणार्थः शाय्यते यता यायाय्यते श्रनयंशीतेपथा
ह्नः श्रयिः श्रगुणोऽस्येव शेषमस्वरायः श्रनेकवा
तोथ्यपिस्सवोदेशोनभवति क्वचित्प्रवृत्तावित्स
वृक्क वितग्रहणात् एवमन्तरंगायथापितयम् या
पिविख्यादेतानां आकारान्तानांधातूनांश्चेत्स्यस्या
पिरादेशोभवति इतिपदे श्रदापि स्थापि श्रयतना
न भावकर्मणोभ्यतिरय श्रनेनाकारस्य श्रापिः
इकारउच्चारणार्थः इवस्तलोपः श्रद्धात्वादेः इतो
तिकिम् दाति दापल श्राल्वे श्रदादेलक श्राज्ञाम
त्वास्यावेत्रपामिति २४ शोनत्रुकरणेकोऽज्ञदेतो
धोश्रंतकर्मणी षैत्तयेइतिवा च्छिन्नस्यपोयोशाद्वेव
च्चरन्नसे वेमत पापाते षेराचे शोषणोऽइतिवा पाव
तणो इवस्यत पातेलोतइतिवस्यते एषामेतस्य
इतिपरेश्रापिरादेशोभवति श्यापयति ध्यापयति
स्तापयति स्त्रापयति व्हापयति वापयति पापय
ति श्रपंतेश्रश्रुके श्यंते स्यंते छ्यंते व्यायंते वुपंते।
पिवंते पायंतेवारतश्रनेन श्राप्येः इन्तीतिकिं शाते
श्रतिकोज्ञीरीकपोत्सायादेतानामंतः पत्तलोपो
गुणाश्चनामिनाम् २५ इनोस्त्वे इस्त्रडंतेविस्पतः
श्राक श्रनीति सगातेया समृताना विनिवा स्तोल
त्तायाम् श्लोवृतो शीयतिदेषणायोः कृपोपाइेडं
टलेव त्सायोविभूतने एषामाकारान्तानांवधात
नामितिपरेपकाराणामोभवति एषामयायस्य।

व्या २८

यकारो नास्ति नस्पवल्लयते नामिनां वगुणो भवति
श्वेययति रूपयति ज्ञपयति रेपयति क्ष्मापयति स्मा
पयति ''' '' यति रापयति पापयति इच्छुतेयपुंके
मुद्ध्वेनवा स्निरूपयते स्निनेने रितांते कृपमाने स्मा
पमाणे रूढले रुपते रुन श्रुनेनपागमः कृपौ त्मायो [॥]
यलोपः श्वेति क्रीज्ञ्यौ रीक्ष्मायीनां वगुणाः पानेनांतः
पानेः पारत्वाणोरस्य स्पर्शेनिपरे लकारागमो भवति
पालयति पानेयपुंके रुन प्रनेरंत गृह्णाणेसत्वोर्थं
धूनप्रीणाग्भ्यानः ॥ धूनकम्पने प्रीञ तर्पणे श्चन
योरिनिपरेनकारागमो भवति धूनयति प्रीणयति
धन्वेनेयपुंके धूनेनेवा प्रीणांनेरुन श्रागमविधेयवं
लवत्वात्रागमेकृते ह्रादिनास्ति नकारेण नावि
करणेन वनिर्देशात् धूविधूनने प्रीङ्गनाविस्पन
योनेभवति पाययति प्रापयति धूवनेयपुंके प्री
यमाणोरुन ननु प्रीणातिनासाहचर्यात् क्र्यादिक
स्यैव प्रीञोग्रहणं प्राप्नोति सत्यम नकारानुबंध
निर्देशात्सौवादिकोपि ग्रहणे नश्चयथा धूप्रीणात्य
रित्यत्र कृते प्रीणातिसाहचर्ये तिस्य धूञ एव ग्रहणं
स्यात् ननु निरनुबंधकस्य ग्रहणे न सानुबंधकस्य
ति धूञ इति श्चनेन धूविधूनने इत्यस्यैव ग्रहणं माभू
दिति ज्ञानवन्याननिर्देशात् सानुबंधके तेव्य इतिकर्यतेने
सौवादिकस्यापि धूञो ग्रहणं एवं न दिति निरनुबंधक
परिभाषा श्रेनित्या श्च ध्या धातोः यद्भस्यश्चराविति
मानुबंधकस्य राज्ञः पस्यानिषेधात् तेन श्चण स वि

ख्यातीमन्त्र ख्यानी स्वनेन वति रादेशस्यापि ग्रहणं भवति ॥

श्चनोस्याः परिभाषाया श्नित्यत्वादहूरस्यनेन प्रीणाति
नामरहवतिनोधून्नेवग्रहेते तिसौवादिकस्यापि धूञ
ग्रहणात् धोज्ञानुबंधनिर्देशाद्रस्यकृतम भियष्युक्त्वा २८
त्रिभीभयेरस्य स्पर्शेनिपरे षगागमो भवति कका
रः धूवां वापेश्वमिपन्नुसरणार्थः तेन श्नायेनोरि कि
नाविनिभूवांनोभवति परिपतादिः स्यान्वगुणमा
त्वाद्ग्रहणेन ग्रहेतेरतिमस्तुकापिरनिवृत्तिः स्यात्
ननु श्वनइनिवनेते तेनपात्वनोभविष्यति एवं तर्हि
यद्वेवधूवां वापेभिपोहेतु भयेषुणित्वेषणकः तवे
वपयास्यादिति नत्क्रानुवादः कृतः तेन हेतुत
एव भयेभवति मुंडोभीषयते विभ्यंतेयपुंके रुन
श्रागमविधेवलवत्वाद्धृद्धिं वापि त्वा षकककारणाद्
येतन भवति कं विकाया भाययति इन्द्रादेः परे
श्रान्वयपि भवतीति स्मिनिकोरामितीत्स्यो कम
तयात्मनेपदं वद्हेतु भयेषु एव भवत्यप्रकम् षुगा
वेस्वपदेवेवाविभेतेहेतुनेभयेरति स्फायेर्वादेश [॥]
वेति निष्ठम मउत्रस्तेवा ग्रहणात् स्फायीओप्या
योर्वृद्धाविस्य स्पर्शेनिपरे श्रेतस्यवकारादेशो भवा
ति स्फावयति स्फायमाने यपुंके शादेशाभावा
न्निनृत्यपम रुहेः पोवा ॥ रुहवीजजन्मनीत्य
स्परेनिपरे श्रेतस्य पकारादेशो वा भवति रोपय
ति रोहयति रोहंते यपुंके शादेरानीतः ॥ शाद
उत्पादने इत्यस्य स्पर्शेनिपरे श्रेतस्य तकारादेशो भव
ति शातयतीत्यर्थे शादिये रावर्तते नतानभवतीत्य

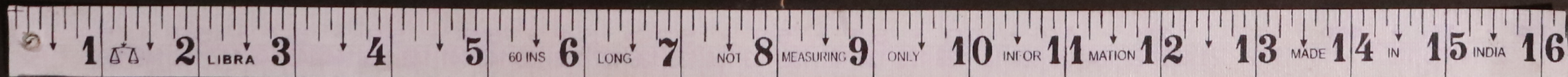
घेः घातयति घोयमानेश्शंके घगनाविति किम
मः घातयति गमयतीत्यर्थः हन्तेस्तः ३१ हनहिंसा
गत्योरित्यस्य हनिपरेश्नस्य हकारादेशो भवति घ्न
न्तकारः घातनाविमस्यतिन्नस्यर्थः घातयति
ग्नेशशंकेरत्नत्वस्यतः हस्य हन्तेरिति हस्य चः हस्य
हन्तेर्विति निवोः ३२ हन्तेः श्नि वोः परयोः हकारस्य
घत्वम्भवति घातयति घ्नन्ति घ्नन भावकर्मणो
श्नितिरघ्नुः घ्नेनत्वः उपधादीर्घः इवस्तलोपः घ्नन्ते
तिशहणोपान्त्वेनस्य हस्य घत्वं शंकाविन्नस्यर्थम ३४
त्वमोपधस्य च हन्तेरित्येव अनुवर्त्तते च हन्तेत्वमोप
धस्य च घ्नाम्यगास्सहन्तेस्युपधालोपः क्रियते नत्र
हस्य घत्वं भवति घ्नंति त्वमोपधस्येति किम हन्तेन
घ्नवदामित्यन्तादेशः अभ्यासाच्च ३५ अभ्यासात्म
रस्य हन्तेरि हकारस्य घत्वं भवति जघान घट् नि
वांसते हन्तियमिदोतितिउपधादीर्घः जेघ्नसते
जरिलंहन्ति गत्यर्थानकोदित्यर्थाहः घ्नतोत
नुस्वारः घ्नेनघत्वमवर्णान्तविधानत्वनुस्वारान्तु
नुस्वावर्णान्तः हिंसायामर्थेन हन्तोहिंसायां घ्नो
तिघ्नोभावः जेघ्नीयते हिगतौ हिनोतेरस्यस्या
भ्यासात्परस्य हकारस्य घत्वं जिनेति मिमेव त्वं
भवति हेरचङीतितेगोलरान घनिघाय घ्न
हघ्नेजेवीयते घ्नस्य घ्नहितागतिर्घ्याहः ना
मन्तानं घणापीतिदीर्घः घनिघोषति घ्नहेत
मिघ्नतिसन स्वरान्तानामसन्तीतिदीर्घः

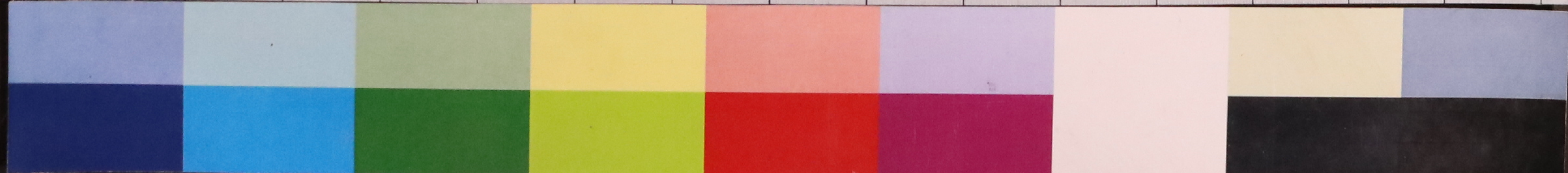
घानजिनेश्विति किम प्राणीद्दयत शशिगवनेशशंकार
नखहिः घणकारितलोपः इत्यसमानेतिहस्वः इ
ति कृतस्यानिवरितिद्दिवेद्दोनः दीर्घोलघोः जे
गीः सन्परोतयोः ३९ जिनयेरस्यस्य सनिपरोता
योंवपरतः गिरादेशोभवति जिगीषति जेतुमि
च्छति सन्जेः गिः स्वरान्तानामसन्तीतिदीर्घः द्वि
कवर्गस्यचवर्गः पदोत्तायाम जिगायजिगितः जि
ग्युः शदित्वाद्दिः स्यस्यचपरत्वगांस्यतियः विजिग्ये
विजिग्याते विजिग्यरे विपराभ्याञ्जेरात्मनेपदम
सन्परोतयोरिति किम जेजीयते अर्थघ्नेजयति
घणाहः लातणिकस्यजेनभवति जिग्यतुः जिग्य
स्यात्रयोद्दालो गुरित्यतिसम्य चेः किर्वा ४० विं
चयेरस्यस्यचणपरोतयोः परयोः किरादेशोभव
ति चिकीषति चिचीषति चेतुमिच्छतिसन चि
काय चिकाना चिक्युः चिचाय चिच्यतुः चिच्युः स
न्परोतयोरितिकिम चेचीयते अर्थचिनोतिप
शाहः सणोलोपः स्वरेकमते ४१ सणयस्य
वक्रमवतिनेस्वरेपरे णकारलोपोभवति घस्य
वलोपइति किम [illegible] लोपवक्रमतानिषेधार्थंवचनम
[illegible]
लिटइतिसणउद्दादेशः लतीयादेशबधाभोति
हस्यधः षढोः कः षत्वम [illegible] इतिकिम घ
घतेन [illegible] लोपः स्यात [illegible]
यातके ४५ लोपइत्येवलोपशमनाः शाक।

वी
बी
८

स्वरेवक्तव्ये इति निष्कृतम् दरिद्राउ यंता विसर्ग्गान्ता।
लोपो भवति असार्वधातुके परे दरिद्र्यते दरिद्रते
दरिद्रते असार्वधातुके इति किम् दरिद्राति अघत
न्यावेष्यते अदरिद्रीत् दिदरिद्रिषत् दरिद्र आलोपः पते
अदरिद्रासीत् यमिरमिनम्यादन्तानामिनोट् सका
रान्तानाम् अदरिद्रीत् अदरिद्रासीत् रव्व पते आदिवोन्या
यिः वृणोति वृणितिरि सानिवृत्तेष्यते दरिद्रायकः २
तवज्ञावाराधिसिवोन्यापिः दरिद्राणम् धुव्रदामिम
नादेशः दिदरिद्रासति दरिद्रातमिच्छति सनसनीव
तेवभ्रस्त्वरदम्भुश्रिस्त्वयुर्णोभरितृणिसनितनिपति
दरिद्राणामिति पतेरउभावः सोरिसनिवभवन्ति
वालोपः दिदरिद्रिषति नउक्रम नदरिद्रायके लो
पो दरिद्राणावनेष्यते दिदरिद्रासत्वीत्यके दिदरि
द्रिषतीतिवेति आम्भिमसप्यावृरे ४० ओड्चम्भुकेर
ने हमसज्जोरुद्दो शनयोर्ह्नुरिपरे नलोपो भवति अ
ह्लोच्चल्पाति अवल्पात नास्पालिम्पत शनेनानलोपः
बूशाम्प्रतिषः षदोः कः सस्त्रः मनाः मंसाति अ
मंसत मस्त्रिनशाउदेदोतितत्वाणामस्यशब्देरोतनोपरः
लिटः नस्यनवर्गग्रहटेतिनः शेमनकारस्यलोपः
चवर्गस्याके नस्यवर्गोतः प्रोतेति किं हेम्यते मा
म्यते यणाशरदिम्येतिसम्य पम्याकारस्य ४२ ओका
रस्य इति परे लोपो भवति यतिस्यतिक्लाति गाति।
दोश्चोश्चेन ह्रोझ्र यातनत् दिवादेयं नयनोति किं
स्तोना आकारस्यापि ४३ आकारस्य लोपो भवति

उसिपरे अनउस ग्रसते पदोताया मा लोपो स्यादेषां
तके इस्यनेनैव सिद्धत्वात् अष्टुः अक्तः यायापदाते
ह्यस्तनीअन अनउस अनेनालोपः उसीति किं याति
संध्यक्षरेव ४४ संध्यक्षरे परे आकारस्य लोपो भव
ति गेयाद्गातौ वलोप श्वनिनस्यदीर्घोन्यस्यलोपः
आलोपः श्वनिरे श्वनिले रादाने लाआदाने श्वनिर
वौ कमेश्वनिहादेश्चात्मनेपदम् अस्तसौ ४५ अ
सभुवोन्यस्य सोसकारे परे अन लोपो भवति सा
विनिरकारउम्भारात्ताघोः अस्ति अलिव अदादेलेके
श्वनिसे कमेश्वनिहादेश्चात्मनेपदे से अनेनातलो
पः अस्तरादेरिस्यकारलोपः दीर्घोवेत्यादिवर्णा
यकारयोः ४६ दीर्घो ह्रस्वोसिदेवनुयोः वेवीङ्वेन
नातस्य अनयोर्दिवर्णे यकारे च परे नलोपो भवति
आदीध्यित आदीध्यन आवेविता आवेवीत आवे
वि अस्तनीआत्मना इदृसमसोइत अस्तनीतइ
ववा परवर्णस्येति यत्वेप्राप्ते यकारे दीध्यते
वेव्यते यणादयचासंयोगेन भवति इवर्णेयकारो
र्यथोवर्णः देधीवेव्योर्होइतिसमनाभावात् इव
र्णायकारयोरितिकिम् आदीध्यकः आवेव्यकः
ब्रुणात्वावेतिष्ठणात्युवदामिस्यकारेपाः दीधीवे
व्योरितिग्रुणाहुह्याभावः परवर्णस्येति यत्वम् अ
संध्यक्षरयोरस्येतेनलोपश्च ४७ अस्य संध्यक्षरेवे
ते अस्य संध्यक्षरे नयोलोपश्च लोपः अकारसंध्यक्ष
रयोः अस्य अकारस्य ते अकारसंध्यक्षरे भवतः

नयोश्च लोपो भवति नस्य प्रकारे शकारसंध्यक्षरे संध्य
क्षरं च भवति यथासंख्येन पचंति पचे श्चति नस्य श
संध्यक्षरे परयोः संध्यक्षरयोर्लोपः पूर्वस्यैव लोपो न
कः पचेते इत्यत्र आत्मनेपदानकारादिति न लोपो मा
भूदिति शस्येति किम याति ननु स्वरः सवर्णस्य ग्रा
हकः इत्यकारेणाकारोपि गृह्यते उच्यते यथापरि
भाषा अनित्या असंध्यक्षरे चेत्यालोपकरणात् अ
कारेणाकारोपि गृहीते यातिरित्यादौ यत्नेनैवा
कारस्य इकारे कृते अकारलोपे च कृते रहं स्थिरेति
ति संयोगेन यथैकस्यान श्वेतोऽनायते स्वरः सवर्ण
स्येत्येषापरिभाषाप्यनित्येति तेन अस्यैकस्येत्यनम
येरत्यादावाकारस्याथत्वं न भवति वचयिते य
याविरे स्यदादौ मरत्याकारोपि न भवति तस्येरामिति
तिरेकारोपि न भवति तन्मे वेष्वाद्वस्यानामित्यका
रोपि न भवति एवमन्यत्रापि बोद्धव्यम नामिन्य
न्तानाद्यदादेः ५८ नामीव व्यंजनेव नेनामिव्य
जने ते अनेनयस्य तत्रामिव्यंजनान्ते नाम्यन्ताद्यजन
नाम्नलिंगात्स्वरस्यायदादेर्लोपो भवति अग्नीयते प
टूयते वेयते वाच्यते विद्युयते अग्नीरिवाचरति प
टूरिव गरुरिव वागिव विद्युदिव कर्त्तव्यादिति स्यादिः
नाम्यन्तानाद्यणाद्यीतिदर्शनः नामिव्यंजनान्तादिति
किम पयेनायते गमहनजनखनघसामुपधायाः
स्वरादावनगुणे ५९ गमहनजनखनघसां इत्यादि न
वज जनोधाऊ भावेरलिवा लेनघवसारेण य

प्रदेवेश्वस्य यथासुपधाया लोपो भवति यगोत्य
स्मिन् गुणे स्वरादौ प्रत्यये परे जग्मतुः जग्मुः ज
घ्नतुः जघ्नुः जज्ञतुः जज्ञुः जक्षे जक्षाते जक्षिरे च
ख्नतुः चख्नुः जक्षतुः जक्षुः हनो लोपोपधस्य वे
ति हन्यवः जनजननेरस्य परस्मैपदस्य जनी
इत्यस्यात्मनेपदम् अत्र वा गमादेर्विन स्यात् अदेः
वा परोक्षायामिति चसस्य घासिवसोस्ति स्म्यपप
प्रयोषक्षाशीरामिति चस्यकः ननु स्वरादेशः पर
निमित्तकरतिउपधालोपस्य पूर्वविधौ स्थानिव
द्भावात्कारेणाथवधानादधोषः परोनास्तीति क
थम् अघोषक्षीरामिति च स्यकः अत्रोच्यते
यथापरिभाषा अनित्या अत्र स्वपूर्वविधाविति
स्यालोपस्यालम्बर्त्तावचनात् अनङिति कृते
खेउपधाग्रहणं वैचित्र्यार्थं स्वरादाविति किम
गम्यते अनगुणे इति किं जगाम जघान अदेव
स्य अघोरत्वेनाणमगुणोइति किम् गमने
कादिनस्यानामिष्ठविकरणे ६० आमइष्ठविकरणे
करणे अनदामिष्ठविकरणेन नकारे समास
कादिनस्य लोपो भवति अग्निष्ठविकरणयोर्व्यो
स्तिस्मिन् प्रत्यये परे कारणं हारणं अवेनः यय
क्ति हवनः यवक्ति हनुहाहि हथिष्क रुधामिवा
दिष्वंदि विदिकादिनां नभ्यासः पुनरामिस्यनादेशा
कोदिनलोपः सिद्यामासाराम कायते तायते मये
अस्मानेन्द्रनरलह्वादेः ते यथा कादिन लोपः प

अनामिष्विकरणोरिति किम् पाचयांचकार एवं
तेषगुणेरनदीर्घः ऋ ृ चकारकारास्मिन्नाम शाम
क्रमनुषगुन्यते पाचयिता एवंतेषयोकारस्य
ला ता इह पाचयति एवंतेषगुणकेरन्ति अनि
सवर्णकारेनमगुणः यगुण अनामिरनीतिक्र
तेवाविशान नहिकारिताहन्यो विकरणात्ले ५
यस्यापत्यस्यास्वरपूर्वस्याचिद्धायोश ५ अपत्यभा
वः आपत्यः स्वरः पूर्वोयस्मात्स स्वरपूर्वः तत्रोत
त्रासमासः अपत्यश्चोविहितस्य यकारस्य स्वर
पूर्वस्यस्वयः पूर्वोयस्मान्नास्ति तस्यापि तिशायो
अस्यपरेलोपोभवति यस्येतिशकारउस्मारणा
र्थः गार्गीयति गार्गीयते गार्ग्यमिछत्यात्मनः।
गार्ग्यइवाचरति विद्धायोपिसवर्णस्येतिदन्ते
येतन्याख्यवधानेतेतख्यवाहितेपिवचनप्रामाण्ये
हिमकारख्यवधानेपिचलोपोभवति गार्गीत्या
दितीकारः ईकारस्यकृतेलोपः अनेनयलोपः
यस्येतिकिम् वामिछीयति आपत्यस्याणोलो
पोनभवति आपत्यस्येतिकिम् आच्छीयति आ
छायते आच्छामिछत्यात्मनः आच्छइवाचरति
अस्वरपूर्वस्येतिकिम् आचेयीयति आचेयायते
आचेयो स्मात्स्मादेरणाशगागेकारिति ईकारः
विद्धायोतिशितिकिम् गार्ग्येता गार्ग्येकाम्यति
तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राणि इतितेषांतनयात तिष्या
णश्चकः कालः

तैषः एवंचोषः अस्यास्मिन्नाणोनभवति तिष्यस्यायंतै
ष्यः एवंपोषः तस्येदमस्मिन्नाणमनस्यशाह्वस्येकारेप
रे मनस्यस्ययोज्यामिति मनस्यो गोवादेरिति ईयस्यघः
अस्यास्मिन्नोकारेनभवति मनस्यीयति नलोपश्च ५
विद्धायोवनेतेनन्त्योकारः लिंगस्ययोनकारस्तस्य
लोपोभवति विद्धाप्योः परयोः राजीयति राजायते
प्रकृतिकार्यस्यानरंगत्वादादौनलोपकृतेपश्चात्
तन्त्वाभावादायेवारिलोपोभवति विहस्यति विहस्य
ते विहंमामिछत्यात्मनः विहानिवाचरति पथीयति
पथीयते पंथानमिछत्यात्मनः इंथाइवाचरति अ
नेननलोपः इहकस्मान्नभवति नदीयति नदायते उ
च्यते नाग्नेनलोपोनृत्नादिविधौयते किंतर्ह्युत्तनैवैषां
तिः अनुषंगस्याक्रुतवेः लिंगानननकारस्येतिसूत्रेय
त्नादिहपवानृयतेतियमाद्येम तेननलोपास्मोदि
रामस्यनेनादिशुविहितेविद्धाप्योरभवति तेन वाचा
ति वाच्यते इत्यत्रचवर्गटगादौनावेतिगत्वेनभवति
यशस्यति यशस्यतेविसर्जनीयोनास्ति त्विष्यतिवि
ष्यते इत्यादौतिअत्वेनास्ति अनडुह्यति अनडुह्यते उ
पानह्यति उपानह्यते विहस्यति विहस्यते अनडुह
हिवन्त्सोनांवेतिवत्वेनभवति एवमन्यापिविरामख्य
नेनादिविहितानिपथउदाहार्याः अनपरेईकारा
नानुवर्तते तस्मिन्परेलिंगान्तनकारलोपस्याविहित
त्वात्तनपरेविद्धाउक्तएवलोपोनृयते राज्ञोपत्नोस्य
इनलोपस्याल्लमतन्त्वायिस्वर्णास्येतिइत्वेनयामो

बा
वी
९०

दीधीयति दीधीयते इत्यत्र नाम्यन्तानां यणायीति दीर्घत्वं न
प्राप्नोति सत्यम् स्यादिकार्येपव कृते य्येन लोपः य्व
भवतु नाम अत्र स्यादिकार्ये इत्वेन लोपयोः प्राप्तिर्न त्वत्र
गत नन्वयदि न लोपपवयोर्निमित्ताद्यो भवति नहि स्वर
व्यंजनयोरवृद्धोयेदम्यत्र के नयिवायो नेप्राप्नोति प्र
स्याति प्रंस्यते प्रांस्यासमित्यस्यात्मनः प्रमातिवाच
ति यिन्नायो प्रंसोम्याह्लोपः वव्रयति अवङ्हस्यति
वव्ररङ्कस्यात्मनः अवङ्हाद्दमिच्छस्यात्मनः वव्रीवा
शाह्नस्यात्वम् अवङ्ह्नस्यातिवा शाह्नस्यात्वम् नोविधौ
नप्राप्नुतः सर्वत्राद्वृद्धोतितेयोनवाङ्गविषयतः नयावांके
नमप्यनेपाथिमयोः अवङ्हस्यत्वमस्यवा प्रंसोम्याह्न
वुध्वगाप्य वुस्सेवपरलोभवेदिति व्यंजनादिस्याः ५२
व्यंजनात्परयोः दिस्योः लोपो भवति अवन अदेह अ
लेट अपाक् विदन्ता दिधष्ट लिदध्वा उदहशस्तोदमि
श्रान्त्व अरादलेक उपधागुणः अवेना दिस्योर्लोपः ह
शावद्धातिषस्यहस्यचडः नस्यवाविरामे इति ढः हस्य
नः उद्देदारेधः लोपेचदिस्योरिति रस्यपः अद्धात्वाद
व्यंजनादिति किम् अपचत् अपचः दिस्योरिति किं
वेत्ति दिमद्दविति स्यसे गृहणादिहनभवति वेत्सि
यस्यानस्यधातोः ५३ व्यंजनात्परस्य यकारस्य लो
पो भवति अनीति अनिकस्मादस्यासिन्नस्यपरे
अनवीन्यनेन अस्मावधातके लक्ष्यते अधातोः संवे
यिनोयकारस्य लोपो न भवतीत्यर्थः पापदिता पा
पाचिष्यते वेभिदिता वेभिदिष्यते पापच्या वेभिद्य

शाह्वाभ्योनास्यते इट् अस्यवलोपः अनेन यलोपः
अलोपस्य स्वरादेशः परनिमित्तक इति स्थानिव
द्भावाद्यथा गुणो न भवति यथैव यलोपो न प्रा
प्नोति परस्मान्नतः अन्यपरस्याभावात् स्थानिवा
द्भावे कारेणाव्यवधानात् सत्यम् यलोपविधिप्र
तिवस्थानिवदिति स्थानिवद्भावनिषेधाद्व्यव
धानाद्भविष्यति व्यंजनादितिकिम् लोलूयिता
अस्यवलोपः अनलोतिकिम् पापच्यते नन्वत्र
यकारस्यपरयोरकारेणाव्यवधानान्न प्राप्नो
ति यदेनदिवाचमिच्छस्यात्मनः वाच्यति वाचि
वाचरतिवाच्यते अत्रस्यान्नामिव्यंजनादिस्यापे
गलोपः अधातोरिति किं मव्यिता मव्यवंयनेयो
गामुख्ये यामुख्येस्मस्यापद्दतिगोणस्यधातोर्नि
षेधो न भवति यस्य नेधातवरस्य धातोर्धातुसंज्ञा
विहिता सगौणः यस्तुधातुपाठपठितस्य मु
ख्यः यदिगौणस्यापि निषेधः स्यात् तदा योगारंभो
नर्थकः स्यात् चिन्नायि यकारस्य लोपो वा भवति
तस्य विभाषेतित्योगत्वे विकल्पविधानात् दृष
दिता दृषयिता दृषदमात्मनपर्यात्ता दृषादिवाचीद
ताद्दवेवा यिन्नायो अस्तलोपपरस्मैपदात्मनेनाडट्
नामिव्यंजनान्तानां दायेरादेदिस्यास्लोपः वायलोपः
अस्यवलोपः ५५ अधातोर्वितितिनृत्यम अकार
स्यलोपो भवति अनलिपरे पापविता विकोबे
ता अस्यधीर्यथायथाहः कत्रमेव्यात्मन स्वर्याता

वोसविरोवेः हारंतस्येत्नामिनोवौरितिसेवेः दि
वे वेक्तोपिते दीवौनाना मोनस्येत्सम्यासस्यदीवेः
नारट् ग्वनेनग्वलोपः यस्यान्नोतिपलोपः कप
यति स्पद्दयति कपवाकम्प्रवंपे स्पद्देस्पायाम
वुवारेस्थेतिरन् ग्वस्यवलोपः नस्यस्वरादयापारि
भाषयास्यानिवन्नाउपया यादोवेगुणोनभवतः
पुनलोपगुहणाशाकमकतेम सिवोपकारे ५५
लोपानुवतेते ववर्गस्याकिरिम्नतः पाक पकारा
दोषस्ययपरसिवोलोपोभवति घलविषम यप
विषम स्नुभवे गूनप शयग्रात्मषमसिवूद्दृलो
वोलोपः ग्रागमान्तदूदृणोनशुशंतेइतिसेटः सि
वोलोपः कस्मान्नभवति उच्यते सिवोसम्यलो
पायकारेभवतीतिसंख्याख्येयम सिवइतिकिं
वकारादि वकारसदो मपुग्राहेपे: पुदान्तलोपश्चत
घ्येइतिस्यान्तस्नावर्णपात्समस्यन्तलोपदेः षकारेइ
तिकिं घलाविषाम पुरस्यपदेः ५५ पुटः परस्य
सिवोपुरिपरेलोपोभवति धुभित्त्रग्रभिम्याः स
वुद्ध ग्वग्रह्वाः भिरदुपूत घासिवत्स्यानेनलोपः
गुचोषेषपिशमितिरस्यतः द्रुपेः चेद्धपभेभ्यस्त
घोवाधः पुदान्तलोपश्चतघ्येइतिपस्यदः पुरइति
किम ग्रमेस्त मनसा न सिवु मनोरनुस्वारः प
दोतिकिम ग्रभिस्तालाम रूस्वाम्यानिरः ५५ न
विघतेइपस्यसिवः सोनिट् रूस्वामस्यसिवः
ग्रनेटः पुरिपरेलोपोभवति ग्रहुन ग्रहुयाः

ग्रहुयाः मरंतानांवेनिगुणाभावः रूस्वादिरिति
किं ग्रवेष्ट ग्रहुनिकार्यस्यानेतंगत्वाडुणोहुतेरू
स्वाभावात्सिन्नलोपोनास्ति ग्रनिटइतिकिम ग्र
वाविषाम ह्रूनव नामसिवूइट्सिचिपरस्माइति
ह्लदिः नत्वेनंगत्वाहृदिकलापारूस्वामत्वेनास्ति
इति नभविष्यतिसिवोलोपः ग्रसदेनत्त लोपविधे
वेलवलारादोसिन्नलोपोभवेत् यद्येवमवेहम
ज्ञापिलोपविधेवेलवलारकृतेगुणोसिन्नलोपः
प्राप्नोति मैवम लोपः स्वरादेशापाः स्वरादेशा
विधिवेलवालिम्पादोगुणः ग्रवतेते द्वदिस्तत्र
स्वरादेशाः स्वरग्रहणेनसमुदायरूपादेशात्वादि
तिसिन्नलोपान्त्वेनस्यात् इटइटि ५५ इटः प
रस्यसिवः इटिपरेलोपोभवति ग्रलावीनग्रहा
वीत ग्रकोषीत इटइतिकिम ग्रकाषीत इटोति
किम ग्रलाविषाम स्कोःसयोगाद्योरन्ते च ५५
विशेषादिहः ग्रहुतेनवापतेइति ग्रटवतेते न
इट ग्रवावस्कान ग्रवतोरिमाराइटः सेमानदी
वेस्पयरतिमित्यादेशः हृवेस्मिन्नपूर्वोवावस्य
इतिरेत्वाभ्यसिन्नवेभवेत् पुरिपरेपदोतेयः
सयोगाद्यसाद्योरन्ते नयालोपोभवति
पुरिलावत्नविषाने लिसने वंघरक्षति लन्यम
नहिवे सोनसोमादतिपात्वकारस्यइम ग्रभ्या
मस्यवलोपः ग्रनेनसलोपः ग्रचोषेषपिशा
मितिभस्यपः कस्यग्रावहे वनिष्कृया ते ग्रनि

सा वा ९२

89 92

ष्टरादेल्लेक् अनेनकलोपः पदान्ते अवावक् ष्टरा
ट् कृदिल्लमवस्कन अत्रापर्यं महत्तन्तु पशात्रुः तस्यवा
वेकोपितस्पदतिल्लक् हिवे दीर्घोनामामांतस्य स्यक्त
लोरि अतः ष्टरादेल्लक्ष्येजनादिस्यालोपः पदान्ते
पुंदामितिस्थानसावर्णोल्वस्यप्रथमः ढः अनेन
स्कोलोपः स्कोरितिकिम् ननौति अत्रापर्येनत्याति य
शात्रुः तस्यल्लक्हिवे रिरेफोवल्लकौतिरेफागमः
ति अप्ति ष्टरादेल्लेक् उपधाग्रुणः संयोगाद्योरि
तिकिम् शक्ता वक्ता प्रदोतिकिम् वृस्कन रत्नाति
ननु वृस्कृते वावस्कृते रत्नते वारत्नते इत्यादाव
पुरिष्वेजनादौ माभूदिति अस्वक्तोलोपोवाच्यः
अनेदंतित्वपार्थकमपदान्ते संयोगादेवृद्धत्स्मनेने
वस्कोलोपासिद्धेः ननुलिंगार्थिकारोक्तं क्विवेता
नामेवधातुत्वेसत्यपिलिंगत्वाद्भवेत् मैवम् विरामो
कस्यापवादापिदर्शनात् तथाहि अवावल् अत्राग
न् अत्रवाल्मिगत्स्योः संयोगान्तलोपः अत्नपवत
ष्लिंगार्थिकारेपिलिंगान्तनकारस्यापदलिंगाग्रह
णोक्तलमनस्याजायांनग्रहणोनज्ञमराधेनादिस्या
दितिवेजपधाधारणसदीववर्णादग्यादौनामितिग
त्वेनासिद्धत्वात् अलेरिस्यादावपिदृशावन्द्धानोतइ
त्वेनेवासिद्धेः नादिदादरोइसपोपाधोत्याने अयोगि
स्यादावन्वकृतेलोपवादिस्यामितिचोनस्यादिवतप
त्वंपद्यास्यात् अमरेनत् हवतयानस्यातिदस्यपने
कृतेतस्याकृतवत्वादादेदस्यागइलिंगात्वेनेवासिद्धेः

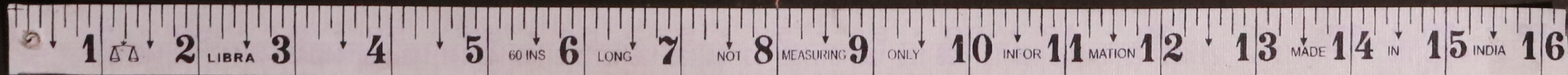
लोपेवदिस्यामितिअस्यानुपपोगात् तदेपंदस्यापाप्यत्
पादेयमेव अतइत्रादिवन्सोनोचेतिदत्वेनेवअन्नानादि
स्यादिसिद्धेः भजादौलोपइसेनरषेनाप्यंतग्रहणाननाम
घोः अवदीभट् इत्यादौदृशावद्धातितिङत्वेनेवसिद्धत्वा
तुपवंतादि वृश्चाश्रेस्पयानलूम्पथेकतेव्यमवानग्रह
णामभ्रदोदद् अपदीभट् इत्यादौ चवर्गेइत्यादौना
वेतिगत्वेनापितलाशस्पघत्वेपधास्यात् कृतेवधत्व
पदान्तेप्रदामितिअनेनमद्दइषामयंस्यादिलिस्थानसा
वर्णोत्वस्यप्रथमः ढः अनुदात्तस्यवमुपपथ्यास्यात्
इस्यामितिपारिकेणाप्रकारागमेन ष्टदादिद् अप
दोम्नट्दत्वपिपतेभवति चवर्गस्याकिरसवर्णे ९८
पुरिष्वेतेवेतिवर्तते भाविनिप्रस्कमित्यतः शाक् चव
गस्यकिंभवति असवर्णेपुरेपरे पदान्तेच पंचा प
त्याति याक्तायोत्याति अधापक् अयोयोक् अत्रापयम
पवत्अत्रापयमअनक्वावेक्कोपितस्यतिल्लक् हिवे
पवेदीर्घोनामामांतस्य अजेपुणाध्वेक्कोपितेसत्वादि
अल्वि ष्टरादेल्लेक् पुजेकृपधाग्रुणः अजनादिस्यो
दिलोपः अनेनचवर्गस्यकिः प्रदोतिकिम् वाक्षि
नान्ति असवर्णइतिकिम् हच्ति उज्जति त्वर्णोवा
र्णाःसवर्णाइतिसवर्णसंज्ञा वर्णान्तस्यविधिरिति
अनेनस्यनभविष्यतीतिवेन्नादिविस्यष्टार्थमसव
र्णाग्रहणम् होढः ९९ हकारस्यढत्वंभवतिपुरि
पदान्तेच लेढि अलेट् लिट्या ति पाल्लादि अल्वि ष
टादेल्लेक् अनेनहस्यढः उपधाग्रुणः वढपमेम

सा
वी
९१

93

इतिनस्यपः नवर्गास्यघेरनिपस्याढः ढेढलोपः परो
तेपूर्वस्यामितिढस्यदः सोढावोढा बहूनमथ पात्वादेष्व
स्मः वहथा वेषसदलभकषरेपोनेरतेसहेः पातिक
इउभावः वढेः रहिउढोति साहिवहोयादेवर्णस्यति श्च
कारस्यागत्वम् होढः भावत्वस्यपः पस्याढः ढेढलोपः
परेतेपूर्वेतिकिम् लिह्यते यथा दादेर्घः ९२ हकारस्या
दिर्यस्यधातोस्सदादिः हकारादेधातोहस्यघत्वंभवति
धुटि प्रतेव वर्तमानम् दोग्धादोग्धाउहस्य दिह्उप ता
उपधागुणः हस्यघः वद्ध्यभेतिनस्यपः पूर्वेतान्तलोप
श्चतथे धुते धुपाकस्मलादि प्रन्वि षरादेलुक् उप
धागुणः व्यंजनादिस्यादिलोपः हस्यघः लोपवदिस्या
दितिदस्यपः धहान्तादेः पूर्वेतिकिम् दुग्धते दुहाते
वासायाम मृह्वदिच्छे स्वहउढिरणो स्निहश्चौतो प
भ्याधुस्वेनवचावन्तम् वाउहमुहस्नहस्निहामितिते
पांनवान् पतेहाढः दोग्धादोढा मोग्धामोढा स्नोग्धा
स्नोढा स्नेग्धास्नेढा रथादिव्वादिरविकल्पः धुते घरो
धोक् घरोधोट् धुमामोक् धुमामोट् धुसोस्नोक धु
सोस्नोट् धुसेस्नेक धुसेस्नेट् धस्यघेमदुस्यान् धस्य
तत् धस्पृसन् धालिसन् यथाहः नस्यलुक् हिवे
धभ्यासस्यगुणःश्चकोपयिते सस्लादि प्रन्वि लुक्
भावबदिलोपः हस्यवाघः पते होढः लोप
वदिस्यादितिदुहदेस्यपः नहेधः ९२ ताद
वेधनहस्यस्यहकारस्यधत्वंभवति धुसेनेव न
द्धा नत्स्यति

नात्स्यति हस्यधः बुद्धयभेभ्यइतिनस्यधः पूर्वोन्तलो
पश्चतथेर्इतिदस्यधः धुचोषञ्चधियामितिसकार
तः धुते धनानत धस्यघमनस्यन यथाहः लवभ्या
सदीर्घोदिसवैधावत् पूर्वेतिकिम् नह्यति भ
ज्जादेर्नाधः ९४ भ्रस्जेवनपवनिर्देशाज्ज्ञादेषः
सवस्यगुणोवास्यधेते भ्रष्टा भष्टा भृज्जनम् भर्ज
नम् भृज्जकः भर्जकः धगुणोयथाप्रासमेव भृ
ज्जति नदादेर्लोपगुणत्वमभज्ज्यते भ्रस्जेधकार
वनोभर्जेरशोवाभवतीतिवक्तव्यम् भष्टा भ्रष्टा
भक्ष्यति भ्रक्ष्यति बभृज्जतुः बभृज्जुः बभ्रज्जतुः बा
भ्रज्जुः धकारवनइतिकिम् भज्जति भष्टः भ्रष्टवा
नवरोभज्ज्यते भृजादेशोहि सगुणोविकल्पेनाकिंच
मागणवभ्रज्जत नित्यादिरितिसंभवेत भ्रस्जपाके
स्वनविमर्दो मस्जशुद्धो यमदेवता वानृदीप्ता
भ्राजृदीप्तौ पतेभृज्जादयः षकारान्तस्यषत्वंभवति
धुटेनेव भ्रष्टा भ्रक्ष्यति स्कोः संयोगाद्योरिति
सलोपः जस्यधः नवर्गस्यघटेतिनस्यटः षढो
कः षत्वं सष्टा सक्ष्यति सनिरपोदिस्यकारा
मः जस्यधः माष्टा मार्क्ष्यति मज्जेर्गुणः मज्जे मा
र्ष्टिः सष्टः सष्टवान् निष्ठेतिकत्वेनयष्टायक्ष्य
ति इष्टः इष्टवान् केयपक्षावास्वापेवचीति
सम्प्रसारणे भ्राम्योः पूरपरोन्ताम्भ्रे सेस्पान प
रोते प्रवष्टोवाट् प्रवराभेट् प्रससयोवाट् प्रमार्ट्
प्रधापट् प्रमाषोट् प्रवाभ्रोट् भ्रस्यममज्जने

वा
बो
५५

93-94

भ्रस्जन् सृजन् मृजन् यजन् राजन्यशाद्यः नस्यल
क भ्रस्जेग्रहिलोपेतिसस्य द्विवे अभ्यासकार्येम म
मनोरो यस्तनो द्विरिति यन्तादेलेक् संजनादिस्यो
रिलोपः स्कोसंयोगाद्योरितिसलोपः उपधागु
णः रातिभ्राज्योरभ्यासस्यकृत्वाहलेदीर्घोनागम
निरोधः नस्यषः तस्यपदान्तेप्रदामितिरः सजे स
स्तोर यन्तादेलेकगुणः सनोमानिः षत्वरत्वे
णत्वत्वनदीतिकिम् भजते छशोश्च ९५ छकार
शकारयोः षत्वंभवति धुटीन्तेव शब्दा शस्यति इ
ष्टाद्रष्टाति शब्दो हरीरेषे नास्पति यनेनछशोषः
निमित्ताभावपरिभाषयाषत्वेकृते छकारलेमि
त्तकोद्विभावोपिनिवर्तते सानिरदाषीतामसोकार
यंते यपदोपद् यछेस्संप्रसारणामसंप्रसारणा
त्पंचकार्येवीलोपश्तिकृतेसंप्रसारणेचकोपि
तस्यलकृपते यदाम्यवमेयपस्यामनेरस्या
मिस्यकारेण शपदोशकिस्याप्भवति यदोस्द्
शश्यंमयुक्त शपयपतयशाद्यः नस्यलक
द्विवे मममनोरो यन्तादेलेकरस्योरकारागमः
संजनादिस्योतिरिलोपः छशोश्चः प्रच्छो
ष्ठतिसिम्नेद्विभावेनिसेनगुणः पदान्तेप्रदामि
तिषस्यरः पूटीतिकिम् पृच्छते दृश्यते भा
षितपुंस्कंपुंवद्वाणौ ९९ भाषितपुंस्कंयदि
शेषत्वात्लिंगम् नदादिप्रत्ययपरेपुंवद्भवति
पुंसिवदूपंतदामोनीत्ययः ग्रामण्योरवाचरे

ग्रामण्यायते पत्नी पत्नायते श्येनी श्येनायते ह
रिणीहरिणायते पत्नश्येनहरिणानांलोपधात्वेन
कारश्चवेनिस्त्रियामीप्रत्ययस्तस्यनत्वेच पुंवद्भा
वेनद्वयमपिनिवर्तते ग्रामण्यादिनिकिम् पत्नीयते
पत्नीमिवात्मनः पिन् नपुंसकस्यपुंवद्भावोन
भवते नेत्रोलेर ··· मानिनाम्नेनग्रास्त्रियः पुंवद्रिष्य
नः स्त्रियाश्त्यन्तरूतः रायमानिकान्तेन्कलमानिनि
लावमानिकान्तेनलमानिनु श्रीतिरिश्वाचरति श
तिरीयते श्रुतिनुरवाचरति श्रुतिनूयते नाम्नेना
नायगणपीतिदीर्घः श्रुतिरे श्रुतिनो श्रुतिनूपोन
भवति हरिणीयते स्वभूयते इत्यत्रनभवति वि
शेषणत्वाभावान्नपरिस्थान् हरिणायते स्वस्त्रा
यते इतिस्थान् ग्रामणीमाग्रामादेरीः ९८ ग्रा
मामव ग्रामामव नी ग्रामणीमाग्रामी नयोवादि
ग्रामणीमाग्रामादिः शकारान्तयोः ग्रामणीमाग्रा
मिन्योनयोः पदयोः ग्रादेरिकारादेशोभवति प
वेनाम् पचेयाम श्रपचेनाम श्रपचेयाम ग्रा
दिरितिकिं श्रृणुताताम श्रृणुताग्राम लोपविधेर्वा
लवत्वादेनेरुणाभस्वपलोपेकृते शकारान्त
त्वाभावादिनेनास्ति परकार्येविकारादेरि
त्यादेवसिद्धेइन्तेश्चादेरितिसमलोपधम ग्राने ग्रा
शेशेनेव ९९ ग्रानेग्राश्चरस्पेनयोः इतिग्राहेना
पदामसंगादिभक्तभावः ग्रादेरितिवृत्ते उक्तेस
ग्रहयेव शकारान्तयोः ग्रानेग्राश्चरस्पेनयोः

व्या ९५

आदेरित्वंभवति पचेते पचेथे याशब्दस्य च सम्प्रत्याः ९
अकारान्तस्य सम्प्रत्यासंबंधिनो याशब्दस्य इत्वंभवति
शब्दग्रहणं सम्बन्धार्थम् आदेर्माभूत् ननु यशब्दस्य
इत्वंस्यात्संयोगकृते याशब्दस्य च स्यादिति इत्वमपार्थकं
स्यात् अतः सम्बन्धस्यैव भविष्यतीति किं शब्दग्रहणेन
उच्यते इत्वसामर्थ्यात्संयोगेऽपि न भवेदिति शब्दग्रहणं
पचेत् पचेताम् पचेयुः पचेतम् पचेत पचेव पचेम
पचे सम्प्रत्यात् यातां यास्यातां स्यात् याव याम
यास्यसोरियामिअसौ च स्याते यत्वे याशब्दस्य इत्वे
प्राप्तेइति किम् अयात् सम्प्रत्याः इति किम् चिकीर्षेत्
अलोपविधेर्बलवत्वाद् इत्वस्य च लोपकृते अकाराभा
वात्स्यादिति चेन्न स्वरादेशात्वादादेरित्वंस्यात् मे
वम् अनेनवर्णलोपप्रवादोस्यात् तस्मादिदम्पष्ठार्थं
सम्मोग्रहणं यास्यसोरियामिअसौ ११ अकारा
न्तयोः यासश्च सः इत्येतयोः यथासंख्येन इयम्
इयुः इत्येतावादेशौभवतः पचेयम् पचेयुः यजे
यम् यजेयुः आदेरिति किम् कुर्यात् कुर्युः सम्प्रत्याय
चेस्काकारलोपः शमादीनां दीर्घो यनि १२ शमप्र
यमे तमुकांक्षायाम् दमउ उपशमे तसि खेदे च
क्रमुपादविक्षेपे भ्रमुअनवस्थाने क्षमूसहने मदीह
र्षे एतेअष्टौशमादयः शमादीनामष्टानां दीर्घो भव
ति यनि परे अष्टानामेवदीर्घो विधानात् शमादीनां
कृत्स्नस्य इनिपरेदीर्घो भवति शाम्यति ताम्यति दा
म्यति श्राम्यति क्राम्यति भ्राम्यति क्षाम्यति माद्य

ति यनीति किम् शमिता ष्ठिवुक्लम्वाचमां सनि
ष्ठिवुनिरसने क्लमुग्लानौ चमुअदने आङ्पूर्वः प
श्चान्निपरेऽकृत्स्नस्य दीर्घो भवति ष्ठीवति क्लामति
आचामति क्रमेर्वा भ्राशभ्लाशभ्रमुक्रमुक्लमित्रसि
त्रुटिलषाइति अन इनीतिकिम् ष्ठेविता ग्रहणं
वा पिवादेर्वस्यात् आङ्पूर्वस्य चमेरुपादानादन्य
पूर्वस्य चमो दीर्घत्वं न भवति चमति प
रिचमति क्रमः परस्मै १३ परस्मैपदेपरे
क्रमः पाककृत्सुपरविषये अस्यानिपरेदीर्घो भव
ति क्रामति परस्मैइति किं क्रमते ष्ठिविसिवीनाय
नेषुक्रमइतिनेयोगवाचनात् आत्मनेपदम् गमिषद्यमां
छः १४ गमुस्तृगतौ इषुइच्छायाम् यमउपरमे एषा
मन्त्यस्य छत्वंभवति अनिपरे गच्छति इच्छति यच्छ
ति छस्यादिर्भावः पाघ्राध्मास्थाम्नादाणदृशिसृशदां पिवः पिव
वः १५ पापानेऽस्यान्तिनिपरेपिवादेशोभवति
पिवति लोपः पिवतेरितिलापकाद्गुणाभावः घ्रो
जिघ्रः १६ घ्राणगंधोपादानेऽस्यानिपरेजिघ्रादेशो
भवति जिघ्रति ध्मोधमः १७ ध्माशब्दाग्निसंयोग
योरस्यानिपरे धमादेशोभवति धमति स्था
स्तिष्ठः १८ ष्ठागतिनिवृत्तावस्यानिपरे तिष्ठादे
शोभवति तिष्ठति म्नोमनः १९ म्नाअभ्यासेऽस्य
स्यानिपरे मनादेशोभवति मनति दाणोयच्छः २०
दाणदानेऽस्यानिपरेयच्छादेशोभवति यच्छति
दृशेः पश्यः २१ दृशिप्रेक्षणेऽस्यानिपरेपश्या

देशो भवति पश्यति घ्रेर्जिघ्रः ८२ जिघ्रतिघ्राधा-
तयोरित्यस्यानिपरे जिघ्रादेशो भवति जिघ्रति भ
स्थानादिस्यस्यनग्रहणमनस्थानत्वस्यानोनुह्यो-
न्यादेशेतिलुग्विधानात् ध्मेर्धमः ८३ ध्मानादि
त्यस्यानिपरे धमादेशो भवति धमति वेधापवादो
ध्मेर्धमादेशोश्च्यन्ते धमश्च विधामनुभवति ध्मा
नानाविस्यस्यनग्रहणम धात्वदेशोनलुग्विधानात्
धातुपातिधाधोः जस्थानानाविस्थेनाभ्यां धावति
स्थानीतिप्रयोगाद्धयोसिद्धयोधापवादः पेश्याद्धः
पादेः पीबः ८४ पातेस्यपानानेरित्यस्यानिपरे पी
बधादेशो भवति पीबति पातेरीलनरस्यालुक्करणां
नस्यानमनेपदम सदेःसीदः ८५ सदेस्यविशरणे
रित्यस्यानिपरे सीदादेशो भवति सीदति सीदतेर्वि
करणे जनीप्रादुर्भावेरित्यस्यविकरणेपरे जादे
शो भवति जायते जनजननेरित्यस्यनग्रहणम् न
स्यादिकरणस्यधात्वदेशोनलुग्विधानात् जनीति
कतेश्यविकरणग्रहणमत्रनात्रयोम ज्ञश्च ८७ ज्ञा
नवबोधनेरित्यस्यविकरणेपरे जादेशो भवति जाना
ति प्वादीनांह्रस्वः ८८ पूञ्पवने लूञ्छेदने स्तृ
ञ्छादने कृञ्हिंसायाम् धूञ्कंपने शृहिंसायां
पृपालनपूरणयोः मृहिंसायाम वृञ्वरणे भृभ
र्जने दृविदारणे जृवयोहानौ नृनये गृगतौ
गृशब्दे ज्याजानौ ज्रीवरणे रीगति रेषणयोः
लीश्लेषणे व्लीगतौ प्लुगतावित्यादयः प्वा

प्वादीनां विकरणे ह्रस्वो भवति पुनाति लुनाति स्तृ
णाति कृणाति धुनाति शृणाति पृणाति मृ
णाति वृणाति भृणाति दृणाति जृणाति नृ
णाति गृणाति ज्रिणाति रिणाति लिनाति
लिनाति व्लिनाति विकरण इति किम् पूयते स्तू
यते उकारस्य वृद्धिर्व्यंजनादौ गुणिनि सार्वधातुके
उकारस्य वृद्धिर्भवति गुणिनि सगुणे सार्वधात
के व्यंजनादौ परे स्तौति यौति स्तौतु यौतु प्रो
तु क्ष्णु स्नु नुमि क्ष्णाद्वेति नौति यौति प्रवादेले
क एवेनवृद्धिः व्यंजनादाविति किम् स्तवानि
गुणस्तवम् पंचधाति स्तवनम् गुणिनीति किं
स्तुतः स्तुताम स्तुतम पंचताम सार्वधातुकेइ
ति किम् स्तोता ऊर्णोतिकर्त्तृवृद्धि ग्रहणं स्मेत
पूर्वकाले विपिवतिव्यंजनादौ इतिप्रत्ययाश्चम ते
नाम्यन्तविकरणयोनेभवति नुतेति यौतीति
प्रत्ययेयोतिप्रथाह्नः नस्यलक प्रभ्यासादि विक
रणस्य सुनोति चिनोति कृणोति ऊर्णोतेर्वा ८९ ऊर्णो
तेरुकारस्य वृद्धिर्वा भवति व्यंजनादौ गुणि
नि प्रत्यये ऊर्णौति ऊर्णोति व्यंजनादाविति
किं ऊर्णवानि गुणिनीति किं ऊर्णुतः सार्व
धातुके इत्यनुवर्त्तते प्रोर्णुनाव इति ऊर्णवम
णम सार्वधातुक मूलेनः पंचवंनेनावितिसे
द्वाविति सार्वधातुके एव विकरणो भवतीति ग्र

वी
९६

97

गोलस्तन्योव ॥ ९ ॥ कृणोतेसंस्तन्योगुणिनोन्यांगु
णोभवति पालिकान्हिदिवोपः शोणोति शोणोः
रिति स्वरादेर्नान्हिदादेः नस्तेदिक्रुकणात ॥
यङन्तादेर्गुणिनोनितिवर्तते नरिदिस्मिहिंसाया
मिनस्य विकरणान्यवरुरणामो भवति यङन्तादे
गुणिनोनि भ्रस्य पवेतणोद्धि नणोतिनणोक्ति नणो
द्व घन्नोरतिसिमिनरि स्वरादुपादेः परोनघाहः
तस्माम्मदूरदहोद्धः वद्धपमेम्पइतितस्य पःनव
गस्यदरोतिपस्यद्धः द्वद्धलोपः शयमाविपेव
लवन्नादिरिहितेपश्चालोपः श्रमधायङनारेः
परस्य भावादिरनस्यानप्रमयलसणोवेदवणो
घ्यपन्नात्रास्ते द्वितीयनकारस्यनशश्चावे
करणादिरिति लोपः यङनादाविविकिमतणो
हाति गुणिनोनिविकिंतणदः अस्तनवाहुःकृपारे
विकरणोननोपः होद्धः पतद्धनलोपः पाव
तनादिरितिकतेस्य विकरणाग्रहणां स्वरयांयेन
हिरितिरकारान्नवपस्याविवतिनन्वात तहत
न्नु हिंसायामिनस्यनोदादिरकस्यनभवति ॥ गु
वेरेदुवद्भनादि ॥ ९ ॥ भ्रुजक्षकायांवायांतस्माने
परस्यैयङनादेर्गुणिनः सार्वधातुकस्यापदव
तेनस्यादिरिदरागमोभवति ब्रवीति ब्रवीतु ब्रवी
वीत ति नरि ध्वनिप्रत्ययादेल्लोकध्वनेनवेदस्य
वारेत्वाज्ञाम्यतयोरितिउकारस्य गुणः परि
प्रशोभ्यस्यादौ दागुणोनस्यानपकाराग्रम्सा

कारणान ऋकारस्यापिनस्यान अनेस्यत्वान यङ
नादाविति किम् ब्रवाणि गुणिनोति किमुन्नुतः
सार्वधातुकेइति किम् बब्रूवान् स्यात् निवश्वाबाभवे
न ब्रुवः पंचानामितिसेः ध्वलिब्रुवश्चादावकृतो
नास्ति धातुपंचपञ्चेतिलोपकानपरेरहस्याति
वन्नादरवेरहस्यानदाहरेः प्रसयादिनादाहुः परस्य
कारेनस्यानवेक्षोपितन्वगोनाहाभवतिपदेवे
तिवंगोनतान्ताभवीति बोभोति वकेरीति व
केतिं चक्रिवित्रिसामिष्पने वावदीति लालपीति
तावदीति वम्भ्रमीति दन्दुनोति चक्रिविन्रेवदपने
घदादेवोवदीवाहि सदीसलिंवमाकतः वातकय
नदीनतिमदीमाम्निमदारिधे कृपम्प्रपेभृजः चक्रेय
नेपरस्मैपदमितिवृचनान् ध्वलेरिस्या ॥ ९ ॥ ध्वस
भुवोतस्माम्मयोरिस्यादीडागमोभवति श्वासी
तश्वासीः ध्वनिप्रत्ययादेर्लोकध्वलोरिस्याकारःरिस
स्वतितस्यसेगुणादिरवभवति ध्वसि ध्वस्ते
स्मावितिसलोपः रवेपाती देशाद्धादेशोनास्ति
स्यानिवङ्गावाम्मामः ध्वभूनध्वभूः ध्वपदेसि ध्वस्ते
भूरितितवारेशाः इगास्यादापिवनीतिसिवोलक
सिवः ॥ ९४ ॥ सिवः परयोरिस्याः ईडागमोभवति
ध्वकाषीत ध्वकाषीः ध्वलावीत ध्वलावीः रुदा
दिम्यश्च रुदिरश्रुअकविमोचने निश्चपपापने
ध्वनस्वसप्राणाने जक्षभक्षहसनयोः इतिरुदा
दयः पंचेभ्यःसमे रुसश्चपवम्पइतितेभानदे

वानामेव स्मरणान्नयभ्यः परयोरिस्योरीडागमो
भवति अरोदीत् अरोदीः अस्वपीत् अस्वपीः प्रा
णीत् प्राणीः अनीनेदिति नेर्गनदादिश्वपदे पि
णत्वम् अघसीत् अघसीः अजक्षीत् अजक्षीः
पंचानां ग्रहणादिह न भवति अजागाः गुणाः स्वं
जन्यादिस्योर्लोपः वणाङ्गाउकारस्यारोपि
हावलोकितेनानुक्रमपक्षेः अरोदत् अरोदः अ
स्वपत् अस्वपः प्राणत् प्राणः अघसत् अघसः
अजक्षत् अजक्षः अदोऽट् ५९ अदभक्षणोऽस्मा
त्स्यादयोरिस्योरडागमो भवति आदत् आदः
अवर्णस्याकारः सस्य से सार्वधातुके तः ६०
सकारस्य तत्वं भवति सकारादौ सार्वधातु
के परे वत्स्यति निवत्स्यति वसति अरेत्वेसज्ञ
सनसस्येति किम् वसति सेइति किम् वस्ता
असार्वधातुके इति किम् आस्ते शासिवसि
दुपधायाः ६१ वचभाषणोऽस्यस्य चत्तुज्ञाटे
शास्त्रवावचेः शासिपरे उपधाया ओत्वं भवति
अवोचत् अवादि शासवचोऽस्यगाश्वेनेउपधा
या ओत्वम् अस्यतेस्थोनः ६२ अस्तेरुपणोऽस्य
स्यातिपरे थकारागमो भवति आस्थत् आ
स्थताम् अस्थन् आस्वरणा अवर्णस्याकारः स्व
पतेः ६० स्वपतेरस्यातिपरे अकारादे
शो भवति अस्वत् पतेःपप्तिः ६१ पतेरस्यावामा
विस्यातिपरे पप्ति आदेशो भवति अकारस्या

रामर्थः

अपप्तत् अपप्तारिसूत्रेणाग् कृपेरोलः ६२ कृप
सामर्थ्ये इत्यस्य धातोरेफस्य लकारागमो भव
ति कल्पते कल्प्स्यति कल्पति कल्पते कल्पिष्यति कल्पस्य
धारिलोवेतिनेमानवासात्तिकरुशभावः मृडु
धाक्षाक्षपिपत्नेरिति लाघवकाउकारे याक्र
तिस्वस्यालक्षणस्य कारादेशोपि भवति वि
क्लृप्सति कल्पितमिद्धातिसन् अकारस्य आ
कारः द्विवे अकारस्य वर्णस्येति वर्णग्रहणान
न्तरः सवर्णस्य ग्राहकत्वं इति अकारत्कारयोः
सावर्ण्येन अकारस्य अकारः लादिवक्तृपश्चति
स्यमनोः स्वस्त्यापरस्यापरम् अपवादापिस्यल
नमिष्यते रुदुः लदुः श्रमश्चन्मृणामवाक्ः स्व
गुदिः संगुलिः परिवः पलिवः पर्यंकः पल्यंकः
उपसर्गस्यायतौ ६२ उपसर्गस्य योरेफस्तस्य
अययतिनाविभाक्तिस्य लत्वं भवति पलायते प
लायते पल्ययते पल्ययनम् अस्योपसर्गोपूर्वं
स्यायतेः प्रयोगो नास्ति कथं परायणम् परेर्वेन
इयतेरिति निपरणाल्वेनसमासः अयनादिति किम
परायते पर्यायत्व वनं परयाति असंयुतत्वयोगि
तिश्वनः पत्वम् पश्चस्य पकारस्य च लोपः कीरतेक्षा
क्लोपिते ६५ गृतिगरणोऽस्य योरेफस्तस्या वे
क्लोपिने परे लत्वं भवति निजेगिल्यते गादित्वेति
गलति लुपसदचरजपजभदहदशाग्रभ्यो भाव
गर्हायाम् इति यङः दादंदस्य ञ्शानितन्कारे रेफस्य

ततेकृते नामिनो वौ इति दीर्घाभावः चेक्रीयि
तेइति किम् सयोयते शक्तिकुरणानि दैर्घ्यानुत्ता
तेनभवति नेयोयते श्रमयंश्रुणाति वालवे ४ ५
गिरतेवफस्यस्वरेपरेवालत्वंभवति गिरति गि
लति लियरतम् लियललनम् पूर्वविषयोवालः
कंदे स्ववस्थितविभाववाखरेइतिकिम् गीर्णः
निशेतिकः तस्युवर्णान्नामिनोऊभावः शरंत
स्येरतिशलोतइतिलस्यतः नामिनो वौ इति दी
र्घः ततोयादेवेऊठ्यभोतस्ययानोवादिवततये
त्वेस्तोः ७९ ततोयादेर्यानोवेऊठ्यभोतस्यादेः
वतर्थत्वंभवति ततोयस्यवतर्थोभवतीत्यर्थः
सकारधशाद्वेपरतः शस्वरतिदेयोधधमिस्या
दोधमाचस्यसमानस्यग्रहणात्थेः ऊयोत्स्यत ऊ
वोत्स्यत श्रभोत्स्यत पिपाति ऊदश ग्रहसे ऊपश
दस्युर कियातिपत्तिस्यत ग्रहात्वादि ऊदेरोरेवे
इतिरस्यचः गुरुदोढः दूर्भेः दर्भितनामिकालिसत
द्विवे दर्भेतिशिइतिप्रकारस्यरत्वम् प्रभ्यासलोप
श्च शतेनादिवतर्थत्वम् धधात्हे पूर्वपूर्वधम व
तेधे यवधम बलि ऊरादेलेक दादेचः घनेतदस्य
पः ऊपूर्वधम ऊर्तूढ्म ऊघधम सयातिरइतिम
ततस्यत्लयवाऊदादेद्दतिहग्रहास्यातनेपरेदंत्यइ
तिलक ऊदेस्यायवत गुरुदोढः ततघोस्यध
देतिपस्यढः ढेढलोपः दोवेभ्योपधायाः अ
भुहम मिवोपकारेलोपः ततोयादेरितिकिम

क्रोत्स्यति कुपकोपे ऊढ्यभोतस्येतिकिम् दा
स्यति यानादितिकिम् सोपसर्गस्यततोयादेर्मा
भूत ऊसेत्स्यते ततपूर्वेधातस्यापनेनशस्यते प
स्वाऊपसर्गाणांतिकृतेकर्मादिस्योपनामेयाधि
तायस्यपेनादेयानायोगेसतिसिद्धस्यपदस्यप
स्यात्स्यकपदेनोपसर्गाणांसंवेधात्सोपसर्गस्य
धामिवेवनास्तोस्यपापकेधातग्रहणम् तथाहि
वेरइघकारत्वास्वेवादितास्योपसर्गाद्यंपते
यातिनिद्दास्तितादिइतितिसुविनासोमभिरिति यत
पवघ्यालां यदियास्यतोस्यादावेकस्वरत्वाविद्या
तारतिऊकस्वरादितिरुऊभावः यवेतादि यातप
देसावस्यायोततोयादेरादिवततघोयघास्यादिति
धातग्रहणम् तेनायमाविपेवेलवत्वारादावद्वाना
दितिसकारागामकृते तस्याकामास्ततग्रहणोतग्र
हिवदति धातग्रहणादस्यापितलोयादिरत्वंभवते
वादिवतर्थत्वम् ऊपदेशाकालेततोयादित्वात्त्वा
दितिकिमदोग्धा लोपवदिस्योः ७० ऊढ्यभोता
स्यपालास्ततोयादेर्परयादिस्योः लोपकृतेसत्यादि
वतर्थत्वंभवति अपोक श्नोऽहूऽ ऊदश ग्रहसे श
स्यर्थेग्रहते यशाहः सस्यत्वक दिवचनादि सस्वादि
सि ऊरादेलेक ऊपागृतः धेनत्वादिस्या लोपः
दारेचः होढः श्नेतादिवतर्थत्वम् ततोयादेरिति
किमधलेट स्यातसावर्णात्तस्यपः स्यात ऊढ्य
भोतस्येतिकिम् यहदरिस्योपेतिकिम् ऊपस्य ऊ

वा
वो
१००

गृह्ण श्यत सत्यात समवस्वाद्दृहरिद्दीति लुक नन्व
लुकन लोपः इदं नहि प्रमदाह्वनाम् पत्त्रु पत्त्रदा
प्रदश्च प्रदेति सिन्लोपः ननु प्रमय सुतरां नावस
कारेति इति प्रवेशाकस्मात्र भवस्यादिवत्तपर्येवं
नभविष्यति वर्णाग्रहणेनाप्तिप्रसयत्तत्वादिति
निषेधात् तथा चरपातेः १८ इदाञ्जरानपावरता
याविमस्यादिवत्तपर्यन्नभवति स्वः परयोस्तकार
यकारयोश्च पतस पतह पतः पस्यः शक्ति जुहोस्या
दस्पेति लुक जुहोस्यादीनां द्विवं अभ्यासकार्येम् पु
भूस्तानामाकारस्यैस्यालोपः पूर्वेनादिवत्तपर्येन
पानस्यैव इयोति नन्वालोपस्य पूर्वविधौ स्था
निवत्त्वात् कथमत्र पानत्वम् उच्यते स्वकार्ये पापी
भाषायां पत्वमवश्य पूर्वविधावित्तिवचनादत्तेस्य
तेस्यापि नम पत्वस्यातिवज्ञावाभावाद्दानत्वमेव
इति पण्डितभट्टश्रीजगद्दरविरचितायां बालबोधि
न्यां व्याख्याने प्रकरणोनुत्तगपादः समाप्तः १
इड्णेमासांवेपात्तकस्यादिव्यंजनादेरयकारादेः
पातोः परस्य व्यंजनादेरसार्वधातुकस्यादेः इडा
गमो भवति परावयवत्तोभवतिगस्यपः अयकारादेः
यकारादयसार्वधातुकेवजेतिस्मापनावयवत्वात्से
दिशत्वय पातोरनेकप्यायावापहितेनेत्रोविरस्यते
भविता भवितम भवितव्यम् वेदिता वेदितुम वेदितव्य
वं पसार्वधातुकस्येति किम् पत्तेवत्ते व्यंजनादेरिति
किं बभूव अयकारादेरिति किम् भूयते भूयासः

भूयते भूयासः ग्रहणोनेयकारादेरितिलोपकारा
दिकरणेन भवति स्नुक्रमिभ्यांच परस्मै १ स्नु
क्रमस्त्वयो क्रमपरविलेप पाभ्यां परस्मैपदेति
मित्ताभ्यां परस्यासार्वधातुकस्य व्यंजनादेरिडा
गमो भवति प्रस्नविता प्रस्नविष्यति क्रमिता
क्रमिष्यति प्रवेशामिदं नियमार्थमिदम् तेन
यदाङ्गात्मनेपदनिमित्ते स्नुक्रमोर्न तदा न भवति
प्रस्नोष्यते प्राक्रंस्यते प्राक्रंस्त पात्मनेपदनि
मित्ताभावे प्रसस्नापि परस्मैपदे भवति स्नुक्रमो
रात्मनेपदनिमित्ते इतिनेयोत्तरे प्रात्मनेपदनि
मित्ते पात्तु क्रमितमक्रमितव्यम् पवं स्नविक्रमस
याक्रंसि मपरोक्षे पकेस्मापूर्वेव पतनपत्तत्त्व
क्रान्तान्तुवेपस्यापिस्नोतेः परस्मैपदसिमित्त
त्वेकेविकृत्वयोत्तु प्रवेशास मयात्मनेपदेलोप
रस्मैपदस्यानादरचहे तत्पापापरस्मैपदमिष्य
वत्तते यराकः परस्मैपदगमेश्चेत्रात्मनेपदे
नामपिवर्त्तरप्राप्नोतीति तोपि इहानिरपाने
यः पवेनात्मकृ विनानरमानात वर्थेतव्ये प्रश
परिस्वघः पवं माः पषः प्रस्तुते लोपस्वा
प्रयुक्ते प्राप्नोति गोः वयोः इत्येतानीप्रेको
होपि हंहत्वसाक्षादिस्यादोरादेः स्वपदी नस्य
फवमसिरश्चेपरस्मैपदमहेहृपेमार्गः सार्व
पातकेवक्रादेः २ व्यंजनादेरयकारादेरेति
वत्तमानमर्थेवपात्त्समस्यन्नेविलायने स्तार

वा
वो ८१

यः पंचप्रागुक्ताः तेभ्यः परस्मिन्भावेधातोर्वा
त्तनादेरुपकारादेर्वा रिरिङागमो भवति यथा
ह्लापयां प्रामं चक्रोरिति स्वापिति प्राणिति श्वसि
ति जक्षिति पंचानां रुद्रादीनां इट् भवति जाग
र्ति इ शास्ति ५ सार्वधातुके रुत्थैव इ शापेश्वरे श
स्मात्परस्मिन्नकारादौ सार्वधातुके इडागमो भ
वति इरोदिषि इरोदिथ स इति किम् रुद्ध शक्ति
कश्चाशान्तिषः नवागस्य एषदेतिनस्यटः इड
न्तादेव ५ इडस्ततो जनजनत्वेश्रन्यथोः क्षया
द्देवशास्त्रान्नकारादौ सार्वधातुके च परे इडागमो
भवति ईडिषे ईडिध्वम् ईशिषे ईशिध्वे जनिषेद्वा
दक्षकारात्मनेपदम् हिवेद्यलोपधात्वलोपाभा
वश्च व्यतिजनिषे व्यतिजनिध्वम् व्यतिजनिषे
व्यतिजनिध्वे व्यतिखवी कर्तृकर्मव्यतिहारे
ह्यात्मनेपदम् शान्ते नहोसादेश्च लुक् हिवे स
नेन इट् वामहलनेस्मयपाक्षोपः नवगोश्मदेतेना
भ्यजः जनशोर्भावस्यस्य न भवति यत्नात्पत्वप
नानेशीरपोष्यते इशिषे ईशिषम सेधामः पर
स्मै गमस्मग्नानाविमस्मापरस्मैपरद्विषपे सका
रादौ प्रत्यये परे इडागमो भवति निवासिष्यति या
सिष्यति सइतिकिं वीनापरस्मै इतिकिम् संवि
सते वत्सा मा यास दस्मा यामच्छ्रो मात्मनेपदेनास्य
ते भावकर्मणोरात्मनेपदं रद्धाप्यात्मनेपदं निमि
त्ताभावे परवपरस्मैपरशाद्धेनापलस्यते तेनासमपि

परस्मैपदंभवति

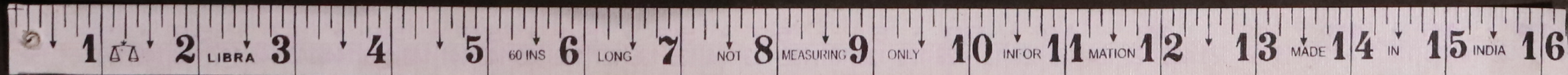
निवासिषा निवासिषः सनेमानस्यास्य प्रत्ययादर
निस्लियां भावे प्रथमस्य पः ह्लियामादाघृ श्रमस्य
नेनायां भिभिन्नासः इगादेशस्य गमेस्याणिव
ज्ञावात्यस्मैपदनिमित्ताभावाग्न भवति स
पिनिवासते श्रध्यत्वमिकति इटः सनीगादे
स्थितागमः हनिप्रामिरोदिन्यपधावादीर्थः हन्द
त्तात्स्य ० हन्तहिंसागत्योरिस्मात्स्यादेकाचोत्ताश्च
धातोस्यपान्नेपदे इडागमो भवति हनिष्यते
नेति सनोह्रस्वमित्यतिव्रतिषेपः श्रामः हनि
ष्यति हनिष्यते भावकर्मणोरात्मनेपदम् ह
निष्यत हनिष्यमाणाः करिष्यति करिष्यते क
रिष्यत करिष्यमाणाः हनदंनादिनिकिम् पर
ति स्पइतिकिम् हनोकृतो उपदेशे स्वरान्ता
ह्लग्रहष्टमामपि स्प्मोसिशाभावेश्चस्तोश्चादि
ते " भावकर्मणोः उपदेशधातुपादेयस्वरा
न्ताधातवस्तेषांभाव्याहनहिंसागत्योः ग्रहउपा
दाने हरीषिप्रदाभावकर्मविहितेस्पशेषे सि
विनादिश्चस्यामात्मनेपदेषु सोशादौ धा
शोरात्मनेपदे च परे वाइड् भवति सचइड्वत
इविपट्के नत्वसिन्भावतोस्पषेः दायिष्यते
दायिष्यताम् दायिना दायिषीष्ट इगवक्षावा
दापिरवोप्यापि एतेदास्यते प्रदिषाताम् दा
ता दासीष्ट सिवि स्याशेदिरुपचत्वापिनिरइन्नम
स्यादेश्चिनिणाभावः एवं चायिष्यते सवा

वी
बो
९२

102

पिषातामवापिता वापिषीष्ट इत्यत्र ङ्वावाङ्गदिः प
ते वेष्यते अवेषाताम् वेतावेषीष्ट भाविष्यते भा
वे अन्वभाविषातामसावेङः स्वरेणरमेन कर्मणि
दृश्यतास्मात्ताविदृष्याभाविताभतेः भाविषीष्ट पत्ते
पचापामरुद्वतमेव नस्यइत्यत्र ङ्वावानभवति न
स्मात्रियोवार्णिश्वाभावानइतिसम पर्ण्यात्सेटा
मित्यत्र ङ्वाविकल्पएवभवति अनएवनेयानदे
स्यासियमोपक्रमसेषभावकर्मणोरूपदेशेत्तान
ग्रहदृशांवाचिण्वदिट्चेति स्यसिज्ञासीषुचिण्व
द्वावएवाविकल्पेनोक्तः नत्मात्रियोगेनचपञ्चाप्रा
मत्वेशपामः भविष्यते अन्वभाविषातामभावि
ताभाविषीष्ट उपदेशइतिवचनात्कारिष्यते इम
शानुंतानाकुर्णोक्त्वेपिभवतिइत्तिगुणोक्तेनउप
पादीचेः अकारिषातामकारिता कारिषीष्ट प
ते कारिष्यते अकेनेनष्टइअक्रषातामकता कषीष्ट
सिजाशिषोः सर्तंतानेवातिगुणाभावः नन्वउप
देशाइत्तिवचनादिट्नप्राप्नोति प्राख्यायिष्यते
प्राख्यायिता प्राख्यायिषीष्ट चेतिटः ख्याजादे
शः पत्ते प्राख्यास्यते प्राख्याता प्राख्यासीष्ट
सिजस्यनास्ति प्रान्सववियाख्यातौ निश्रुणावा
यितत्वात्ततघा अवायिष्यते अवायिषाता अवा
यिता अवायिषीष्ट पत्ते अवेष्यते अवेषाताम्
अवेता अवेषीष्ट नेनोवातिदन्नोपात्वपादस्वरो
नोइत्यत्रप्राप्नोतिवस्यते वक्ता वक्षीष्ट सिजस्यप्रा

न्वरत्वात्वापिनत्वात्रास्ति अवोचवि: उच्यते सूत्र
पाटोपुपदेशएवेतिश्राक्शस्य योत्यते हन्यत्राः
ख्याजादृष्टउपदेशात्राभिधंत्ते अतएवसूत्रोपादिष्ट
कारितानाशेपि उपदेशास्वरोत्तापत्र शामिष्यते
शामिष्यते अशमिषाताम् अशमिषाताम् शामि
ता शामिता शामिषीष्ट शामिषीष्ट शाम्यन्तस्योट्य
ते शाम्यतेः शान्तातान्म शाम्यन् अयोक्ता शाम्य
न्यंत्तोष्ट इत्यत्र ङ्वावाटिविवेतिरूस्वः इत्यत्र ङ्वावा
देवदस्यापिकारितलोपः पत्ते शामयिष्यते अश
मयिषाताम् शामयिता शामयिषीष्ट हनग्रहदृशां
वेत्याप १ वानिष्यते अवानिषाताम् वानिता
वानिषीष्ट इत्यत्र ङ्वावाउपधादीर्घः हसंहते विरि
तिवोरितिचत्वमेव पत्ते हनिष्यते अवधिषातां
हूता वधिषीष्ट हते वधिःतामोषिश्चयत्रमापीचेति व
ध्यादेशः ग्राहिष्यते अग्राहिषाताम् ग्राहिता ग्रा
हिषीष्ट इत्यत्र ङ्वावादिरीदीर्घाभावः ग्रहीष्यते अ
ग्रहीषाताम् ग्रहीता ग्रहीषीष्ट दर्शिष्यते अदर्शि
षाताम् दर्शिता दर्शिषीष्ट द्रक्ष्यते अद्रक्षाताम् अघ
नस्यासीषोश्चेतिगुणाभावः अन्यत्रसूनिदृशोर
गमः इत्यकारागमः स्वरोत्तादिभ्यो न्यत्रनभवति
पक्ष्यते अपक्षाताम् पक्ता पक्षीष्ट स्यादिभ्योन्यत्र
नभवति (पक्ष्यते अपक्षाताम् पक्ता पक्षीष्ट) वेनवं
दानव्याम भावकर्मभ्यामन्यत्रनभवति दास्यते दा
नादासीष्ट हनिष्यति ग्रहीष्यति द्रक्ष्यति सनिदृशो

गागमोकारः इति निर्जादेशाश्च विदृष्टाग्रिपिशव
ह्रावात्र भवति इनाग्रयत्वाभावान्नेत्ययत्नस्याम
त्कोः नालिवेति वानिष्पन्ने वध्यादेशो न भवति प्रा
पिष्यते इणो गाम भवति अध्यापिष्यते विभाषाल
ट्लृङोरिति गाङादेशो न भवति यंतेः सिचि ॥ य
न्नेष्वकि सत्यणोनिति सिचस्सा ह्वान्तो सिचिपरेवृद्धि
भवति अदद्रुवं यन्त्वादिकल्पः यामः यो जीत स्यो
निषाम यांतिषः स्वरस्य स्यवणो स्याकारः सिचेति
किं यंकेः यंतिता स्वरतिसूतीति वा इट् स्तसभ्य
व्यः परस्मै ॥ न्यस्त अन्यश्च अपूर्वस्वैपयोति
निवा भ्रमक पथ्यः सिचिपरस्मैपदे परे वृद्धिर्भवति
स्तस्वोः नत्वो पूर्वीति निषेधः यामः भ्रम्ण्यस्ववति
सूतीति विकल्पः अस्तावीत अस्त्रावीत अपावीत
परस्मादिति किम् अस्तोष्ट अस्तोष्ट अपोष्ट अपविष्ट
यमिरमिनम्यादेतानां सिचं नम ॥ यमइ रमको
ताम् अक्नन्ते यथाम्याकारान्तानां च धातूनां सिचि
परस्मैपदे परे इड् भवति नत्स्माच्च वै सकारागम
श्च यमिरमिनमिगामेमारिति सलिड्कस्वरादि
ति च निषेधः यामः अयंसीत अयंसिष्टाम अयंसिषुः
व्यंसीत व्यंस्यष्टाम व्यंसिषुः व्यादृपरिभ्यो रमः
ति परस्मैपदम् अनंसीत अयासीत अयासीत न पार
ता ता पापाने इम्यस्मात्कारणात्यादेरिति लोपाविपेवल
वत्वात्सिचो लकले सिपेन अंत्यपक्षनम्मति अमय
त्तत्ताति निषेधादिट्सकारागमो न भवतः अपात

सिमृड्. अन्तु स्मृन कृष्टः अशब्दो मनि ॥ सिभिद्ड इड्द
सने षृङ्.प स्मयतिषा मसगत्वा विसिवा यं नुष्य
श्रुष्या कविते पे शति पृशालेशति वा इड् प्रादेशे
दृन अपृक्तौ यथा सति परे इड् भवति स्मयतेः इव
ताङ्ग्श्विरतेति निषेधः यामः सृटः उवणाद्यादिभ्यश्चे
ति कृष्टशणाम तोड्वृद्धिकरति अन्वः योः अदद्रुवं
यत्वादिकल्पः यामः कृगृहमेनयोश्च हादेनानादि
इटसनि वेति सनि इड् विकल्प उक्तः अबोः अबोद्धा
रितिनिषेधः यामः विसिसासिषते पिपतिषते अ
तितिषते यंतेनिषति युषिषिषति विकरिषति
निगरिषति रिरिषति दिधरिषते पिपृच्छिषति श
दिसूपिश्लो सनोति सम्भ्य स्तोलोनेनयावेवषणी
ति निषमात्स्मयतेच्छत्वाभावः सूटो गृद्धणाम्ब्योन
भवति नेसमोद्धणाइवशनीत्ति नः काशिकेण वल
जेश्रमूरुषत्वा नोदादिकस्य प्रहोगृह्णात् अन्वासाद्ववपो
न नेनमो वादिकस्य न भवति टिकञ्जयाः कृकन
तिबिनयेदिपोषोमसनीति किमस्मेता हादिवेता
वभ्रस्गोत्ताभ्यस्तरन्मत्तोश्रताया म इट्रह्मपति
दृविह्रांताम् सनिनम्योश्च वा सति हादेनानामिवेता
नानघाम्यपृच्छौ भृज्जभरते श्रिजसे भ्रज्जपार
न्सर कृतोनृत्ता श्रुमि नापिविवेनः हृदसभक्तो
सूत्र पत्माजना इतिहास बपादा नतुरिष पथास
निवादृद्भवति सनोवेतनव भस्व सद्गुष्मि स्वशुणे
भवेन पिमनितनिपतेदरिद्रातामिति तिनलीष

सा
बो
८५

तितनीषति दानदिदेविषति दिद्यूषति अनिट्पक्षे स
निवातिरीतिगुणाभावाच्छ्वोः शूठ्विधुदृवेन शुपि
दिषति ननु वरदाः इति रेफवर्जे द्वितीयस्यह्रिवे इत्यनि
वकव्यात्वकारस्याद्यूडभ्यासलोपश्च विभ्रविषति
बुभूषति श्रिस्वृयुऊर्णुभरज्ञप्सनां वा इति भ्रस्जधातो
र्विभर्जे विकल्पो न भवति बुभूषति शिश्रयिषति
शिश्रीषति विभ्रज्जिषति विभर्ज्जिषति विभ्रक्षति
विभर्क्षति सनणोश्रक्षेः भ्रस्जो रेफो वा सम्प्रसारणम
क्षम तेन विभक्ते तोन्यत्र नाम्युपधलघ्वत्तानिवात
दीतिगुणाभावः श्रामः नवांनवं भ्रस्जोरोपधयोरम
न्यतरस्यामिति भ्रस्जेः रेफसकारयोः स्थाने रवा
गमस्य रेफारागमस्याविधानान्नास्ति दिदरिद्रिषति
पिपासति पोपसति अनिट्पक्षे दरिद्रेरिद्रतित्वेन
भ्यासलोपाः श्रोणानविषति स्वरविधिः स्वरेइतिगु
णाद्धत्वेननवदरदाः इतिरेफवर्जे निमित्ताभावेनेमि
निकस्याप्यभावः इतिरेफनिमित्तेणत्वेनिषेधेनेदि
वं ननोगुणः वोर्णोतिलिपत्तेगुणाभावः ननुवस्व
रादाविवर्णोस्व पते श्रोणनूषति पिपविषति य
वित्तिमिच्चतिसनऋद्धयाम्बद्गुणान्धूवेद्धिवे अवृणोस्तु
नोतस्येतिरत्वम पते शुश्रूषति जिज्ञापयिषति ज्ञी
प्सति वक्तव्यादीनामभ्यासलोपो ज्ञप्तनज्ञस्त्वतिदेशा
दिद्धविकल्पोनास्ति जिज्ञापयिषति जुरत्वे वोरष
ने बुभूषते जुहूविवादिषति बुभूषति अनितिसिस्वोना
नोसनोतिरोधेः उरोद्धापपस्यसरूनामिनोवोदी

वेः पिपविषति पिलसति सनिमीमादेमालिरिच्छकार
स्यइस्यभ्यासलोपः स्कोसंयोगाद्योतितिसलोपः रि
ड्रिद्विषति रिरटिषाऽसति उरिद्धानेरसार्वधातुके घ्रा
लोपः अनिटिसनिनात्तोनुक्रम रिरटिषासतोग्के
रिटतिटिषतोतिवेति सिसनिषति सिषासति स्नाने
नैतयोरेवषणोतिकृतषत्वे सनितियमात्सेटिघातन्स
कारस्यषत्वंनास्ति अनिटिदन्तकृतषत्वस्यसनोभावा
उवस्यैव नचैवं प्रडि तनिसनितनामिति न स्यात् श
नपवतापकाम्रस्यनः तितनिषति तितंसति तितां
सति अनिटि नतोतेविभाषेतिवादीर्घः नतोति सद
वरितस्मसनेग्रहृणाद्धनूषणामनक्तो विसम्सनभवति
विकल्पः सिसनिषति किंच रधादीनामिडभावोसः
तिसूपति तिक्षुधाम स्वूपत्तथदन्तवंधान्तो विभाषा
सार्वधातुके रधादिभ्यासनशोध्योः रागाश्रदशोनेनृप
शीतो इपदषर्मोहनयोः उटनिवासायाम शुरवे
विधे स्मृदूउत्तुवाणो स्निहधीतो एषांरधादीनामनि
नो नथाहूत्भाणोराभिर्दिमोवनेरस्यसधादीदिक
समृतेः ऋदृशाधातोसवेरस्यसचेवादिकस्यसप
ते तिपृंवेस्यऋषतिच्छेष्ट्स्यचतथास्वशाहेधूज
क अनयोः ऋकारान्तवंधाना चधातूनामसार्वधा
तुके व्यंजनादावपकारादौ विभाषाईटभवति यथा
दीनाशोयिता रद्धा नाशिता नंष्टा मार्जिताभोवेदीनिता
गमः तस्यमनोनुस्वारः नपिता नम्र रमा अनिटि
श्रनुदातेमस्यवस्तेपपरस्यामनरस्यामितिवाघकारस्य

कस्वराद्धातोः परस्यसत्यपस्यानिड्भवति इश्यगामोसा
र्वधातकस्येति प्रामः इश्यगामोनभवतीत्यर्थः याता
यास्यति एकस्वरादिति किम् दरिद्रिता दरिद्रितिर
तिशानेवसार्वधातकेरस्यालोपः श्वत इति किम्लावि
तालविष्यति श्वरविद्वाश्रति कर्तव्ये एकस्वरादिस्वृवा
थेम स्ववृणोरसिश्रोतोश्रोरः एकस्वरादिति वर्तते
वकेभ्वादिस्यतः यकरवर्णान्तादेकस्वराद्धातोः
परस्यासार्वधातकस्येड्नभवति इओस्विवास्तिहृयोः
श्रिस शीङ्विद्रापसेयतोपौर्स्वभेयताल्वनेपि
ता वेतानेता एकस्वरादिति किम् दीपिता देधीवेधी
तवरणयकारयोरिति ईकारलोपः विरपिताविर्द्
मार्थः श्रुश्रिश्रीडीयीदरति किम् श्रियता श्रिपिता
ड्रपिता यपिता उवोपकन्तश्वरवनावः उकारान्ता
देकस्वराद्धातोः परस्यासार्वधातकस्येड्भवति श्व
मिश्र्णोरूपाडेण्गास्लवेड्तारशरहेस्तन्त्रसवणोतम
तेनतेपतास्वनेपिता स्तोता एकस्वरादिति किम्
श्रोणविताश्वप्रकन्तृतास्तुतावररति किम् यविता
शविताजविता त्वविता स्नविता त्तविता नपरका
रान्तरकारान्तस्वरान्तमः तास्तिलविता मतोरडू
ऋजः सकारान्ताद्धातोरेकस्वरात्परस्यसार्वधात
कस्येड्नभवति ऋज संविभक्तोवृज्ञवर्णोपतोवज्ञ
पिताकेतो एकस्वरादिति किम् जागरिता शद्वह्रञ्ज
नरति किम् वरिष्यते वारिषते वरिष्यति वरीष्यति शा
केकोन् शाकविभाषतोमषेतोशाकस्यशाकाविनिस्पा

त्परस्यासार्वधातकस्येड्नभवति कारिस्यारिपदानां
श्रयोजनेवा शाकिनेस्यादावेकौपितस्वतांताभ्याभूरि
तिशक्रतिशद्धणोश्रड्ल्वणांतस्यापिशद्धणामितिवचना
त्यामः वेक्रोपितलकः स्यानिवज्ञावाद्दिपरस्यसार्व
धातकेनभवतीतिपयेकस्वरादितिवर्तते नर्हिका
रिस्यारिपदानांश्रयोजनेविंस्यमहाविमस्यनेकारिस्य
वतारिस्यश्रयोजनमवर्णादेशक्रतेस्यानिवज्ञा
वारिश्रणामोमाभूत्श्रवयोतश्रवयिष्ठयाक्का यवि
विसिविरिविविविश्रवेभ्यान् उपर्व वरभाषणात्र
वोवृविरितिवा विचत्तरणोरिविरविरोचनेविवि
श्रमुवृश्रमोचनेपभ्यः परस्यासार्वधातकस्येड्नभ
वति पकवकासकोवेकावेकामोक्का शवेद्धोनश
ढेतोपसायामित्यस्मात्परस्यासार्वधातकस्येड्नभव
ति शक्ता श्रतिकतिरेतिभतिभतिश्रस्तिभृतियति
स्वतिमस्तियतिसतिनितिविनिसेजेतान् श्रतेर
यो श्रजसमापावितिवाकजेभयोरजगणोभजसेवा
याम् भजेश्राभ्रसजपाकेभ्रजपा भ्रजकौटिल्ये इ
तिवापजदेवता धंजपरिष्वंगेद्रमसजेश्रद्धोमनहा
नैसजविरगानिरपोविनिर श्रथंजसेगेप
भ्यः परस्यासार्वधातकस्येड्नभवति योक्तावोक्ते
रक्ताभक्ताश्रष्टा भ्रष्टः सशीतोभज्ञादेयोवाकः
भोक्तायष्टायविष्ठवामकृत्यकाश्रष्टासजिरयोरा
गामोकारः नेक्तावेक्तामक्ता नरितृदिवृरिसिय
तिविधतिविदतिविनतिछिदिभिदिशादिसदिपरि

106 107

स्कंरेदिरस्प्यर्दिविरेदोत तरख्यथनेगरदेवगोत्वरिदसं
प्रेवगोस्विदाबातवशमवगोविरसलायामविरुम्पलाभे
मुवारेवागमानकारः विरविचारगोस्ववादुपादेः प
रानपाह्नः छिरिरहुयोकरागोभिदिरविदारगोपादुम्प
पालनेपादम्पविपारगोपरतालोस्कंरिदपाघगोहर
प्रतीघालम्बगोप्रदभतगोविरदेम्भिविरयोरिभाषेश्ति
वापभ्यः परस्यासावधानकेस्पटनभवतिलोलालो
मालोलास्वलावेलावेत्स्यतिक्षेलाभेलामलासलापमा
स्कंलाहेलाग्रमालेलावेलिलालायः सेरवोरेता प
पिकापिकृपिलपिवुपिपापिमिपलिवुपिवुपिमापे
योत रापवापसंमिहोकपिरपावगो कृपको त
पवुभृतावंपवंथनेपापपावेपिप्रसंवाद्दोवुपश्च
रामनेपुपसंप्रहारव्यपलारनेसापिकक्कः पभ्यः प
स्यासावधानकस्पटनभवतिराहावोहाकोहातोहा
वहाशाहासेशवोहायाहाव्यशसाहासिप्यतीति
पलातिरिंपातघिप्रगलाविमस्पसपतेतिपयोला
त्ति सोपला हतिमस्पतेनोत हलहिं॰ सनलानेश
भ्यांपरस्यासावपालकस्पटनभवतिहंतासंला स
स्पतिशहरागोल्मत स्ववचोपनेरस्पस्पसनुनेलोल्लिस
निला पापिनपितिपिस्वपिवपिशाकिकुपिकृपिलि
पिवुपिस्पपेः पात पापृख्यथा उपसंतापे तिसृगलो
तिपपपापनेरुस्वपवी॰ पापपाकोपोङ्कफसंववगो
तिपपे॰ तिपउप॰ त्वपृम्पक्के सपृम्पगालोपभ्यः पर
स्यासावधानकस्पटनभवति पामा तेमा॥

तमास्वमावमापामाफेमातेमालेमालोमासर्मो
पभिरभिलभिभ्योभात पभविपरीतमेघ्रनेरभ
पभलत्वभषृपा॰ पभ्यः परस्यासावधानकेस्पटन
भवतिपथ्याव्यालथ्यावद्धपभेभ्यःइतिवुपः पुरो
तलोपम्बतपे पभिरभिनभिगमेमात पमऊ॰ र
सक्कीगामप्रभृत्वनेगसम्पगतोपभ्यः परस्यासावधा
नकस्पटनभवति पंलारेलानेलायोला विघोकघि
कघिविघिलिघिरिघिटघिसृघिमृघिरस्मोषपा
त विषाकपाहिसायामकृपाप्राप्त्वानेरोरनेवविघाष
लिपाग्नवपवेरिपाग्नतिसनेनेटघिवृपेतगोस्पशा
सस्पर्शेमृपाग्रामघोनेरम्पारघानेपभ्यः परस्यासा
वधानकस्पटनभवति वोष्टवोष्टाकोष्टावेष्टाले
ष्टारेष्टाइष्टास्पष्टाग्नत्रुदालस्पचमृपपस्याम्पनवमि
तिवाग्नकारागमः स्पष्टोपवेशष्टासष्टोरष्टा तिवि
पुष्यातिक्रषिधिघिहिघिपिशिविघोधिस्पषितविघ
उषेप्यात तिघटोमोपृषप्॰ कृपावितलेने स्तिघ
पा॰ हिषप्॰ विस्पसंतृगोने विस्पव्यामोपाषपो॰
तपपी॰ पृघवेकम्पेपभ्यः परस्यासावधानकस्पट
नभवति तेष्टापोष्टाकोष्टाकष्टोपागवटकारागमा
विकल्पः शेष्टाहेष्टापेष्टावेष्टापोष्टापोष्टालोष्टादो
ष्टापृष्यतीतिपलातिरिं पाञोवारिकस्पपोपतः के
पारिकस्पपृष्टादेष्टानभवति पोषितापोघिषोघि
भ्यांग्मकारागवपाभ्यांसाहवपोहिस्पव्यामाविति
ग्मकारागवपस्पैवग्रहगगोतिपमपोगेरस्पस्पकैपा

रिकस्येड्भावो न भवति वेष्टिता वसतिवसेः स्मात्
वसतिवासे च सम्प्रसारणे षुरेः स्तारे घो वा श्रभ्यां प
रस्मात्सार्वधातुकेस्येड् न भवति वस्ता वस्तानि वस्त
मति अनेन सिद्ध लिसन्नुरे वे समस्य स्मसे सार्वधातु
केतः हिवे श्रुभ्याम कार्यमसम्यवर्णोस्य तानि वस
नीस्नातिरेशाः हसश्राकारदनेरस्य स्वरविकरणा
स्य न भवति वसिता वस्तम रदिरिदिहिं मिरिद्गरि
तिदिविदेहीन् दद्भ· रिद्व उद्ध· मिद्धसे रुद्धवी·
तिद्धशाखा· गाद्धवप· वद्धशा· पश्मः परस्मासार्वधा
तुकस्येड् न भवति रगधादोग्धा देग्धा दादेचेर तिह्मस
वः चढ्यभेभ्यस्तिनस्य पः प्रदांतनोपश्चातस्येसा
ढावोढावेढालेढा ह्वोढः षाश्वतस्य पः नस्वल्वर्ग
स्यषदेतिढः ढेढलोपः नश्चानहेर्थः षाश्वहलन्ता
नोयेवोदासहिवढ्ढोरोरवर्णोपस्यढलनरवर्णेढलोप
श्चान्वन् श्रह्गुहोस्सनि श्रद्रपा· गृहसवर्णो श्चन
योस्सनिपरेइड् न भवति निघृक्षति जुघुक्षति श्रदि
सापश्चामिति सम्यहोढः षढोःकः सनीति किम्
ग्रहीता गृहिता वोढ्ढ ऋद्धपया पाः उवर्णो ग्रुपादिभ्यश्च
उवर्णान्तेभ्यो धातुभ्यो ग्रुपादिभ्यः ग्रमिणाकेन सा
न्नपराशानपभ्यश्च सनि परेइड् न भवति उवर्णान्तेभ्य
स्तावत् रुरूषति लुलूषति चुच्यूषति सस्नूषति सो
ते रतालन्नेपरतिमितस्यसनोड्भावो विशतिषेधेन
स्तुकमिभ्यां चेतोरोव काशः पस्तविष्यति सनोड्भा
वस्यावकाशः रुरूषति इडोभयं प्राप्नोति परस्नूषा।

ति अनेन सनीड्भावो भवति विप्रतिषेधेन वस्ता
षति स्वर्णनानां सनीति दीर्घः श्रयेषामुकारान्तानां
मनोप्रकृतत्वस्तूलाग्वः इनोड्भावपदः सिद्धापद
बुभूषति जुनूषति नास्य तानाम निरा मिति गुणाभा
वः ग्रपादिभ्यः जुगुप्सते तितिक्षते चिकित्सति मी
मांसति दीदांसति शीशांसति ध्रुवः सिनलक्षि भूस
नायामिस्य स्मिन लाकि सति परस्मा सार्वधातुक
स्येड्न भवति श्रभूतरणास्यादेति सिचो लक् सिज्
लकौ ति किम यस्य भविष्यकर्ते किमेव्याति हारेश्रा
त्मने परम् क्रम भज्व स्तुडुस्तक्रव पवपरोक्तायाम्
उक्रमके· सृगतौ भज्रया· भृञ्भरणेवाह्व रतिह्व
ट्स्रोष्ट्रसत्त· उरा· स्तुरा· घ्रराः पषामेव परोक्ता
यां परस्यामिड्न भवति श्रन्येषामतिदासापि भवत्ये
व वक्रवचक्रुषमसवसमभवभ्रवव भ्रम वहेषव
वृध्रेवद्भवव वहमवमद्भवतस्रम उदुव उदुम सस्क
व सस्कवेसस्कम पाप्रव पाप्रम लिपमश्तिकिं
पविव पविम श्रमेकवचन नमध्ये श्समेता भ्यास्।
लोपनन्तुमिहस्मारं भोतिसमार्थः स्यादितिकिम
वकारादौ नश्चते क्रादीनामेव परोक्तायामिति नि
यमोपयास्यात् क्रादीनां परोक्तायामेवेति माभूदि
मेवकारकारणमनाति दिशमिति ववना हृजस्य
तिनभवति ववरिधं हरेस्यन्तर श्चपते यवाने ड्भावः
नेम्पोति षोति नमाविवर्थः श्रुलपकारान्त मकारा
नाद्धानोः पानिद्धन भवति सर्वेषा नियमेन श्राः

जह्यस्य स्थानसजरव स्तृद्ग्यः अनेकावग्रहणात्स
वर्णग्रहणेनाग्नि वकारेयजनादिषु पकसवादि
ष्वेवजनादिषु स्वरानानांस्तनिर्देशात् उपदेशात्व
नोयत्निषुसन्मोनित्यमतिदेशानिर्देवे जन्तदानवे
सर्वानानोपान्तनास्मृपदेशोपात्नपादेष्वकारवतात्व
ष्वस्तन्मानित्यमनिदेशनयासनिर्देशोक्षयानिपदे
ह उभावोवाभवतियथायथापिषु विचेषुविचापि
षतिनेयतिनपिषु उपदेशात्वतोषाशाकृषोकिषु
पपक्यपविषुयालिवसेदोसभ्यासलोपोषस्तस्मा
नित्यमनिदेशामितिकिम उयविषसस्वषयन्तका
नारित्यनुत्नित्यमिद्भावः षानेनिषधेजन्तयन्तस्व
तृतिसलोनिषस्तन्मामेनवेदः यथामनपवषस्त
न्मोनित्यानिद्भवत्नान्तरेतिसतोत्पनेनापिपलि
विकल्पोनभवति तेनपथामामाविनादभावोश्रजे
द्विवे घस्यादेः सर्वेवदोवेः नस्माद्रागामः उपदेशोद
तिकिम चकषिषु कृषवि शृणोकृतेश्रयमकाद
वान् ननुपदेशोश्रत्वतोदतिकिम विभेदोषु सनि
ट्याः स्वल्पापिसनवसमानिषरदद्ददेशोषपृदि
स्तुनिदेशागामासोकारः भूमादोनोषद्दतिनस्यषः
वोन्यमदानन्तयोज संवरोणासृगाति आपणायोः
समनालाबितवाश्रदभतनोपषायलोड भावोवा
नैवभवति एतपितानित्यमवेत्रवतीस्यषेः विचा
पियनत्ययतेः पदोस्तायामितिसंप्रत्ययागामाका
दोनास्ति पदोस्तायामभ्यासस्यानभ्यासस्यसम्भ

ष्वादिष्यः स्वरविधिः स्वरेद्रस्यादौ द्विवेश्रकारस्यवर्ण
स्यश्रस्यादेः सर्वेचेतिदीर्घः ततो गुणः ष्वादिष्यञ्च
मिथ्यवापदोस्तायामितिचसृज्य कृजोमटः विषो
षादिषु शकृतेनवापतेदतिपदोस्तानुवर्तनेनघ
लसटागमवदिनस्यकृजः पदोस्तायामिट्नभवति
कृसमृहृतितिनिषेषसिद्धेसमटः कृजरु विधानार्थं
वचनम संचस्कारेथ्य संचस्करिवास वस्करिम उ
मयस्त्रेकारस्यैवत्वस्मरणाद अभ्यासस्य वपानेपिका
रस्य वस्मरटवकृत्याद्गुणः असटदतिकिम चकथ
चकृव चकृम सट्संपर्युपेभ्यः करोतेर्भूषणेसमवा
येच संपरिउपपभ्यः परस्मिन्करोतौ सुडागमोभवति
भूषणेसमवायेवगम्यमाने भूषणमलंकारस्ताम
समवायः संघातः सकारः पूर्वावयवेसस्मिवत्र सवर्णं
षः तेनपरवैवातेः स्वकारस्यैवस्मनेनककारान्नुवो
विदितस्तस्यैवद्वाविभवति संचस्करोति परिष्करोति
उपस्करोतेशतिपत्नमावानेप दम संस्करोत संच
स्कारमत्तसंस्कृतेनस्यागामासत्तदद्दोनशसन्तेद
तिकृदुदर्शनेनशदृणान्तस्य हितस्याद्दोन्यादिभिर्विष
नीतिसमरपवचाद्विवेचनमितिकिम कारस्यैवत्वा
स्मरणात्वसनि पूर्वेपान्तस्याथनेनसुन्पतेपश्यदुप
सर्वेतोतिमिहृस्पर स्यसमापिभियोयादकावा
गमाभ्यासस्यवपानेपिषयास्यादिविकारस्यैवतस्म
रणात्संपर्युपेभ्य इतिकिं पलंकरोतिभूषणेसमवा
येइतिकिं सट्कृतिः परिकमेउपकारः इतिष्वीपं

रितमदृनगादृवविरविनायांवालवोपिम्यांइउभाम
यादःसममः पदांतेप्रदोषप्रथमः पदंनेवर्तमाना
नोप्रदोषप्रथमोभवतिपवनप्रभूतम्यमाइं सजेगे
गोऽज्ञते सजोमामिः भजारीनोपरितिजस्यघःसस्या
नेनसस्ट्रपाप्रवेन्याः इतिस्यानस्माचाणोन्यप्रमःस
नतूचवाविरामेरस्यनेनसिद्धत्वात्किंयोगारंभेणाउ
भ्यनेविरामोदृष्टयाभवतिप्रत्ययलोपोवापरवर्णा
भावोवानवप्रत्ययलोपप्रतेप्रपवतप्रभूरित्यत्रनप्रा
प्नोति उभयत्रापिप्रथमोपयास्यादितियोगारंभः
केविनप्रदांततोयरस्यानेनतरंवाविरामेइतिपदंति
नतोयमेववाविकल्पेन विरपतिविरलिग्विरलिक
प्रतिग्रमह् प्रतिग्रमत्कामप्रगकामप्रकप्रथप्रभुद्
प्रभुत् इत्यादौदंतिवतचत्तलोपाभाव प्रतेप्रथमा
घोपयोगाइतिचावत्तनेप्रमेनप्रदोषप्रथमसूत्रादि
नेनयपदितेनविरामसूत्रेणाप्रथमोविकल्पेनविरिहेने
नरभाव· प्रतेप्रदांततोयसूत्रान्मरूकमन्यावर्तमान
स्ततोयोभविष्यतीतिसंचविपर्ययासः किमर्थंकिंपने
किमर्थंचायंयोगारंभणेनइतिचोदयंतितेषांसतेपि
द्वावपिप्रथमततोयावनुवर्तयदिविरामेविकल्पे
नेनदानयोरभावप्रतेस्वमेवरूपंस्यात् विरलिग्वि
रलिक् विरलिट्इतितत्रापिप्रथमोयोगोयथास्या
दित्ययंयोगारंभश्चप्रवतप्रावादः प्रदांततोयस
विपरेनेनतंविरामसूत्रेसतिसद्धिविधानामतततोयम
केविषयेनदायपःस्फटः पदांतेप्रथमोभविष्यति प

दाविरामेप्रथमोविभाषितोलिखोमपः कामङचोत्र
यस्तयाविनाक्तनेनेनमिनेवप्रभवेनदापदांतस्यत
तोयलाकतः प्रतेभविष्यमप्रवेननोयोप्रदांततोया
रनुवर्तमानः तदाभपस्यापिविकल्पसिद्धस्ततोय
प्रतेप्रथमोविधेयइति रसकारयोविसृष्टः पदांतइ
त्येवपदांतेवर्तमानयोः रेफसकारयोः विसृष्टोविस
र्जनोयोभवतिस्वजाताः प्रपवः पदांतेइतिकिम् जा
गर्षिवास्मिनत्वत्रापिरेफसकारयोर्विसर्जनोयउक्त
एवसन्यसविरामस्त्वंजनादिस्थ्कः यथाः पथोभ्या
मितिप्रयंपातवसप्रशस्तावपदांतेएवयथास्यादिति
जागर्तिषास्मिरस्यादौञ्जनादौमाभूदितिवक्तव्य
एवरकारसकारांतस्यपालोसत्स्पोसोपदेसस्य
विसर्जनोयोवावक्तव्यः प्रभिन्नत्वम् प्रकृतत्वम्
प्रकृतस्त्वमरेफादेशोत्रलवाच्यः यदिस्यात्प्रभिन्नो
त्प्रकृतोसहत्वइत्यत्रसङ्गतिरितिरेवस्यात् रुडप
भेभ्यस्तयोपोपः रुडपभेभ्यः परयोस्तयोर्थेलंभ
वतिपपः पानः परयोस्तलमभवति प्रदत्त प्रदत्ताः
प्रलोडप्रलोढाः लब्ध्याइत्यादितिदुग्धहामात्मनेपदे
रंत्येइतिसनोल्लक् प्रवृद्ध प्रवृद्धाः प्रलब्ध प्रलब्धाः
प्रटप्रटीतिसिद्धोलोपः रुडपभेभ्यइतिकिम् प्रभि
न्न प्रभिन्नाः नयोरितिकिम् प्रयुक्तानामसस्यपस्यात्
प्रपइतिकिम् पन्नः पन्नाः पानवर्तमानानप्रथम
प्रतिविगृह्णमारेभ्यातिलक्त्वहोम्यादीनांमावंपातके
हिवेप्रभ्यस्तानामाकारस्यमालोपः नयोम्परयाते

तितिरस्यपः षढोः कः से षकारढकारयोः कत्वं भव
ति सकारपरे पोऽस्तीति षढोरिति किम् भेत्स्यति से इति
किम् पिनष्टि लेढि तवर्गस्य षवर्गाट्टवर्गः षस्तवर्गा
भ्यां परस्य तवर्गस्य टवर्गादेशो भवति षात्पेष्टा वेष्टा
टवर्गात् ईट्टे लिड्ढि षवर्गान्तस्य तवर्गस्य टवर्गश्च टव
र्गे तस्मिन्नेव योगे टवर्गश्च टोः टवर्गान्तस्य तवर्गस्य ट
वर्गो निमित्तत्वात्पनाग्रनलेन परो नाट्टवर्गान्तस्य त
वर्गस्य टवर्गो न भवति इत्यर्थः तेन उपपत्तिर्भवति ढढले
पो दीर्घश्चापधायाः भकारस्य भकारे परे लोपो भवति
उपधायाश्च दीर्घः श्लीढः गूढः लीढः गूढः गूढस्तव
गूढवतस्तनस्य नस्त्वात् ईड्ढि लिढः ढो ढः चढप
भभ्य इति परस्य ढः पूर्वेणापरस्य ढः पूर्वेण ढलोपः उ
पधायाश्च दीर्घः लेढा तादौ पकारस्य दीर्घो नास्ति
संप्रसारणानि सदीर्घेनान्तस्य ढरस्यादेः सकारस्य
दीर्घो न भवति तत्र ढलोपः पूर्वस्य दीर्घो णः इति गृ
हूत्साहा वृद्धौ नानाकारेकारोकाराणामेव दी
र्घविधानात् ढपरे ऋनुपधा भूतस्य ऋस्वस्याभावादुप
धायाः इति सत्वोपम सहिवहोरोदवर्णस्य षहसहि
णोवहप्रापणे अनयोः ढलोपे कृते उवर्णस्यात्वं भव
ति सोढा वोढा अकारस्योत्वम् तदवोढाम् वह
नत्पूर्वः प्रयतनामसिव् अस्यच दीर्घः पूढम्प
ढीतिसिद्धे ढलोपः ढोढः पत्वढत्वढलोपः
प्राग्वत् अनेनाकारस्योत्वम्

वेष्टुमहत्त्वभक्तषरिषांते इति सहे पातिक इउभावः व
हे देह दिह दोग्धीति तिल्य सहिवहोरीति किम् गाढः गा
ढ़ विलाडने निष्टेति किः नभोत्वाद्रनुवर्षे तीउभावाः
पलढत्वाशिप्राग्वत् अवर्णस्येति किम् ऊढः मपि वी
ति सम्प्रसारणस्य ढढलोपः दीर्घत्वमिति दीर्घः ढलोपे इत्य
स्मसने पूर्वो नलोपस्वत्वं पूर्वोदवर्णे परेनलोपो भ
वति दीर्घोऽपि दीर्घः व्रढ पभभ्य इति लस्यपः अनेन चु
म्पगः वकारादिकृ पृड्याहृपिः समस्यान सावर्णपात्तो
योः सिद्धे समर्थो भाविनि यमार्थः पात विषये वत्सप
वत्तोपोपघास्यान्यस्मिंश्चापवति मा भूदिति शक
ते कृतास्मि अचोषिरपि दीर्घश्रमः अपीदीर्घाद्रा जिना
तोपूर्वो दीर्घमो भवति अचो षष्ठपरे ष्व इति कृतास्मि अचो
षश्रमः इति सिद्धि निगीनत्वात्पर्थे वचनमुपोषात्स्ता
सृस्कवमा दीर्घः अकारस्य वकारमकारयोः परयो
दीर्घो भवति पचावः पचामः अस्येति किम् इवः इमः
वमोरिति किम् पचति घारिति कर्तव्ये दीर्घे इष्टमनार्थे
स्वरान्तानां सानि स्वरान्तानां धातूनां सनि परे दीर्घो भ
वति विवीषति पुपूषति चिकीर्षति स्वरान्तानामिति
किं पिपक्षति सनीति किम् विनोति हनिगमिदीर्घा
रुपधायाः हनतेः सावामयोर्दिनस्य स्यान्तरूपस्य दीर्घ
सनि परे उपधायाः दीर्घो भवति जिघांसति अधिजिगां
सते इङ्गेरस्यादेशा इति इङस्य चः सनि गमो दीर्घो भवति इ
ङो गमादेशः हनिगमिदीर्घा इति किम् पिपक्षति इड उ
हनोः किं तिगांसते तन्त्र विस्तारे अस्य सनि दीर्घो व

ध्येतेन नोते विभाषेति वंशोन वान् तितोंसमिति तिते समेसते
वतेवेति पातिकरद्भावः उपधाग्रहणं सत्वोपेम् ना
मिनोवा रफकरुछुरोयंजने व्यंजनेपरे योवीरेफवका
रोनयोः पदयानामिनोरीवौभवति छुरुकुछुरोः कुरु
नवविकरणोकुत गुणस्य प्रत्ययोकारस्य कारेके कुर्वः
केटने मस्यवनभवतीत्यर्थः विशेषेणेतमपते प्त्रीहि सा·
पूपाल· तेषणादारंनस्येउलोशापपस्यवश्वनेनदीर्घः
दीर्घ्यति दिवृति दिवारेपपाठू दीर्घति मूर्छति कर्ब्बाकोरि
त्यमुर्खोमोदूसमुर्च्छापयोः नामिनेद्रति किम् स्यपते
स्मटनमसेयामारेशेति गुणः चुचुतश्चवरं· वोषिति
किं मिचतेश्च कुकछुरोरोत्ति किम् कर्वीतकार्यान् सम
मीरेत व्याघोपोतनुकर्वीतेन्यचनकारस्येवकारः त
स्य स्वरादेशः परतिमित्तकरतिस्यानिवद्भावारेफा स्य
वेळ्यंजनेनास्तीत्यपायकः कुरुशतिषेधः पवेतहद्दी
ध्वावेपोस्वरादेशोनस्यानिवदितितत्वापनार्थः कुरुशति
षेधः नेनश्चतिदीश्चारस्य उप्रकारलोपोनस्यानिवत् प्र
त्यमवद्भावोष्वनपवत्वापकारश्चनभवतिपधेवाकि
पोः तियोतिमचपचस्यस्यानिवद्भावाभावान्नामिनोदीर्घ
स्यात् सत्यमलोपपवस्वरादेशोनस्यानिवदनतेचोन वे
दीर्घयलोपपोलोपस्यैवनिषेधात् तस्मात् कथादिमा
दावकारलोपस्यैवभावान्नामिनोदीर्घः स्यात् इतिकुरुश
तिषेधः व्यंजने इति किम् कियतिनुवति·· दिवादस्त
तिश्वल्विलदादेवलोत्पगुणत्वमसादंनस्येपूस्ववादावि
सर्वु कविस्थाविकरणानिदेशः कुरुशायश्चस्यानिष्वा

स्यर्थः कथोत् संस्वतत्त्वस्यांदीनः सस्पनत्वेभव
तिस्तत्वस्यादिशस्यपरे श्चवकाश्ववानश्चनुपातवा
कास्थास्य· श्वनुस्वः स्वस्वादिश्चविश्वरादेलेकस
स्पनः व्यंजनादिस्योरितितिरिलोपः सोपरेमस्पनत्वे
द्वेष्पनेश्चवकानम् श्चवकास्वम् सस्पोतिकिम् श्च
द्वनस्वत्वस्यादिति किम् श्चवकासीनईटश्चाराभास्त्व
नुहणोनश्चसंनेश्चतिरिश्रहणेनश्रहणादीदुसादिने
होसस्पनत्वेस्यात् श्वहानारिस्वत्वस्यादिननौकिया
तिपतिश्च धातोवादिकारागमोभवतिस्वत्वस्य
ननीकियातिपतिश्चपरास्वश्चपवनश्चपातौनश्चपस्व
नश्चपवनश्चपक्रश्चपस्पनस्वत्वस्यादीनामेवादिमा
भूरितिपात्तश्रहणमस्वत्वस्यादिषितिकिमपचति
स्ववादीनोहृद्विवारेः स्ववादीनांपात्तनोसत्वस्यादि
श्चपवास्मादेवृद्धिर्भवतिपेक्षनपेहनउोषनउोहत्
श्चाद्वोनपवमेवोयेपविष्ठनइस्यादिस्ववादीनामिति
किम् श्चपवत् नत्वकारागमस्यायंविषयः वृद्धिवारे
तिस्येवोके पचैवादिवृद्धिस्यानेक्लितनेवैवृद्धिस्यात्
तस्मात्स्ववादिश्रहणंसत्वोपेम् श्वनुणस्याकारः श्रा
देतिमेव श्चादेरवुणेस्याकारोभवतिसत्वस्यादिश्च
पराम्बयासीत् श्वस्वादिस्योरितीटेश्चादनश्चादिष्पात्
नत्वकारस्यापिवृद्धिसंत्रायस्यापिन्यसेतितिदेश्च
मत्नापितेनतिभूवेणावाकारस्याकारः सिद्धइतिकिं
घोषावंभेणसमस्मवेमरवस्यानसवर्णोमेके इकेते
तन्मतेसर्वोवृद्धयः स्यरितियोषावंभः येषांतसते

केऽपवावर्णाः नमस्तेऽर्हद्दे: सिद्धत्वाऽऽत्मनायेः अवर्णो
दयस्तेषाकारो यथा स्यात् श्वस्तेः अयतनी क्रियातिप
त्तीतसंबध्यतेतयोः परयोरस्तेर्भूरादेशाववचनात् अस
भूवीमस्यस्तस्याप्यस्यासादेरवर्णस्याकारो भवति
अवेणाक्षिद्ध अस्तेरादेरित्याभ्यासस्यादिलोपस्य निषेधा
र्थं वचनमशास्तान् आसन् एतेषु अवर्णाकारादेशो
विहितः इहत्वयो वृत्तारो मोविज्ञासस्तेः ह्यस्तन
नी क्रियातिपत्तीन संबध्यतेतयोः परयोरित्यपत्ता
भावान् आयन् अध्ययन अनिष्ठादेः लकउणश्चेति
यत्वम् अनेनाकारागमः इयायादेशाभ्यामेव सिद्ध
त्वात् आयो गारंभोपात्वकार्यं इष्ठकृतेष्वपह्यादादिहृदेति
प्रदर्शनार्थः तेनैपरस्मादो द्विर्वचनेऽकारस्य वर्णा
स्यमकारोऽस्यात् लिपिपत्यौ अनीकारेनस्याभ्यासस्य
अवर्णो इत्तो याहेशो वकृतेपश्चाद्दृह्यद्दिः नसामासपोरे
सायाह्नेनसामसशाह्नेनवपोरो सतिपानो स्त्रस्तस्य यत
त्वोर्यद्वर्तं तच्च भवति मासस्य पार्ती नमासस्यपचतमारे
ततमासस्येत्ततमासस्यास्याममासस्यपतमा शाह्योति
पातो गृहतेमासस्य शाह्नेन साहृवयोत्तनेनासस्य सादेशा
योगोनिषेधोनास्तिवचो मासात्रपञ्चपत् नाम्यन्ताद्दा
तोरा घोषवयतनीपरोक्षास्वथोढः नाम्यन्ताद्धातोः
परासु आशीरद्यतनीपरोक्षास्वधोपकारस्यस्यढ
त्वं भवति चेषीढ्वम् अचेषीढ्वम् अचक्रुढ्वम् वकृढ्वे
नुष्टुढ्वे अवेरत्तानां चसवर्णागमेनेरलिङाग्रहणात्त्वमी
स्मिवोधकारलोपः नाम्यन्तादितिकिम् प

किमपतीध्वम् अपचध्वम् विभिद्धे धातोरिति किम् आशी
षीध्वम् पेविषेऽध्वम् ग्राणमाम्त्रान् गृहणोनग्रहंतेनेहत्तिवृ
वृतादिः अन्यधावयवत्वाद्धात्रां म्यन्तानामवाचाशीरादयो
भवेतेतिचेन्नहि धातुग्रहणं धात्वपदेशकालेनाम्य
न्तार्थ मनेनस्तोषीढ्वम् अस्तोढ्वमिमव्रदकारान्तस्य
तं गत्वादादिरादेशेकृतेऽपिभव अवोत्रासिनः परस्मा
घोरद्यतनीपकारस्यढत्वमशाघोरादीति किम्
स्तोषीध्वम् वतेभेपवधमहकारादत्तस्याभ्यास्य प
रोपरइडन्तस्मात्मरस्याघोरद्यतनीपरोक्षापकारस्य
वा ढत्वं भवति विभाषेडत्रेति तेज्ञान्तागृहीषीढ्वम्
ग्रहीषीध्वम् दयिषीढ्वम् दयिषीध्वम् स्तरिषीढ्वम्
स्तरिषीध्वम् वरिषीढ्वम् वरिषीध्वम् लविषीढ्वम्
लविषीध्वम् अग्रहीढ्वम् अग्रहीध्वम् अदयि
ढ्वम् अदयिध्वम् अस्तरिढ्वम् अस्तरिध्वम् अवरिढ्वम्
अवरिध्वम् अलविढ्वम् अलविध्वम् पर्योल्लांयांजग्र
हिढ्वे जगृहिध्वे नपरिरदीयढ्वे नपरिरदीयध्वे दीदी यो
नः नस्तारिढ्वे नस्तारिध्वे ववरिढ्वे ववरिध्वे नशास
देतित्वाभ्यासलोपाभावः ललविढ्वे ललविध्वे
इडन्तस्याभ्यासस्यार्थ परिडन्तस्मात् अस्याभ्यास्यद्यतन
नीपरोक्षापकारस्य ढत्वविकल्पो न भवति आसिषी
ध्वम् आसिषीध्वम् पेविषे माजौ मार्जिः मृजूष शुद्धा
विनस्यगुणोकृते यन्माजितिरूपं तस्यमानोदेशोभ
वति माक्षिमाष्ट्र्म साद्देवित हि शक्वियप्रदादेरलेक्यप्राणः
श्रेनेमार्जिः मृजारोनोपपदेलितस्यष: अंजननादेरस्यो

लोपः यस्य परो नेपुरामिति रः माशो मानि नाये रत्र वे।
पत्वाद् इमाजे इति किम् मन्तुः द्विलवकृत्व योगी तिगुणा
भावः स्वेनदावगुणो वेष्यनेस् जेतिमा जेतिमजेनमा
जेनश्वगुणाः इति किम् माजेयतिम् जेनेशश्के रत्न गुणो
ऋनेमाम्रोरेशाः पात्वारेषस्तः स्वरेण्मवपरे येषामा
दिस्मकारस्तेउपदेशो पात्न पाठेषारयः पठ्यंनेष्मिरदे
षट्समनेष्विरागात्र प्रसवतोष्टरषास्वारनेष्वं जपरिष्व
वोनिष्वपूष्मायनेपनेवनघावस् प्रम्ययानोसजानिस
योत्तजादिसायामस्त्र मूर्छेदनेसकृयामपः सगानो।
मस्यगोनोवामभसम्भृदिसायामपनेस्ववरेस्यपरमा
दुयोपिउपदेशोनषारयः श्रोस्तेषाज्ञसंचानयोः षेत्र
मेत्रसवायामछकस्यकृशनेच्चानेषगोस्यगामवेगा
पनेस्ववरेत्यपरमादयोपिसापदेशाः षोपदेशास्वप
ठेने नष्वावाभिषुक्तैः परिभाषितम् प्रजरेस्यपरमार
यष्वोपदेशाः स्मिस्विदिस्वजिस्वपयस्वसपिसजिसत्व
स्वसेकृसभिसत्भिवजेम उभयथास्तासेत्रस्यक।
स्मानिस्वाइतिनत्रयेषयोगासादयः पानवः कापो
षेषादयः उपदिष्टपतेनेषामादेष्टकारस्यसत्वंभव
तिसहत्वेसुवनेसिषवेसिंचतिसवायैरागमोनका
रः सिषवाविकारसकारत्वात्वम् पानोरितिकिम्
षट्श्वादेरितिकिम्कषतिनाम्रपानोः छिवनिरसने
षकृगात्सघः श्वनयोम्रनभवतिनसच्यातशिवषक
कामितिनेयोनरानषेशक्षिकस्पात्मनः षेशीयतिछो
वतिछिवत्रुमस्वावस्वामितिनेरत्सोचेः षष्कते।

णोनः येनादयः प्रयोगोयानवः उपदेशोणाद्यउ
पसगोदसमासेणोपदेशस्येतिउपसगोस्याइफाल
परस्यणकारस्यानोयस्यनत्वाधपदेनेनेषामादे
णकारस्यणत्वंभवतिनेननलोगात्रवितेपरदनादि
समृद्योनक्रादिसायः नेदशाचेनाप्रयाचनायोः श
नापेषधेश्चनाथनाथ्यधेनृनयेशनमोञ्जीज्ञायेः नद
शुभिनवेपनद्दानिताः परिभाषिताः नृतिनेरिनक्ति
नेदनाथनाथ्नृननिनदसिभ्योनादयोनोपदेशाः
इतिनयतिनमतिप्रणायतिप्रणामतिनामयानोने
षानेणकारमेकस्यात्मनः णकारोपदि निमित्ता
त्स्मयविकारागमस्यासिद्धत्वम् नामिकारानि
मित्तमितिशसिद्धाः निमित्तात्परः सकारः प्रत्ययवि
कारागमस्थः प्रत्ययस्थः विकारस्थः आगमस्थश्च
नेषामोनिस्ताषिवतितिभषिंइतिप्रत्ययस्थः विका
रस्थोयथासिषेचआगमस्थः परिष्कतोतिसदसंपत्र
येभ्यइतिसदागमः निमित्तादितिकिम् पक्तिसा
मस्तेउपस्कलोप्रत्ययविकारागमस्यइतिकिम्पे
सतिनत्रुनासिकेरस्यनेनेवषत्वसिद्धमितिकिंयोग
रंभेणास्वकायोयागइतिवेत् निमित्तास्थासिवसि
वसीनोमिष्वत्निमिसकेयोगः कनेव्वः प्रत्ययविका
रागमस्यग्रहणंतपार्थकममेवम् आगमस्यग्रहणं
तावत्कनेव्यमसदोभिन्नपदस्यस्यापिषत्वाथमना
मिकेरेनशदीभिन्नेपदस्यस्यसकारस्यषत्वंनेष्याने
रस्मकेविकारग्रहणमपिकर्तव्यमस्तोनीनेंनयो।

वा
वो
११५

विस्पत्रानुनम्यपुमनन्तरविकारसकारस्यैवषत्वंयथास्मा
मासिसराषिषतीसादौसाभूरितिप्रत्ययस्यग्रहणमपि
कार्यमेवयानविषयेविकारागमस्यएवसकारस्य
त्वेषामोतीतिनियमाविसाचीति सासिवसिचसो
नांच सासस्य. वसति. वसस्य. घापरोत्वाघामि
तिचसंज्ञादेशोवापघायः सकारः तस्यनिमित्तस्य
सपषत्वंभवति प्रत्ययविकारागमस्यापेघ्रारंभः
शिष्यते सशिष्यमाणोपि. शिष्टवानउषितेउषितः उ
षितवानुमतनः मतः सासेरेडपघायाइत्वेत्वमव
सतिष्ठापयावेतीटसपिचवीतिसम्यगसेः गसद्देन स
पयालोपः सचोषख्यशोरामितिसस्यकः स्तोनीने
नयोरेववगातिं षणोतिकृतषत्वसस्थित्रिदिष्यतेष्ठुत्व
स्तनातिसस्यत्रंनस्यवयालोपः सकारस्तस्यैवेति
मिनात्यरस्यकृतषत्वेसतिपरेषत्वंभवतिनास्मस्य
छषतिसिमेवयिषतिसपापयिषतिफतिसाप्या
रभ्यासस्यसस्य स्तोनीनेनयोरितिकिम् सिसति
षतिषणोतिकिमतिष्ठासतिसषप्सतिग्रहिसपो
तिसस्यप्रत्ययविकारागमस्येत्येवसिसवयोषति
पवकारः स्तोनीनेनयोरेवनान्यस्येतिनियमार्थः ष
त्पेवनान्यत्रेतिनियमोसाभूरितिस्विदिस्वदिसहो
नामित्रेनानोषणोषत्वेनेष्यतेसिस्वेदयिषतिसि
स्वादयिषतिसिसाहयिषतिसियेतेयपोक्तेसिद्धेति
स्वरमानससहमानससरनस्विदेकृपयायाः यणः स्व
रिसमोरीचेः सनरह्रुद्विर्वचनादि लसोपेनप्रत्ययपर्के॰ [तम्]

नकुशाप्त्रेनयः प्रत्ययोलप्यतेनास्मिंकृतेयत्कार्यंप्राप्तं
तन्नभवतिप्रत्ययलक्षणेनप्राप्तम् घ्नतः घ्नणोनके
कृतेप्रादिद्विर्द्विर्त्वंभवतिकतिनसोलकिकृतेरदुपे
तमोसत्वेनभवतिवेकोपितल्लकिकृतेनवेकोपि
तकार्येद्विर्वचनादिमवस्येवरिरेफोवल्लकीतिश
भ्यासस्यरिरेफागमकरणात् स्वरविधिः स्वरेद्विर्वच
नेतिमित्तेकृतद्विर्वचने द्विर्वचनस्यतिमित्तेस्वरादे
प्रत्ययेयः स्वरस्यविधिः प्रामः सप्तादौद्विर्वचनेकृते
सतिपश्चाद्भवति पपतुः पपुः जग्मतुः जग्मुः प्र
यवोक्तत्वादाभ्नापोपयालोपोयघादौस्यातनाम् तेरा
पकस्वरत्वाभावाद्विर्वचनेनस्यात् प्रादिहतश्रापो
षत् यथपरत्वादादौस्वरविधिः कारितलोपः स्यात्
ततोद्विर्नोपैकस्वरस्यद्विर्वचनेनस्यात् स्वरविधिरि
तिकिम् प्रापिप्रेप्रव्यायः पीपरोत्वापामितिपीप्रा
देशोनस्वरविधिः ग्रतः परत्वादादौतास्मिन्कृतेपश्चा
द्विर्वचनंस्वरेइतिकिम् जेघीयते घ्रत्राभ्यासेतिसा
कारस्यईकारः स्वरविधिः नेकोपिते व्यंजनादौ उ
स्पत्रत्वादादौभवतिपश्चाद्विर्वचनम् द्विर्वचनतिमि
त्तेरेतिकिम् उद्दधति दिद्रुको॰ इतिद्वामिक्तिसत्
क्तुशयादोयंचमेवेतिवास्यषट्टमद्विर्वचनस्यनिमित्ते
प्रत्यासिसस्येरवणोयमितिपूर्वस्वरविधिरादौभव
तिपश्चाद्विर्वचनमश्नेतेस्मानिश्नेतिषेधोवक्तव्यः श्रि
रिषतिप्रवेदः सन्नहणोनश्रहणान्स्वरादौद्विर्वचनेनि
मित्तेसतिस्वराविधिरणः कृतेद्विर्वचनेप्रामः नन्व

बा
बो
११९

ग्रोनरेगन्त्वादिशब्दात्पूर्वैकस्मात्रभवतिउच्यतेयदा
दित्वादिटः सेटेवसन् उत्पद्यते प्रत्ययास्मिन्परेगुणान्
पूर्वैहिवेवनंस्यादितिप्रतिषेधोवक्तव्यइस्नक्रमश्च
वसनेनस्याद्विवेवनविधानाद्विवृद्धमादौसनंतंसं
पाद्यपश्चात्द्विवीयस्याद्विवेवनंक्रियते श्रनुवंधोश
धोवर्णौ पः शाश्वोश्रपोगौपश्चलद्यपधोवोनास्तिका
धोपैत्रपलक्षणभूतउच्चार्यते सोनुवंधसंज्ञोभवति
श्रनुवंधसंज्ञायाःप्रयोजनमदानुवंधादश्चुः इत्यनुवं
धाविभक्तिद्यादिषुप्रत्ययः कृत्रिमम् धात्वविभिवे
स्मातविकारः प्रत्ययः इत्रन्तिपाधात्रनिर्देशाइतिष्ठ
वोवाष्यविहितः नस्पृश्यमपत्यान्तमपिप्रश्रयोगिन्वे
प्रनुवंधसंज्ञानभवतियदिस्यादनुवंधानामितिता
पकात्रकारागमः स्यात् धोरितिधातरयः धातरधा
यवर्णौस्तेघोषोलिसंज्ञाभवतिशोरसंज्ञयाकश्रयो
जनम् स्यातिरिक्षेदेत्वादिस्यादिषु श्रुत्रितनसया
ढलकन्वे संप्रसारणाख्नौत्स्यादिमिताः श्रनस्या
यलवाः येषांनिमित्तेनक्त्रितः तेष्वतः इकारउका
रऋकारः संप्रसारणसंज्ञाभवंतिसंप्रसारणसंज्ञया
कश्रयोजनम् सपरस्वरायाससंप्रसारणमित्यादि
षु इज्यतेनप्यतेश्रयतेघ्नतेइतिकिमक्रवतः क्रवुः
श्रवव्यास्नतरस्याःकिनोतिनेग्रोनराहृपेयंकारस्य
वकारः परत्वात्संप्रसारणात्मवेश्रवतेनेपदेनसंप्र
सारणसंज्ञास्यात्प्रसम्प्रसारणेसंप्रसारणमितिव
कारस्यसंप्रसारणेनस्यात्तनयासंप्रसारणसंज्ञेनस्या

न्निमिताः इतिक्रुतेयज्ञविधौयतेसंप्रसारणेनत्रनत्वाद
नेकेवर्णाश्रुतस्यानोभवंतीतिनदर्थेवङ्गनइतिवाव्य
मेवस्यात्तेनरतमइतियकारवकाररेफाणांस्यात
स्थावर्णोरंतरतमइकारोकारऋकाराभविष्यंतीति
चेत् स्वरेष्वनियमाभावात्सवर्गश्राकारादयोपिस्युः
श्रतस्यान्निमित्ताइतिकिमसमास्येन स्यादौविदयतत्मा
मितौत्वमतस्यपरिसंप्रसारणसंज्ञास्यात्मदौचेसंमामि
तिदौवः स्यात् यथवदौवः स्यात्किमित्वेनक्रुतेस्यात्
इतिचेत्रकृत्स्वस्मात्निरइतिसिन्लोपइतिऋमः श्रन्स्या
द्वैसंख्यत्वेगुणाः सवर्णौश्रौतिमत्रयोशोद्वस्तस्यात्
वैवयेसंख्यातेश्रवर्णाइवर्णाउवर्णाऽरस्येकारोकोका
रौनेगुणसंज्ञाभवंतिगुणसंज्ञयाकश्रयोजनम् ना
म्यन्तयाधातोर्विकरणयोगुणाइत्यादिश्ववेनास्तोता
कर्ता श्रात्तनवेवृद्धिः श्रौतिवर्तमानमध्येवर्णास
वर्णातेविज्ञायते श्रार्यात्रः श्रवर्णनिर्दिष्टादवर्णे
संख्यातेरेफकाररेफकारैचौरौकारौकारैवसंका
रौकारौवृद्धिसंज्ञाभवंतिवृद्धिसंज्ञयाकश्रयोजनम्
वृद्धिरादौसणीत्यादिषुकार्यप्रयोगस्तेजमाश्रौविन्य
यस्यापसस्यतिलापकारोकारस्यापिवृद्धिसंज्ञयाभ
वतिवासिद्धः श्रयवाश्राश्राद्गुत्वेवृद्धौदितिश्रश्रेइ
निर्दिष्टश्राकारोप्यश्रश्राद्व्यैयः तेनाकारस्यापिवृद्धि
संज्ञासिद्धाभवति इतिश्रीपण्डितभट्टजगद्धरवि
रचितायांबालबोधिन्यांवाक्यानेमकरणोद्य
ट्पदोक्षमः इतिश्राख्यानप्रकरणंसमाप्तम्

सिद्धिरित्यद्र्यस्यानुवंधेजवणाम् यामो यामोनुवंधेपोप
स्यसंज्ञानुवंधः इत्यस्य रयोर्नज्ञानुवंधः प्रत्ययोवत्य
ते नाम्निस्य रेघानो विपवत्सिद्धिर्भवति इवियङ्गेका
येनेत्रज्ञानुवंधेप्रत्ययेपि भवतीत्यर्थः पाकः पावक
कारः कारकः दायः दायकः भावेचनज्ञणात्वा विति
गुणोनकारणकारविहायारद्धृज्ञावारस्योपधेलि
द्वाद्धिरीचौराज्ञः शातिरिच्यस्यापिश्चासिद्धिशाज्ञोमेग
नायः इनेत्रः इनादिसातान्योरित्यस्य ज्ञानुवंधेक्
तिपरेश्नेत्यस्य तत्वंभवतिघातः घातकः वनवृगार
णवृज्ञावारस्य इतरित्नित्वत्वम्प्रस्योपधेतिदीर्घः श
नेनृद्दस्यतः ज्ञानुवंधेरतिकिम् इत्वतम् नसेटोसंत
स्योपधेमिकमितवामाम् सेटोघातोरसंतस्य ज्ञानुवं
धेप्रत्ययेरूणवात्सिद्धिर्न भवतिरुवमश्रह्वरणोकमुका
नोचमुग्रहनेपलान्वजेपित्वापधासेटामपिरज्ञत्वन
कार्यप्रतिषेधोनभवतीत्यर्थः वमः वमकः नमः
नमकः शमउनमकाः इत्वृज्ञावारस्योपधेतिदी
र्घः शमोनभवतिकथंविश्रामः श्रमः श्रवेवाघश
माः शमीनमोशमावेरोनामच्छानोचितिणसेट
इतिकिम् यामः यामकः रामः रामकः उपमोप
रमोश्रघउयमेयमज्ञउपरमेरतित्वापकाघड्तोति
यमः यमेरागः पत्वारित्वारचूसंयमनियमादिष्वत्व
त्वातेश्चसेनस्योतिकिम् पादः पादकः श्रवमिकमि
चमाभितिकिम्खवामः वामकः कामः कामकः
शावामः शावामकः श्रारोमोपसर्गादवेस्यवइत्वज्ञा

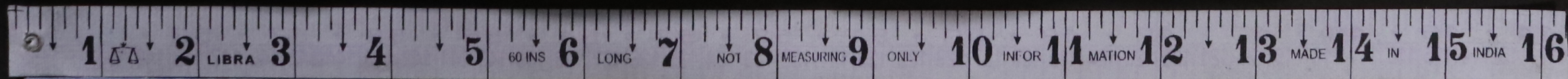
वोनेष्यते।।

वमः वमकः परिवमः परिवमकः कथमासः श
मदोगोदल्पस्यवौराविकस्यनेत्रस्यापेप्रयोगः नभौ
वाविकस्यश्रमगतावित्यस्य तत्रस्य श्रमसङ्घ्येव भव
तिश्रमुराणोव्रताचेश्मेतीनृश्रस्योपधेतिदीर्घः नस्य
मानुवंधात्नोकृत्यः शमः नकस्यासिवमाभितिति
षिद्धः स्वरवृद्धगमीत्यलकानितलोपः दीपीवेद्यो
श्च दीपोदीपमिद्देवनयोः वेवीटवेतलानत्स्योपत
योः वेवीट् ज्ञानुवंधेरतिरणत्सिद्धिर्नभवति श्र
द्धेयकः श्रोवेयकः शारीध्यनशीलः श्रावेयनशी
लः नितिरिद्धिसमनेकस्वरत्वात् नश्रध्यवाघदीधीते
श्रावेवीनेगुणात्वाविनिगुणादीधीवेव्योश्चेत्यग्रणा
त्वमयरवृणोश्मतिघत्वम् सावेधातकवच्च श
नुवंधेरतिवततेउनरत्तरयोश्चशाकारानुवंधेप्रति
प्रत्ययः सार्वधातुकवद्भवतिसार्वधातुकेयङुकेत
नशाकारानुवंधप्रत्ययेपि धातोर्भवतीत्यर्थः न
नोदरानादा· वनमानेशत्रुहटीतिशत्रुटटकारोटेन
गुणाः इत्यर्थः टकारादटकोरत्यर्थः शकारइहार्थः
सार्वधातुकवद्भावात्वितहोमादेश्चोतिलक् जु
हाम्यादीनांहिवज्रुहोतेः सार्वधातुकेइतिवत्वम् लो
पाभ्यस्ताविरितिनलोपः रेनगुणः टकारेनुवंधेप्रत्य
तिपानेविकरणस्यचगुणोनभवतिस्वववोविदन
भ्रूनृत्तविदनानेशात्तद्धतिश्चदादेर्लोकस्वरादा
विवर्णोस्वस्वत्वन श्रभ्रश्मितृस्त्रादेः नोवेकाकार
तिवत्वम् केयणवाधीकवन्त्रेम घञकमयोक्म

वी
वी
११८

योर्कवर्ज्जे पृच्छनयोर्कवर्ज्जमकेककारान्तं वेपेश्न
ऐपरेपानोपाण्वन्कार्ये भवतिपोर्कवर्ज्जम् ऐरति
परर्केनहन्नेपित्वा ग्रहीतः ग्रहीतवान् गृह्णातिस्म
गृह्णातिस्मनिशेतिकः ऋवंत्यरहरदोदीर्घोग्रहेरि
तिदीर्घः यण्वद्भावान्नग्रहिज्यावृधीतिसंप्रसनः
समवान् यण्वद्भावात्स्वपिवचीतिसम्प्रयोर्कव
र्ज्जेमितिकिम् चितः चितवान् नाम्यन्तानांयणा
योतिदीर्घः येस्मकः सयण्वद्भावान्नभवति स्म
न्नागुणोनिसंयोगाद्योरितिगुणः यणाशिषोर्ये
इसन्तोयेस्मन्नृह्यापोर्कः सयण्वद्भावान्नभवति
कृतः कृतवान् यणाशिषोर्येइकारागमोनभव
तिश्चयोकारान्तेपयोपकाराभावादेवनस्मः स्नुसः
स्नुमः इत्यादौचसम्पर्यिषुकारेपरत्वादागमोविधे
वेत्सवन्नाभ्नत्वादागमेनवाधितत्वान्नइकारागमदो
वानस्मात्तावोतिपोर्कवर्ज्जेमितिम्पाध्येकमित्याकः
वकारान्तोनगुणः इत्यनेनकृष्यतेतेनयणपत्रकृम
पिगृहीतइत्यादौसंप्रसारणंभवतिपवरस्मदप्याग
णोयर्केतत्कार्यावन्नवेंयेभवत्येव नागः कृत्स्यारु
घोः नागतेशातविवजितेकृत्स्यययेपरेयण्वत्का
र्यंभवति नागाः नागवकः नागवणाम् वत्रगुण
यइयणाशिषोर्येइतियण्वद्भावाद्गुणः वत्रगुणा
विर्त्वद्भावाद्वृद्धिः मामाकृतेतिकिं नदाधातुनाग
तः दिनवकृत्वयोश्चेतिगुणाभावः यथात्वायोरे
तिकिं नागन्तलोपोभ्यस्तादिति नलोपः नागविः

ऐणादिकः विः योगवन्तोमवत्तीनीऊभावः अदेन
सामान्यादिकारागमोत्रयण्वद्भावात्साम्नः सनोणः
नागतेपवयणोगुणोयर्केः सम्प्रदः श्रतपवेर
न्नृह्याइभासामथ्योपकारभावेपिभवतिपोर्कवर्ज्जे
मितिवानपवाक्नोपतिष्ठते गुणोत्कासेकृदादि
त्वपकृणात्क्रियागुपमदस्मृद्ववदवमग्रहाम् गुणो
स्मिन्नस्तीतिगुणीकद्र्यादिर्योनेकृदादयः तेषां
त्वपादिभिः सहद्वंद्वः ततोनञासमासः पाक्षेःप
दः कापत्यपः सेटइत्यागमसहितोगुणोभवतिश्र
कृदादित्वपकृणात्क्रियागुपमदस्मृद्ववरवमग्रहाम्
कृदिदृस्क विदत्वा मखत्वेपि यथाकृदादीनाम्
त्वपवद्भ्य कषति क्रियाउपतापेक्रियाविवाधने
इतिवाधकारान्तुवेंयेइभ्यादितिपिघकारान्तुवेंपि
गृहनेवापिकृषिभ्यांदेवादिककेयादिकाभ्यांह्वाभ्या
मपिसाहचर्यात् गृपपयोविवक्षने मृदयोचमठ्मस्ल
नेवरम्यं वसति गृहउपा यथोचपदः क्त्वासेट्
गुणोनभवतीत्यर्थः कृदविदम्भवोसत्वोमथयति
ताकृदादयोग्रसातेटविन्नासेविन्नावतिन्नावपिन्ना
शपिन्नापकककत्वकपोः पूर्वेकालेक्त्वाकेयण्वभ
तिगुणाभावः यामः योसिन्वासेसिन्वाधंसिन्वाग
णित्वादनुषंगलोपाभावः क्तेतिकिमर्थेकृत्विति:
कृचवकोभावेयण्वद्भावादगुणात्वमगुणत्वादनु
षंगलोपः सेडितिकिं कृत्वा नोत्वापूकदादित्वपा
दीनामितिकिं करित्वाविरित्वामषित्वात्वपित्वा

वा
बो
१२
120

पचितवान् शेतेस्म पचतेस्म याम्यां कर्मकेति कर्तरि
क्तः श्लिष्टेति क्तवेष्टपप्रपषितः प्रपषितवान् प्रस्वेदितः
प्रस्वेदितवान् प्रश्वेदितः प्रश्वेदितवान् प्रमेदितः प्रमे
दितवान् पषितं पक्वः पचेत्त्वेदितं मस्वेदितं मेदि
तम् आदिकर्मणि क्तः कर्तरिवेति क्तवतः प्रकृतोनप्र
वृत्तान् त्वमिति शेषभावे प्राप्ते प्रकृतमिति भावेतोद्रूदशा
दीनामदनुवेधाचामिति निषेधे प्राप्ते भावादिकर्मणोर्वे
तोदसे दितमिति किम् मृष्टः मृष्टवान् प्रमृष्टः प्रमृष्टवान्
स्विन्नः स्विन्नवान् क्ष्विदः क्ष्विण्णवान् त्वरेर्दस्यतिष्ट
उकारस्य च वलत्वे क्ते प्रथमे स्यनकारस्य वूरश्रवणाभ्यः
इति णत्वम् परस्य नचगोष्ठारेति सिद्धः सिद्धवान् दी
प्रेश्चस्य दद्इति निष्ठानकारस्य पूर्वस्य दकारस्य च न
त्वम् मृषः तमायाम् मृषतिति तास्मिन्स्मात् तमायां
वर्तमानान्यतोनिष्ठाशब्दस्य योगत्वाभवतिसमोधिः स
धितवान् सघतेस्म सघतिस्म क्तवेतः तमायां किं
प्रधृषितं वाक्यमाह भावादिकर्मणोर्वोद्रुपधात्
उकारोपधाद्धातोः परोनिष्ठाशब्दस्यद्यः भावेत्वादिक
र्मणि वाम्बतः सेट् गुणीभवति भावोपान्तचधः क
र्मणाः क्रियायाः आदिरारंभः आदिकर्मयोतितम
नेनद्योतितमनेनद्योतनं कनसिनप्रसके भावेक्तः
प्रद्योतितः प्रद्योतितवान् प्रद्युतितः प्रद्युतितवान्
द्योतितं प्रक्रमः रभ्यादिकर्मणि क्तः रुदमोदितमा
नेनमुदितमनेन प्रमोदितः प्रमुदितः प्रमोदितवा
न्नरुपधादितिकिम् लिखितमनेन वाशब्दोव्यव

स्थितविभाषावाचीतेनभावादिकानामेवोकारोप
धानां ग्रहणात्मनाम्प्रधां गुपितमनेन प्रगुपितः प्रगु
पितवान् गुपधात्वेष्टनेदवादिकः क्तादोमन्स्वः ति
ष्ठतिवर्तमानमप्येव शान्तमसम्यन्ते क्तायने क्तादीपु
तिवेनस्यानिष्ठायां परस्यां क्तस्याभवति प्रक्ताञ्चः प्रक्ता
न्तवान् प्रक्तारते स्मयासमर्थः कर्मकेति क्तः नडीहृत्वी
दनुवेधेतोद्भावः दान्तवेस्पवदर्शति निष्ठानकार ।
स्य पातदकारस्य च नत्वम् क्लिशस्य येपोच्छते प्रकृति
वोपवतिष्ठकृतोनोद्भावः द्वारे द्वौ उपसर्गस्य ठ
दसंवरणोदन्तस्य द्वेनस्य च प्रनस्ययेपरे क्तस्याभवति
प्रदुपसर्गस्य परादौ उपसर्गोद्वारेः प्रद्वौ भवतः न
दाक्तस्यानभवतीत्यर्थः तेनप केवलस्य पकोपसर्गो
स्य प्रवेस्य च भवति दन्तक्षुरः दरक्षुरः उक्षुरः प्रक
दः उपक्षुरः दन्तानक्षायतीति दान्तक्षारयतीति उदः प्रक्षा
यतेलेन क्षुरादेश्चीस्यनेनदन्तश्रस्योपधे इति दीर्घः प्र
क्षिसस्तायां मितिविः प्रनेनक्तस्य कारितलोपः प्र
त्युपसर्गस्येतिकिं समपक्षारः प्रक्षेवद्धः प्रत्युपस
र्गस्येति किं समनुपाभिक्षारः समनुपाभ्याक्षारः इस्मे
रितिप्रव प्रत्युपसर्गस्येति निवृत्तम् क्षारे क्तस्य
भवति इस्मन्नचक्रिपुरस्ये तेपरे षडादिक्षयक्तम
गृहस्थल् प्रविशावि मपिक्षारेभ्यः इस्मइति इसस्ति
निसन्तसदादिभ्य इति निष्ठनकारः सरनुवेधादि
त्यर्थः नाखी शिक्षते तिमिता भावेते मितिकस्याभ्य
भावइति दत्तमपितिवन्ते ग्रहंक्तारयतीतिकिंप्रका

त्तिलोपः अनेन रूपं: तिलवचथस्मिन्ममकस्येवे
तिवह्यमिलीउभावः ह्यमेस्मचोषवंस्योक्षेति रोवे
स्योपपस्यानव्ययस्यत्वोनुवेथे सममक्रमुपपर
मिसुपपरे वत्सतेप्रव्ययरोहतस्योपपरस्यतस्याड्.
त्वामचेदितिपातोः शाकस्थितस्यायांत्सटोवंत्सस्मे
रूस्वोभवतित्वोनुवेपप्रत्ययेपरेसतिमस्याक्रलटा
नकणींस्मस्याहृहासनत्वानेसत्वीनकणोपूर्वोसत्वो
मान्मानेनकणोमान्मानेमम्यतेत्वत्वान्समानेहृ

ममते

तित्ववृत्त्केकारेहृाथै: शाकारः सावेधातकवश्म
इत्यर्थः दिवादेर्येनूश्वेनेनसत्वीनकणोशाह्वयोः रू
त्वः रूस्वारूषामोनः इतिसाधामः स्त्रियामोदाप्
श्वनव्ययस्यातिकिमशेषामनस्मसहः दिवामस्यात
विः रोषेवान्मानेमम्यतेदिवोवान्मानेमम्यतेत्वषा
त्वोनुवेथेरतिकिमस्मान्ताकारः कमेणपणा ना
मितोम्यस्यपवर्षकसरस्य रोवेस्योतितिह्वानमउ
पपरस्यानव्ययस्यपकसरस्यत्वोनुवेथेरतिवने
तेउमरेचेवनाम्येनस्योपपरस्यानव्ययस्यपकसर
स्यत्वोनुवेपप्रत्ययेनेपातोश्वमागमोभवतिसचश
मयवत् श्वस्मप्रत्यययउक्तेनमास्मित्रापिभवतीत्यर्थः
नत्वादेषाः कस्मान्नभवतिउच्यतेप्रत्ययवदितिव
वनात् नामिनः शादेषोसतितिद्विप्रत्ययवद्भवनमन
यकेस्यानवांमनस्यः स्त्रियंमनस्यः स्त्रीमनस्यः स्त्रियं
मन्यः भ्रुवमनस्यः प्रत्ययवद्भावादस्यासोदाइस्या
त्वम् वामासोदितिवाड्प् पतेप्रश

पतेधंशासोतादिलोपः श्योन्नवोरीहतोरिश्चवाविति इ
श्वेवीनरेमन्यः प्रत्ययवद्भावान्नुरिवेत्सर् नामिनः इ
तिकिमस्त्रामनयः त्वामान्मानेमम्यतेत्वम् श्वनव्यय
स्योतिकिमस्त्रमनः शोभनमान्मानेमम्यतेत्वम्श्व
मोत्रशत्ययवत्वादव्ययाश्चेतित्वमभिविष्यतीतिवेत्
नदिर्वृत्तव्ययरहणामृनत्वर्थमनुवर्ततेतोयमसागमो
माभूदितितस्यापिप्रत्ययवदन्तुहृस्यात्कस्यादितिवे
त्तनश्वमानस्यश्वप्स्याविभक्तिव्यानश्चविभक्तेषत्व
ताभावात्तपकस्वरस्येतिकिमपितरमान्मानेमम्यते
पितसमन्यः उन्नरेणमागमः रूस्वारूषामोनः रू
स्वमप्रमस्वरूस्वारूषोरूस्वोनस्योपपरस्यारूमशाह्व
स्यवत्वोनुवेपप्रत्ययेतेपातोमागमोभवतिश्वेतरस्य
यामनाथम् श्वेणामनयः जननमनयः पञ्चकेपतश्चेणा
जनशाह्मोश्वेवौश्वेणामजनतश्चकेजनमजेतप्रश्चकेपाः
तोम्हदेत्वाविनोनूपजे: त्वेषा श्वत्विकारिनस्यश्नुणाः
त्तनवयः पेटपालेस्ततोपयत्नीतिषशनीत्तनीतित्व
षाश्वत्तिषियंवदेः षियंवदनीतिवदेः त्वः षियवशायो
तितिवः श्वनतोपपरातामागमः शारूषः त्वत्वापिश
केनदेः श्वरूः तटदतोतिवद्दतित्वशाश्वत्वतवदादेवतोम
गुणात्वमश्वनेनमान्येवोमागमः नत्रमान्यदेः कस्मा
न्नभवतिउच्यते रूस्वप्रत्यासत्त्याद्रूस्वात्यदोभविष्यति
श्वथवासान्ययेपवरूतेस्कोः संयोगेतिसलोपः भञ्जो
स्मशाह्वयोः करणयोश्चेपरेभद्रोस्मयोः करणोरितिन
शोनवान भंड्करणम् उस्मकरणम् सम्यागरस्यतो

काडे समस्प्रकारप्रकारपर्यंकारशाह्वेपरेमागमोभवति
समस्कारः प्रयांकारः प्रस्कंकारः समस्करोतिप्र
गांदेपवमस्कारतिकरोतिकमंग्रिणाग्रस्यापपेतिह
हिः प्रतेनमागमः प्रस्तशाह्वानिपातोभ्यगमेव
तेन गिरतेगिलस्य गिलशाह्ववतिनस्यउपपदस्यकृ
स्वांतस्यानव्ययस्यगिलशाह्वापरेमागमोभवतीति
तिमिगिलः शाद्वगिलः रहतिमिशाद्वंगिलतीतिमल
विभ्रजादिभ्यश्चेतिकः टारंतस्यवासेदेरतितलम
मागमः प्रनव्ययस्येतिकिमलंगिलतीतिलगि
लः नाम्युपधेतिकः कृदंतस्येतिकिमउद्गिलः प्र
गिलस्येतिकिमलंतिमिंगिलंगिलत्यलिंप्रघवतो
गिलशाह्वस्यगृहणादिरहनभवतिमप्रेगिलतीति उ
पसर्गात्सुदुर्भ्यांलभेः प्राग्वनकस्यपंजोः उपसर्गा
त्सुदुर्भ्यांलभेःप्राग्वनकस्यपलिवाम्भिवपरेभका
रात्नुप्रागमोनमोभवतिप्रसुदुर्भ्योसुदुर्भ्योपरस्यन
भवतीत्यर्थः स्वलिरेपलेभः सुलभनलभ्यनेरतिरेप
उत्स्वतिलत्वनिउपलंभः विप्रलंभः प्रागमोविपे
त्वलवनादिमागमेकृतेप्रकारस्यानुपपवादे
खलुआदीचोनाप्तिउपसर्गादितिकिमथनलाभ
प्रसुदुर्भ्यामितिकिम सलभः उलभः खलचनोरि
तिकिम उपलंभनमरेषनुशाह्वस्यउपसर्गाः क्रिया
योगेइतिनेजोनवाउपसर्गासंत्यारभिलभ्यारविका
रापरत्वयोरितिनामनेनैवलंभनेकृतेरेपलंभः
प्रलेभइत्यादौसिद्धेनियमार्थमिदमहिविपर्यावर

नियमश्चेतेउपसर्गादेवलभेः खलुघञोः नाम्यस्मा
दिनेकः तेनकेवलस्यात्सोपपदस्यवास्यलभवतिलाभ
पनलाभः नत्थाउपसर्गात्सर्वस्यलाभः खलघञोः प
वनाम्यचेतिद्विलोपः तेनोलभनमसमालभनमस्म
प्रनभवतिकेचित्तुउपलंभकालंभनादिरधीनाद्वितो
धेनियमंश्चत्यावसतेउपलंभनसमालंभनमितिवा
प्रासादिकमितिवणंधेतिनचनस्पष्टाव्याख्यवस्यपे
कथेस्यलेभः उष्ठलंभः उच्यतेनामसत्सदुर्भ्योल
भिः प्रशाह्वेनव्यवधानानखलइषञः सुदुपपदेषुकः
सप्रसूवारेवभवतिपरंप्रातिसलभः प्रातिउलभः इ
त्यादौनसउरोलेभेप्याव्यवधानान्नभवतिमागमः
प्राटः परस्यलभेः षकारादेशाघातिमागरइष्यतेप्रालं
भः प्राकिसहोतिपः कृतीतिकिम प्रालभ्यतेप्रा
भ्यतेभ्रशमालभनोपशाह्वः वाकृतिरात्रेः रात्रिशा
ह्वस्यकृत्यप्रत्ययेपरेमागमोवाभवतिरात्रिंचरः रा
त्रिचरः रात्रोचरतीतिचरेष्टः रात्रिमटः रात्र्यटः प्रप
वादिभ्यश्चेतिश्चटः प्रचकृतीतिकिम रात्रेर्यापरः व्य
वस्थितात्मिभाषयाचवरादृशाह्वाभ्याममस्यत्रनभवति
रात्रिंदहः रात्र्यपीनः नागः कृतीत्यर्थः कृतीतिव
तेमानेपनः कृद्ग्रहणानकृत्विदकृत्यपिवितापते
तेनयेवाइतिखतिसनिजनामिस्यात्वसकृत्यकोर
पिवाभवतिखापनेखन्यतेवाखापतेवङ्. खन्यतेमा
घनेमन्यतेसंसापतेसंसन्यतेजापतेजन्यतेजापते
तेजन्यते प्रवेरवावेपमहिषेनपाश्च पतेतिपास्

वा
वी
१२३

तेषु पंरर: इभयेरणात्तोपञ्चेलेरद्धिः प्रप्रवेः प्रवेदव
यत्तोस्मत्तोकारेनलोपः यात्तोः ह्रस्वः उपपदस्याः
माताम्रस्य लिपात्यते वावेयमः वावेयक्तोस्यण: दी
वोभावोवाक्तः स्यामायामोलिपात्यतेत्र तविषयेपवा
येष्वयोयाः तेषांतरवावियमोत्रत इतिववनात् प्रस्य
ञवाग्रयामः हिषंतयः तयसंताये हिषंतायपत्तोत्तोवे
ताहराह्रस्वउपपदस्य ग्रामायामस्य लिपात्यते यात्तो
स्तोतः पात्रवेपेशम्ययेपदे उकारोतः ग्रामयामोभव
ति ग्रुविन् ग्रुविनवानिति वेग्रावितिक्विप
प्रकृतस्य समासेभाविनी तिक्राप्रस्यपस्यपवादेशः
इस्यः स्तस्यः वृहूत्रुषोणोत्तिकुपूपकारस्हाये: उ
पपदश्स्ताद्वारुपपदस्यह्रस्वोतस्यमाभूदिति पात
गृहणाम् ग्रामण्योः ग्रामसेनयत्तोति क्विपह्रस्वात
स्योति किम् ग्रालोयपात्रवेपरितिकिम् कृतेः कृता
वान् ह्रस्वाकषोतिस्मत्तोन गृहणात्रववेमाने तदिति
सत्वोयम् गोरोज्ञाकृयः स्वरवत् कृतोयः कृयः
गोकारौकाराभ्यांपरः कृयस्य यकारः स्वरवन्भव
ति स्वरयइकंततामित्रापिभवतीत्यर्थः इत्यमलव
कराताराः त्वञ्चकैः स्वरायः तान्यत्तयोरितिगुणः
स्वरवद्भावात् पयपूपवशयत्ताव्यम् उवणोरावस्य
केइतिगुणः प्रवयणयाहुः प्रवेः इगवद्भावादस्योप
येतिवृद्धिः स्वरवद्भावात्गो ग्रावत्वेपरवपयमः कृत
तेकास्मनसोरपिसमोवादितततयोमोसस्यपवि
प्रजवजोः इतिप्रवयपमः ग्रतलोपः गोरोज्ञामितिके

वेयम् स्वराभ्यः गुणः कृयइतिकिम् प्रयते वेञ नं
प्रपूर्वः वेयणास्वापिववोतिसम्प्रसाम्यतानोयणा
योतिरीवे: उवर्णोगोवद्धिरेगास्योकारस्यासिद्धत्वा
इचनस्यादितिवचनाद्धिग्मतायेकृतगृहणम् नेते
शाकातेज्ञायतेकातेशाकानेतोयतेइम्यवस्वरवद्भा
वोमाभूदिति नितोःशाक नितयातित्तयेनयोःशा
कोर्थयः कृयकारः सस्वरवद्भवतिनयः तयः नेते
शाकाः तेतेशाकाः स्वरायः गुणः स्वरवद्भावात् प
यपू प्रमयजेतयः तयः तेतयः तेयः क्रोनस्तरपे
इकेज्रइत्याविनिमयेरस्यास्यरः कृयकारः स्वरव
द्भवति तरपेतस्यकोइः ग्रपेइत्यावितिमयेसमलोम
याः कस्योयोः स्वरायः गुणः प्रपूतरपेइतिकिम् के
योगोवासोत् इत्याभावात्तनकोतः वेलोपोऽत्कस्य
उम्रहात्रवेपपकवणोः प्रमयः प्रमेनप्रक्रन्वारह
क्रउच्यते प्रपूक्रपकारस्यमपरइतितेशानवात् इका
उच्चारणाद्यः प्रपूक्रस्यवकारस्यलोपोभवति प्रगि
विन् प्रगिविनवानवेरग्रावितिक्विप यकारोयात्तो
स्तोतरस्यर्थः ककारः केषाणवादिस्यर्थः प्रत्येभाकम
नमेवायाम् भजस्ययोयाम् भजसहोविणात्का
दरणवद्भावात् वमात्रस्यतेनलोपः प्रपूक्रस्येतिकिं
ज्ञागृविः प्रवृइकारः प्रमयावयवः तोच्चारणाद्यः
इस्यक्रोपवकारोतभवति सोव्येज्ञतेय प्रपूक्र
गृहणातिज्ञतम् प्रतवकारोच्चारणात्तवकारय
कारयोः लोपोभवतियकारवतितेव्यज्ञतेयरे क्र

तः कृतवान् स्नातः स्नातवान् कृपोश्चाद्धेऽंरनेवत्ले
योविप्रृत्वनेनिष्ठेतिकःकवेत्नत्तशैदूस्वोरन्तुवेयेनोऽ
भावः दिरिवान् सिसिवान् दिवक्रौ॰ षिव्रुनेनसेता
नेक्कमेकानाविनिक्कमुकानाविनिक्कमुपयोत्तव्
ज्ञावाद्दिवेत्रोपवेत्योम्मकृतोऽभावः कृतोद्दिवेवने
प्रनेकुस्वरत्वारतोवसीलोदृतभवाति प्रनेनयोलो
पः ध्येत्नतेइतिकिम कृयितोस्त्रायितायुपेरतिकिं
प्रकृप प्रतीव्य प्रश्न्यः पकः कत्कयोश्चकाले
कानस्यसमासेभाविनोतिपम् निषेधेनः निष्ठा
यायररतास्मिन्परेक्त्वोविनस्यलोपोभवतिपाविनः
पाविनवोत् पवन्मक्तः पचेतंप्रयुक्तवानदृत्तोति
प्रेतिकःकवेत्नरदृ प्रनेनकारितलोपः प्रनामिर
विकरत्नोइतिकारितोलोपनिषेधः प्रामः निष्ठेतो
तिकिम् पाचयितारइनइतिकिम् प्रयोयितः प्रयो
यितवान यितोलोपोनभवति नातिस्त्रायोनेत्रुष
इनरत्वेवयात्तरस्त्रयायावेत्तरत्नेरत्नेनषपरेषुरनो
लोपोनभवतिस्वरहृयातः प्रहृयातः स्वरुरे॰ प्रहृरे॰
द्वारेस्वलोनप्रस्यवलोपः तस्यस्वरादेशः परनिष्ठ
तकेइतिस्यानिवत्वादृपयाप्त्राभावः दोषयरेग्र
दोत्मातः प्राताः पारयेत्स्नः पारयिष्णुः प्रदृप्तवा
स्यानेस्पातलनप्रुशतायोः प्रुयमानंप्रप्रैक्तेनत्पोत
पवयिपुवनमरदत्तृत्वदिः प्रतपवरस्नपमयेरत्नोलोप
निषेपवचनात्कारितोनातादित्कः प्राताः स्वरहृयाप्यः
तरातिस्नादृम्माषायिरस्नाप्यः मेऽरपंतः तिवस्तोव

द्दीतिज्ञवृष्णुदामितिनस्यांलादेषः स्नतयित्नुः स्नन
गरहरिव्यश्राह्नेरतिस्नतनिष्णुरादावदेतः स्नतिरूषोति
यित्नुः लत्नुप्रैवोप्याधि लत्नुवर्णाः पूर्वः पस्मात्स्नतथा
विपरत्नप्रपूसंपद्यनेप्याधिपरेप्रशामप्यविशाणाप्यश
मऊ॰ गागासे॰ शमेः हेनाविनानप्रस्यापयेतिदीर्घः
मात्नवेयात्नाकृस्वः गगोः तुदादित्वादिनप्रस्यवलोप
प्रविष्ठ्वौपककतेकयोः क्वानस्यसमासेभाविनो
नियप्रनेनरनप्रपू नत्वचरनः पूर्वोलत्रुभवतिम
ध्येवृन्नेनेनल्यवयानातसम्ममयेनत्नाप्यवयानेतेना
ख्यवद्दितोपिवचनप्रामाण्यादितियोगावंभसमघो
ह्यवयानेपिभविष्यतिलत्नुपूर्वेरतिकिमविवार्यवि
भाव्यविवरंतेविभवेतमप्रद्युम्परतप्रस्यापयेतिदीर्घे
हृद्दीनस्यकाय्यकारितलोपः घयोतिकिमप्राम्या
तप्रग्राशोयोतकारितलोपः प्राप्नयप्यामाविनस्मा
त्यवस्यलोपापिवाप्रपूभवतिविभाषापरतितयोनता
त् प्रापद्यप्राप्यप्राप्नवतंप्रद्युम्परत्नपतेकारितलोप
मोनान्यादिदादोनाम मोनानिशादियेषानेमोतास्या
रयः दाग्रादियेषानेदारयः ततोद्ददः सेनात्यादीना
मोनात्रिमितोनिदोञ्जोदादोनोदामागायतोन्वप्राम
प्रमापयपरिमापयप्रदापयमोऽ हिंसायांऽमित्रप॰ दोद
त्वयपविष्ठ्वौकायप्रनेनात्वमदादोनामप्रदाय
प्रपायप्रमायप्रमायमस्यापप्रवसायविदायुद्दान
टो॰ दागादा देटर वोप्रव॰ उदाजदानपारगोयोः पे
ट्पानेमामानेमोऽरमानेमेरपागोपानेकैवीशाह्वेग

हृग्लौपापानेश्लागालिवोग्रक्रगोह्राकल्मागोयहृग्यः
क्रायपृ ग्राकारस्याकारोरामागायन्तौ निष्ठामस्य
देवस्यनिष्ठत्सर्यः तेरीचः त्तिनयेरस्सस्य यपिपवे।
दीर्घोभवतिप्रत्तयत्तेः तौः इतिकनेवोदीर्घोविधा
नसंत्ता पूर्वकोविधिरतिमृद्धस्यानिस्वानात् नेनाति
यस्येति निवासमाम्याः त्तिहिंसायः पक्षान भवति
दीर्घः प्रत्तिष्यउपत्तिष्यत्तिमृहिंसायामिनस्यत्तति
वन्नुवयकगृहत्तोनमानुवंयकस्य गृहत्तोमिलित्ति
गृहत्तोनगृहत्ताब्रग्रामपव निष्ठायाव निष्ठायाप
रस्यांत्तौः दीर्घोभवतित्तोपाः त्तोपा वान त्स्यातेस्य
गात्स्यधाकमेकेत्तिक्रः निष्ठेतिक्तवंतः घ्रनेनदीर्घः
त्तौदीर्घोदिति निष्ठानत्वमग्रगवदतिस्पत्वात्तया।
धादत्सस्यत्तेः दीर्घोनभवति त्तिनः त्तिनवान त्तया
घेस्यापिभावकमेत्तोवनित्यत्वादेवनभवति त्तिन
मेवनत्तिग्नः केवलेदेवदत्ते मग्रत्तिनोस्यात्तिसेनाव
तेनासासौ तितत्वष्टादसाक्रस्वः ग्राक्रोशदेन्येवाधेवा।
क्रोशादैन्ययोरितित्तिवोनवाह्यभवतिग्राक्रोशोत्ति।
त्तापृः ग्रात्तः त्तोपापृः ग्रात्तः दैन्येत्तितारेमेद।
भावयः त्तोपोहृम स्फायः स्फो स्फायोगेष्यायो
हृह्यविमस्यनिष्ठायोस्फोयादेशोभवति घ्रनेकव
त्ताः सर्वस्यतिसवोदेशः स्फीतः स्फीतवान स्फायने
स्सगात्स्यधाकमेकेत्तिक्रः निष्ठेस्यक्तवंतः निष्ठा
यामितिकिम स्फातिः त्तियाक्तिः सोभ्यंजने
येइतियत्तोपः प्यायः पीस्वांगे

स्फायोगेष्यायोह्रह्यविमस्यनिष्ठायांपोग्रादेशोभवति
स्वांगेभिधेयेस्वांगमहवेस्त्नित्तरितिपरिभाषितमग्र
इवेमृतिमत्स्वांगंग्राणिस्यमविकारागाम ग्रत्तेस्वांत
वदहेवत्तेनवेनमघाग्रत्तेपीनमुत्तेपीनमश्वः स्वांगा
दत्नुवेपारितिनिष्ठानत्वमस्वांगेइतिकिमग्रप्यानेक
पिरकग्रशाह्वरपीनपयोपृरापयोपरमरष्याः पयो
परादत्नेस्वांगसारश्याह्नविघ्यानिकयंपीनोदेवदत्त
नत्त्रस्वांगेगम्यनेसत्सम्मृग्रत्त्पानिनोयोनिषत्तेन
ग्रत्त्पनौधेमपापानिविधेनेयस्ससपापः ग्रकषर
तिवस्तीनास्वंगानिविध्येनेयस्यातिसंत्वधौयत्ता।
पाह्नविघ्यविघ्रटः परस्यग्राधः वेग्रयमोरघेयोनि
ष्ठायांपीग्रादेशोवाभवतिग्रादेग्रयमोरितित्तेन्ने
नवान ग्रेघोविध्यघेवचनम घेयस्सितियमाघेम
ग्रारपरस्येवप्यायेः घेयस्यघेपीग्रादेशोवास्मा।
पसर्गपूर्वस्यातिष्ठापीनोधः ग्रापीनमूधः नियमा
दिहनभवति ग्रप्यानमूधः स्रोत्यंजनेयेइतियत्तो
पः घ्रतेपाकेत्तोवह्नविघ्नः त्तोरहविघ्नोवघेयोः पा
केगम्यमानेश्रापाकेदस्यसक्तग्रमयेसंग्रसारणं
निपात्यते घ्रतंत्तीरम घ्रतेहविघ्नातिस्सगात्स्यधा
कमेकेत्तिक्रः घ्रातोनुस्यासग्रक्तादितितिनिष्ठान
त्वम ग्रस्यस्यमृसारणम ग्रेस्येशाह्नसेवानयो
नित्यस्यग्रहृवेस्यनिष्ठायोपरस्यांसंग्रसारणंभवति
ग्रस्तीनः ग्रस्तीनवान कागात्स्यधाकमेकेत्तिक्रः
निष्ठेतिक्तवंतः घ्रनेनसंग्रसारणम नस्यनदीर्घेसं

वा
वी
२२९

स्यमितिदीर्घः पूर्ववन्निरेफात्स्योपसर्गोऽस्वस्य केव
लस्य वस्यायनेन भवति प्रास्यानः संस्यानः प्रतो
नस्यासंप्रसारणमिति निष्ठानत्वम् इवत्वतस्यायोः
यः इवस्य वनः इवृचनः इवस्य वृत्तनो वेत्त्वनस्य
शोवायेप्यपदगता विन्यस्यानिष्ठायां परस्यो संप्रसा
रणं भवति प्रोतं वृतम् प्रीतेः सेदः प्रोषस्य प्रोइति
निष्ठानत्वम् प्रीतं वत्नते प्रयायतिस्मगमस्योकम
केतिक्तः प्रतीतस्यासंप्रसारणमिति निष्ठानत्वं इवत्व
नस्य प्यायोरिति किम् प्यानो देवदत्तः गतः इत्यपि
कथमाप्यानः कालेयवसोगवाम् प्रयादिकाले
यवसस्य इवस्य वचनत्वमन्यते इति संप्रसारणं प्रा
प्नोति सत्यम् प्रसारस्येवायं प्रयोगः प्यास्यानेति
पादोप्यक्तः प्रतेश्च प्रतिप्रात्वात्स्यस्य प्यायतेर्नि
ष्ठायां संप्रसारणं भवति प्रइवचनस्य प्याथ्येवव
नम् स्फायकृतस्य पितापतिप्रीनः प्रतिप्रीनवा
न वाभ्यवाभ्याम् अभिप्रवइत्येताभ्यां परस्या
प्यायतेर्निष्ठायां संप्रसारणं भवति अभिप्रीनः
अभिप्रीनवान् प्रवप्यानः प्रवप्यानवान् प्रव
प्रीनः प्रवप्रीनवान् प्रवप्यानः प्रवप्यानवान्
प्रोस्य प्रोइति नत्वम् अभ्यवाभ्याममन्यत्र इवचनस्य
प्रायोरितिसूत्रम् प्रन्यवतनमवगमेव नवेञ्स्यापे पि
वेञ्नतन्तसंतानेस्यावयोर्ह्वालो प्रनयोः यपि पदे सं
प्रसारणं न भवति वेञोयज्ञादित्वात् न्यप्यप्रहि
ज्यावयोरिति प्राप्तम् प्रवाय प्रस्थाय प्रपीति किम् न

नः जीनः वेञः नदीर्घे संत्यमपि संप्रसारणस्य दी
र्घः प्रामः वल्पा विति नियमात्र भवति जः ल्वादि
त्वान्निष्ठानत्वम् अस्य वेञः संवरणो इत्यस्य यपि प
दे संप्रसारणं न भवति यनिवातामम प्रत्याय प्र
कृतेक्यपोः पूर्वकाले क्त्वान्तस्य समासे भाविनी ति
यपू संपरिभ्यां वा समपरिभ्यां परस्य वेञो यपि
पदे संप्रसारणं भवति पूर्वेणानिषेधः प्रामः संवी
य संव्याय परिवीय परिव्याय नदीर्घे संत्यम् प्रतेभ
वसंत्यम् यञ्जुगादिनइति योग विभागायनतन
संप्रसारणमेसंदीर्घप्राप्नोति प्राङ्नः जीनः स्वेञ
स्याव प्राप्यते स्माविहोतिक्तः जिनातिस्मगमस्या
कर्मके तिक्तः ल्वादित्वान्निष्ठानत्वम् सपिवतीति
ग्रहि ज्यादि संप्रश्च स्मिति किम् ग्रहोतः वः व्यो वे
ञः संप्रसारणे दीर्घे मा पयतेक्तो परेषः वयतीति कि
पृत्सपिवतीति संप्रश्चेनेन दीर्घः सिद्धेत्सूत्रारंभो निय
मार्थः तेन क्रेरस्य वचनं भवति शुनः उनवान् ऊयतेस्म
वयतिस्मनिष्ठातिक्तः क्त्वेत् पंचमोपधायाधृदिवा
नुनेः पंचमस्योपधायाः पंचमोपधायाः पंचमोन्तस्थाना
रूपधायाः दीर्घो भवति क्वौ प्रत्यये दिवादिगणो वपदेश्या
नुधातोः प्रशाम्यति प्रतान्ताः स्वपिति किं प्रदीर्घः मोन्तोपधा
नोरिति सम्यक् शान्तः शान्तवान् प्रशाम्यतिस्मगमस्य
कर्मकेतिक्तः निष्ठेति किं वेनः नदर्त्वं यथा [illegible]
[illegible]
उभावः पंचमग्रहणं किं [illegible]

चा
वो
२२

127

तेश्च ग्रणोः इति किम् संतानाम्नाणि त्नाणि श्चणो नो नेष्यते
म्नतमून्नतमतन्नम म्नाणाना त्नाश्चूणादीमो श्चणो
तिनृणां तिचणां तिस्म गाम्य चेति किः श्रास्वादि इभाव
वाणानि तेनम्यादिना लोपः ञोः पूर्वो पंचमेव ञ्का
ञ्वकारयोः यथासंख्यं यशा यथेदरस्मेन्ना वादेशोऽश्कोऽय
दिश्च ग्रणोव पंचमे परे टकारश्चवणोद्भूरनम्यचः ञो
णातिद्विठ्ठणतो प्रवृत्तः दिवञ्जोञ्जणा विञ्चति प्रता
ञोञ्चा तिक्विपश्चने पूर्वोरो प्रसा ग्रणोदृस्पृढ्ढणोश्चतिष
ष्वेनैव सिद्धिः वस्य यथा प्रत्तः पूर्वं वा नेद ष्यति स्मणा
मष्याकमके तिकः निष्टेति कुवंतः पंचमे विष्णुः श
ष्णुः यावि ववेति नरहंत णग न्वा रादौ हिभाव झते श
मस्पृढ्ढकारस्य पञ्चमे निमित्ताभावपरिभाषया पूर्व
स्य ढ्ढकारस्य निष्ठेति प्रभ्रम्शादीनं यापं चवेति लोप
का नमठे संप्रसारणाभावः स्या ग्रषिष्ठे तेन संज्ञा ने स
त्रिति सन्नवकारस्य येटू ग्रलिव्यमति ज्ञीत्वा ग्र्य
पाणाश्चपि वकारः समुच्यते संभवान् ऋट्वते न भवा
न स्वन्नगा तिश्चाखणाणोः प्रवदत्तमवव्यपने च्वरो
णोन्निवन्नसंप्रमपणांवकारस्यापयाणा ज्वरं ऋट्भवा
तिकोश्च सग्रणोपंचमे च परे ऋः ऋः स्रः मूः नः कि
पुत्रस्यापयाणा ज्वरऋट् भवति प्रसग्रणो ऋतिः सूतिवान्
तेऽनर्तोरस्व वये तीरभावः ऋतिः सूतिः मूतिः तू
तिः क्रियायां किः वोषवन्ता च्छनोः भावः पंचमस्ता
मासत्रिति सन्न ऋट्ग्रणाः गेमप्रवतेष्टिलेपश्चाते स
नन स्यामस्वरादिलोपश्च गालोप्या ञ्कोदिति षश्चेन

मथेव यथासंख्यं चमंते संवध्यते देफा म्यरी ढ्ढकार वका
रौ लोप नौ यो भवतः ञ्कोपुग्रग्रणो पंचमे च परे ऋः ऋ
ञ्चाको दिल्य प्रवीरिद्धिः साया इञ्हेनेप्रवणामिति कि
पृच्छिः लोपः इकारो ग्रहा विस्मू इणोः प्रणोः इञ्हे ति
स्मणा ग्रयेति किः प्रञ्चि तिस्मा निश्चेति कः श्रादत्ववथा
श्रनभीरल्लोरन्नवये तिवेरभावः ञ्कोलोपे ऋतेनाचि
मूला न इति नत्वमसामिनावोरितिदीर्घः इमा ग्रमा
सत्रिति सन् ञ्वनतिन नास्यादि प्रतिषेधे प्रदिपं वा
मष्यानः तनो ति तादिषे षांते न नोस्मारयः प्रतिषिद्ध
इञ्चभ्यस्त प्रतिषेधेः तना हृदः वनषणां समना
तिमस्यनन्नविस्मारस्यादीनां प्रतिषेधे चवयात्तनो
प्रह्नापावग्रणोश्चमय्य परे पंचमलोपो भवति तेषां वाका
रस्य मकारो भवति वातिः क्रियायां किः वोषवन्तोरश्चन
तोऽरभावः लोपस्वरादेशापवादिभाषया ग्रादौ पंचमा
वयति ग्रात्वे ऋतेश्चनेन पंचमलोपः ततः ग्राकारस्य
ग्रकारः ग्रन्यग्रहा विज्ञमानोः स्तोतिनास्मा अष्टा
रुतः तनोत्यादीनाम् ततः ततवान् ततः ततवान्
तन्वनेस्मतनोतिस्मत तणेतेस्मतणोतिस्म तिष्ठति
ऋकवन्त पंचमलोपः ग्राकारस्य ग्रकारः प्रतिषेधे
रामतानः गतवान् यतः यतवान् रतः रतवान् ततः
ततवान् गाञ्ति स्मारमनेस्मगाम्यथोकमके तिकः
ग्रम्यचतिष्ठेति कृकवन्त पंचमलोपः ग्रश्चानः ग्रग्र
णोः इति किम् हतायंता इतेदास्मने पदे सिवहतस्मि
ति तिलेजातताग्रणाः तेन तज्ञापि पंचमलोपः

श्वाहनकृत्वस्यादिरशतिसिद्धोलोपः श्वाहोहनइत्यान्म
नेपरस्मयमुउपवमेइत्यस्य स्नवनेतास्यमानोयमोगंपने
इतिनव्याघनगृद्धवामस्वागवदान्मनेपरस्मसिद्धोलोपा
दिस्मविनवानिमर्थः विवाहेतास्यमाने विभाषोपियम
नेइतिविकल्पेनसिद्धोगुणान्वाद्यापंचमलोपः उपाय
नकम्याउपायमस्नकम्यामरूढवानिमर्थः गामेस्मि
दाधिषोवान्मनेपदेवामइतिसमगतसिन्नलोपादि
प्रागवनसम्मवांन्तसंवासोहसंवासोहसमोगामन्द्रोम्या
न्मनेपरस्मतनोत्यादितादेववनानेः सिद्धनात्यादेषो
वाहनमनेवेवस्यादितिवनलोम्यविकरणोननिर्देशा
देविभ्यार्थः ननोनेरम्यस्यतनोरभ्याबानलोनीतिषिन
पानिर्देशाध्या यपिव वनतितनोस्यादिश्वतिषेधेदो
पेचमलोपोभवतियथिपरेप्रवम्यावितनमपतन्मप्रा
हत्यस्यान्मपंचमलोपेकृतेपस्वायवादेशोभवतो
तिकिंयोवाहेभेगाउम्मनेम्बतपवन्नायतेयेनरगान
त्यविधीनवदिहेवगोपियपूर्वाप्यानइतितनेनप्रवदाये
मचयुक्तिस्थलीतोन्वेवापित्वायपूर्भवतियथेवंसप
मारणाकर्थेस्यानिवत्वेनकानुवंपत्वायएवद्वावादि
तिचेन्मः नागमोनलोपादयोपिस्यानिवत्वेनयुपोध
दादिन्वाउवेप्रतितिचेन्नलवणोध्ययेविधौस्यानिवत्
निषेधात् वामः श्रमंतस्यपातोयेपिपरेपंचमलो
पोवाभवति ॥

श्रुणासश्रुणास्यउपधास्यउपधास्यलोपाभावपत्ते श्रेनरे
गामपिपंचमोपधेतिदीर्घेयपूर्वायतनलोपपत्तेन
युपायावपिस्यानयोपिनस्यास्यानेदस्यनुह्नस्याश्व
कायादेशोनगुणास्मस्यादिसिघेदेवशनिषेधदासिद्धव
प्रशास्यप्रतस्य नतिकिंदीर्घस्य विशाषारिष्टः प्रकृतेन
वापनेइतिवनस्यादयोत्रुवतेनेनामइतिवनतितनो
स्यादिश्वनिषेधदोतिकप्रसपधेचेपंचमलोपोनभव
तिपंचमपधेतिश्वाश्वादीर्घस्मनभवतिवंतिः नेतिः
हतिः तिकृतेलोवसंतायामितितिकवनतितेस्या
देशवेस्याश्चकृतेनीनीइभावः हनेहन्निमस्मतेनारि
तिपंचेयेतिः नेतिः यस्पात् स्यानइत्याशिषेवेतिति
कृतिकीतिकिमन्ततिः हतिःरतिः क्तियांक्तिः उं
देमेति उंदीक्लेदनेइत्यस्यानिपरेपंचमलोपोभव
तिगमनलोपेकृतेउपधागुणः वनोन्यैः त्रि
इंधीदीमाविमस्यचनिपरेपंचमलोपोभवतियथ ३
इध्यतेनेनवंजनोतानाम्भतिवज्रं संइजेवे संइच्छ
मवणोइत्यस्यचनिपरेपंचमलोपोभवतिमवेष्टे
नवावेगाः स्परः नलोपेकृतेगुरुस्योपधेतिदीर्घः
ष्पामः नतिकिंदीर्घेम्युतोनदीर्घेइत्यनुहस्यान्
भवतिनवकिम् स्पधास्परः स्नवणामितिमर्थः दे
जेभावकर्मणाः रंजरागेइत्यस्यभावकरणोवि
हितेचानिपरेपंचमलोपोभवति रमनेरागः रज्यते
नेनेतिरागः भावेकनेदिवकारकेतिचन्भाव
करणयोरितिकिम् रंजयतिनस्मिन्निति रंगः क

सा
वी
१२८

129

नेदीतिचेत् तुर्वितिलक्षं दंजेः पंचमलोपो भवति श्र
थिविनिशिवपरेजकः दंजनेशिस्यमस्येतिशिलि
निवृक्षुणवोप्रजकजभमेतिचिणीन् नलोपः प्रस्पो
पधत्तिदोचेः वटोः कमाविति जस्यवाः ह्वेहः स्वेरेनि
रिवा ह्वदिह्वहावित्यस्य पंचमलोपो वा भवति इदृव
निनेस्ववादोप्रत्ययपरेवहृणमह्वेहणमवदकः हृ
हकः शरवेति शरवुणवावितिउणप्रबदामनाके
नेमनाकोरेशोह्ये हृतिकावोनकाणवामायः श्वेति
वेपत्तिलोपकाव्रकोणणमः नस्यपत्तेलोपः स्वरेरे
तिकिम् ह्वेस्वनेपणग्रतिदीतिकिम् ह्वेहितम् लश्रस
केभावेकः रहत्तृहह्वेहिह्वहावितिपावदयेनत्रप
हृयमिद्धयागारभ्रदंनिवाह्वितलाहेहितामिन्याद्रिपा
तिकश्यायानिहृत्यर्थः शमिमत्तेनेनिगमाक्वा प
मुडपरमेमवृत्तानेमवृश्ववबोपनेवानत्रुविक्ताव्रेग
म्यगानोपथाक्वोपरेपंचमलोपोभवति संयत्नश्रभि
मत्नपरीनत्तजनगातसंयद्धतिश्रमिमत्यतेश्रमिमव्र
नेवापरीनत्तोतिजनेगाह्वतोतिह्वेपपंचमलोपः
पानाह्वोनः लोपस्ववादेशापरिभाषयापंचमापथे
तिदोचेः मामानदोचेः रम्यनवृह्वस्यानभवतिनाद्रिः
षिकविद्योपिसहितनिश्चकाविनिजानणमरोदो
वेः विहृनोश पंचमरस्येवविरिवनिवपरेपंचम
स्यात्वं भवति भरोटपिक्रांत्वषभः कतिकरनश्रग्रे
णानेस्रणामरयधाषेभिविमस्वारवाकजनत्तवोषा
दंरोह्वषाशमिश्रज्ञाणोज्ञाक्तनज्ञाशहिज्ञा क्तनम वि

हक्रमिणामित्वेतिसनिजनामितिविस्टकारावि
होर्थः इकारउष्मारणार्थः वेलोपोह्नक्रेस्योतिवलो
पः श्वेनेनपंचम्यात्वम् वति इपिक्रावाश्रग्रमावावि
टावामनिक्केनितुपश्चोपसर्गोपोनिवतिपृ श्रदित्वेनि
सत्तिजनाम त्वेत्रुश्ववदारणाश्रणादानेज्ञनिशाउभावे
पथोपंचमस्यात्वं भवति श्ररिपरे खातः खातवान् सा
नः सातवान् जातः जातवान् खन्यते सन्यते जन्यते
सन्यते सनोति सञ्जायते समितिनिषेतिक्तवेत
जनेनवोस्यथोकमकेतिक्तः नस्यात्वमलश्रीरस्थोरत्रुवे
पेलोउभावः खातिः सातिः जातिः स्त्रियां क्तिः वोष
वेस्याक्रक्तोउभावः प्रदीतिकिम् खनित्वा पेवा पं
चमोपथेस्यनः श्रगुणोनिवृत्ते त्वेनिसनिजनोवाश्रा
त्वं भवति श्रगुणोधादोप्रत्ययपरे श्रत्वोपश्रसायश्रजा
य श्रसत्यश्रत्वेस्यश्रजम पकुकनेकपोदितिक्तानस्य
सम्भासभाविनोतियपूर्वत्वोपनेखन्यतेसायतेसम
तेजायतेजन्यतेघणा वोखोयनेचहृ खन्यतेसासाय
तेसंसन्यतेजाज्ञायतेजहृ जन्यते श्रगुणोदतिकिम
सान्यम् श्रवणोवणोवाहृत्यणानत्तोनेयेणिवाभव
ति तन्नोनेयकीतितेजोनरात् नायनेतन्यते स्फुरि
स्फुरत्योवेयोनः स्फुरस्फुलवलनेश्वनयोः श्वनिपरे
ओकारस्यात्वं भवति स्फारः स्फालः भावेघञ्उपधा
गुणोहक्तनेघ्रातम् इजहातेः क्ति जहाते ओहाकत्यागे
इमस्यक्काप्रत्ययेपरेइत्वं भवति हित्वा जहातेरितिकिं
हात्वा ओहाङ्गतौ घतिस्यतिमास्थानेगुणो दोश्रववं

उनेषोऽश्नंतकर्मणोमामाने माऽस्माने मेऽस्माणोयानेऽस्ति
वाक्षागतनिष्ठमौपक्षामग्रणोतकारादोश्नस्यपरेश्नम
स्पश्त्वंभवतियत्नेरदोपश्नतिदत्वामः स्पोतमास्पोतवा
रामावायत्तोतिक्रम रितः रितवान् श्रवसितः श्रव
सितवान् सितः सितवान् स्थितः स्थितवान् दोयते
स्म यतिस्म सोयतेस्म सातिस्म सिमीतेस्म सयतेस्म
स्योयतेस्म तिष्ठतिस्म निष्ठतिक्तक्तवतु सातिश्योगो
मघाकर्मके तिक्तः श्वेतत्वम् दोयतेरित्वा सित्वा सि
त्वा स्थित्वा पककत्वेकयोरिति कानेरनिकिम दोय
तेदात्वायतिस्पतोतियक्तानिदेशाः दाग्रहणेनदासंत्त
कानांदहादेशास्य वक्ष्यमाणत्वादाञ्चेः पोषेः तयेरस्य
स्यसायतेस्मानिष्ठस्यर्थः वाक्षाशोः ङोब्देनेशोत
नुकरणेश्वतयोः श्वग्रहणेनकारादोपरेवाऽस्त्वंभवति
छिनः छिन्नवान् छातः छातवान् शितः शितवान् शा
तः शातवान् छायतेस्म छयतिस्म शायतेस्म शयतिस्म
निष्ठतिक्तक्तवतु शयतेव्रतविषयेनित्यमित्वमिष्यते
व्रातमः संशितव्रतः तीक्ष्णव्रत इत्यर्थः दधातेर्हिः
दधातेर्दानधारणयोरित्यस्यतकारादावग्रणोपरेहि
रादेशोभवति विहितः विहितवान् विधीयतेस्म
विधयतेस्म निष्ठेतिक्तक्तवतु दधातेरितिकिम धीतः
धीतवान् धेटपानेदामाधायत्तोत्वम् वरफलोरुद
स्य वरगत्यर्थः फलनिष्पत्तौ जिफलाविशरणे र
तिवाचर

फलोरकारस्यतकारादावग्रणोऽत्त्वंभवति चूर्तिः फु
तिः स्त्रियां क्तिः वोपवसोस्तु कृतोऽभावः श्वकार
स्योत्वमपवे नोक्तिनोवागितिदोघेः प्रफुल्लः फलितं
प्रफुल्लः श्रारेकर्मणि क्तः कर्तरि वेतिक्तः भावादि
कर्मणोर्वेतिपाक्षिक इडभावः तेरित्तिकिम चरि
तः फलितः वरतिस्म फलतिस्म गामघोकर्मके
तिक्तः दहोधः दासंत्तकस्यधातोः श्वधः पेदृवानित
स्यतकारादावग्रणोपरेदरादेशोभवतियत्तेविरक्तके
श्रव्येऽस्तात्रियतेदत्तः दत्तवान् दत्वादीयतेस्मददाति
स्म दयतेस्म धयतेस्म तिनिष्ठेतिक्तक्तवतु पककत्वे
कयोरिति कारश्तिकिम दत्तविहितापलवनेश्चवदाते
स्तवेदे पूर्यणेपने श्वनघोदोसंत्तानाल्लिप्तदाविति नि
षेधात्तश्चथशनिकिम धीतः धीतवान् धेट्पाने धीयते
स्म धयतिस्म धाञ्जोदित्तक्तः स्वरादुपसर्गोत्तः स्वरा
दुपसर्गात्परस्यदासंत्तकस्य ऊरादेशोभवति सवर्णो
विन्दुवत्परेसवावितिकवयोरपिसर्वादेशः उकारा
दावग्रणोपरेपूर्वेणात्वाम श्त्तः श्तवान् पत्तः प
त्तवान् प्रदीयतेस्म प्रददातिस्म पविदीयतेस्म परिद
यतेस्म परिददातिस्म निष्ठेतिक्तक्तवतु यनेतऽकार
देशः दत्तोनिवेनान्तरात्यरादेशोः स्वरादेविनिकि
निरस्तः निरस्तवान् उपसर्गादितिकिम देवदत्तः घो
तेरित्वानश्वोविश्लतिषेधेनतत्तेनस्यावकाशः यत्रस्व
रात् उपसर्गः प्रत्तोनास्ति दत्तः दत्तवान् निरितः नि
रितवान् तादेशस्यावकाशः श्वम्पदासंत्तकः स्हो

बो
बो
१३१

अथेपाप्नोतिश्चवर्त्तेः श्चवर्त्तेवानन्तवराद्वपसर्गाद्गोभवति
विश्वतिषेपेनश्चपरत्रैवपरिपोनः परिपोनवान् श्चवर।
नेसरत्रैवपरत्रैवापिकर्मणिविपत्तमनुरत्रैवतिरत्नमि
तिवच्छनेरत्रैश्चरत्वविष्यादीकर्मणार्थेः तत्वेनास्ति प
रिवापोनविप श्रेरमत्वाणोरसमसज्ञापिपादेशाद्भवति
नेश्चश्चतोवपिवपरेरकाद्वस्मादणाद्यर्थेः जरपः जरप।
वानश्चयनेसश्चतिस्मादिश्वतिकर्त्तेवनश्चेवेनजरपि।
वृद्धपभस्परतिसस्यपः श्चरंतत्तोयवचनश्चेपापिवत्व
पि भजरप्प पककर्त्तेककर्योकानस्यसमासेभाविते
तिपश्चश्चत्वेवानपिविपीत्वसवाप्यतेरस्यकसर्त्तेनश्च
नेवगत्वाक्काश्चस्पपेपवज्ञापिनेस्यादिरतिपापिवेसक्ते
वज्ञतोवेसि वनिश्चतिवपरेश्चरेत्तोसिपादेशाभवति
रकाद्वस्मादणाद्यर्थेः वासः श्चयतेरतिश्चकर्त्तेपिवका
वकेच्यंतत्वात्सोतिवचः विचसः उपसर्गादेरसलल
कावरहाद्यर्थः कर्कवेननिश्चा कर्कवेनश्चस्ययोनिश्च
सक्तोभवतः निश्चासविनिपेतयाक्कपश्चोजनेनाच्चिश्च
तोनरस्यादिश्चकोणः कौणवानविनिपेटादंतस्यादि
नोर नामिनोर्वोरितिदीर्घः निश्चानत्वमनश्चवणो
त्वतिषेपः क्कासमस्पत्तरानोव्ययम सक्कांमध्यत्तर
वतेससंध्यत्तरेतेग्रेतेपस्पसमससंध्यत्तरोनः क्काश्चस्प
पश्चसकारोनसंध्यत्तरोनश्चश्चस्पपः श्चव्यपसंज्ञोभ
वतिकत्वाश्चकस्पपवपिक्कापवसस्पादिवत्वात्स
कारोनः पापसपापस णिवाभोत्तणेरतिणत्वम रुणव
श्चावारापिरिच्चेस्पापिः द्विश्चपरोमिनिणसेनस्पाद्विवो

कर्त्तेम त्वोत्तवेपत्वात्कस्वाकषोमौनश्तिमागमः
श्चस्पापयेतिद्विहिः संध्यत्तरोनः कर्त्तेवेदशोकर्त्तेव्ये
द्वह्यामितितवेकेकेत्वत्वारतितवेकेश्चस्पयोश्चया
पत्वाश्चव्ययत्वाद्वतिविभक्तिलुकरिति इतिपंडित।
भट्टजगद्दवविरविनायोबालबोधिन्यांकृत्यकरण
सिद्धिपादः प्रथमः पानोः श्चपिकारयस्पानित
कर्मश्चस्पयाननुक्रमिष्यामः पानोस्तेभवेतोतिवा
रितव्यमश्चत्वामित्यनः श्चाणयमपिकारः समस्यक
मुपपदम समस्याउकमससमस्यकमश्चास्मिन्वान्व
पिकारेयत्समस्यकम समस्येनसञ्जारितेनउपपद
संज्ञंभवतिकर्मण्यणकर्मणोस्पपपदम कुंभका
रः कुंभंकरोत्यणाद्विहिः सत्याम्नुपपदसंत्तायानत्वा
उ.नसचोदितिकुंभश्चाह्नस्पपानोः श्चाक्यपोगः नस्प
तेनसमासइतिवकुंभश्चाह्वस्पश्चमयानेनसहसमा
सः सत्तिसमासेनस्यात्नोप्यारस्पमोत्नोपः सामा
सस्याचश्चक्काचूनेसत्तिभवतियत्रनवदंनस्पोपपद
स्पवपरस्परसंवपेश्चेनोवातिनश्चस्पयपवनभवति
श्चत्वेश्चिपानात पश्पतेभेकरोतिकदंवेवः तत्तुपरे
श्चस्पयोनेनपानत्वासयोपपदस्पसमासः तद्दिकुंभ
स्पकारइतिकुंभश्चाह्वस्पकर्त्तेकर्मणोरितिषष्ठ्यावे
ग्रहः कार्यः मेवमउपपदंविनाश्चणः यत्तुस्मत्तेः तेन
श्चत्तुमत्रेपवाणीपानत्वाउपपदस्पसंवंपश्रतिपादत्वा
पमाप्याणेनकरोतिनाविग्रहः क्रियतेकेवलस्यपा
नोरश्चतिपादनसामर्थ्याभावानन्तुसमानाय्यन

वा
बो
१३२

132

वाक्येन समासेन च भवितव्यम् । इह तु समानार्थेनावा
क्ति कुंभं करोतीति संशक्ति कुंभं कर्तुं प्रवृत्ते कुंभकार इ
ति कुंभकरणयोग्य उच्यते न तु कुंभं करोत्येव न तत्कथं
कुंभकारशब्दस्यार्थे निर्वचनार्थं कुंभं करोतीति वि
ग्रहः क्रियते उच्यते नार्थे नियमः समानार्थेन वाक्ये
न समासेन च भवितव्यमिति उपपदसमासादन्यत्रा
पि वाक्याभिधाने समासस्यासामर्थ्यादर्शनात् त
था हि कृष्णसर्पस्य कस्यचित् सर्वविशेषस्य पीतकम्बलो यस्यास्ति स
कृष्णकम्बल शब्देनाभिधातुं न शक्यते न यथा तत्ता
शतावत् सर्वेषु पीतकृष्णतान्तकृष्णशब्देनाभिधीयते
न यथा रामो जामदग्न्यः व्यासः पाराशर्य इति वाक्या
र्थाभिधायको यः स जामदग्न्य इति समासे न भवति
रामः स केदारपरशुहस्तः प्रवीणो व्यावृत्त्यर्थं जामद
ग्न्य इति विशेषणं वाक्ये प्रागवहारप्रयुक्तेनप्रस्ताद्
समासेन विशेषणं प्रागेन प्रयुज्यमानं न मर्थाभिधा
ने वाक्ये भवति रामः इति न विशेषणं रामस्य
जामदग्न्यस्य प्रसिद्धत्वान्न व्यावृत्त्यर्थं स्यात् रामः इति वि
शेषणस्यानुपयोगात् । अतः समासे पूर्वपरत्वेन भ
जते एवं व्यासादन्यस्य पाराशर्यस्याप्रसिद्धत्वाद्व्या
वृत्त्यस्य व्यासशब्दस्यानुपयोगाद्व्यासः पाराशर्य इति
समासो न भवति वाक्ये न भवत्येव पाराशर्याद् अन्यस्या
पि वेदव्यासस्य संभवात् न यथा त्वर्थमुपादेयस्य पारा
शर्य इति विशेषणस्य विशेष्याभ्यासमासाभ्यां स्वान्य
प्रयुक्तस्यापि पूर्वाभिधानसामर्थ्यात् । यथा ध्यमस्यान्तम

येनमुभयोरपि स्त्रीत्वेन
योः पदयोः संभवतीति तयोर्भ
योरपि विशेषणत्वाद्विशेष्यत्वा
च्च वाक्ये पौर्वापर्यानियमेनापि प्र
युक्तयोः पूर्वापरयोरभिधानेसामर्थ्यं
भवति । यथा नीलमुत्पलम् । उ
त्पलं नीलमिति प्रयोगे नीलस्य च
त्वादेरपि संभवात्मतो व्याह
त्यर्थमुत्पलस्यापि पदाति
शेषणोनन्तरानील
स्य विशेष्यत्वम् ।

वा
वी
१३३

परात्त्रउत्पलस्येत
स्यात्कस्यचासंभवात्तद्
व्यावृत्त्यर्थं नीलस्य विशेषणा
त्वेनदोत्पलस्य विशेष्यत्वम् स
मासेत्वपीवापर्यं नियमप
व नहिनीलोत्पल
शब्दस्यार्थे

उत्पलनीलशब्दैरप्रतिपाद्यते किंचवाक्ये विशेषणासंबं
धोभवति महत्स्यराज्ञः पुरुषइतिसमासेतु नभवति
महत्स्यराजपुरुषइतिप्रयोगस्यार्थाभिधानाशक्तत्वा
त् यत्रत्ववाक्यार्थप्रतिपादनसामर्थ्यंसमासस्यभवति
तत्रकृतेपिसमासेविशेषणासंबंधोभवत्येव देवदत्त
स्यगुरुकुलमिति अत्रहिदेवदत्तादन्यस्यापिविशेषणा
संभवात्ततोव्यावृत्त्यर्थे देवदत्तस्येतिविशेषणम
प्रापिवाक्ये प्रधानोपसर्जनयोः प्रयोगेकामचारः
राज्ञः पुरुषः पुरुषोराज्ञ इतिवा समासेतूपसर्जनस्य
वैमवप्रयुज्यते प्रधानेपरमेकविपर्ययेसमासस्यवा
क्यार्थाभिधानेशक्त्यभावात् नहिपुरुषोराज्ञः इत्यर्थः
कृष्णसर्पकम्बलइत्यादौ यथापुरुषराजइतिसमासेन
प्रतिपादयितुंशक्यते तस्माद्वाक्यसमासयोर्भिन्नार्थ
त्वेपिपर्यायेषुसमासेषुशब्दार्थयोरैक्यं विग्रहः कि
यते कृष्णसर्पः केवलोयमसमविज्ञायते कृष्णसर्पकम्बल
एव सविज्ञायतेनत्याकृष्णभकारइत्यादौ कृष्णभविषय
काराजगाः संदृष्टमाविज्ञायतेकृष्णभकरोतीतिष
यगर्थेनाप्याख्यानेनविग्रहः क्रियतेनतूपपदस्यप्र
योगनसवश्यकारत्वमस्तितेनैवमादौनित्यसमा
सएवतत्रउक्तमस्यानिकारकोपपदानांकृद्भिःसहस
मासवचनेशाक्तस्तउत्पन्नेनेतिकृदन्तस्यस्यादिविभक्त्या
उत्पत्तेः प्रागेवतस्यानामत्वाद्यत्वासमासइत्यनेना
सिद्धत्वात्स्यत्तेनसमासइतिसमासोवक्तव्यएवत्स
शेषग्रहसंज्ञाकरणमनर्थसंज्ञाशब्दतेनपातोः स

वा
वी
२२४
134

मीपेयमरं तस्यैवोपपदसंज्ञा भवतीत्यर्थः॥ भूलोकमे
घावेद्रवतेमूलितिनाययोः पशोकमेणपाक्रिंशोक्त्रः
त्वमेम क्रमात्वयेपथ्येह्याख्यानेरस्यादीनांसमम्पक्ता
नामप्युपपदसंज्ञा न भवति उपपदसंज्ञाक्रषयोन्नत
दीन्नेस्यापपस्यन्यादेश तत्याङ्नामवेत तदुपपदं
नामवेयदिसविभक्तिकं लिंगभवतितद्धातोः प्रागेव
प्रयोज्यमितिपरिभाष्यतेकृभकारः कर्मण्यण्ग्राह्या
नेकाम्यचारः पावकोद्वनो निद्वनतिपावकः॥ कुणा
माविनाण्। तस्येतनसमासः तस्यनान्त्रउपपदस्यते
नक्रम्यस्ययातेनसहसमासोभवतिगादः कम्बलदः
गादरातिकम्बलं ददातीति ग्रामोनुपसर्गादस्यः स
मासेसमासोलोपः नाव्ययेनम् काम्यसंख्येत्तयोलो
व्ययश्रूकमतंदेनेनानमासाग्नामवणितेस्यनसहउप
परस्यग्राग्भावेसमासोनभवतः कालोभोक्तुंभोक्तुं
कालः कालसमयवेलाग्रभ्यार्थेश्ववेतितुम श्रूतस
तिकिमसमर्त्तकार्यकर्षतितिम्तलितिणमसमात
न्यरव्ययम तदंतेनसहोपपदस्यप्राग्भावसमासो
भवतएव तलीयादीनांवा तलीयायामुपद
शेतिस्यतग्रावभ्यशाकशीतियावत् यान्यप्प
दानितानितलीयादीनितेषाणमंतेनयात्वना
सहप्राग्भावसमासोवाभवतः मूलकोपदंशं
भुंक्तेमूलकेनउपदं

शेउपदंशंमूलकेनेतिवाशयोन्यायंयावतिशय्या
याउस्यायउत्यायशाय्यायावाउपायानेपदेप्साया
मितिणमउदस्यात्तमोः मूर्वस्येतिस्याइमस्यसम
दः प्रायिवियोसाधिः क्रन सत्तापिकारोपमयाति
तक्रषस्वयानत्रक्रमिष्यामः क्रत्संज्ञास्तवृदितव्या
करोतीतिकारकः उणसक्रत्वात्कनेदिक्रदितिक
तेग्रस्ययतेयातिकारकोपपयात्कनुतातेः कारका
उपपयात्स्यपरेक्रदन्तप्रत्ययपदमतस्यकषेसमासेश
क्रतिस्वरंभवतिप्रकारः प्रहरणमकारकानरस्य
प्रवतः पतस्थायालतः ग्रमफ्कस्यतः उपपदात्
र्ष्वन्कः सकरः उक्करः सर्वैवाव्रतिन्त्रः याति
कारकोपपयादितिकिम् देवदत्तस्यकारकः देव
दत्तस्याविशेषलनणीषष्ठक्रनयहणाविस्पष्टाथम
प्रपवतितलामश्रपवतितमाम् वासरूपोस्त्रियाः
पुसरूपः विभिन्नरूपः क्रतस्तवायकोभवतिपत्तेप
स्यापवादः सोपिभवतीत्यर्थःकिंपतेश्वस्त्रियां स्त्रि
यांक्तिरिस्मासिन्यकरणीयः क्रउत्क्तः सप्रसरूपोपि
तिस्यसूतस्याःस्यवायकोभवतीत्यर्थः उणवाउ
त्सर्गौतयोः तास्प्रपयेतिकोपवादः सउणावाउ
त्सर्गौनवाधवेलवित्तपतीतिविन्तिपः वित्तेमावि
तेपकः ग्रसरूपइतिकिं कर्मण्यणउन्सयोः तस्या
तोऽनुपसर्गोतिशपवादः सोऽत्रवेधमेदेपिनाऽत्रवंप
क्रतसमासात्रूप्यमितिवचनात्सरूपइतितिस्यमणं
वाधतेगादः पतेगोदायइतितनभवतिप्रास्त्रियामि

तिकिमकारणाद्धारणात्तासांकिंभक्तेनः शुचिश्च
क्षासोतिशब्दवादः सकिंशब्दयोनित्यत्वाथतेकृवे
तः प्रश्नकिरहेतुः प्रश्नकिंपानाक्षहेतावितोनश्चोद्यः
ननोपः प्रभृतासित्यनादेशाः श्रापृक्षाविद्यवाक्स्थित
विभाषयातासांकारणोपिविकल्पः इत्याशङ्कः च
नपजोभावेक्षपूर्व्यान्नात्सोनेनंसजेनिकोशाः
सञ्जेः रन्तुपयाशुणाः सामोसान्निः इषुनिशः प्रश्न
साश्रपान्तिः श्रामुशब्दयादः पतेतासांकिसवेच
नास्मिन्भूजादीनावरतिनस्यषः वोषवत्यातीऽ
भावः तव्यानीयौ पातोत्तव्यानीयाभवतः नेक्रु
मायातिक्रमसंतोभावकमणाः क्रमक्रत्वेत्वश्चा
इतिभावेकमेणाचाथेऽस्यचैवेणाकतेत्यमवे
वेणाकरणोयदितिभावेकटः कतेत्यः कृटःकाप
णोयः इतिकमेणाकमेकतेयथ्येपानोः कोलि
मश्रस्यषावक्रत्यः पवोतिमामाषाः भिरतिमा।
तिकाक्षानिस्वयमेवपश्यंपतेस्वयमेवाभियंतेरम
ष्योः वसानिवासेरस्यस्यकतेयथ्येनत्यशस्यपाव।
क्रत्यः वसेकृपयादीचेक्षवसनोनिवाक्षत्यः
स्वरायः स्वरांनाह्वानोपंशस्ययाभवतिश्वयमपि
पास्वञ्जावकमेणोक्रत्ययतेहृत्येतत्येहृवनोयं।
नवनोयामितियः शुणाः ओदोशाक्रयस्वरवादिः।
तिस्वरवञ्जावानपश्चपूर्वासत्पुणापतेतव्यानीया
वपिभवतः भवितव्यंभवनीयंलवितव्यंलवनीयं
बोजनोनोनादत्याणावत्यनेइतिपाविशेषाक्षरांनादे

वयः स्यादितिस्वरगुरुणोग्रहणोर्थम् शाकिमादिष
वर्गोनाम शाक्या· वहसत्राभ्यांपवर्गोनाम्नया
तोयंशब्दयोशाकमस्मयम् पवर्गोनाञ्जयम् त
भ्यमगम्यमनकिंशामिवतियतिज्ञतिभ्यायोव
क्रत्यः लृकामश्राम्यमवत्यमयत्यमज्ञत्यमतकर
तगोशामहिंसायांवतेयदेयाचनेयनोयपन्नेन
जननेजनोधाउभावे शानवनोयोच शाकारान्ता
द्धातोः त्वेत्वचयात्राणोइत्यस्मात्पशब्दयाभव।
तित्यशाइकारांतादेशः श्रादेतानोयशब्दयोसि
द्धेत्वायेववनम् त्वेनेस्यरयायेमदेयमपेयम
हेन्वेकृतेशुणाः त्वेयम् त्वेनेतेवेशात्वादवणोइवणा
पशब्दयाञ्चयनाहृहिंवणोशुणोइकारस्यादोतभव
तिदीर्घोक्षावर्णोवेविश्याथम् यमिमदिरवादिगदोन
नुपसर्गे यमुनयमेमदीहृषेवरगास्यपः गदख्य
कायोवाविषयामनुपसर्गेउपसर्गोभावेसतिय
स्यपोभवतिगयस्यसंयंवयमयाममुपसर्गेइति
किमनियाम्यमथमायमविवार्यश्रायायेत्याणा व
देतारिवाशुरौ वदेवसपदेयशब्दयोभवतिश्रुरो
गुरावर्थेतत्याणावभवति पावयदेउपदेशाः श्रुगुरु
विनिकिमश्राचायोगुरुः पाणावयवयोविकेयय
स्यानियोपयु पाणप्रवयवपंपतेनिपास्यतेयथास
ख्यविकेययाह्ययोरथ्येयोः पणितोपेवगामानेपु
निपोपः पुषतिवंपः पाणः कस्वतः विकेयस्मर्थेः
पतोयशब्दयोनिपात्यतेपाणमस्यनत्याणा प्रवयं।

वा
बो
१२९
136

पाठंगतमित्यर्थः वरेः नञ्पूर्वाद्यघञयो निपात्य
तेऽत्रनूयमस्यात् नाम्निवरेः कापूठेतिकपूर्वापवङ्गा
वान्त्यपिववौतिसमुत्थानेनवयाकन्यावरोइतिहि
यो निपातन्नान्यस्मिन्निपातनेनभवतिभायोऽस्मात्वि
जः भावापवर्यइन्यारोनयेरसरदलीन्यहरुयेनहितः
ग्रवेनवंरत्नाइतिसम्बन्धात् यंइतिवर्धइन्यादि
नतन्मात्रघपात् वर्णकरणे करणेघवसामि
तिनिपात्यतेवृषम् पाकृत्य उपतनेननेतिकर
णेऽपिकरणेयाश्चनिश्चिरमामयघस्यानिपात्यते
नञ्समकोनिपातनानवासाल्नृषभः वृहस्मननेतिकृ
स्यस्यरोन्यरपोतिकरणेत्यागाकरणोइतिकिम् वा
सभाउमवहनौयमित्यर्थः श्रयः स्वामिवैश्ययोः श
यंइतिअर्गलाविन्यस्यघअन्यभोनिपात्यतेश्वर्यः स्वा
मोश्चर्यौवैश्यः पापौन्यः त्याणा उपसर्गेयोकाल्या
प्रजने काल्याप्रजनेइतिहुपदेउपसर्योइतिनिपात्य
तेयाप्रजनेयाभेग्रहणेकाल्यायामकालासाचेत
भिधेयास्यात् उपसर्यागौः स्नतमनौन्यर्थः उपसृत
ससमन्नाविन्यस्यघअन्ययोनिपात्यते अर्यमा उपसा
येण्णा अजर्यसंगते अजर्यमितिनिपात्यते सं
गतेर्थे वेप्रयेसगमवयौयमजेन्यजर्यं यास्मिंकृपाव
कामनावसरस्वलौवजपूर्वयोहानाविन्यस्यनज्ञ
पूर्वस्यत्यागोऽमेयघस्यानिपात्यतेअजर्यमन्यत्
त्यागोके विज्ञनन्यायेत्रौतिकृतेविवृणात्वारिघामे
पुयघन्ययोनिपात्यतेस्फालविशोधणाभ्वनेयात्वार्थ

इतित्याववलतेअजर्यसार्यसंगतमहत्यदाहरंतिवनर
नसातावरूयघम् नाम्निवदेः कापूर्व अनुपसर्गेइन्य
नुवर्ततेउमरस्तुत्रयोघञ्नाम्निसविभक्तिकेलिंगोउप
पदेअनुपसर्गेसतिवदेर्यघञ्यो भवतिकापूर्व स
त्यवद्यम् समोद्यम् कापिस्वापिववौतिसप्तनाम्नी
तिकिम् वाद्यम् त्याणाअनुपसर्गेइतिकिम् प्रवाद्य
अनुप्लवोहदेः कापूर्वेत्यनेअनुयम् अनुवाद्यम् पात्र
वेपकरणेपुवोवात्याग्यम् तेजोतवेहित्यनुदात्तोऽध
त्विनाविनिपातनुवपत्याजुदात्तनस्वकम् भावेभुवः
भुवः भइन्यस्यनाम्निउपपदेअनुपसर्गेसतिकापूर्व
लिखात्रकृश्मनरव नानुवर्ततेइतियघस्योनानुव
र्ततेवत्सभूयगतः व्रह्मभावंगतः नाम्नीतिकिम्
भव्यम् अनुपसर्गेइतिकिम् प्रभव्यम् नतुभवः एक
मेकत्वाज्ञावेपवकृत्यसंतकः कापूत्यत्ययः स्यात् इ
तिकिंभावग्रहणेनसत्यम् भूग्रामाविन्यस्यक्योत
रिकृत्यसकर्मकस्यात्प्राइवेतिरत्रभावपत्तेक
मेणिमाभूदितिभावग्रहणायत्रभव्यम् यत्नेनश
प्यमित्यर्थः स्ववाप्यः गुणाः गोदोह्यार्थयः स्ववादि
तिज्ञेयेवृ हनलव भावेरन्यवहनेरिसानामोपित
सनाम्न्युपपदेअनुपसर्गेसतिकाभवति वकारश्चा
नारेषाः स्वरहत्यापत्राजिनेइरोपाकेसादिहत्यर्थेत्रुः
स्त्रहत्तनाधश्चादिहननेन्हत्यर्थेः व्रह्महत्या स्त्रीहननं
मित्यर्थः शाव्यमवाहितास्याग्नियोवतनेनाम्नीतिकिं
घातः वज्रहरणवज्ञावातहत्यहननेतितनम् हने।

वी
वी
९२
137

ल्लरिति नस्य णः अनुपसर्गे इति किम् अभिषावाणः भा
वेच्याणस्य नरःअपनेइति नासौ प्रत्ययः इत्यतः भावइति
किम् स्थणान्योमनुः च्याण इन्द्रजयोणशाणस्लत्य
हीकाप् हृतेव इन्दयादावे नवीपोलिसेवनयोः इन
गानोशाणसत्रनुपीहृत्य स्तनोग इसं वृष्णोपयोक
प्रभवति ईश्भ्योस्तवाधः भामः अभ्यवोच्याण हन्यः
प्रारम्यः जुष्ठोः इम्यः शीघ्यः स्तनयः ग्रसः इन्द्र ईश्वण
घोषातोस्लोनः शाक्षेतिउपधायाः अनः काप् स्तौने
कृवणोदावृषपकेच्याससवापनार्थः अव ष्यस्तनयः
लेपेरवषपसे इति सलोपः पतिस्लशासृहृन्द्र जुषः
कविनिलेनोनरे आवृवेप ग्रहणान हृसमभक्ताव
मस्यहृग्रहणोनग्रहणोनभवति वायाक्राविनः च्या
ण शासुस्तनोऽ इन्द्रपुरणोग्रहसं वृष्णोपभ्यः काप्
वावकृच्यः शासुम शास्यम उत्समदासमग्रसमको
स्यम कथमपे पं इदृणानाविवस्येवन्दुषमस्तवाधः
ग्रणः उपसर्गाव्रणस्यपान्तेकारेपरेलोपावकृव्य
रस्यपशाहृम्याकारलोपः अउपधासाकस्यापिशृते ॥
ह्यापिशृतेरिति समाहारेद्वन्द्वः नलोनाजाससमासः अ
पोत्यनपवनिर्देशात् क्रपेरिकारस्यऋकारेनलृकारिः
ह्यापिशृतिवर्णेसकारोपधाहानोकाप्भवतिहृत्यम
हृष्यम् हृमवतेनेहृप्रहृदोअउपधायितिकिम् भयम
शकस्यापिशृतेरितिकिम् कल्प्यम् वेत्यम् कृपसामर्थ्य
हूतोरितिसाधाम् पाकेससिपवर्गान्तासेतियेपपः अ
नेच्याणग्रणः कृपेरालः पाणिसवान्सम वसवान्सने ॥

कावूवेष्यते पाणिसप्पौ अज्ञः समवसप्पौ वागव
टोः कणाविलिजस्यराः उपधाग्रणः वकारोऽन्त्य
समप्रश्याधाः तेनाहृष्याहृस्रोः संज्ञायांकपृच्छा
नेषाण्यम् नध्याजयतेहृलोवनिम्याह्लिः कमेणि
काप् सहृहालं हलिः जेयमम्यन् भजसंज्ञायाम्
भजः असंज्ञायांविषयेकप्भवतिभगणीयोभत्सः
असंज्ञायामितिकिम् भागोनामतविशाः भागी
वपुः समज्यासनिषदेति कप्स्त्रियांभावेवसनेम
रणीयाभार्येतिनकमणि संपूर्वात् इज्योवाक्पव
क्वयः संभृत्यः सभागोपतेच्याण शहापिशतिभ्यां
अधिशतिभ्यो परस्मात्ग्रहेः कप्भवतिअधिग्रस
अशतिश संग्राम शतिभ्यां किं परिग्राहम् असंतया
मिसेव तेनेहनभवति शतिग्रहा शतिग्रामे भुक्ता
वाश्चेविगारिनम् जयं स्तरस्सम दोयं प्रयतेमानव
क्षाहारिति परवस्यपोम परंदेवाशग्रहेः काप्
भवति पग्रह्यंपरम् यस्यास्सोपनोक्तिवासदेव
गृहः अन्नेनग्रहः उमसेउच्यते वाहयासस्वति
गाविष्यते परासैरिवासयपन्सोपवेतिनेत्रौनदान श्रा
सग्रस्सेम याणावाहेमर्थः स्थिषानिपाने नाङ्गस
ग्रासस्सग्रहम ग्रहः पाजिनः अवैरी पतेष्वमर्थे ॥
वालोस्हृभ्याकः कसुजयोः विशाहृउपपदे जो जय
पणोऽहृपवने आभ्यां काप्भवति यथासंख्यं कल्क
संनेवार्थेविलोपः कल्कः विशूणोसुजः कल्पसे
मपाशितिकिम् विनेयः शीघ्यः विपच्यमानाम स्व

का
वी
१३८
138

तायोः संज्ञविषयस्यारशेनाम्नोपि संज्ञेविषयप
वस्मादिति सूरोनानुर्वे पोऽस्मारणां वै विश्याय्येम कृ
च्छेपिसज्ञोवा रुक्मकारणेत्वृषसेवनेमनृषशद्धो
पधान्क्यप्वाभवति कृत्स्यम् कार्यम् च्छेषमवद्यम्
मृष्यमसार्यम् पलेच्याणासजेकृपयाग्रणोकृतेस
मोसार्तिः वृजोः कणाविति जस्पगः सूर्यकृच्छा
व्यथ्याः कर्तरि सूर्यकृच्छ्रव्यथ्यपतनिपात्यंते
कर्तर्यथेष्ठं सर्यः सृशत्रणासवति लोकमिति कप्
निपात्यते रेफागमश्च कृच्छ्राः रोचते इति क्यप् प्र
व्यथुः नव्यथते इति व्यथ्यम्भयचलनयोरस्मात्रच
पूर्वात्क्यप्निपात्यते यद्येवं कृष्यमलभक्ष्या
रोचकम् रोचयतीति रोचकमिति कारितान्तस्या
यमयोगः भिद्योध्यौ नदे भिद्यउध्यश्चनिपात्य
ते नदेभिद्यपभिद्यः भिनत्तिकूलानीति भिदेः क्य
प्निपात्यते उध्यः उज्झेः उज्झामरकमिति कर्तरि
क्यप्निपात्यते जलायोध्यतेव नदइति किम् भेत्ता
उज्झितात्वम् पुष्यसिध्यौनक्षत्रे पुष्यसिध्यश्चेतौ
निपात्यते नपुष्यः नक्षत्रेषौ पुषपुष्टौ विकस्परका
तिकस्यणास्मिन्निति कर्तरि क्यप्निपात्यते सिध्यश्चसि
ध्यन्त्यस्मिन्नर्थ्योरथ इति षिधुसंराद्धौ विकस्यापि करणे
क्यप्निपात्यते नक्षत्रस्य पोषकः शुभ सेधकः
करणेपि करणयोऽम्मत्यर्थ इति पुष्यापिनिपात्यते पु
ष्योवपरे पुषयाह्नो निपात्यते पचेयी पचेबाहलम
पुष्यते इति पुष्यम् पुष्ये क्यप्निपात्यते गर्नेवयो

र्यमन्यत् योजनीयमिति व्याख्यातं वनोः कणाविति
जस्पगः कृष्टपच्याः कृष्यः संज्ञायाम् कृष्टपच्याः कृष्य
शाह्नो निपात्यते संज्ञायां विषये कृष्टपच्येते इति कृष्ट
पूर्वात्पचेः क्यप्निपात्यते कृष्टपच्याः शालयः पुरम्
रुयमता कृष्टपाकमन्यत् व्याख्यातं वनोः कणाविति
वस्यकः कृष्यन्तामपनम् रहिरण्यत्वनेतादिग्रपूर्वत्वं
मित्यस्य क्यप्निपात्यते गम्यकत्वसंज्ञातोन्यत्र वा
च्यम् अमावास्या वा अमावास्यायाह्नौ वेति निपात्य
ते अमावास्यायते अमावस्यायाअमासाहाह्नः सहयाह्न
पर्यायः अमावसनोपस्यातिस्योः सयो वहमसोऽन्य
मावास्या इति साहवोहसनेः ण्यत् उपधादीर्घस्य
विकल्पो निपात्यते सवर्णोध्यंजनेनानाइव्याणं हेद
गभीवक्रत्वोरिः सवर्णेनान्हानो व्यंजन्योनाश्चत्वा
ताभवति कार्यम् हार्यम् निगार्यम् निपार्यम् कृ
ष्टपूर्वव्याणं शृदिः पाक्यम् वाक्यम् पत्व्याणं वेदा
कणाविति कृः वाच्यम् वचोशाव्हेइति कत्वाभावः
पूर्वपूर्वोञ्चसेः व्यासिष्यते शाकिसदृपवर्गोनात्म
निये शामः शालास्यः ताय्पूर्व्यपाध्यवध्यानास्य
समसस्मितस्साम्नितेत्थितिते ज्ञोतवे निपातनात् ह्रा
सिद्धम् आसुयुवपिरपिलपित्रपिचमश्चानाव
श्यार्थेभ्यश्च ज्ञश्चामिशावेरन्य व्याण्यामिष्यणोरुवपत्वो
ञसंज्ञानेरयलयप्यक्ताणाबावि सयूषलञ्ञायाद
न्यूरन्मेवम्युइरनेपयाहव्याणंभवति आसव्याः स्व
नायकः शामः सोध्यालोशाकिसदृपवर्गोनाम्येति श्रा

वा
बो
१३९

139

साव्यम् पाव्यम् वाव्यम् राव्यम् लाव्यम् शाव्यम् दाभ्य
म्वाव्यम् इभोलिकृतनलोपस्योपादानादन्येरन
वर्णलोपः शारासनोतिरेवसंबध्यते नान्येशारोन्य
केवलात् नेनमनोतेः केवलस्यान्योपसर्गपूर्वस्य
वेनभवति सत्र्यम् प्रसत्र्यम् स्वराघः सोहानोकाम
वादेः पात्र्यम् प्रपात्र्यम् शापात्र्यम् इत्यादि उवर्णोदा
वश्यके अवश्यंभावे अवश्यकमम्प्रवश्यंशाह्णादत्नप
वनिर्दिष्टाङ्गावे मकारस्य लोपश्च उवर्णान्ताह्णातोः
ख्यणभवति प्रावश्यके गम्यमाने स्वरादयः पामः
दात्र्यम् पात्र्यम् रात्र्यम् लात्र्यम् भात्र्यम् कृपाह्रेष्फरा·
दुरा· लुनस्ते· भूसनापामस्य्याणाह्लादेः गोदोक्षोह
घरतिस्वरवल्वादोस्राक्रुवावासख्यणाभवितव्यम्
भवत्येवेत्यावश्यकेपितव्यः ग्रन्थावरव्यम् प्राव्यमि
त्यादिश्रवश्यलाव्यमित्यादौ लंपरवश्यसः कृत्येर
तिसलोपः कृत्यादत्यत्राव श्यंभाविनोशेस्यवला
त्स्यालादशोसतिदितिसलोपो नातितकाममन
सावपितसंततस्यकाससमनसोः पवयोः सलोपश्च
योः कतंकामोयस्यसकतंकामः पवंवोत्सरंतम
नसः सरतारोः समोवाहिस्यततयोः संशाहस्यपर
योः हितततयोः वोतलोपो भवति सहितम् संहि
नमसततम् संततम् सामस्यपाविग्रहच्चजोः मो
सपाह्सस्यग्रहेतेचजेतेच पविपदेवोतलोपोभव
ति ग्रहिसामस्यवस्पोसत्योयाम् मोसपवत्यो
मोसंपश्यंतेयस्यामिति

ग्रपिकवलोग्रह् वनि तपानेः संज्ञालीढवलयाति
साम्याकवलितान् सांसपाकवलिताणितिवास
वेमेनत्समासपदेख्याते तेषांतरेष्टघोरदादिषुसमासे
श्वभिधानात् पापामोत्रसामिपेनोः सामिपामापा
नोमेचाः सामिपेनो सामिपामपानेषन्यप्रत्ययः घर
त्रवेपादितोकारः हलस्तद्धितस्येतियलोपः यथा
सवासामिपश्रापोपेते सामिपेनोउच्यते पापाद्त्य
नयोः ख्यणभवति यथासंख्येमानसामिपेन्यादच्छ
योः पाय्यम् मानम् पाय्यासामिपेनोख्यणाघापिरि
क्ष्यापिः मानसामिपेन्योरितिकिम् पेयम् पेयम्
ग्रानवलोदीवोनियद्भस्यपः शुनस्यवरेकाप्रत्ययाः ग्रा
दानिपातसमतानिम्यपोः स्वरवत् शुनाद्रस्येनपोक्
पपदयोः णोग्रप्रणोक्रमस्यख्यणाभवति यथास
ख्येमिमस्पयसमनग्रुनिलेवाद्ये सवसावत्र्यति
स्वरेपडकेनत्रस्मिनापिभवतीत्यर्थः शुनस्यसमो
तोनः समनः पत्नेनस्यसापापणाशुणाः योसंमनः
त्यत्राषश्चापपिताच्चलसूपात्याणाख्यायोनेवामि
नेसवोत्कृषणाणाचेत्यर्थः ग्रानाख्यारादिणाशः
ययप्पतिस्येतिसामान्येनोक्तंतष्यापिरहितिणाग्र
वेवातिस्यग्रानाख्यहतिभवति नस्मिहिणावेपामा
दानोलोग्निः होमार्थेप्रणीयते नेनगाहेपस्यवत्रि
स्पपाघनेत्स्यतिस्यः नयावोक्तंकेषोयोगाहेपत्या
दानोपोटतिणाग्रोप्रणीयतेनस्मिन्नानाय्यइतिग्र
मेमतानिम्यपोरितिकिम् प्रणोयः ग्रानेयः स्वरा

वा
वा
140

यः संचिकुण्डपयोः क्रतौ संपूर्वस्य चिनोतेः कुण्डपूर्वस्य पि-
बतेश्च क्रत्वाभिधेये ण्यत् भवति स च स्वरवत् क्रतवयेतः संचा-
य्यः क्रतुः कुण्डपाय्यः कुण्डाद्धि स्वावगनादेयाप्र क्रता-
विति किम् संचेयः कुण्डपेयः प्रान्तवनोरोवेति इत्वम्
राजसूयश्च राजसूयश्चानिपात्यते रोचते ऽस्मिन् राजसूय :
क्रतुः राजसूयोऽन्यः सांनाय्यनिकाय्यौ हविर्निवास-
योः सांनाय्यनिकाय्यौ निपात्येते यथासंख्यं
हविर्निवासयोरर्थयोः सांनाय्यं हविः संपूर्वान्नयते-
र्ण्यः संनीयते इति ण्यत् उपसर्गस्य दीर्घत्वं च निपात्यते
स च स्वरवत्तु निकाय्यो निवासः निपूर्वाच्चिनोतेः नि-
चीयते इति ण्यत् आत्वं च निपात्यते स्वकत्वं च हविर्निवासयो-
रिति किम् संनेयः निचेयः परिचाय्योपचाय्यावग्नौ
परिचाय्य उपचाय्य इत्येतौ निपात्येते अग्नावर्थे परिचा-
य्यः उपचाय्यः परिपूर्वाच्चिनोतेः परिचीयते उपची-
यते इति ण्यत् निपात्यते स च स्वरवत् परिचेयोऽन्यः उ-
पचेयोऽन्यः चित्याग्निचित्ये च चित्याग्निचित्ये निपा-
त्येते चित्यः अग्निः चयनमित्यत्र इति चिनोतेः कर्मणि क्यप्
निपात्यते अग्निचित्यमिति अग्न्युपपदाच्चयनमिति भावे क्य-
प् निपात्यते केवलाग्निचित्या इति स्त्रियां भावे क्यप्
निपात्यते इत्यावततेनेतुदर्थोनात्वस्यैयम् नवके-
केन्यत्वा पानोपचयादर्थोनेनवैकेकेन्यन्यपते श्रमया
भवति श्रवणार्थेऽर्यते नवाउश्रूयते नष्यपि सिश्रव्या
पाश्चात्तिरश्च्यस्यपन्यन्तकन्याकेव स्वयंदश्राश्च केश
मयः नमस्यतेऽज्ञानेरदश्नाविरुध्येवेति तत्क्षयोनिपात

नात् स्वर्द्वेदृष्टेरर्थः सेलकशाश्रुवणः शुकः शाश्रूष-
तव्यरर्थः कृत्स्वव स्वावाउतोरदशा स्वतव्यरर्थः
तेक्रम्याः तेतव्यादयः तव्यप्रतीयकापूर्वाण तवैकेके
स्वन्वाइत्येते कृत्यसंज्ञा भवन्ति कृत्यसंज्ञायाः प्रयोज-
नं भावकर्मणोः कृत्यक्तखलर्थाः इत्यादिश्रुतत्वेऽपि क्व-
विरथैकयोरोवउक्ता निपातितावानेयथैव स्वस्व-
थ्यस्मिन्नपि तथैव प्रयुज्यन्ते तथा स्वार्थे क्रव्यादय-
भियोऽपि श्रुत्वामिव्या सावादयः भनेद्दिश्या याक्त
भावकर्मणोर्भवन्तीति विवेकः ण्वुल्तृचौ धातोः ण्वु-
ल्तृचौ प्रत्ययौ भवतः लो वक्तरि कृदिति कर्तरि कर्ता
कारकः पक्ता पाचकः तृचि कृते गुणः पचश्चवर्ग-
स्य किः ण्वुलिति ह्लिदौ वौ प्रवरामित्यकारेशः तव
श्वकारो धातोस्तु शाहुस्य सञ्जनणोऽपि ग्रहणार्थः व-
रिहिनशाह्वपवाक्यनेनिरन्त्रवेपकशग्रहणानसान्त्रवेप
कस्यैतस्यैव ग्रहणं स्यात् नन्दिपचादिभ्यश्च पचादि-
भ्यो धातुभ्यः अच् भवति चकारोऽस्य स्वरार्थो वीन्यर्थः
नाम गणाम ध्ये पचपतइत्यादयो धातवः पठ्यन्ते ते
भ्य उक्तप्रत्ययान्तोऽच् भवतीत्येवं निर्दिश्यते नन्दयात
पादयो दृष्टाः पचादयो गृह्यन्ते पचादीनां पाठो दि-
ग्दर्शकः स्यात् पचमानरञ्जनेयादि ग्रहादयोऽपि च नेयः
स्यात् पचतीति पचः पतः पठः पचपतपठसरदे-
देवदेवोरद सेवसेवसपंजाबभवइत्यादयः पचादयः
वशाहोराकृतिगणोऽयम् पचमाकृतौ नामस्येषाम
पिच्च भवति इति भवतीति भावः प्लवः स्तवः चरः ॥

स्यारयोस्थविभवेतियथेवंयथादर्शनेसर्वेयानभ्यः ष्ठिवु
वाद्यः किमर्थंपरिगणनम् उच्यते सर्वेवेथसदर्शोना
ष्ठासहदृदेवेदृश्यारीनोटानुवेपत्वादीकारोयथास्यात्
तिवत्रवेयानीतवायकवायनार्थम् वासरूपेणाटार
यापिमाभूविति तेनस्वपयाटावमचीस्यादिनभवति
नेयाटेपुः नेयाटीनाणोपयानवः नेभ्योशस्ययाभवति
नेटीतिकारितस्यायमिकावः नेननेटिवाघोसादिट
षिसापिवपिषापिरापिवभ्यः रत्नेतेभ्यः ष्टुः नेटनः
व्याषानः सटनः दूषणाः सापनः वपनः षापनः रोप
णाः नेरनेष्ठष्ठकेवाषामानेसायेतेरूष्यंतेसिध्यंतेवपं
मानेवष्यंतेराहृतेरनमदेवस्यापयतिरोचेकृतेहृष
ष्टपनयामदीतिमानुवेयत्वात्तरूस्वः ष्टुषः ष्टुणीहते
ष्टुषः कारितेत्वरस्यपयार्थत्वम् सिधेः सिध्यतेवपाट
लौकिकेरतितेष्ठोतणादोत्वमकृतेहृः कृहृः पौवेतिहस्य
पः ष्ठेनेनष्टुः ष्टुष्टुणामिमनाटेषाः कारितेलोपः रम
णाषामणाटर्पणासंक्रंदनाश्चापि रत्नेलादेववोहृष्याः
ष्टुष्योरमयनीतिरमणाः रमणाटेषानात्कमष्टुटो
म्यच्चापीतिषुरिमनेषामयतीतिषामनः टपयतीति
टपणाः संक्रन्दयतीतिशौनतिसंक्रंदनः षामनटी
वनसहृनादयः नकचादेश्चंन्यनेनादेवेतिष्टुभमय
नसिद्धारत्नीहनपटनीयाः मपसटनः कीवदारणाः
परवारणाः वारणाः नपनरमनपवनच्यवन
यवनाभ्यालहृस्यात् वनावनः ॥

तोभनक्षुषोणीनामितीत्रेनात् नेरिवाघोसादिहृषि
सापिवपिषापिरापिरमिषामिदर्पिसंक्रंदि पनेरत्ने
नाः नपनपवनरमनजलनयवनलवणशाहास्त
लवणात्वमिति कृतणत्वस्तथोनरेनिपातितः पव
मारषोनेयादयः ष्टुषमप्याकृतिगणाः तेनष्टुजनय
नीतिष्टजनमकारयतीतिकारणामविकरोतिविक
रणाः ष्टामयतीतिष्टामणाः ग्रहादेर्णिनिः ग्रहादे
र्धातुगणाणिनिप्रत्ययोभवति ग्राहीविराही उ
त्साही ग्रहऽ भासदी उत्सवेः रहभस्नौ कारणोविष्ठ
वेः ग्रहात्रिरउत्सासतेविरहतौनिणिनिः ष्टमयरका
रउत्साबणार्थः ग्रहिउत्सारस्थापयतिरीवेः ग्रहउत्सा
सविरह उत्सहसंरसमर्दग्राहासंख्यवहाव ष्टुष्याहा
रष्टयायष्टुत्याजरस्यारयोग्रहादयः स्थविनादविन
वल्कतेकारितिग्रहारिषपवाते ष्टुस्याथः स्थविनाट
हानारविनवल्कनेकायस्यविनवाल्कतोनभवति
तस्मान्तणिनिप्रत्ययोभवतिष्टुकारोचमेस्यवालात
पः ष्टुरवालानपः कलोमवाविलवानष्टुयमप्याकृ
तिगणाः नेदीवेदीहासीसादिदर्शनात्यथासर्वमंटं
नभावरवाहीभावस्यवाहीनत्वेरनस्यनयाजनोप
वकृषामपाटोशास्त्रस्यपाटीनतेनिष्पयस्य नाम
यथोकृष्टलोकः नामीउपयायस्यसनामपपः न
नोहृहृः नामपपस्यपालोः प्रीजनतपणीप्रीहृप्रीतोवा
कृविसपष्टुनिगरणेशूद्रास्तेवालाष्टुवोपनेषांव
कष्टमयोभवतिष्टुणात्वोवोपः वासरूपेणापतेनावा

विभवतः विविपः विविपवः प्रतरः विवृपः वृपः गृहः
शोणातिप्रोयतेवाश्रिपः स्वरादावितोपृविकिरः नि
गिरः निगिलोवावास्वरेइतिवालत्वमगृणातीतिगि
रः ज्ञानानीतितः मूलविभुजादिभ्यश्च मूलविभुजा
दिभ्यः समुदायेभ्यः कप्रत्ययोभवति मूलानि विभुज
तीति मूलविभुजः सरसिरुहतीति सरोरुहम् को
मोदतेति कुमुदम् काकैर्गृह्यतेकाकगृहाः तिलः
कर्मणिकः नाम्युपधत्वादेवकेसिद्धे वचनेवासरू
पेणापवदेसुगात्वानिप्रत्ययम् प्राकृतिगणोयम्
स्त्रियामावर्ततेतेइतिस्थाप्योः स्थापरयोलतादोय
व्याः उपसर्गेत्वातोउः उपसर्गउपपदेस्थाकारां
तोडातोः उप्रत्ययोभवति सम्प्रः सम्प्रः प्रदृषतेय
स्त्रिवेवर्णेश्रीभनेप्रालयति स्थायतीतिसंस्थप्रत
रामामात्वेकृतेउः उकारोप्यनुवर्तते उत्तरार्थः प्रम
स्वरादिलोपोकप्रत्ययेपश्चात्लोपोसावेधातुकेर
स्वात्लोपेनसूत्रइतिसिद्धेप्रत्ययोनकरणपाद्वयते
सम्प्रसारणानिवृत्त्यर्थम् प्रश्नयमौतिप्रश्नः कप
दाचह्वावाल्लापिववीतिसंप्रसारणेउवादेशोचकृ
तेप्रव्युपइतिस्यातवत्ताभोस्तुपदिलस्यदृश्यते
तदाप्रभ्वः सभ्वइतिभाविलाच्यमतत्वनश्रोसिद्धम
पेउःमृषितिपाच्चाप्यः शादृ उपसर्गेष्वस्यउपसर्गे
उपपदेपेदयानेटशीरवृ पापानेच्चायोपायाचा
नेप्याशाह्वोग्रिसेयोयोवभ्यः ॥

शादृप्रत्ययोभवति शाकारः सार्वधातुकभावार्थः
टकारोटेनगुणाइत्यर्थः उद्धयः उत्पपः श्वयिपाः
उत्तिच्चः विपमः शादृश्लिटशः पघपः च्चोत्तिच्चः पक्षो
पमः पः इतिकृतिलटोत्यत्रापोतिववत्नात पवेति
पिवेत्विदिपताणमित्यादिश्चाच्चस्तगमादिणाः
श्चाच्चपातशाह्वोनिपातितः सापिसाहिसातिवेम्न
हेतिवेदिपातिपातिलिम्पविंदोत्वनुपसर्गे गपुषा
पसंसिहोषिप्रसंगाहोवासहृमषेणासातिः सोत्रः
विलोसंस्तालेपन्नकंपुनेनत्वेः विरत्तालेविदसंवे
नलेवाप्रदृश्नवस्यानेप्रपालनपूरणायोः पारलो
रकमेससमामोइतिवापषाभिन्नेतालोलिपउपदेट्ट
विरन्यलाभेप्रनयोश्चउपसर्गोभावेसतिशादृप्रत्य
योभवतिसायपः सादृयः सातयः वेतयः उद्वेजयः
वेदयः पारयः पारयः साभुवेतेसिध्यतेवाप्रश्नेत्कप
वेसहृसानेसातेतेवेतेते उद्वेजते विदंते पिपमाने
पिप्रवलेपानोश्चहेलाविलीनसिध्यतेरपारलोकिके
इतिसिद्धेवात्वमविनविधोकपपाग्रणाः पृष्करस
तयोकृस्योपपेतिव्हादेः शादृ श्रुत्विगणाः पश्रुप्लिपः
विरः मृवादेसमानकारः प्रनुपसर्गेइतिकिम
प्रसापकः प्रसाध्यकः शलिपः नाम्युपधेलिकः सा
पकवेलकलेपकारश्चोवासरूपेण दाज्वालावो
दुराजहानेडुधाञ्जधारणपोः प्रनयोरनुपसर्गेशादृ
वाभवतिदिंदिह्लिविदिश्लिषोतिणाः प्रामः पत्तेसापि
भवतिग्रणादयस्तवासरूपेणवसिद्धाः ददः दधाः

वा
वो
१४३

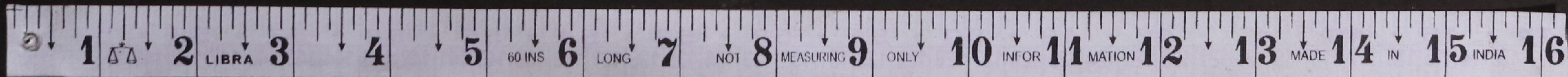
143

शादृप्रलिनुहोन्यादेशलक्नुहोत्यादीनांद्विवे प्र
भ्यस्तानामाकारस्येत्यालोपः एतेरायः पायःप्रा
यकः वासरूपेणाविहितादिष्टिषित्सिध्यप्यती
णावस्यातो वेतिणः प्रत्युपसर्गे इति किम् प्रदःप्र
पः उपसर्गेत्वातोडः जलादिद्वणोभ्याणः ज्वल
दीप्तावलकेपनेजलवान्यवलन्वलवैमव्यस्पल
स्पानेफलविलेखनेपलगौपेवलप्राणनेश्ल
महत्वेकलसंख्यानेशालफलपतज्यवानोफलादिं
सासंवरणयोः वक्त्पृपाकेपष्यगतोमध्यवि
लोइनेदूवमुद्भिरणोभ्रमुचलनेलसंवरणेत
लसंवेयवृत्रदातुः उदानेनः षष्टमषणोउदातोदा
तेनदमृष्कोद्रायोप्रवृदानेनपादस्यविषणणम
वमायनेषुपादस्यपाननेक्रमषाद्ध्रानेरायनेव
वृपष्ववगामनेकदृवीजनन्यातिषवृदालःउदाने
नः कवसंस्पर्शनेषुकाटिल्यपतितस्तभावितेलने
षस्वृमष्टस्थपाननेकमणतोष्ठनपते ज्वलादयः
एभ्यः दुदुउपतापेणोजपावणोघ्राभ्यांवानुपस
र्गाणोणप्रत्ययोभवतिज्वलपतीतिज्वलः चलप
तीतिचालः चलः पतेपचारदाक्रातिगाणात्वार
वृदेनोतितिदावः नपतीतिनायः ग्राभ्योतिग्राहि
प्यतेदवः नयः इतिनभावेप्रकर्तरिचकारकेस
वक्रूहरामौत्यनप्रत्युपसर्गेइतिकिंप्रज्वलः भव
तेणोप्रत्ययोवावक्तव्यः भावः भवः समारोःस्त
वः समारोकप्ययोः स्कुवालाविसंस्थाणप्रत्ययो

भवतिवेतिनित्ममप् संस्तावः प्रस्तावः समारोति
तिकिम् स्कवः स्तवः संस्तायामितितेषांनवेतिणा
नेनात्कः प्रवेक्रस्तोः मानु· याश्रेन· तेष्ठत्वेडरति
वा प्रनयोरवग्राहेउपपदेणप्रत्ययोभवतिप्रवहर
तीतिप्रवहारः प्रवस्यति प्रवस्रायतिवाप्रवस्रा
यः प्रवइतिकिंहारकः स्रायकः कर्धहारः कि
प्रतेइमकर्तरिचकारकेइतिवजभलिप्सते रि
हलिलिहिश्लिषिश्वसिविधातोणवप्रणालाव रिहलि·
लिहश्रा· श्लिषश्रा· श्वस· व्यपना· इणाणा· प्रतिपूर्वः
शेषहना· प्रवपूर्वः वणामादंनानांचणप्रत्ययोभ
वतिरेहिलिहिश्लिषीनोनामस्पपणाकः घामःप्र
वपणायतेकपसर्गोत्वातोडः पृशेषाग्रणाष्याः हृष्ये
तिरेहृः लेढीतिलेहः श्लिषतीतिश्लेषः श्वासिति
श्वासः विधातिवाधः शतेतिश्मायः प्रवपणा
यतीतिप्रवपणायः इदानीतिदायः धायः प्रस्पयः
भावेस्वरहरिस्पलप्रवादस्पत्रपणायनेः केवल
स्वपणायकः वृणाभ्यन्योपसर्गोपूर्वेस्यातोडःप्र
तिषपः ग्रहेवा ग्रहउपाधानेइत्यस्माद्धातोणप्र
योभवतिग्राहः ग्रहः देवाकरस्यर्थः ग्रन्हातीति
णः पत्तेयग्रवृत्यावृत्स्यतेविभाषयालग्राहेन्योति
ग्रहः गेहेत्वक ग्रहः प्रकारस्ययोभवतिगृहेर्थेग
हेतिवासः ग्रह्णातीतिग्रहम ग्रहाः प्रमासोभू
स्कवेतिकोपाः ग्रहेस्थितादारावपुरुसिग्रहाउवा
नेपयामसंवस्याप्रकृतषः मुंवकोपांतिव शिलि

निउञ् पानोः शैलिनिकर्तेरिञ्छ्र्षूञ्स्यषोभवतिन्
तिवेलिवंनिभ्यपवञ्चषूस्मयेने नर्नेनशैत्स्यमस्येति
ननेकः त्वेननेशैत्स्यमस्येतित्वेनकः वनेनशैत्स्यम्
स्येतिवनकः उशिमाणोनाम्नेतिपंचमलोपः षात्रुवं
धन्वानननेकौत्वेनकौरनकौ गस्यकः केयोषा
हेरस्यस्यगायतेः शैत्स्मिनिकर्तेरियकषस्ययोभव
तिगानशैत्स्यमस्यगायकः गायिका एप्टव
गायतेः शैत्स्मिनिकर्तेरिएघ्रूषस्ययोभवति गोय
नः ग्राणिरिव्वोस्मायिः हानुवयेवाह्रायनोघागवि
भागाउन्नवाघेः हृःकालञ्चोस्याः उहाकस्यागोउहा
टगनाविनिम्नाहाइस्यस्यकालवीहोवाधेणपहति
ह्लौतेगाढलोलिहायनः संवत्सरः नेहस्यरकामेति
हायनाच्चोहृयः कालञ्चोस्यारीतिकिमहानास्यव्
उहाकः ककारुरहाघेः यघेकानुवंयकोनहानिः
किमतेनदेकानुवंयकुग्रहणानस्यानुवंयकस्यग्रह
णामितिमहाहोग्रहणानस्मान् ग्राशिषकः ग्राशि
षिगाम्यमानायांधानोयंश्यारथोनसकषस्ययोभ
वतिज्ञोवनात्जीवकः नंदनान्नेरकः भवनान्
भवकंभावुकंभविकंभव्यमितिकाशः तौरस्त्वामो
नभवशाह्लात्यशोसायाम् सन्नयोगेनदनाभाविक
मितिविद्वृनवान् प्रथास्त्वाभवस्याह्योनरदशोनाय
वस्यये प्रसत्वामाधकाविणि प्रुरुगतोसरातोत्वन
वेदलेपघांसाधकाविणिकतयुंथेग्रकुषस्ययोभवति
साधवनेशक्कोशः साधसरतिसरकेसधस्तसकामि

साधुकारिणोतिकिम् प्रोता इतिपंडितमट्टजगा
द्धविविविनायोबालवोपिमोह्वतोकृष्णकवरो
धान्तपारोद्धितीयः २ कर्मेण्यण् कर्मण्युपप
देधातोरणप्रत्ययोभवतिकुंभकारः वेदाध्यायः का
ण्डलावः कुंभकवोत्नोतिवेदमधीत्काण्डानिदहू
तोसमासःप्रत्यायपदमितिह्वद्धिदीर्घोग्रामंगच्छतिग्रा
मंगपद्यतिहिमवंतंपृणोतिभट्टंनमतिविक्षाव्या
पनोस्यादेर्नभवतिअनभिधानात्तत्वप्रदर्शा
नाद्रिस्यथेः व्हावासम व्हेजस्यपांघोशाह्वेव वे
ञ्जनेतसंतानेमासामान्यतः यथाकर्मण्युपपदे
घञ्भवति ग्रातोनुपसर्गात्कः ग्रामः स्वयोश्वाषः
पानेरवायः पान्यसायः स्वनेष्यपति पानसंमिमी
नेमयतेवाग्रणाग्रापिरिव्वोस्मायिः सानिस्कमे
कः श्वनोविग्रहानकृतः शीलिकामिवरिभक्ति
भ्योणः शीलउपधारणेच्चुरादिरिष्टिंतःकमुका
न्तायाम् कमेरितिरिउवक्तृम्पहतोविधानंतः वरणा
त्ययः भक्ष्यहरतेपञ्जः कर्मण्युपपदेणप्रत्ययो
भवति श्रणाप्रामः प्रत्ययविशेषः श्रणिश्रायेः
कादितिरंकारः श्रामः मांसंशीलयति मांस
शीलः मांसशीलाप्रद्वेकामयति प्रद्वकामः श
वकामाकस्याणामावर्तिकल्याणाचारः क
ल्याणाचारः ग्रापोभक्षयतीत्यः भक्षः ग्रः भक्षा
वेरोगटपूर्वस्यैवभवतितद्यावदर्शनात् तन्नमांस
शीलंयस्य श्रेकामयस्य कल्याणाग्राचारोयस्य

ष्टपोभस्तापस्येतिवक्तचौदित्तापिसिद्धत्वात् किंयो
गारंभेन समंसमांसंधौनयतीत्यादिविग्रहेसतित्र
गमूरितियोगारंभः यदिस्यानत्त्रियामोकारोभवे
न्नकर्मण्युपपदेरेतितसिभ्यांगणोवक्तव्यः सर्वेश
नीत्यते सर्वेशतीवाभूरेतमतेमस्कसः भरतमा
प्तोतानुपसर्गाड्ढः कर्मण्युपपदेश्वाकारान्तात्नुप
सर्गान्नाड्ढात्तोः ड्डप्रत्ययोभवति गोदः कम्बलदः
धनुपसर्गादितिकिंमवडवासंदायोः वडवासंद
दातीत्यर्थः नामिस्त्यस्य सागातितित्रात्वित्यस्य
तात्मन्युपपदेडप्रत्ययोभवति समेतिष्ठतिसमस्थः
विषमस्थः मध्यमस्थः वशान्ताप्पिबतेरपिनात्मनु
पपदेडप्रत्ययोभवतिकच्छेनपिबतिकच्छपः द्वा
भ्यांपिबतिद्विपः पादैःपिबतिपादपः शौण्डताः ति
ष्ठोवादिक्षः प्रकृतेनवापनेरतिकर्मणीतिवर्तते
नैताम्नौतिष्ठपूर्वाभ्यांदात्नाहस्येताभ्यांकर्मण्युप
पदेडप्रत्ययोभवतिरस्मनेन डुदाञ्ग्रहणेनाम्य
दासंज्ञाः तेनत्स्यग्रहणात्नादायपेदात्तिषभव
दः पंथानंप्रजानातिपथिप्रज्ञः विभक्तिलोपकृ
तेक्रमेणवेणांतितिलोपः नन्नुप्रकृतिभावस्व
रांतस्येतिप्रकृतिभावोन्नप्राप्नोतिसत्यम् तेषांनवे
पनापथिन् मथिन् नानावोणादिकेन ऋः प्रत्यये
नसिद्धोयतितानावनयोप्यत्रदिरनोत्सवेनाम
स्यानेरिति॥

इकारस्याकारः थोन्थ इतिथकारस्य न्थ आदेशः
न्थो न्थो सोपथिमथ्यृभुक्षाम् इतिनस्यात्वेनेनप
न्थाः सन्ध्यानाविम्यादिसिध्यतिप्रवृत्तस्वरेयकार
तोवप्रत्ययेभस्यटेर्लोपइतिनस्यस्वरादिलोपः अ
नेनपथः पथापथोनपतेपथ्याभिमादिसिध्यं
तिथंननेविभक्तिलोपेवकृतेलिंगान्तनकारस्ता
पनपथिभ्याम् पथिभिः पथिश्चताःइत्यादिसिध्यते
तिनस्याप्रक्रियायामेषदोषोनभवति इतिमेव
प्रायसोरहतेवेत्तविभक्तौलमायोग्स्यघत्ततो
नतत्रैमित्तकार्येयन्यामन्तस्यकृतिभावेनतिवा
येतेनान्यादितिव्याख्यायतेतेनात्रपितमेवात्रि
मित्तकः प्रनेनोत्रुटीस्यनादेशः प्रकृतिभावान्न
भवति नलोपस्तभवत्येव पूर्णनेत्रसर्वत्रपृ
टीमनेनस्वरांयननयोस्तुटोः पदयोरभावेपि
नलोपस्यविदितत्वादितिसामर्थ्येनेषइतिकिं
सर्वसंदायः सर्वसंदायीत्यर्थः सामिव्येः स
पूर्वान्नव्योतेः कर्मण्युपपदेडप्रत्ययोभवति गाः
संवष्ठगोसंख्येः वतिरः व्योमव्योपयनेरस्य
नगृहत्तामतस्याकर्मकृत्वात् कर्मण्युपपदस्या
संभवात्सामितिकिंमविकस्यमावष्टेविकस्य
व्याघः गाष्टक केगशब्देरस्मात्नुपसर्गात्क
र्मण्युपपदेटकप्रत्ययोभवतिटकारइत्प्रत्यया र्थः
सामगायतिसामगः सामगीप्रालोपोसार्वधा
तकेरस्यालोपः अनुपसर्गादितिकिम् सामसंगा

वा
बो
१४८
146

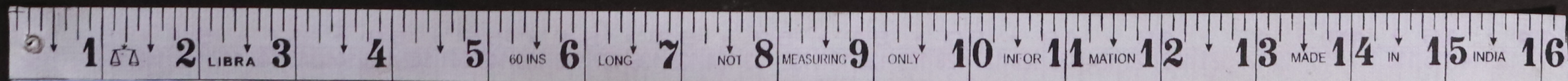
यः श्रुता स्वसाधीपुः पिवते स्वसाषीपुशब्दयोरू
पपदयोरनुपसर्गात्स्मिवतेः टकभवतिस्वसापिव
तिस्वसापः स्वपपतेस्वीपपः षीवीपोस्वसाषीपोमि
तिकिम मध्यपात्सीशालोऽनुपसर्गाउः पिवतेरि
किम स्वसापानीतिस्वसापाह्रपलोपारवत्तात् शुनु
पसर्गादित्येवस्वसाप्रपापः श्रुता स्वसोजुपानुपम
नयोः स्तन्नृद्वत्तात् इतस्मात्कर्मण्युपपदेधृवृधन्म
योभवतिवपोऽसि धनुपमानेवगम्पमानेधृनुपा
मानमतेवपात्मि वपसि धृविस्त्येद्वरः श्मश्रुकेववद्वरः
तोरियकुमारः धृविस्त्येद्वत्तासमर्थः कवववद्वत्तो
समर्थस्त्पोर्थः धनुपमानेतिकहृदरः शृंगाहृदरः व
पानुपमनयोरितिकिम स्थापादिवभारद्वरः
किलापमधीमवेदंतावेजानातियोथम धातोरे
तावत्सीत्स पानवधोविवतंतेधाीलंयस्पकतंतस्म
तस्मात्स्पेवगम्पमानेफलतोरपेतापस्सृतिस्तस्मा
त्पम पुष्पाणिहूवतिपुष्पहरः फलहरः तोस्मा
त्पेइतिकिम भारमाहरतिभारहारः श्रुता श्रुद्रे
म धातोस्ताच्छीत्पेइतातित्रिहम धृदेम्रजापामि
मस्पकर्मण्युपपदेश्रुणाभवति प्रजामहति पू
जार्हः पिंडहरः श्रुताश्चिहरन्त्रियोविशेषाथेयो
गः प्रजाऽहास्त्रीस्त्रीभकगोयोः समर्थतपोरुप
पदयोः कर्मणाचरतःधोऽगपाम् जपमानेसे धन
योधानोहत्वकेत्थः पपासंख्याम हस्तिसव
कपोरपेपोः स्तम्भरमतीतिस्तम्भेरमः हस्ति

कर्णेजपतीति कर्णेजपः सूचकः नम्बकषेऽन्तिव
हन्तुमिति नैत्रेनवात्स्मम्पाप्र लुक् धृटःष्टद्वत्तो
वाद्देउमन्त्रयोः धृटू मृतनवष्यानेऽन्तस्मादेउन्तव
ज्ञितेषद्वत्तोकर्मण्युपपदे शुणाभवतिषद्वत्तामा
तृपम वन्नुपरः नन्नुधृटूष्मकर्मकः तस्यकर्मोप
पदं कथंस्यात् उच्यते धृतुमावितेऽर्थः सकर्मको
भवति वचंद्दिष्यिपते विप्रेतस्यार्थेभवादिधृटप
ठितवान् पापतेधृट इतितस्पैव व कुञ्जपवादीत्म्
न्मयोगात्मन्यते वरेद्दभगावेनमतेपरतेभूवनमि
इमकलंकरतितनिमिषकलापपदने भजतितकः
पाकलकाऽइतिव रुपणेशद्वत्ताइतितवाच्यम्
शुमचार्थिर्दशीतात् जटापरः भूपरः गंगापरः वि
पापरः मालापरः पीपरइति देउशतिवेपस्मत
कायेः शद्वत्ताच्यंपिदेउकर्मण्युपपदेकाऽसोदेउपरः
प्राद्वरमारोटशीलात् शुशद्वत्ताच्चीपिराजाऽदेउथम
समनरस्याटिट्वषुः तस्मातथरोसरेरतिसद्वेकाऽपेम
स्तुपाऽन्नतिशमदहूलेव्यम पत्रदेउान्तकलोगला
ङ्कुशयष्टिशक्तितोमरेषुग्रहे वापत्रदेउात्मकलाङ्गला
ङ्कुशयष्टिशक्तितोमरेषुकर्मस्वपपदेषुग्रहेरव्वा
भवति पत्रग्रहः पत्रग्राहः देउग्रहः देउग्राहः स्त
कग्रहः स्तकग्राहः लाङ्गलग्रहः लाङ्गलग्राहः अ
ङ्कुशग्रहः अङ्कुशग्राहः यष्टिग्रहः यष्टिग्राहः श
क्तिग्रहः शक्तिग्राहः तोमरग्रहः तोमरग्राहः घ
टीघटयोरप्युपपदयोर्विकल्पइष्यते घटीग्रहः

वा बो ६६

वरीग्राहः वरग्रहः वरग्राहः । श्रुसृवैभ्यः संज्ञायाम् सं
श्रावः सर्वेभ्यो धातुभ्यः संज्ञायां विषये घञ् भवति वेतं
तिह्नमम शरीरसंज्ञायामरथोनात शरीमिति संज्ञायो
केत्येशास्यपदे ग्रहरेव माभूदिति सर्वेभ्यः स्तम्भक्रम
शाकरः शावरः शाभवः । शीर्षोऽपि करणे शीर्षे करणे
उपपदे शीर्षेः ह्रस्वमेरन्यस्याद्व भवति । खेशीने खेशायः । दे
दण्डको विलेशयः पार्श्वादिषु करणेषूपपदेषु शीर्डः
पृष्ठवेकव्यः पार्श्वाभ्यां शेते पार्श्वशयः । उदरेण शेते
उदरशयः । उत्तानादिषु कर्मसूपपदेषु शीडो डकव्यः
उत्तानाः शेते उत्तानशयः । अवाङ् शेते अवाक्शयः
ऊर्ध्वं शेते ऊर्ध्वशयः । वरेण्यः वरगात्थः स्यास्यापेक
रणेउपपदे टप्रत्ययो भवति । वने चरतीति वनेचरः
खेचरतीति खेचरः । नमस्तत्पुरुषे कृतिबहुलमितिनचा
नरात्सप्तम्याश्चलुक् । बहुवचनात्क्वचिदलुक्न
भवति । मद्रेषु चरतीति मद्रचरः । गत्यर्थः प्रत्ययान्तक
रणादिष्वाभीक्ष्ण्यार्थम । कुरुचरी मद्रचरी । सृत्य
ग्रोपि च । शिपि करणादन्यत्रापि उपपदे चरेष्टप्रत्ययो भ
वति । भिक्षां चरतीति भिक्षाचरः । सेनां चरतीति सेना
चरः । आदायं चरतीति आदायचरः । भिक्षाचरी । पुरोऽग्रतो
ऽग्रेषु सर्तेः । पुरः । अग्रतः । अग्रे एषूपपदेषु सृगतावित्य
स्य टप्रत्ययो भवति । पुरः सरतीति पुरस्सरः । अग्रतस्स
रः । अग्रेसरः । अग्रे सरतीत्यावन्तसप्तम्या लुक् । पूर्वे क
र्तरि । पूर्वशब्दे कर्तर्युपपदे सर्तेः टप्रत्ययो भवति
पूर्वं सरतीति पूर्वसरः । कर्तरीति किम् । पूर्वं देशं याव

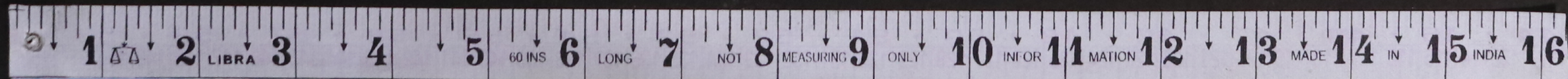
नीतिपूर्वसारः । पूर्वा । कृञो हेतुताच्छील्यानुलोम्येषु
शब्दश्लोककलहगाथावैरचाटुसूत्रमन्त्रपदेषु । शब्दादिषु
तिषु कर्मसूपपदेषु कृञः टप्रत्ययो भवति हेतौ ताच्छी
ल्ये आनुलोम्ये च गम्यमाने हेतुर्निमित्तं ताच्छील्यं तत्स्व
भावता । आनुलोम्यम् अनुकूलता । हेतौ विद्या यश
स्करी श्रद्धव्याधिविस्मृहरति । विसर्जनीयस्य सकारः
कन्याशोककरी । ताच्छील्ये श्राद्धकरः । कलिकरः । म
धुकरः । आनुलोम्ये प्रेषणकारः । वचनकरः । वाक्यकरः । श
ब्दादिष्विति किम् । शब्दकरः । श्लोककारः । कलह
कारः । गाथाकारः । वैरकारः । चाटुकारः । सूत्रकारः ।
मन्त्रकारः । पदकारः । कथं केलिकारः । केरपेरवो न
गदेककारः । माल्यकाराद्वारा मद्रलिंगं व्यते । हेत्वा
दिविवक्षायां भविष्यति । दिवादिकारायनानन्तबहु
बाहुदिवाविभानिशाप्रभाभास्करानन्तनान्दीकिं
लिपिलिबिबलिभक्तिकर्तृसंख्यासर्वत्यदादिषु
कारादिषु कर्मसूपपदेषु कृञः टप्रत्ययो भवति
अहेतुताच्छील्यानुलोम्यार्थमारम्भः । तत्करः । यत्क
रः । कारकरः । आदिकरः । अन्तकरः । अनन्तकरः । बहु
करः । बाहुकरः । दिवाकरः । विभाकरः । निशाकरः ।
प्रभाकरः । भास्करः । अत्र व्यापविसर्जनीयस्य सकारः ।
चित्रकरः । कर्तृकरः । नान्दीकरः । किंकरः । लिपिकरः ।
लिबिकरः । बलिकरः । भक्तिकरः । क्षेत्रकरः । संख्या
ग्रहणेन संख्यावाचिनां ग्रहणं । एककरः । द्विकरः ।
त्रिकरः । निशाशब्दस्यार्थे ग्रहणं । जंघाकरः । तपा

वा
वृ
१४८
148

शाकरः वंशनिकरः शर्वरीकरः किंकरादिभ्योकिमेभ्य
स्मादाद्यः इति कर्मण्युपमाने सर्वेष्वपते ग्रतस्यदारि
न्तादेवमिह किं शाह्रोपादाने न तत्राप्यभिवाद्यविकृमते
ननेरिकरः रिवमकरः प्रहस्करः भक्तकाररस्मादि पि
भकरव्याकरकहकाराघाद्रेनोस्तियोतनक्करोभाक्लि
करोस्मादिनक्करायनक्करा किं करावृयाकरादस्मारयोप
रिरद्धास्तराश्रमाविश्वपदलोपाः भक्तोकर्मशाह्ने कर्म
शाह्नेकर्मण्युपपदेकृञः टप्रत्ययोभवति भक्तोवास्यभा
त्यायाम् भक्तिवेतनम् कर्मकरोलोतिकर्मकरः भक्ता
विति किम् कर्मकृतेकृञः तश्रुतपपापकर्मसुचपरे
क्षेति किं शब्दश्लोकरणो कर्मणि कारके माविलायेति
नन्नुननस्कृतेमवेतिकर्मणोस्ववोक्तकर्मशाह्नपवोप
पदेत्वापते नादिस्तलाश्चम स्तंभशाकृतोर्व्रीहिवत्स
योः स्तम्भशाकृतोः कर्मणोः उपपदयोः कृञः इन्प्रत्य
योभवति यथासंख्यंव्रीहिवत्सयोरर्थयोः स्तंभकरिः
व्रीहिः शकृत्करिर्वत्सः व्रीहिवत्सयोरितिकिम् स्तंभ
करः शकृत्कारः हरतेर्दृतिनाथयोः पशौ दृतिना
थशब्दयोः कर्मणोरुपपदयोः हृञः इन् प्रत्ययोभव
ति पशावर्थे दृतिहरिर्नाथहरिः पशुः नाथहारः पशावि
ति किम् दृतिहारः नाथहारः हृञ इति न कृतेवेवावि
धाते फलमलरजः सुग्रहे पञ्चकर्मसूपपदेषु ग्रहेरि
न्भवति फलानिगृह्णातीति फलेग्रहिः फलमलरज
पत्वम् फलेग्रहिरात्मम्भरिश्चेति निपातनात्
मलेग्रहणातिमलग्रहिः रजोग्रहिः देववातयोरापेः

देववातयोः कर्मणोरुपपदयोराप्लृव्याप्तावित्यस्मादिन्प्रत्य
भवति देवानाप्नोतीति देवापिः वातापिः आत्मोदरयो
र्भृञः खिः आत्मन् उदर इत्येतयोः कर्मणोरुपपदयोः
भृञः खिप्रत्ययोभवति आत्मानं बिभर्ति आत्मम्भरिः
उदरम्भरिः खित्वादुत्वेपन्नान् रूस्वारूघोरितिसागमः
उदरशाह्नस्यायोग्रस्ततेनेनकृतम्भरिः जठरंभरिः प
जेः खश् पजकर्मनेरश्मस्मादित्रेताक्कर्मण्युपपदे
खश्प्रत्ययोभवति पजेः कारितसंवेयोरिकारव्या
त्यानात्रुंगासेजयतिश्रुंगासेजयः जनमेजयः रू
स्वारूघोरितिसागमः शानीस्तनमुंजकूलास्यपुष्पे
ध्वेटः शानीस्तनमुंजकूलास्यपुष्पकर्मसूप
पदेष्वेटः खश्भवति शानीन्धयतिशानिंधयः स्त
नंधयः स्तनंधयीनानामाकारोन्तात्स्तिश्रविकर
णाद्दतिनिषेधात् खोन्तुवेपन्नादौ वस्योपपदस्येति
शानीशाह्नस्यरूस्वः पवस्तनंधयः मुंजंधयः कूलं
धयः आस्यंधयः पुष्पंधयः इवेकसोगमः नाडी
करमुष्टिपाणिनासिकासस्यधम नाड्यादिषुक
र्मस्वुपपदेषुधेटः खश्भवतिध्मश्चध्माशाह्राद्येषु
योगयोरितिमस्माद्भ्रनाडिंधयः नाडिंधमः रूस्वाग
मोशाग्वत्करंधयः करंधमः मुष्टिंधयः मुष्टिंध
मः पाणिंधयः पाणिंधमः नासिकंधयः नासि
कंधमः रूस्वागमो वहविधकालितेषुवहः वह
विधगकस्लितलपञ्चकर्मसूपपदेषुवहः खश्भव
तिवहंवहतिवहंवहः विधुंतुदः तिलंतुदः अरु

वा
वी
५५

149

सर्वास्यान्तह्रस्वात्परोऽस्यागमः ह्रस्वात्कथोरित्यत्र ह्रस्वसंज्ञि
कथोरित्यत्र कर्मसंसयोगान्तलोपः पृथग्वा सकारा
न्तरेणागमे कृते संयोगादेर्लेटः सलोपः लटादेरन्तोस्य
नोऽशुणान्तमवान्तनश्यचोः कर्मयोः लत्वम्भवति वान
शान्तोऽति लघवेऽङ्गन्यरेफ्रदन्तदातल्यर्थमिति तेनोनवान
वानमज्जेति वानमज्जाः मज्जाः शावेन मह्वाति शावे महाः
अमलयोगे रमाः बमलये उग्रः इस्ये नयोः कर्मणोः कपप
रयोः रयोः लत्वम्भवति अमलेऽपपपाठान्तगृहाः उ
ग्रपथपाः अमराः अमलेपथपोति प्रसन्यप्रतिषेधः
नञः दर्शिकियायासंबन्धानसये नपथपेतिस्पघोः
प्रतीयते यदि पर्युदासस्यात् स येस दशामेव पथपे
नोऽन्यत्रः प्रतीयते ललाटेनपः ललाटे कर्मण्युपप
देनपसंज्ञायेऽस्यत्वश्यभवति ललाटन्तपस्तपनः
सितनत्वपरिमाणेष्वपचेः सितनत्वपरिमाणपथ
कर्मसूपपदेषु पचेर्माणान्बा विलिकर्मण्युपपदे ह्रप
वेप्रत्यकेऽस्यस्यत्वश्यभवति सितनस्पचः नखस्पचः
ओदनः पतिनमः इस्पचः परिमाणोपसतिस्पचः प्र
स्थस्पचः द्रोणकस्पचः कुडवस्पचः कूलमुद्रुजोद्व
होः कूले कर्मण्युपपदे तत्संवेयोः कूलमुद्रजवहत्या
पातोरस्येतयोः लत्वश्यभवतिकूलेमुद्रुजतिकूलमु
द्रुजः पतितनदादेस्तीस्यशुणान्तमकूलमुद्वहः व
हेलिहाभ्रेलिहस्मरा पतेनिपात्यते वहाभ्रयोः
कर्मणोरुपपदयोः लिहेः लत्वश्च गुणाभावश्च नि
पात्यते वहं लेढि वहंलिहः अभ्रंलिहः इरावास्तोक

रणोरुपपदे भदोह्लैरस्यात्वश्चभवतिविकरणाभा
वश्चतिपाठ्यतेरसयामायरतिरेत्वमरः दोधेस्याप्पर
स्पेतिरेरासाधूस्य ह्रस्वः वटेः लेः प्रियवशयोः प्रिय
वशयोः कर्मणोरुपपदयोर्वदेः खश्प्रत्ययो भवति
प्रियंवदः वशंवदः अमयान करणासुमनसाथमं तेन
हितापेदितेनापादिलवश्यात् सार्वधातुक वर्ण्णकार
तिकरणोमतिकारितलोपोनस्यात् सुनामिद्वके
रणोरितिनिषेधात् तेनशत्रुंतापयतीति प्रयोगः स्यात्
शत्रुपरयोस्तापेः शत्रुपरयोः कर्मणोरुपपदयोस्ता
पसंज्ञायेरस्यस्य त्रैनस्यत्वश्यप्रत्ययो भवति शत्रुंताप
वतिशत्रुंतपः परंतपः ह्रस्वोऽवन्तश्चः निमित्ताभा
वपरिभाषयानदोचेनित्यसौ ख्याख्यानतोयोकारणा
द्वारणोऽन्यारोहहि निहृतिरपि स्यात् वातन्निमाद्रो
तत्रयाम्पिनिहृत्विभवेत यदिवाऽन्यपोतिमेव वृद्धव्याम
नपेस्वकर्मकत्वाद्ध्वन्याप्यातूपयोगात्तपे रिक
मकत्वाराषश्कस्य हेत्व्यापारोऽयोपश्च्यते शत्रुस्ता
प्यतेतापमनुभवतीतिनस्यमानमत्यः अशुकेतापय
तीतिअश्रुकतेतिललाटन्तपः प्रातातितपवत् प्रा
त्रुतपरतिसिद्धेः तापेरितिनवाच्यम् सर्वकूलभ्रके
रीषेषुकषः एषुकर्मसूपपदेषु कषहिंसायामित्यस्य
खश्प्रत्ययो भवति सर्वंकषः कूलंकषः नदीभ्रंके
पाषोः खिदिः करीषंकषो वापुः भयर्तिमेघेषु कृ
ञः भयप्रभृतिमेघेषु कर्मसूपपदेषु कृञः खश्प्रत्ययो
भवति भयंकरः ऋतिंकरः मेघंकरः क्षेमप्रियमद्र

१५१

150

क्षेमद्रेष्वणच एषु कर्मसूपपदेषु खच्प्रत्ययो भवति अणच
क्षेमंकरः क्षेमकारः प्रियंकरः प्रियकारः मद्रंकरः मद्र
कारः भद्रंकरः भद्रकारः वेतिवा केवले कर्मण्युपपदास्या
देवेति शुल्विष्यावहे त्वा रेश्वरच्प्रत्ययवापनार्थम भाव
करणयोस्त्वाशितेभुवः आशितेशब्देउपपदेभवतेः ख
च्प्रत्ययो भवति भावेकर्मणि चार्थे आशितस्यभवनमा
शितंभवः आशितोभवत्यनेनाशितंभवः ओदनः विश्व
वारेहृत्वाद्रत्वावृद्धत्वेत नाम्निभृतृवृजिधारिपसहित
तपिदमेभ्यः संज्ञायाम तृप्लवनतरणयोः भृञ्
धारणपोषणयोः वृङ्संभक्तौ वृञ्वरणे वाजिजप
षहमर्षणे वस्यानेर्न्नमेः दमुउपशमे तपसंतापेषट्
मेभ्यो धातुभ्यो नाम्न्युपपदे खच्प्रत्ययो भवति संज्ञाया
विषये विश्वंभरा मही विश्वंभरो विष्णुः विश्वंभरा भूप
तिर्वा रथकन्या पतंवरा श्रीः शत्रुंजयो गजः यस्य यो
गेपथरथंतरं साम श्रीरंदमः राजा शत्रुंतपः सर्व
सहः पेरह्युधाभावश्चेतिपरेभ्रवत्कालः नित्यमित्यभावप
विभाषया न्यत्रेति मितिमितिनभूलाभूलक्षम संज्ञा
न्याटेवनाम्न्युपपदस्य धातोर्मनोज्ञातिनित्यद्वापोपम ग
मश्च नाम्न्युपपदे गमेः खच्प्रत्ययो भवति संज्ञायामसंज्ञे गमः
भुजंगमः तुरंगमः जनंगमः सर्वंगमः योगाविभाषाड्म
तायेः उरोविहायसोरुरविहौच उरोविहायसो रूपपद
योः गमेः खच्प्रत्ययो भवति नयोश्च यथासंख्यासरविहा
विभेतना वादेशोभवतः सैल्याथाविषयेअमागढ्नति
उरंगमः न्हवो आपथोनरपते विहायसि गच्छतिविहंगम :

ऽसंज्ञायामपि नाम्न्युपपदे गमेः डप्रत्ययो भवति संज्ञा
यामसंज्ञायामपि उरोविहायसोः उरविहौ डप्रत्ययस
न्नियोगेन भवतः भुजगः तुरगः विहगः पन्नगः पत
गः प्लवगः इति संज्ञायाम् असंज्ञायां यथा ग्रामगः सुख
गः सर्वगः दूरगः पारगः एषां सर्वत्रगोत्रजः स्वास्व
योन्निश्च यास्यतिश्च संज्ञायां पारगामोपिल्लस्यात् विहं
गतुरंगभुजंगाश्च पतत्रिपात्यत्तेऽशसिद्धमागमोति
पात्यते विहंगः तुरंगः भुजंगः तुरंगत्वयितेगच्छतिभुज
कुटिलं गच्छतीति इतिवः विहायसो विहादेशः पतंगम
वेगामतेयारयापिलस्यात् सुप्यतोपिच सुप्यस्मादपि
पात्तोः नाम्न्युपपदे डप्रत्ययो भवति गिरौ शेते गिरिशः
कंजेष्वरमते कंजरः शत्रुकामयते शत्रुकः शुभिकः
कामुकः इत्यर्थः शत्रुनायेन्नाय्यशसभमभिके स्वाउ
हितसम सभोक इति च न विद्यते भीर्यस्येति वक्रवोहो
घोषाल्लिभाषेति कस्य मासांतः कामुकस्यापि भी
नास्तिकमान्त्रागाणां न भयं न लज्जा इति प्रवणात्
हन्तेःकर्मणायाशिष्योः कर्मण्युपपदे आशिषि गतो
वर्तमानात् हन्तेः डप्रत्ययो भवति शत्रुं वध्यात् शत्रुह
इत्याशिषि गम्यमाना क्लेशंहंतिक्लेशहः शापघ्नः हंति
तो न शस्त्रेहः विशेषना उप्रत्ययान्तइति आशिषिइमेव
वाच्यम कर्मणीतिकिम् इहेन हन्तवानरूपणात् वापि
नभवतिनाभिपानात्प्राप्राणोसूल्यातिविकिम शत्रु
घातः एपात्क्लोशतमसोः अपात्परस्मादन्तेः क्लेशात
मसोः कर्मणोरुपपदयोः डप्रत्ययो भवति क्लेशापह

वा
वो
५५
151

हेतिकेयापदः प्रबः नमोपदः सूर्यः कर्थविपापद्दोमंत्रः
क्राधः सप्राकेरः पोनोरक्षोपिनन्वरापदः श्रम्मनोपिवे
निश्शत्ययोभवति पोगाविभस्तस्कोपाशदः नमःपरिद
दस्मादिविहन्यर्थः कुमारपोषेयानगोत्निः श्रवयोःक
र्मणोरूपपदयोः हेतोरिणिनिप्रत्ययोभवति कुमारघाती
शीर्षघाती णिनिविकारदुष्मात्याणार्थः हेतेस्तदविन
स्यतः इणवज्ञावात् हस्यहेतोरितिविचः दुःस्रतणोजाया
पत्योः लक्षणाविकेतस्मिन्नर्थेजायापत्योः कर्मणोरू
पपदयोः हेतेः टक्भवति टकारईप्रत्ययार्थः कः के
यायविदित्यर्थः जायाघ्नः तिलकः पतिघ्नीपाणिरेखा मह
तेस्रयपथालोपः स्नमोपदस्येति भूत्वमकुत्रेवणाभिद्धेति
यमार्थोमिदम् लक्षणादन्यस्मात्रमनुष्यकर्तरिजाया
पत्योरूपपदयोः हेतेरटकमाभूदितिकेनजायाघातो
नामिश्रोभोमः कुमारस्यपतिघातोदुःमेकुमायाः इम
घ्नतास्त्रोम्मयोनभवति केचिद्धगापिरपपलेइन्याकुः
श्रमनुष्यकर्तृकेच मनुष्यः कर्तायस्यधात्वर्थस्यस
मनुष्यकर्तृकः नञ्ह्नस्थेति कर्तृसमासोनतः तेनानञ्
समासः कर्मण्युपपदेश्वमनुष्यकर्तृकार्थेवर्तमाना
द्धन्तोः टक्प्रत्ययोभवति पित्तघ्नंघृतमकफघ्नंमधुश्र
मनुष्यकर्तृकेचेति किंमनुष्यःकृत्वाचातकमकार्षीत्
श्रोदायावस्थिः कुलघ्नः खलः शत्रुहोमनुष्यं रत्नथेरूपक
नोरूपसत्वदेवश्रापोतिवचनाद्धविष्यतिइहनेष्यते न
मदहति नगराघातोहस्तीअणा शक्तौ हस्तककवाटयोः ह
स्तिकवाटयोः कर्मणोरूपपदयोः हेतेटकप्रत्ययोभवति

हस्तिघ्नः नृपिपः कवाटघ्नः हस्तिहननेकवाटहननेस
मर्थोइत्यर्थः शक्ताविति किं महस्तिघातः पालकः क
वाटघातः उपलः पाणिघताडघौशिल्पिनि पलौशी
ल्पिन्यर्थेनिपात्यतेपाणिनाडघ्नवान् हन्तेः टक्निपा
त्यतेचतत्रमन्यस्वरादिलोपश्च पाणिनाहन्तिपाणिघः
ताडेहन्तिताडघः पाणिघीताडघीपाणिघातोनस्यः श्रि
ल्पताडघातः शणः नग्नपलितप्रियान्धस्थूलसुभगाढ्य
श्रभूततद्भावेकृञः ख्युन्करणे नग्नादिषुकर्मसूपपदेषुकृ
ञः ख्युन्प्रत्ययोभवति श्रभूततद्भावेगम्यमानेश्रनग्नाभूत
स्तनग्नाभवतनमभूततद्भावः सचख्युन्करणेभवतिकर्त
रिकृतिरितिकर्तरिप्राप्तः श्रनग्नोनग्नःक्रियतेनेननग्नंकर
करणंश्रपनापः करणोपकंदपलितंकरणोश्रमेघम
दानवंपत्वादोकारः विषपरवभागभोपानशिपंकरणे
रूपः श्रेपकरणोश्रादिः श्रनेदोपिसंपश्चाम्याकिंपंतेस्थू
लेकरणोत्तोरभोजनमसभगेकरणोभंगः श्राद्यकर
णोश्रादः श्रभूततद्भावेनग्रादौनाश्रित्याश्लियदिस्यात
श्रेनस्याग्रपन्वान्नवान्नवंपेपिमानमप्रामेः ख्युदः त्वा
नुवंपकरणमनर्थकेस्यान्नश्रभूतः तद्भावेइतिकिंम
नग्नीकृतवान्श्रंथः किंपतेशावनालेनस्वामिनाभृत्यः
करणोइतिकिंमनग्नीकृतवान्चौरः विचनणास्तन
ग्रेकरणादयः प्रयोगः कर्तर्येवसंगच्छन्तेइतिकरणेन
वाव्यारम्यावसते भुवः खिष्णुच्खुकञौकर्तरि नग्नादि
षुभूततद्भावेइतिवर्ततेनग्नादिषुकर्मसूपपदेषुभवते
रिष्णुच्खुकञ्प्रत्ययोभवतः श्रभूततद्भावेगम्य।

मानेनैवकर्त्तरिक्त्वादेवकर्त्तरिसिद्धौकरणग्रहणस्या
करणेमाभूदितिकर्त्तेश्वक्रोश्वनग्नौनग्नोभवति नग्नं
भविष्णुः नग्नंभावुकः पलितंभविष्णुः पलितंभा
वुकः प्रियंभविष्णुः प्रियंभावुकः स्थूलंभविष्णुः स्थूलं
भावुकः श्रेयंभविष्णुः श्रेयंभावुकः सुभगंभविष्णुः
सुभगंभावुकः आढ्यंभविष्णुः आढ्यंभावुकः भज
सहोर्विण् नाम्न्युपपदे भज सेवायाम् सह मर्षणे इत्ये
तयोर्विण्भवति प्रत्ययोणकारइत्संज्ञावार्थः इका
र उच्चारणार्थः वेर्लोपोऽपृक्तस्येति वलोपः अर्धंभाक् प
नसोहाविश्वापणामज्ञभाव्यपोपनेरूवेत रणत्वज्ञावादस्या
वपोनिदीर्घः उपाषाट् जलाषाट् उपजलपोः निरिह्वाते
ह्वषिः ख्यापिकविसारिनातिबकाविनिदीर्घः सहेस्माड
स्मरतिषत्वम् वरुणा वरूथापणोरस्यस्यनाम्न्युपपदे
विणभवतिषह्वारत्वं वाहृदिस्यवाहृयोगविभाषाउत्र
वार्थः अनासिरस्य अन्नतशाहेउपपदेवेहेः विणभवति
अनसस्यइकारोन्तादेशः नश्चमयोन्तरम् अनडुह्स्योतिलोपा
पकात् तपुरकव्यहृव्यपुरोषपुरोव्येश्च क्रव्यादिस्पु
पदेश्ववहेः तपुरभवति कव्यंवहतिकव्यवाहनः पुरो
षवाहनः तपुरेणकारइत्संज्ञावार्थः टकारःश्रमया
र्थः अग्रेहव्यवाहनीमृतिः श्ववयाउक्थशाः पुरोडाः श्वेत
वाश्च एतेनिपात्यन्तेश्ववहस्वोन्नपतेः उक्थस्वोन्नशंसे
पुरसहस्वोन्नदाशेः श्वेतसहस्वोन्नवहेः उसनिपात्यतेदादेः
दस्यडत्वेव श्ववपः श्ववपसौ श्ववपसः श्ववपजनेपवश्च
कानिशंसतिउक्थशाः उक्थशासौ उक्थशासः श्वसनप

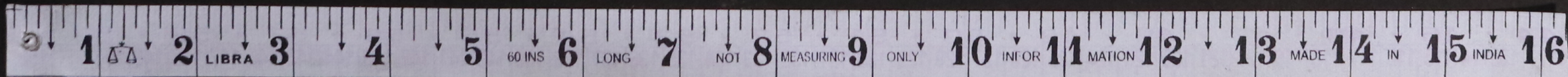
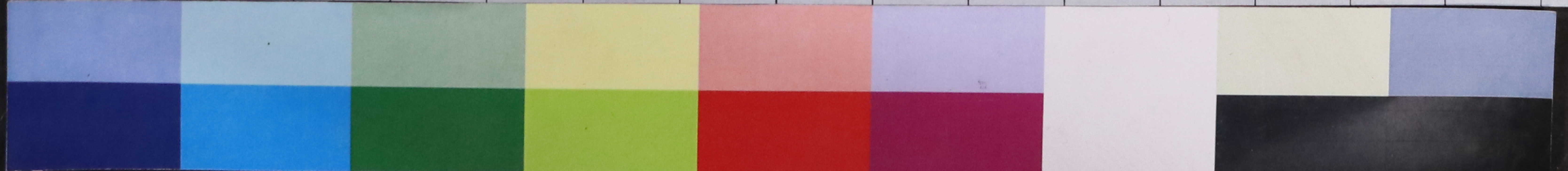
उक्थशासःसम्बन्धेनौतिसंज्ञे श्वेतवाहोक्थशोशासितिण्वि
न् पुरोडाश्चेति पुरोडाशः कर्मणिनिपात्यन्ते श्वेतंवहति
श्वेतवाः श्वेतवसौ श्वेतवसः सोश्चैतसेनस्यातिदीर्घे
सिद्धेऽनन्तरोवाण्णिनिपातनंसंबुद्धावपिदीर्घार्थम्
हेश्वेतवाः हेउक्थशाः हेपुरोडाः हेश्वेतवाः उद्देः के
वस्य उद्धस्यवर्णोऽप्यन्यस्मान्नाम्न्युपपदेकप्रत्ययोभवति
हस्त्यवत्वेव कामानुडम्पकामउच्चा आशयोउच्चावमे
उच्चावासभ्रूपेणकामप्रकरकामउच्चयोस्यादिनभवति
अर्थोनात् विट्कमित्रामित्रविरसनिमनाम कम्
पदे नमन्त्यवतोरवन्तुश्च वणदा जनजननेजन्तो
आरभोवेतिवापञ्चानाम्न्युपपदेविट्प्रत्ययोभवति भ
होरेभ्यकः श्रेयमाः विमलेः गोपाः नृपाः श्रेयसाः
वाजसाः अब्जाः गोजाः सुतजाः अग्रेजाः विट्टकारो
विड्वनोरात्मत्यर्थः विड्वनोरात्मस्यास्त्वम् अदो
नन्ने अन्नवनिनेनाम्न्युपपदेअदभत्तोऽस्मस्माविद्भ
वति आसस्मभ्यासात्मस्यसतिमस्यात् अन्नदिनि विं
अन्नादोभवतिएवंवेद क्रव्येच क्रव्यशब्दउपपदेअदे
विड्भवति वशाह्यापयाश्रामोणावस्वेलामिद्वयो
मारभः पत्तेश्वणार्थः तत्रवासरूपेणसापिभविष्यति
एवंनहिंश्रुतोऽत्रपत्तेविपिवासरूपविधिर्नास्तीति
तेनश्रासादरः सम्पादरहितपत्तेनभवतिक्रव्यात्क
व्यादः मनिनक्वनिब्विनिपश्चोपसर्गेपि उपसर्गेउपप
देधातोः मनिन्क्वनिप्वनिप्प्रत्ययाभवन्तिअपि
शब्दात्तत्रोपसर्गेपिचशाशोविटः समस्याम्यर्थः तेनसो

वा
वो
५२
153

पि भवति नकारस्य ककारो स्पृशो वा यं शसित्युनुसरणा
र्थो तेन यत्रैव तेविहिताः यातोस निक्ष निह्नुनिपच्य
तिन्येव भवंति स्वृतः आकारांतेभ्यो न्यत्र न भवंतिस
दामा सपा मा सपीवा सपीवा क्वनिपो पापनृज्वावा
दामा वा पत्नीत्वम् सपावा वनिप् शत्रुपसर्गोपिदा
मापा मा पीवा पीवा भूरिदावा दपिक्राचा शुश्रेराचा
विज्ञावेति विहूनो दाश तिपंचम स्पक्रानिष्यात्तविधा
नानक्वनिश्चिवि ध्मांत्रिकपोनः क्रमादीनामेव पंचम
स्य क्वनिष्यात्त सिमस्येभ्यः पंचमे नेभ्यः क्वनिपूर्भ
वति विवृत्वेत्वपि सयाः सपाः शत्रुपसर्गो ग्राग्राये श
ग्रेग्रागाराः ख्यानराः वृषोपाः तनूपाः सोमपाः कि
पूव पानोः क्विप् भवति उत्वापोस्ते समति श्वास्तत्
पत्नो निषेस ते प्राप्नोत्वत् यात्वज्ञावारग्रामसति श
तिरद्भवं ये तिर्नलोपः वेदावित्त हूनस्य क चववोह
गासेना मिति गात्त भूः स्वयंभूः शाक्षोति शाकविर
लिक शब्दमतस्य शाकरक शाह्य उपपदे शत्वावभव
तिस्य शा तुरकोक्विति विर्निर्जोनर उदकनिषेधात्
उदकस्य शोः मनिदरमशोगिपग्रामिदम्य पनेनि
पातसनेसनोपनतोनि सत्वशाह्य उपपदे यत्नः कि
पनिपात्यन्ते यात्वज्ञावात्मेश सारणं वा सद्रूपपाश्च
नोरिति वृहन्मन्ये निपातनसदृशोतितिश्च पथा श
गस्मे इन्सस्क्विपि द्वेवचने निपात्यते सर्गोतिसन्न
विसर्गोरसस्य क्विपि स्वतारः उकारागमश्च निपात्य
ते दिविनिदिपनेः तिकमेतो क्विप् निपात्यते कृत्वा

क्तेरिपातः

विन्नस्य क्विपि नरोदलोपो निपात्यते वा सद्रूपेणा श्रुत्पार
योन भवति निपातनसामर्थ्यात् कर्मण्युपमाने त्यदादौ
दृशेष्टक्सकौ च उपमीयते येन तदुपमानम् उपमान
वाचिनि त्यदादौ कर्मण्युपपदे दृशिर प्रेक्षणे रस्य टक्
सक्रस्तेनो श्वस्य भवतः कर्मण्यभिधेये च शाह्यात् क्वि
पूर्वसपवदृश्यपतेना तादृशः तादृशो तादृक्षः तादृक्
यादृशः यादृक्षः यादृक् भवादृशः भवादृक्षः भवादृक्
कीदृशः कीदृक्षः कीदृक् ननु भवेत् किंशाह्यो त्यदादौ
द्विपर्येतानां त्यदादीनां स्मरणात् नत्वस्य स्याभवतशाह्यस्य
त्यदाद्यंतस्यात् समस्यादिकार्येषु द्विपर्यतापवत्यदार
योः एष्मरस्मदोः षष्ठी विभक्ता विसंतलोप वचनात्
कृत्स्नस्य न क्विपर्यतापवद्गृहशादसे शिकिं को इति किम्
कोश्वादेशा निपातनात् सर्वादिभिः परेळयत्नाश्वत्पात
यो तेत्यदादीनाम् सर्वादिभिः सहदृहे त्यदादय एव पि
ध्यतेत्यकाम् त्यदादीनि सर्वैर्नित्यमिति तेन स च देवदत्त
श्चतो यश्चद्वव दत्तश्च यो कश्च चैत्रम् च कौ मैत्रश्च भवेतां
पत्तदत्तश्च स्वचयज्ञदत्तश्चास्मस्त्वद्धर्मेश्वपादाम् अत्र त्यदा
दयो विशिष्टाः देवदत्तादयो निकृष्टाः तथापरत्वे त्यदादी
नो दृष्टे गणपाठे यस्यां येपरे तदवशिष्यते पूर्वं पूर्वमिति वचने
न स च यश्च यः यश्च पश्च सपतौ यश्च श्च सौ च श्व सौ च
द्वेयेचरमोश्व येवत्वेच यश्च त्वंच श्चद्वेवयावाम् यदृद्वच
श्चकौ यत्र परादयः परेशाशिष्टान तदादयः पूर्वे निकृष्टाः
यद्वृवभवो स्मग्राशास्त्रिस्मत्स्मरः एवशेषो भवतीति न तु भवे
नो विति भवेत शाह्यः परोप्यवशिष्यते न साश्चमरथेस्याश

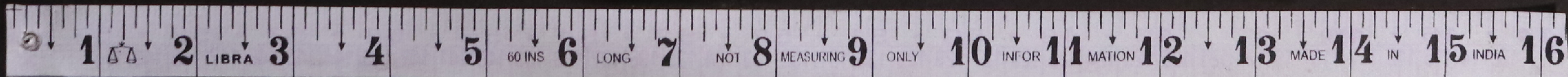
१५४

स्मारास इंहे हे शुभ्रमनश्राद्वव देवनिवृत्तेन चिंतनत्वात् नउकें
हेहृ प्रोष स्मरादीनाम स्पदादिर्भिरिष्यते परस्परस्यारि
ष्यते गणपादे परे पर मन्तयाभवतो शुभ्रमरथोस्यपादिहे
हो स्मरास हृ शुभ्रवदेव भवनोऽनिवृत्तिस्तत्र नास्मदर
तित्रापि स्पदादयः किमेनापवतयास्पदादीनां वृह
संतानेचांतरेविहिनास्पदादीनिवेतिसत्पांतस्यात
स्फेरमतत्र भवः ततश्चागानरस्यादिषयेशुभ्रहाच्छ्री
इतिकषेत्पयः तस्यफस्परेयरतिरेयादेषाः तेनतस्या
यतदोयः यदोयपतदोयः शुरमोयः इरमोयः पको
यः होयः शुभ्रदोयः शुभ्रस्तदोयः भवदोयः किमोयः
तत्रापि किमेनापवत्स्पदादयः नउकं स्यादिकायेषु
सर्वशुद्धिपर्यन्तास्मदादयः शुद्धिपावेकशोषवन्नेहत्वे
चाकिमेतत्कादइतिकर्मणोतिकिम् नामिवुपपणने
उपमानइतिकिम् सदपणेनास्पदादावेतिकिम् देव
दत्तइवदपणतेसमानश्राहेश्चनुपमानेपिउपपदेदश्ये
दक्समकृष्याभवेतिदरश्याद्दत्तेश्चसमानस्पसइति
वचनात् सदक्षः सदक्तः सदक् शुभ्रपाहे उपपदेपि
दपोरगादयोवक्तव्याः शुभ्रादक्षः शुभ्रादक्तः शुभ्रा
दक् शुभ्रसर्वनाम्नइतिपात्वम् नाम्नमानोणिनिस्ता
च्छीले शुभ्रनातिवाचिकेनाम्न्युपपदेधातोर्णिनिश्चस्प
योभवतितानच्छीलेगम्यमानेरवंहरकारउभ्याररणाश्चैः
शुभ्रोक्तस्त्रायोमदुवादोउभ्रमाषोतत्स्वभावइमषेः
साधुकारोस्मनच्छीलस्पापिततापकादिषिनिनापका
रताच्छीलस्यइतिकिमुपानःरोताशुभ्रनानाविनिकिंचा

तापानामेदपितानाच्छीलिकारमनकर्तेपमाने

उपमानेकर्तेपपदेधातोः णिनिश्चस्पयोभवतिनास्य
र्थेवचनम् नानशीलेगम्यमाने उष्टुः इवक्रोशति उष्टु
क्रोशोध्वांक्षमिवविरौतिध्वांक्षविरावीकोकिलालापी
नोहेस्मन्नेरवारणगामी नोकर्तेरीतिकिम् शुभ्रूपानिव
भक्षयंतिमाषान् उपमानेइतिकिम् उष्टुः क्रोशति श्चे
ताभीलापयोश्च नाम्न्युपपदेधातोः णिनिर्भवतिश्चेता
श्चाभीलापचविषयेश्चतेश्चश्चाहभोजीमासोपवासीवि
षवतस्त्रायीमधुमांसवर्जीश्चास्त्राक्रोनियमोश्चतउश्च
तेश्चाभीलापेपोनः शुणमाभीलाषसत्त्रोरपाषिणाउ
शोनरः कषायपायिणोगांपारःशनिपरिकोतत्त्रंवि
भाकिंशुचेतितेचोनरणानमशुनःशुनःपिवेतोस्यर्थः
सनः शुव्रस्यात्र नाम्न्युपपदेसनत्तानेश्चस्त्यायिणिनिर्भव
तिश्चश्चास्रेश्चायिणित्र्तेसतिउपपदेस्त्रीलिंगंपुंवद्भवति
श्चोभनमन्यतेश्चोभनमानिनीपदोमन्यतेपदमानि
नीसाधीमन्यतेसाधमानिनीश्चनलापिकरणोउपपदे
पुंवद्भाविनपुंसकेतिपुंवद्भावोनस्यादितिपुंवद्भाक्रम
सपवपुंवद्भावरहानयते इस्पाकः तेनभाषितपुंस्का
दनस्योपपदस्यनेष्यते त्वद्दांमन्यते त्वद्धामानिनोष्ये
टोतस्यवनभवति श्चलवंभूमानिनोसेनाभूवणोको
पपानोवनभवतिदत्तामानिनोपंचमीमानिनोपा
विकामानिनोमनइतिमन्यतेः शहणोनमनुश्चववोप
नेइस्यस्यमनोविस्पकरणानउत्तवार्थेवेनत् त्वशोया
लिकरणोयथास्यात् उविकरणोमाभूत् णिनिर्नवा
त्तिविशेषः त्वष्यानसमाने श्चात्मनः मानः श्चात्ममानः

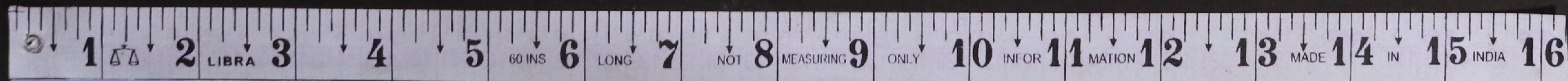
नाम्न्युपपदे आत्मविषये माने वर्त्तमानान्मन्यतेः ख
श्प्र भवति चकाराण्णिनिश्च पूर्वेणैव सिद्धो णिनिर्विधी
यते विधिनेन खशा मा बाध्यतेति चशब्दः सन्नुपेण
सोऽपि भविष्यतीति चेन्नैवम् मुमात्वादयोऽपि स्युः
तेषां बाधनार्थं चशब्देन णिनिर्वेयथयपक समभामा
त्मानं मन्यते सुभगंमन्यः सुभगमानी पण्डितमात्मा
नं मन्यते पण्डितंमन्यः पण्डितमानी पूर्वस्मात्त्रेयं वस
वपूर्वज्ञा वो णिनिः तपव मन्यतो भवति खशं नेशं न
देशा न्माणिनो श्वेति णिनि तपवमन्यतो पूर्वज्ञा वि
धानात् तेनपट्ट्रीमान्मानं मन्यते पट्ट्रीमानिनी इति भव
ति खशि तु पट्ट्रीमन्यते दीर्घस्योपपदस्येति ह्रस्वः ह्र
स्वात्नुषोरिति मागमः पूर्वज्ञापितं पुंस्केस्मस्य वपूर्व
ज्ञावस्यानुवादादिहन भवति खट्टू मात्मानं मन्यते ख
ट्टूमानिनी एवं ब्रह्मबन्धूमानिनी रम्भामानिनी एवं म
मानिनी पाविकामानिनी शृगालम्मा मानेन सूवेणा
णिनि देवस्वरूपत्वमन्यते देवदत्तस्य स्वरूपत्वमानी भू
ते करणे यजः करणोनातेयजेः करणे उपपदे भूते काले
यजेः णिनि भवति अग्निष्टोमेनेष्टवान् अग्निष्टोमयाजी
करणे इति किम् देरमिष्ट्वान् भूते इति किम् अ
ग्निष्टोमेन यजते कर्मणि हन्तः भूते इति वर्तमाने
धात्वर्थ इत्यनः प्रागात्तवर्ततेन कर्मण्युपपदे भूते का
ले हन्तेः णिनि भवति स्वकर्मशायामेव ध्यतेः पितृव्यं ह
तवान् पितृव्यघाती मातुलघाती कुत्सितोऽन्यत्र शत्रु
हतवान् किं ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु ब्रह्मन् भ्रूण वृत्र उपपदेषु
देषूपपदेषु हन्तेः भूते काले क्विप् भवति ब्रह्माणं हतवान् ब्र
ह्महा भ्रूणहा वृत्रहा भूते इति किम् अद्याश्वेन विक
ल्पेनावश्यात्निषेधमेतिगोयम् विनाशा स्वतयात्रूया
नमात्क्वचित्तथान्तकम् ब्रह्महत्याप्रायश्चित्ताहीमित्य
स्युः नतयाल्यणीहंतवेतमित्यतः कालोत्तरमत्येतक्विप
पूर्वेणैवनक्विपि सिद्धे नियमार्थोऽयमारम्भः ब्रह्मादिषूप
पदेषु भूते काले हन्तेः क्विबेव यथानियमः इष्यते तेन
ब्रह्मादिष्वेवोपपदेष्विति तेनास्मिन्नुपपदे क्विप्
मातरं हापि तु हाय मातरं हतवान् सङ्ख्याने वक्तव्यः
न समेत न मात्रापितृशतिक्रमलक्ष्यपदार्थस्यानेतदामा
त्वधातोऽपि तद्धात्वीति पूर्वेणाणिनि भवति कृञः
सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु स्वादिषूपपदेषु भूते
काले कृञः क्विप् भवति शोभनं कृतवान् सुकृत्पु
ण्यकृत् पापकृत् कर्मकृत् मन्त्रकृत् पदकृत् सुष
मपि स्वादिषूपपदेषु भूते काले कृञः क्विबेवेति
नियमः ननु स्वादिष्वेवेति नियमोपपदप्रवृत्तौ ऽपि क्वि
प्रभवति समुदस्कृतवान् भाष्यकृतवान् तिकृत् पातोऽस्ति
नः वा समुपेण समुच्चकारः आध्यकारः वार्तिककारः
सोमे सुञः सोमशब्दे उपपदे सुञः धातोः क्विप्
प्रभवति भूते काले सोमं सुतवान् सोमसुत् सोमसु
त् भूयमपि सोमे उपपदे सुञः क्विबेवेति नियमः न
तु समासप्रवृत्तिरिति सोमसुतवान् धातोऽस्तोतः चेर
ग्नौ अग्निशब्दे उपपदे चिञश्चयनेऽस्मात्क्विप् भवति भू
ते काले चितवान् अग्निमग्निचित् उपमाने उपपदे

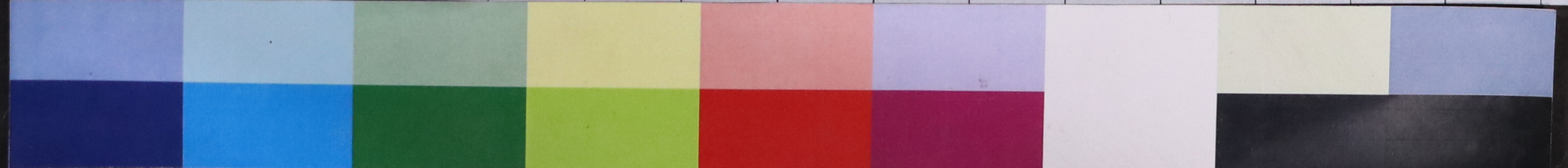

वी
वो
१५६
156

श्रिविशेषेकर्मण्यभिधेयेभूतेतामावेधिवेः क्विपव
क्वयः शपेनश्ववोपनेशपेनश्चित्तपवेकेकाचित श्रत्नन
चित्तस्मपत्ताचित्तनस्थवक्वचित क्विकिपरनक्तस्यायाम
कर्मण्युपपदेविस्नवातकोनरन्भवतिक्तस्यायोगम्य
मानायामभूतेतेकालेक्तशशोसोमविक्रयोमदेशा
पूशेभवतिश्चालणाः तोरविक्रयोसोमस्तोरविक्रयो
श्चालणास्यनिषिद्धस्वराचरणानक्तस्यास्मिन्निक्कोटा
मिनिरस्यात्वमस्मिञ्चितिनभवतिसर्वेषांहिस्यादेता
त्वः इत्यंभवतितस्मिन्ननहिहितेमिनिक्तस्यायामिति
किमर्तेइत्लविक्रयः शूणा क्विकिपरञ्चितिघोवाविभाषाः
कार्यः तेनक्तस्मातेनाभ्यापिसर्वोकम्बलविक्रयोस्माद
चित दृशेःकालेप कर्मण्युपपदेदृशेरतीतेकालेक्व
निपृभवतिपारंदृष्वाशास्वदृष्वापरंदृश्ववानशास्त्रंद
श्ववानक्कविपृपकारउनरञ्चक्तजकारोगमायेः स
हूवासोडथः सहाजनवइन्नेनयोरूपपदयोः युधसंशृहा
देरन्यस्यक्वनिपृभवतिभूतेतेकालेसहयुद्धवान स
हूयुधाराजानेयुद्धवान राजयुध्वा कृञश्च सहराता
रूपपदयोः कृञः भूतेतेकालेक्वनिपृभवति सहकृत
वान राजकृत्वापाटाःसनाः सप्तम्यांपंचम्यंतेजने
र्डः सप्तम्यंतेपचम्यंतेचउपपदेजनतोधाजभावेडस्य
स्यात् डभस्यायोभवति भूतेतेकालेसरसिजातम
सरसिजमसरोजम ततपृकृषेक्रातिवक्तलसप्तम्यं
वक्तलमलक

पर्वेमनसिजातमनसिजः मनोजः पंचम्यंतेत्वल्यपि
वृधायपरायनेहथ्धेवान्नाकोशेननित्तिपत कदाद्भुजः
प्रेडजः प्रसचापिव प्रत्यचापपदेजनेडप्रत्ययोभ
वति भूतेतेकालेनजाताः अजः अनुजाताः अनुजः प
घामेस्मः पश्चमजः पूर्वेजाताः पूर्वजः द्विःजाताः द्विजः
कर्मण्याधारणयोर्कर्मणाहन्नजाताः निष्ठा
क्तक्तवतु निष्ठेतिक्तक्तवतोनिष्ठासंज्ञाक्तवायाता
तोतेकालेनिष्ठाभवतितत्रभावकर्मणोः क्तःकर्त्तरि
क्तोभावकर्मणोभवतीक्तवतुस्तुकर्तरिक्तइति
तेरिक्तः क्तवान कृतंदेवदत्तेन तुनिम्तश्जाः भुज
प्राभिषयेयजदेवनयोरतीतेकालेत्वानिवृभवति स
त्वापञ्चाचपरूपः वासत्रूपणामतवानशत्रुवान सोप
तेरन्तेन ज्ञवपोहानाविमस्मादतीतेकालेभूतेन
भवति भरत वासनूपपाज्ञोगः जीणवान नकारः
पूर्वाचायोरः तेदिंहस्यादितिनिस्मामिति नावुवधेप्राप्त
दासबनुक्रम सकारतदकारेम्प्र्यः जीणेतिविलेप
नानिर्देशान नणातेसकर्मकत्वाद्भवति श्वश्नौ
णावानत्रपरशनिनकृतम शिविष्यात इतिपंतितभट्
जगदरविरचितायांबालबोधिन्यांकृत्यकरणोक
मेपादस्तनीयः कर्मकानोपरोत्तावत पातोरतो
तेकालेकर्मकानोशत्ययोभवतः तोचपरोत्तावदव
तः परोत्तायाथउक्तेतयोरपिभवतोत्यर्थः पेचिवा
न पेचानः पचकर्मकानोपरोत्तावद्भावाहिवं शतो
सेसेकस्वराणामितोहञ्यकर्त्ये जनेतेत्वाभ्यासतो

वा
बो
१८०
157

यो न्नतिवान् खनिजत्ताणः श्रेत्वापरोत्तायामिति वम
स्यक्षेवरिरस्वरविधिः स्वरेश्न्यारोह्वे श्भ्यासकार्यम
गमभवेत्सपयात्लोपः कर्मख्यतिहारश्चात्मनेपदमका
नः स्वरूपरश्चापरिभाषया प्रत्नमवश्नप्रवोविपा विस्त्या
तिमत्वेनापितम् तेनोपधालोपस्यस्यातिवत्वाभावा
द्वोषवशिरामितिवस्यकः शामिवमोतिषत्वम् द्वि
ककारावेताविस्माकः पकोपपवन्नावेन गुणस्यप्रति
षेधार्थः द्वितीयः परोतवन्नावाउदेत्तानोचेतिप्रामस्य
गुणस्यप्रतिषेधार्थः शिश्योवानृषिभिरागणः टारेत
मेरवमोनामिन्नोवोतिनिदीर्घः द्विवचनेकृतेश्चेकस्व
रत्वारिदत्तानिपिचिवानिम्यचत्वपत्वाभ्यासलोपयोः
कृतयोरेकस्वरत्वाद्भवत्यवनत्विशिशागणइस्यचत्वपवे
रिपविभाषयाकृतेद्विर्वचनेरारेत्तस्यरप्रामोतिकत्वेया
चरत्वः इदेचप्रयोजनम् द्विककारस्यपादस्यवृभत्वव
र्यातिवभन्नानइस्यचपरोत्तायामितिप्रप्योतितपमा
त्रिविद्रोपमृत्वेषणलोपोयथाम्यारितिभज्ञोप्रामृदेने
वतेमानेपरोत्तानश्नावप्रथमेकार्पिकरणोमत्रणा
यः पकेश्वीर्पिकरणोपस्सपकार्पिकरणोवानेष
प्रथमयापकार्पिकरणः प्रथमेकार्पिकरणः नप
थमेकार्पिकरणः श्रप्रथमेकार्पिकरणः प्रप्रथम
कार्पिकरणश्चग्रामेचिनेचेतिहृहः पातोवर्तमाने
कालेशोनृदृश्यानस्यरम्पतोप्रस्पयोभवतः प्रथमेका
र्पिकरणपात्तस्ताननयोत्तिषिद्वैग्रामेत्रणोप्रतिप्रस
यते

देवदत्तेनपच्येतेपच्यदेवदत्तेनपचमानेपच्यदेवदत्तेनपच
नाकृतम् देवदत्तायपचतेदेहिग्रामंगच्छतोदेवदत्तेनप
वनंग्रामाद्गतेदेवदत्तेनपचमान ग्रामाद्धपचेः शोनत्ता
नचौशकारः सार्वधातुकवद्धेस्यार्थः सकारउट
कारेत्यर्थः टकारोटेनगुणाद्यर्थः सार्वधातुकवा
ज्ञावादरति ग्रानस्मस्यग्रात्मोनग्रानेरतिमायामः श्र
श्यमेकार्पिकरणोग्रहणोकिम् देवदत्तः पचति श्र
श्रपचनक्रियाकर्त्तस्यदेवदत्तस्यश्यमोनस्यचप
कर्मापिकरणम् सनत्त्वालत्तणः भवन्त्यालत्तणः विघ
मानोद्भत्तणः विघमानोद्भत्तणः इसादौविनाकि
यांतरमोटशप्रयोगदर्शनादवश्यंलत्तमाणक्रिया
पदमपशून्यमानमत्रसंभवतिपरपेत्ताप्रेताटया
तिवाक्यात्तिप्रश्रूप्रतेप्रतः उक्तारस्तुश्रणान्तशंतला
नशौभवतः सनत्त्वालत्तणोहिप्रश्नूयतेवाभोऽन्यते
वेम्यादिक्रियांतरमवश्यमत्राद्यपेत्यतेयत्रहृसवेद्या
क्रियांतरकोतानास्तित्रास्तित्वालत्तणः विघमेत्त
लत्तणः भवतिद्यालत्तणः इसेवभवति यत्तसाप्रप
योगस्मंतशाहः ससाधुशाहूवदेवपराविशेषणाभूतः
केवलोवाप्रशुज्यतेसंतोजनसाधवइत्यर्थःजय
तिसेनः पचुः स्वेद्रः पविताइतिमाशाहप्रयोगेप्रथ
मेकार्पिकरणोपिशंतत्तानशौभवतः प्राक्रोशे
गम्यमानेमासाक्रोशेइतिनेचोनतानसाजीवन्सः
परावताडः स्वरगोपिजीवेतिमामेवमानःश्रमुमे
वनोनः लत्तणहेत्वोः क्रियायाः वर्तमानेइतिव

वा
वो
१५८
158

तेनेभूतशब्दंयावत्तल्लक्ष्यतेयेनतल्लक्षणम् इतनिमित्तं
क्रियायेनतल्लक्ष्यतेक्रियायाश्चयोहेतुः तथाविधेयात्व
धेर्वर्तमानाद्धातोः शतृशानचौभवतः प्रथमैकार्थ
कृत्वाणिच्चारम्भः लक्षणावत्तत्त्ववानाममभिहितेति
हेतुत्वाद्वितिरुक्तोतः अत्रलक्षितद्वासाभ्यांसमभिरहिता
नक्रियेलक्ष्यतेहेतोलत्वपि अत्रसमानपियावेतस्य
मानाः लक्षणार्थे निधानापिप्रशंसेतः अत्रयामोहा
नोरम अत्रणाचमानमेवमानशंसनाति उदरप्रथम
स्यहेतत्वभञ्जते लुतणाहेलोगेतिकिम् जलवृद्धव
त्सस्योलसंतिवर्णलतेच अत्रलमनेमंगल्लतस्येतल
तायोनापिहेतुः क्रियायाइतिकिम् यः कंपतेसोश्व
त्थः अत्रकंपनेलाश्वत्थस्याद्यौलक्ष्यतेइतिकम्पः अ
श्वत्थाभावः हेतुत्वापिलायतेवर्धतेतिपावतोस्याद्या
विनिशाब्देनहेतुत्वमुक्तमितिअश्वत्थाभावः वत्सला
सोश्वतिहेत्कार्येतिअत्रकेतरः इस्यादौप्रयुज्यमा
नेभवतिक्रियापेताक्षिप्तेः शतृशानचौस्यातेहेव
त्सलस्यभवतहेतुः पदंकार्येस्यातेमङ्गलस्यभव
तेविमिमितिमिति यचेवंयः कंपतेसोश्वत्थः इत्यत्रकं
पनेनाश्वप्रयुज्यमानोभवत्स्यश्वौलक्ष्यतेहस्याया
त्वयाश्वत्थेमेवमकंपनेनस्याश्वत्थस्यपवत्यस्यते
नाश्वत्थयामित्रपमश्वत्थस्यभवतेअत्रहस्यातेतव
त्सलत्वेग्रामोतिद्वत्सलस्यभवतेग्रहस्यातेहेतुरि
त्यत्रतेभवततायः कंपतेदृस्यात्राप्रयुज्यमानापिभ
वतिक्रियातथापिआख्यातान्येतेवाकामितिस्मरणा

दाख्यातद्वययोगात्तद्वयवाक्येभवतः द्वयोरपिक्रिया
यामेकत्वात् शतृशानचौरकर्तृतात्क्रियास्वभावा
देवगुणाक्रियाभवतिसासर्वेषामुख्यायक्रियामप
ततेपरायेतयागुणत्वंभजतेततैकस्यामाख्याततक्रि
यायामुख्यायांतत्कर्तृविशेषणाभूताशतृशानचौना
हृतक्रियासमन्वयंभजतेइतितरेकमेववाक्यंभवति
कोपरायोस्ययेनहन्यमानउपेत्यतेइतिमुख्यायाउ
पेत्ताक्रियायाः कर्मणोविशेषणाभूताहन्यमानाग्र
ताक्रियापदवाक्येसमन्वयंभजतेइतिअथमासमा
नाधिकरणेपिअप्रधानयाभवति तस्मादेकस्यामवाभि
धायमानाथेत्वाद्प्रयुज्यमानायामपिभवतिक्रिया
यांवत्सयोमाविस्मारोग्रहस्यातक्रियाकर्तृविशेष
णत्वाद्गुणीभूतापकवाक्यसमन्वेतिइतिशानचौ
भवतियः कम्पतेइस्यत्रतयहहतेसम्बन्धाकेपलक्रिया
पृथक्सोश्वत्थोभवतीति नहततमेवंयाभवतिक्रि
यापिप्रयोगेतिहृयोरपिप्रधानत्वात्केवलक्रियाया
गुणत्वाभावात्शानचौभवतियेषांचात्रवस्याः कृ
तेनिष्ठाकृत्यास्यवत्सादयः तदेतायाग्रपिक्रियायानव
णात्वेहेतत्वेवाप्रदानाक्रियाभजते तदातस्याप्रपि
शतृशानचौअपिभवतः उपक्रुवंस्तत्स्वत्तानश्चक्रुः
संभावितोद्विषतत्यापिसाधुः सेवाय्यः अशीतिद्वे
द्विषत्रपिसत्यमानोउदाराधोग्रहमानोउदारमहः प
वेतमाणोनोउत्तानउपेत्यः सर्वधातनः अनपवप
वगुणाक्रियायाः प्रधानाक्रियायाश्चएकमेवकर्मभ

१५८

159

वतितत्र प्रधानक्रियायाप्रवाभिधेयत्वेगुणक्रियात्वगुण
त्वादेवप्रधानक्रियामत्वेतियथाऽन्नमः आरापयितेत्यश
यत्वेदेवदत्तश्चाङ्ग्यप्रजनोपि: प्रमारोपितमश्वाकेत्ता।
स्तामीऽयमाम्यस्वत्वंभोपज्ञेत्वेवदृक्कर्म गुणप्रधानक
प्रयोगेणात्वेकस्यकर्मणः अभिधानेप्रधानेनप्रधाना
त्वायितोगुणाइतिकश्चिन्नविवत्वावधानगुणकेपव
विवतितविशिष्टकर्मप्रधानक्रियायाः कर्मभवतीति
मैवाभिधीयतेतत्रलपत्वमाणोविशेषः इथकर्मत्वय
नसैवप्यते शाकंसमारोपयितेनयाज्ञेतिश्रद्दिशकर्मण
समारोपयितेनशाकमितिवक्राप्रश्नकेकिमारोपनीय
मितिप्रोतः प्रश्नवाक्येनाभीकृत्वनदाकोतानिहत्वप
प्रतिवचनरूपेणाज्ञेतिसंबध्यतेतत्रतत्सामान्यमात्रे
प्रपृच्छ्यविशेषकोवानिहनयविशेषः पश्चादेवप्रधान
महतियथावस्तुतमशाकंसमारोपयितेतिमितिपवेश
केशवः निरस्कत्वेवन्यायप्रजोपितंगुरुः सोप्रतेस।
वितेप्रोमानविवेदितेतत्तस्तरिम्याद्रुदाचायम विप
यपत्वेनप्रकः विशेषप्रश्नकेसामान्यप्रमपेताभावा
नविशेषात्वायित्वापवमुख्यक्रियायाः प्रयोक्तप
पत्रेः तेनयाज्ञासमारोपयितेनशाकइतिशपोगोम्य
पः सेवस्वदेहापणांत्विकृवेगाम्याप्यमयामोव
पितेभवत्वइम्यनुपपन्नमेवपादयविपर्यासेनत्वस
मत्वयोयाम्यः मयामोवयितेम्यायांकेसेपमिति
तथागुणक्रियात्वोपरुत्वेकर्मप्रधानक्रियायाकः।
विरभिधीयतेयथाज्ञासमारोपयितेनशाकइति

नयाक्तविन्नकर्मकैवगुणक्रियाप्रधानक्रियायाः क
र्मभवतियथाज्ञानमारोपयितेनशाकमितिस।
वेवचाववक्तविवत्वानिमित्तमनङ्कर्मगुणक्रिया
नेदाप्यवाकर्मभावासकर्मिकास्तेनेसात्रेकर्षात्
प्रधानस्येतिकर्मत्वाम विशकेनतयावाक्यप्रश्नपत्र
नुप्रम्पतेशाकप्रोम्यंत्वसामान्यविशेषत्वाद्देनेवमश
कंसमारोपयितेनयाज्ञायाज्ञासमारोपयितेनशाकः
याज्ञानमारोपयितेनशाकमितिप्रयोगाविनयस्यामि
द्विविति वेनेः शास्त्रवसुः विरक्तानेइन्यस्मान्यरस्यशान्त
दः वसुवादेशोभवतिपरोक्तावज्ञावभयात्ककारव
द्विंनप्रम्यांनरेविहितमगुणाभावस्त्वदेनगुणाइत्य
वासेदिः विद्वान विकसेतायेस्मयेतेनेनपत्तेविरत
यानोत्मात्मने आत्मनेपदमितिपरशास्त्रोचत्वमोहस
याः परपश्चक्रमादिश्चात्मनस्यपआत्मनेपदसंज्ञोभवं
तिश्रामइतिकालानाशोस्मामान्यरूपग्रहीतम तेन
सामध्याप्रक्षेपशांतलोपरस्मैपदसंज्ञोभवतः मेजपमा
नः आत्मनेपदत्वात्समोगम्पृच्छीतिसेप्रवोद्धमेतियमे
नकारः आनशात्वत्वपिस्तवानः आत्मनेपदत्वाद्गुण
भावः प्रश्नेतिकिमशाकिवयस्तान्नशोस्येआनदेवत्य
तेमयथात्मनेपदंस्यान्मरस्मैपदिनोनस्यानकर्त्तोहति
श्रोताइतितनतृचयाचात्मनेपदसंज्ञास्यात्मवेषामात्म
नेइतिगुणाभावेसिद्धेज्ञावेपत्वामनर्थकत्वेस्यानप्र
तोत्तास्यनेयात्मनेपदसंज्ञायानदोनभवतीतितस्माद
प्रग्रहणमपार्थकमेव तर्हिप्रवेनेनस्यानचपवसंज्ञामा

भूरिति विग्रहेण । ईदस्यासः आसेरुपदेशानेरस्य स्यास्य
आनशब्दस्य ईकारादेशो भवति सचपरकार्यत्वा
कार्यो रिति त्याकारस्य भवति आसीनः वर्त्तमाने आत्म
न्यानशादिस्मानशाकानशः येनआस्मांचकाणाइति
परोक्षावद्वावादामिरयपरोक्षा भवतिश्ररेस्यनुह्नमा
नशोग्रहणोसिद्धेनस्यातिवस्मामाणस्यशानतोयग्र
णार्थंमृतेनाम्भिःशानः आसनशोलोवासीनरस्मृ
यानेशाक्तिवच्यस्मात शो स्मरतिशानः । आसीनत्याने
श्यकारामम्यास्मिज्ञानन्यस्य सकारागमो भवति पच
मानः पचमानः यजमानः आत्मेमागमः आरितिकिं
सन्त्वानः कवोणः आनइतिकिंपचनआनेइत्यते
नापमत्वेलन्योनग्रहणोमूर्वोनतापेम यरिस्मादेशः
स्यात्वस्येमनुहृष्या आनस्यादेभवेत श्वश्रागमपचेति
त्तानेनग्रहणेनमूर्वानः किपनेयरिपत्ताटः स्यात्यच
मानइत्यादावस्यवन्धारोचः स्यात आज्ञाः आनइ
पूर्व पचनेयजरेः अनयोः शानङ् भवति पचमानः
यजमानः आत्मेआमोनआनेइतिमागमः आनशा
सिद्दे सामंपचमानोदेवदत्तः इदंयजमानोमेचइति
प्रथमैकार्थिकरणेवर्त्तमानभावेपियथास्यादि
ति प्रयायोगतरकारणमरकाराननुवेपऊग्रार्थः शक्तिर
वयस्त्वानशोन्ये शाक्ताववयसिलानशोत्स्ववग्रममाने
शानङ् भवति शाक्ता कन्नोहनिघ्नानाः निहेतुसामथ्योर
ति घ्नानेहगामह्नेनस्यपधालोपः लमोपपस्यातिचः कव
चंवहमानः पच्चक्षमानः कवचववहत्नोचितवयः पत्र

कर्षेणातुग्रणवयाङ्स्यधेः भूषयमाणाः मेढ्यमानः
भूषणांमेढ्नशीलङ्स्यधेः वहिनिथः यरिताः कनकभू
लोस्महरिनालमुमानन्दवीप्रकाः इस्यत्रनसमासेति
लसनशीलानवीप्रकोयस्यत्मनेनशानङ् इस्यपश
ब्दप्रमोचनकार्यः शानङ् आत्मनेपदत्वाभावात्म्यस्मि
परिभ्योप्रत्ययतेककत्वात इङ्गुरिभ्यःशानट् रुकृद्भे इट्
प्रत्ययनेप्रस्मात्पूर्वप्रवस्यानेप्रस्मात्इज्ञेताम्य शान्
ट्भवति अकृद्धेगम्यमानेप्रयोग्यन्याकाणाम्हारेय
रेयन् आत्मेप्रदारेलकस्वराराविवर्णोनीपुरङ् आ
त्मनेपरित्वादानशाघामः प्रदोपिशानत्वानशोप्राप्ता
अकृद्धेइतिकिम् रुक्कुणाणोयते रुकृद्धणाधारयति
द्विषःप्रत्ये द्विषप्रसप्रेनाविषस्मानशांनट्भवति या
शावच्येसंवद्विषन्प्रथमैकार्थिकरणापेश्चावेभः श
त्राविति किम् द्विषतिभाया सत्रोयञसंयोगेछज
अभिषवेप्रस्मात्शानट्भवति यज्ञसंयोगेगम्यमाने
प्रानशापिप्रामः सुत्वनेयजमानः यज्ञसंयोगे इति किं
सुनोतिसरोघृष्लः अर्हः प्रशंसायाम् अर्हप्रज्ञा
यामिमस्यप्रशंसायामर्थेशानट्भवति अर्हन् प्रशंसा
यामिति किम् अर्हति वधंचौरः तन्त्रशीलतद्धर्मतत्
साधुकारिष्वाक्वेः आक्विकारोपमकिन्नु आज्ञी तिकि
पेवस्यतिश्रापनस्मात क्विप्रसद्वनायावितेतकर्षेस्या
त्तत्कृमिष्णामस्तनशीलन हमेणितस्साधुकारिणो
वकनेरितेवेदितव्याः सपालघः शीलंस्वभावोयस
सतन्त्रशीलः सपालघ्यौपमौंयस्यसतद्धर्मापमोरति

वा
वी
१६१

161

देवनादिस्यानिषमस्मासोनः तेषात्वर्थे साधुकरोतीति त
त्साधुकारी मध्यः उत्पचो वृद्धेविदाहविष्णामः तृन पातो
त्त्व भवति तच्छीलेन हमागीत तत्साधुकारिणि च कर्त
रीतिष्कलग्न्वोल्लिस्वतच्छीलः नदावारः मदमोशाभन
कायेन तत्साधुकारीना तच्छीलेन कर्तो कदानवरिलाम्न
वारान कवरणाशीलो वदनशीलः इतितन्न तद्धन्के मोगो
पुत्रअपिनावः ष्याविष्णाप नाः वभमदामउदके प्रणेनावः
नैत्वनाः प्रयोजानेसुउशाह्यान सेउसमि ष्यनोन सेउनपसो
णः शमापनपसोसाः इतितन्न तत्साधुकारिणि कर्तो स
नामभ्रुरये शब्तेस्मका निवत्मसमत संस्वनानि कर्तेक
मेणोरितिष्यहीमामोवतिष्ठारिविभिन्नवभवति साधुक
रोतिसाधुवक्रोतिस्मनत्मनोनकारोपानो स्तशह्रस्य
मरतनशेपीपेग्रहणाधः समस्यानिरत्ववेथकग्रहणोमै
वमात्रवेपकस्योतितवस्मात्रवेधकस्यग्रहणोनस्या
त भ्राज्यलंकृञ्भूसहिरुचिविवृतिवृधिचरिप्रजनापत्र
पोणामिष्णुः भ्राजदीप्तौ कृञ्च भ्रूसत्तायां सहमर्षणे रुचदीप्तौ
वृतुवर्तने वृधुवृद्धौ चरगतौ जनीप्रादुर्भावे इति वा त्रपूषलज्जायां एभ्यः
तच्छीले तद्धर्मे तत्साधुकारिणि च कर्तरि इष्णुच्
प्रत्ययो भवति भ्राजिष्णुः भ्राजनशीलः भ्राजनधर्मो
साधु भ्राजते इति इष्णुः एवमलंकरिष्णुः भविष्णुः
सहिष्णुः रोचिष्णुः वर्तिष्णुः वर्धिष्णुः चरिष्णुः प्र
जनिष्णुः अपत्रपिष्णुः सारिपारेपतिपचासादे

वसतिवासे रपलयक्रायो वा विषयोतत्शीलादौ कर्ते
रितिविनि भवति सहावीशमाधीसहाद्दीसवामोसहापो
सलापी वसतिवासाद्य स्यभीवारिकस्यग्रहणाम सु
से भीवारिके: सद्द वयोत्तते ना च्छादन्नाच्छे स्यादारिक
स्यन भवति सवामिमाकम्वनमतन परोमहद्रोः प
रिशाद्वे उपपदे स्यानोरह भस्मीकरणोवनयो स्तत्
शीलादौ कर्तरि विनि भवति परिसारी परिदाही
विसारी संसारी विदाही उपत तच्छीलादौ शहादिन्वात
तिपर व वद वारि देविभ्यो वुञ्च तिपक्षेपणो वदपरि
भाषणो वदव्यक्तायां वाचि वादि देवने: देवि भ्यः सूपभ्य:
परिशद्वे उपपदे तत्शीलादौ कर्तरि वुञ् भवति चण्डा
न्तविनिनाच परिक्षेपकः परिक्षेपी परिरटकः परि
राटी परिवादकः परिवादी इत्येत सोवं परिवदने प्रयुक्ते
इतपवं परिदेव्यते प्रयुक्ते परिदेवकः परिदेवी तत्शी
लादा वतत्शीलादौ वसा मात्मेन वुञ् विहितः स्तच्छी
लादावेव कर्तरि विहिते न विनिणा बाध्येतेति वुञ्पर
णामवासरूपेणापत्तेस्यादिति वेन्न हि तत्शीलादिषु वि
हितावासरूपेणाभज्जारषः पत्तेन वापेनेइतितापत्ता
पेमनेन कारकः करानोवास्कोजनवारानानिमा
दिन भवति निंदहिंसक्लिशखादविनाशि
व्याभाषासूयो वुञ् णिन्दिकुत्सायाम हिंसिहिंसायां
क्लिशउपतापे क्लिशविवाधने खादृभक्षणे णश
मनेकस्वरणांविसवेस्याशास्त्रशेनेइत्यस्येत्रेतस
वत्राद्रूसवेस्यभाषकयनेइत्यस्यचशस्वसाहस्यकाणा

रिपुसंतस्थवः शीलादौ कर्तरि वुञ्प्रत्ययो भवति निंदनः
हिंसनः क्लेशकः खादकः अनेकस्वराणाममरविशायकः
नरविशायके लोपः इति हरिविशानेरसावेयावके इति सोयो
न भवति प्राप्तिरिच्छन्त्याचार्याः गाणकः चुरादित्वादिन्तस्य
वेलोपः तस्य स्वरादेशापरिभाषया स्थानिवत्वाद्रस्योपये
तिरीचोनास्ति वृत्रेकाप्तिलोपः तस्यापि स्थानिवत्वा
न्नदीर्घाभावः विनाशयतीति नशेर्णो विनाशकः वि
नाशीश्रति केवलाण्णिन्तिः यदादित्वात्व्याभाषकः अ
सूयकः यणि ताम्यनानां यणौपीति रोत्वः अस्य लो
पः नाशयसूयोरनेकस्वरत्वादेवङ्गुनि सिद्धे निपमार्थं
ग्रहणं तेना न्यधामिश्रेतानां केषांचिदप्यनेकनानांवानेक
स्वराणां वुञ्ज्ञ न भवति कारयिता कर्तारिति कारयिता करं
गेज्ञः तुल्पतुवते सावेतुञ्ञ विधानं विहितं लोपोन ह्रस्वं
देविकुशोश्चोपसर्गे देवेरर्थेन कुशाश्च धाह्वेश्चस्यच उ
पसर्गेउपपदे तच्छीलादौ कर्तरि वुञ्ञ भवति उपदेविसंते
सृष्टे केतवशील आदेवकः परिदेवकः आक्रोशकः प
रिक्रोशकः उपसर्गे इति किम् देवयिता क्रोष्टा तत् क्रु
धिमंडिचलिशब्दार्थेभ्योयुः क्रुधिमंडिश्वलिस्मरे
भ्यस्तत्क्रुधिमंडिचलिशब्दाः तेषामर्थेयेषां ते क्रुधिमं
डिचलिशब्दार्थाः स्त्रयंशब्दाः शत्वकर्माभिसंबध्यते क्रु
ध्यर्थेभ्यो मंड्यर्थेभ्यश्चल्यर्थेभ्यः शब्दार्थेभ्यश्च धातुभ्यस्तच्छीला
दौ कर्तरि युप्रत्ययो भवति क्रोधनः कोपनः रोषणः इ
ति क्रोधार्थाः मंडनः भूषणः अलंकरणः इति मंड्यर्थाः
चलनः कंपनः वेपनः स्फोरणः याह्वनः भ्रमणः शोभ

पानः कथनः वदनः भाषणः वचनः रुशाह्वेरवणः इ
ति शब्दार्थाः कथिताकवौरुद्धः नाचशब्दार्थमाचलनमव
ग्रामते इति वुन्नोस्तिवदेवेष्यते वदिता जनेनवादान् रुचा
देश्ववंजनादेः शत्रुदात्तानुवंधो रुचादेः रुचादेर्योनोः
व्यंजनादेस्तच्छीलादौ कर्तरि युर्भवति रोचते तच्छीलो
रोचनः वर्तनः वर्धनः स्पंदनः भासनः रुचादेरिति किं
वीनानौ यंद्रवपदान्व्यंजनादेरिति किम् एधिता शिता
शृंगाध्यामि शुपादौ न स्वज्ञेनाना मे वातृदानान्त्रवंधानजु
गुप्सनः तितिक्षणः मीमांसनः मीमांसकः मीमांसा
वेस्यथीनेवतिक्रमादिभ्यो वुञ्नितितेयोन रानवुत्रेनः जु
चंक्रम्यदंद्रम्यसृगृधिज्वलशुचलषपता ज्ञः मोचः क्रमपद
विवेपरस्त्रुगानोयनोचकोयितो वीसगलो सस्रगानां
विति वा गृध शुभिकोलाघा ज्वलदीम्रोभ्ववशोकेपशाद
तच्छीलादौ कर्तरि युप्रत्ययो भवति जवनः चंक्रमणः
दंद्रमणः तथा सरणः गर्धनः ज्वलनः शोचनः ह्वग्रहणानंद
हृतः शोचनः द्वारोतोबलपत्रोचलना योना मृत्युपापा
नेबलना योनोयोरनित्यत्वसापतापमनेनगानाग्राम
नेयानस्तरोपरीताम यकारानानां सरस्त्रयो दीपी
दीरीतमोह्य यशानत्छीलादौ कर्तरि युप्रत्ययो न भवति
रुचादेश्चेति प्राप्तः क्रूपिताखादयिता सूदिता दीपिता
दीक्षिता माभूत्सदनः दीपनं पाचनं लघुरक्तो भ्रैनानां नेघा
दिनान् [illegible] कमगमसहनवृषभूस्थालषपतपदा सकञ्
घ्न हिंसायां कमु कांतो गम्लृ गतौ परवातो पशाततच्छी
लादौ कर्तरि उकञ् भवति घातुकः कामुकः आगामुक

सा
वी
१६५
163

कः घातुकाः वर्षुकः भावुकः उपस्थायुकाः पतनेयशा
वो भवेति शुभिन्नायुकः भेजेभिनः पालकासिद्धरसेयोः
पाउका चूतुभिनेनात्मिलेदि कदूंपाकः चूतवरातोभि
लायाचूलायोजस्मयस्मादि स्तेषेकृ दिदूरनेपर्षानात्मशो
लादीकर्तरिषाकप्रत्ययो भवति षकारः इशन्यायोः व
राकोभिलाकोजस्याकोलेदाकोर्कदाको शेत्रुसलो
वित नरदृपेवनपाः पशाक्षेउपपदेनलशीलादीकर्तरि
उनप्रत्ययो भवति भजनो स्तरायोरजदसादृवपोदाख्या
तश्कणविहिरनपवरतिप्रस्यापपेतिभ्राहिभवतिलेना
सिन्नातित्कर्थे प्रसविना सविनाभ्रसवे ष्वयोगेम
स्यार्थप्रयोगः वासरूपविपिस्ततानशीलिके प्रनास्लो
तित्तापिनम जोणारतिनिघ्रिपरिभूखाभ्यसाव नि
मयोरणगतो टद्द्राटारतितयेत्तनिवासयाम्योः विति
दिसायोत्तिपस्थर्यैरतिवाभिमसे विमूर्वः भूसला·परि
मूर्वः टवमुउहिरणाख्याभवचलनयोः वचमूर्वः सस
नाशभिमूर्वः पर्षानलशीलादीकर्तरिरनभवतिजयो।
प्रसयोरयोत्त्याविश्रयो परिभवीव मोघूणयोप्रभसो
भ्वोपारग्रहिसदिनिरानेपशशाभ्यस्तः दयदान
गतिरताससग्रहगृहणस्पृहस्याणाम छ्पादिनारे
नोउदात्तशानपूर्वः शरुलिनाणनादस्पापरतिं
वानिनन्नपवाप्रनपवानिदेपाम दीर्घस्य नत्म पभ्यः
स्तनशीलादीकर्तरिपालप्रत्ययो भवति दयालुः
पतेरिंग्रतालः ॥

उद्गशाक्षेउपपदे सेदीदृषैपदयतो पतस्पगतोउपवेष्टूपा
के पर्षानलशीलादीकर्तरिरस्नभवति उन्मदनशीलः
उन्मदनपमासाघ्रउन्मायतिउन्मादिस्नुः एवमुन्मादिस्नुः
उन्मतिस्नुः उन्मादिस्नुः तिभुवोः स्नुक तिनयेभूसलाया
प्रनयोसनलशीलादीकर्तरिस्नुक भवति जयनशीलः
जयनपमासाघ्रजयतिजिस्नुः स्नुक ककारोगणवृद्धा
वारणार्थः एवंभूस्नुः नञ्पुवतेतिभवनेतिउभावः
साम्राश्यातिपविसज्ञास्नुः प्रेहूषत्तपेक्रवणपेक्षागा
तितिक्षोतित्तयतिलिवा समास्योरिलिवाप्रत्तिदृसा
योइलिवाउपवेष्टूपाके मजबन्दृपर्षानलशीलादी
कर्तरिस्नुप्रत्ययोभवति सास्नुः स्नास्नुः स्थास्नुः तेस्नुः
पस्नावः परिमास्नुः ग्लाक्रनसन्ना मानिः भज्ञादीना
वरतिव्रस्यषःनस्यषष्ठ्याःकः शसिगृधिधृषिक्षिपाकः
रसोपदृगोग्रकोमलायामग्निधृषाशोनस्मात्तिपधेरा
तोपर्षानलशीलादीकर्तरिकुप्रत्ययोभवति शस्नुः धे
भुः भूमस्तः वोधवेत्याम कृतौतौउभावः घसादोत्तमा
ष्नानाविनिता शमउपशमेनमकान्तायादमुउप·
श्रमनपासितवेव भ्रमुश्रनवस्थानेक्षमूषसहनेक्लम
ग्लानौमदीहर्षपषामश्रानोशमादीनानलशीलादी
कर्तरिविनिनभवतिशमी शमनशीलाः शमनपमा
साघ्रशाम्यतिइतिविनिनचकारउन्मरवनवदेः कृताविं
मर्थः इकारउच्चारणार्थः एकारपवृद्धावार्थः एवं
तमीदमीश्रमीभ्रमीउन्मादीरएवज्ञावारस्थापयेति
दोर्घः धामीनमेदोसेनस्योतिनभवतिग्रहानामिति।

१६२ वा

किम् ग्रुमिनाश्मनेपणोत्वन् ग्रजस्तनभजभुजादिषु
हुरुषाक्रोशस्मन्नानुरूपासमासस्तंनभ्याह्लोच ग्रजि
श्यायोग्रजसमाणाविनिवारुज्जोभेयोभननसेवायोभुज
पोलनाभ्यवहारयोः भुजोकौटिल्येइतिवाहिषस्यो
नोरुहनिवोछयामजवदेरुन्यक्रोद्यविरहवतोप्राप्त.प
वैः न्यन्नहानोग्रनुरूपकामेयग्रुउपरमे यजुग्रयत्ने
पत्तोप्राप्त.प्रवैरंजयोगेहनतोहिंसागत्योः ग्रभिप्राप्त.प
वौषुघानतप्रोलादोकतोरिविनितभवतियोगोयोगो
भागोभोगोहषोहोहोयाक्रोशेत्यागोग्रनुरोधोयाया
मोघाघामोरागोनुरोरिचित्याणनोत्यतिनलोपः ग्रभ्या
वातेभ्हेतेस्तश्तिनस्याः श्रतवज्ञावाहस्पहंतोरितिवव
समासस्यजेपविनराम समग्रशाह्रेउपपदेसजेविसर्गोश
वौसंश्लकभावेन्नवरवोवोपधानतनशोलादोकतोरिवि
तिनभवतिससगोसंपकोसंन्वधोसेन्वंरमग्रग्रेके
पातोग्रह्ेतावित्मोनग्रस्योपधेतिदोर्घः नस्यमानुवं
पानोरूस्वः विनितकारितलोपः नस्यस्वराहश
श्रतिस्यातिवन्नाम्नतरितवज्ञावादस्योपधेतिदोर्घोना
स्ति वौविवुकञस्तन्नकषनखलसाम विशाह्रेउपप
देविविरश्घयभ्याविकञग्राचायामसन्नविषासनेक
यहिंसार्थेः लघकोनालेसञ्चयणक्रोश्नयोः यघोन
तशोलादोकतोरिविविनिणभवति विवेकोविकस्यो
विसन्नोविकाषोविलाषोविलासीलषेरघ्येष्यतेग्रप
लाषीवासञ्पेणग्रपलाश्रकः लघपतपरेस्मकञ ग्रेगुम
घवरवमरपलपाम ग्रशाह्रेउपपदेरुगातोमञ्च्यविलेश्नेव

रथन्नायांवावि

उपधादीर्घोभावस्याग्रगुलतनत्वमग्रपदयालभ्यस्येतिते
षोतरेवातिकरूतादेपातितन्नातपरयालः गृहयालः
स्पृहयालः निद्रालः तेद्रालः शद्धालः शोदोपोछानेहृते
नोपघयशस्योपिशयालमेवाम शोतोस्ताभ्यांवासरे
शोतोस्ताभ्याउदसहेकतेयोलभवतिशोतेनसहृतेशी
तालः उष्णालः तृशास्येछतेतृप्तालः शारसरियेहृदा
मिभ्याकः शारस्नशानतेषरस्याविशारणोपेहपानेदा
मामान्यः विज्ञवेपनेपभ्यस्ततेशोलादोकतोरिरुग्रम
योभवतिशातुः सतुः दारुः पारुः मेरुः स्फूरिद्वसामक
कृ समामान्यः श्वरभस्तणोचमिस्तोत्रः यघानतशोला
दौकतोरिमरकग्रत्ययोभवतिककारोयणावज्ञावार्थः
सृमरः घसरः वस्मरः सिहिभामिभेजोच्चुवः निमिरा
स्तेहत्नेभासरदोमाभेजोग्रामदंतेपघोच्चुरग्रत्ययोभवति
चकारोभञ्जेः वरोकणभवतिजस्यगत्वार्थः सिरेभा
मोस्ततशोलादोकतोरिभेजेस्तकमेकतोरिभेडुवः भा
स्वरः भज्यतेस्वयमेवभेगुरः छिदिर्भिदिरच्छिदाकरः वि
दना· भिदिरवि· छिदिरहै· यघाक्रग्रत्ययोभवति वि
दः कतोरिभिदिरछिदेरः केमेकतोरिविदेग्रस्तानायेस
नत्वमलसाद्याकरणस्यवेनिविदुरः मृणालभिदुरं
वष्टः भिद्यतेनतशोलमित्यर्थः ग्रयघोभिदुरालोके
कोपघामरणाघृतेग्रयघोभिनत्तितनशोलाइत्यर्थः
कालेशोभिदुरेभवि· भिनत्तितनशोलमित्यर्थः लस्तो
वघोकरणकमोणिकामिनीनामाकर्षणत्वातिकोर
श्चवसिद्धमेव· नोरंभमोरहतिभिदाछिउग्रस्यरोपोरेविव

देङ्खिजनेनोजपत्तिप्रसादः तिमिरेभिमत्तिवद्धोलः न
लत्यलेस्मात्कृतोपिहारः स्वयेद्भिग्रहस्यर्थः नाग्रथेकः
नाग्रतिहातायेरस्यस्य ऋकृप्रत्ययोभवतिनतशीलादीक
नेभिज्ञावादकः वेऋोपिनोनांनोपातिनापिदशीवृदाम
वृन्दारे॰ जपस्मा॰ दत्तारे॰ वदत्वा॰ प्रथावेऋोपितौना।
नोनतशीलादौकलेतिऋकृप्रत्ययोभवति प्रत्ययेपज्ञ
तिनतशीलोपाषकः गारिहलेजपत्तितशीलः जेज
श्रूकः लपसदेति प्रशाह्वः नपादीनांवेत्तिप्रभ्यासस्या
त्रुस्वारः नस्यवर्णेवनोलऋस्मशानुस्वारातुह्रस्मावयोन :
पर्वमारितेदप्रातितनशीलः देदशूकः प्रत्ययेवदतिवा
वदकः प्रस्यचलोपः यस्यानतोतियलोपः यानेपहो
दम्भासस्यदोचोनागामेतिदोचेः तस्यलगावि तस्यचे
ऋोपितस्याविपदेलमभवति प्रत्ययेलनातिलोलवः
पवपोप्रवः सरीसृज्ञः सरीसृपः प्रत्ययेमाहिंऋरेल
सपेतिपशाह्वः पचायचूलोपविपेवेलवनात्लोकिऋ
नेगिरफोवलकोम्तिज्ञापकाप्रत्ययलत्तगालेषपाभा
वारभ्यासारिकायेमनपातलोपप्रावेपातकेरशतेतेयो
नवानगुणाभावः नमोपातेवरः ननेः नाहपाम्ब्रोकि
पिनोनातपानेः पापापनेरस्यस्यानतशीलादौकनें
तिवरप्रत्ययोभवतियायावरः ऋहिलयातिनतशीलो
पशाह्वः हिवेरूस्वः दोर्घोनागमेतिदोचेः प्रतेनवरः प्र
स्यचलोपः तस्यपलोपर्थतिस्यातिवत्वाभावातश्चोच
मनेयेशतिपलोपः कशिपिपासिभासोपा।
स्याभमदोव ॥

कृसगतौपिसपेसगतौभासदीप्तौईशऐश्वर्येषाबाताति।
ति॰ मसीहत्थैश्रमवः पर्वानतशीलादौकनेतिवरप्रत्ययो
भवतिकस्वरः पेस्वरः भास्वरः ईश्वरः स्थावरः प्रमहव :
केवलस्थानोपसर्गापूर्वस्यग्रमदेतोगत्तिचोथवस्याव
ऋतोतोरभावः सूनोदानशीलाक्करप सृगतौतिजप
दागावालोणाश्वरशोनेपर्वाक्करपप्रत्ययोभवतिकार :
ईप्रत्ययार्थः ककारोगुणवृद्ध्यार्थः पकारोथ्यांतोत्वो
लदस्यार्थः सृत्वरः सृत्वरी जित्वरः जित्वरी इत्वरः इत्वरीनष्ठ
रः नष्वरीरुत्वानोपानोत्तोनेः गामस्त्तच गमेःक्ष
रपप्रत्ययोभवतिउकारस्यांतादेशः गत्वरः गत्वरी दी
पिकम्पजसिहिंसिकमिस्मिनसोरः दीपोदो॰ कंपि
वलने नमम्रमोतगोनमूप्रवः हिंसिहिंसायामकम्रको
नौष्मिटईषद्धसनेगापुप्रत्ययेदभावेपर्वानतशीलादौ
कनेतिरप्रत्ययोभवतिदोप्रः कम्प्रः प्रतेसमहिंसः क
म्रः स्मेरः नम्रः पूर्ववदिडभावः सनेतानाशसभित्ताम
सनेनस्यपातोयादपूर्वेस्यचश्नासंलनाविस्यस्याभिता
यावायापमिस्यस्यचनेनतशीलादौकनेतिउप्रत्ययोभवते
कतेमिकुम्भिकोपः प्रामाः भिक्षुः विदेहिस्तुच वि
उः स्थपतानिपाश्यतेविदेउप्रत्ययोनकारागमश्चति
पासनेविदिश्रवयवेदमितयदिपानेनरमतिनहिउप
त्ययपवतिपाश्यतेनागमस्तश्रुनेदन्दुवेपेतिज्ञापका
तिमिहपवरम्भुनिनिदषेकप्रत्ययोनिपातनेषसाबहवे
वेविद्रुः स्तुः शरवणोपपालोपिनोकिहव ग्रा
कारोनानोसकारोनानांचपातलोडपपालोपिनो

वा
वो
१६६
166

येषां तासां हलो लोपः पउक्त्वेषां च तत्त्वीलादौ कृते
रे क्विप् प्रत्ययो भवति एवो हेव भवतः हेवे च ते भवतो
ऽर्थः प्राकारान्तानां पृथापयिः सोमसुरापिबोः पा
पाने इत्यस्मादातो क्विः हेव प्राकारस्य वालोप हादेन
सेदाहृं गन्तत्वेष्व उपपाल्लीपिबो ज्ञानमये वाज्ञाद्विष्टे
वमते लिवो त्रम मरि वरिहि वत्लिप तिभ्यः वेक्कोपिलाते
भ्यः किवेत्कव्यः सामारिः वावारिः वाचालिः पापतिः
वेदस्य स्कोपित्तस्य प्रस्य वलोप इमकारलोपः नस्य
वादेश यतिभाषयास्यातिवन्ता केन व्यवधानात् क्विश्च
यो यत्वज्ञावीत्वपिव वीति संप्रसारणं नास्ति तवि
ह्वा वित्यपां न निर ...निन्नवापिपासायाम ह्वय सेवने
नि ष्ठ पशायेनेषांतत शीलादौ कर्तरि नि जिट प्रत्ययो
भवति इकारो गुणाभावार्थः तृप्तकउप्तकेस्वमक्
वोषवेन्या श्रुकृतोऽभावः फवेरिभ्यासाकः फारि
सायां वारि श्रुभिवादन स्तेयोः श्राभ्यां तनशीलादौ क
र्तरि श्राकृत्प्रत्ययो भवति ष्ववी राभ्यामिव मासयं शरा
करामिमस्यतेवेवाव न्वाकल्प्रभाह्नस्के भियोकम्
कीव ... निभी भये रत्नस्यतनशीलादौ कर्तरि कक्
लकू प्रत्ययो भवतः भीरुः भीलुः ऋकऋकाव यो
ष्वते भीरुकः भीलुकः तत्शीलतदृमतत्साधुका
रितामृत्वर्थिः क्विप्भ्राजिवृवुत्नि ग्रावस्तुघृत
भासां च भ्राजदीप्तौ ष्वी दिसायाम कृनेवलया
द्रुतत्वनौ ग्रावमूर्वः धृतदीप्तौ भासदीप्तौ पवक्षाक्
वभवति विभ्राट् ॥

उरो ह्योपयस्योत्त्वस्रुसौत्तमेदृहवेरीरूरा वित्रूयुभः वाल्लो
प्यावितिवलोपः ऊकेराल्सस्ये तिविय मात्सयोर्मान
लोपाभावः ग्रावस्तुत्ग्रावाणोऽस्तौती ति क्विप् धातो
स्तोतः धृतभाः पृक्षवृत्ति धृतिभासो हेयो भावेषु प्रयामः
क्विप् वियोगनेष्प्रत्ययो नियम्यते क्विवेवयथास्यात
वासत्रूपेण भञ्जारयोमा त्भूवत्रिति धृतिनामेत्य
धृतदी॰ गमन्य॰ प्रनयोः क्वि भवति न याद्रेयाद्वेव
वमे भवतीत्यर्थः धृत धृति स्वाप्योरभ्यासस्येति ग्रभा
सस्य सम्प्रगणत्यमिमन्तीरिसलोपः नाममः भुवो
भः विसंप्रेष विसम्पप्रपपरेषु भूरस्यसभ्रुप्रत्ययो भ
वति विभुः संभुः प्रभुः शंभुरिति त स्यल स्यानशाभुक्वे
वलस्याभुरस्यानेषणार्थः शाभुरन्यापयगताम क
मणिपेटः धृत पेटपाने इत्यस्मात्कर्मणि पशिष्ट्रन्भव
ति षकारेत्यार्थः नत्वयोगाजं मनत्वनिमित्ताभा
वपोरभाषयानिवर्तते नकारो वेवि ह्यार्थः योयनेर
तिपाची नोदाम्ना मृपुत्ज स्तनरक्षिमिवमिदृपतर
स्नावहः करणे तोत्र पापनेरोप॰ शासुहिसनेश्रीमध्य
तोत्र निरयो॰ धुमस्त॰ तरस्वयनेषित्व॰ वित्र वा॰
षिवत्तवणामिदसे वनेपत स्यतानो टशारधानेतास्व
पतपभ्यः करणे यो ष्ट्रन्भवति तोयनेवन नेत्रम् दाय
नेतेनदाचमपवेशास्त्रमयोरमयोके स्नारंनाशेसंवम
सकेमेषडूमटाद्भः चढ पमेभ्यइतिनस्यपः ववणोषरेति
पस्पद्भः द्वद्वलोपः पत्रमूरं ष्ट्राव धामित्रिशस्यषः
नवगोषरेतितस्यटः स्नानारित्वाराप्तहानेरेपः यो

८४ वृ

167

द्वयमेभ्य इति निस्यपः ॥ प्रत्येकं लोपश्चात्र यैवानुवंधादि
नोपश्चपमस्ति तत्र भयास्ति सस्वरकसेयचेतितें ग्रांतरादि
द्भावः फलस्य करणोः पूर्वः फलस्य करणोरिति संवंधे
षष्ठी पूर्वः इति परस्मैपदं प्रत्येते परः ॥ प्रत्ययकरणोर्थेषु
नु भवति नेष्वकरणोफलस्य करणो भवति फलस्य पोर
मस्य करस्य पोत्रमसाति तिस्यार्थः ॥ प्रतिलभ्यतार्विति स
दिवादिभ्य इ ॥ मणालोल्तुत्यंखे ॥ प्रत्येपु ॥ दूप ॥ लत्रुपव ॥
वृहम ॥ पभ्यः करणोर्थे इ चश्यो भवति ॥ प्रतिवमला
विवमपतिवेषलविवेर्वातिवसाहिवभावे नस्यात ॥ प्रवःस
ताणाम ॥ परप्रत्योः संज्ञायो विषये इ चश्यो भवति
विमृश्य मेवसातिरभोपविवमुत्तरम्यके विलसंज्ञायामि
तिपदेति तेन संज्ञायां न भवति प्रयतेनेन पवनः करणो
पिकरणायामिति ॥ सांखिदेवतयोश्च ॥ प्रवः कर्त्तयर्थे
इ चश्यो भवति सांखिदेवतयोरर्थयोरर्थे मसोपाद्रुक
नग्रणावारपविवेहिजनसत्वमः ॥ देवतायाः ॥ प्रोपविवे
समाप्तनावपववाशः ॥ सोमन्दइभ्यादि सांखिदेवतया
विति किंसपः ॥ प्रतासपन्तानमाम ॥ इहाप्यसंज्ञायामेव
व्यतेपावकोप्रिः ॥ स्पनुवंधमविलुदिश्यतार्थे भ्यउक्तः
निस्वनुवंधायषांते स्पनुवंधाः मातिरंगोकारः ॥ बुदिः स्त्रा
नम प्रज्ञासपयोनान्ट्रष्यायेषांते सातिबुद्धिरज्ञार्थः ॥ त
नोदहः ॥ निकारानुवंधेभ्यो पात्भ्योमस्यार्थेभ्याचुबुद्धे
भ्यश्च क्तः प्रत्ययो भवति वर्त्तमाने प्रांतुरादि तिनो वर्त्तमाने
इति वर्त्तनेनेन वर्त्तमाने पात्वर्थेप्रपक्तः ॥ प्रष्यतीति प
क्तः मेष्यतीति मित्तः ॥ इंदरतिरहः ॥ विभेतीति भीतः ॥

इति स्पनुवंधानां समार्थानां राज्ञां मतः ॥ राज्ञां बुद्धः रा
ज्ञां पूजितः ॥ राजभिमोत्यतेवुध्यतेपूज्यते इति वर्त्तमाने
क्तः ॥ केचित्कर्त्तरीभ्यनुवर्त्तयंतिवेषामतेराज्ञामिति क
र्मणि षष्ठी राज्ञो मत्स्यबुध्यतेपूज्यतोभ्यार्थः ॥ पतन्नाम
वीति कमस्यपेत्यमशब्द्धामावापिवर्त्तमानेक्तः प्रत्ययार्थः
तेन शीलितो रक्षितः ॥ तोनः ॥ आक्रोशइह इत्यपिनुष्टुस्क
षितः ॥ शीभावमिव्यारुतनरत्यपि लसिकक्षितः ॥ शोभाव
मिव्यारूतनरत्यपितसिकलिङ्गेविभ्याजस्पधोकस्मकोलि
कर्वे तिक्तः ॥ प्रत्ययोकर्मणिकर्षः ॥ वारुतमर्तुवनेतवादिष्ट
लिंदिः ॥ नशीदस्त्रीनोदभावः ॥ रूक्षिकघ्नाः ॥ दिपिकक्षिति
इतिकालवोपित्याकसमुपारः ॥ चतर्थे ॥ उणादयो भूते
पि ॥ पातो वर्त्तमाने काले उणादयः प्रत्यया भवंति भूते
पतीते पोभ्यर्थः ॥ वर्त्तमानेकरोतीति कारुः वायतीति वा
युः ॥ रूपावातिमिस्वदिसाध्यक्रभ्यउणाभूतेचरितेचम
भसितेभस्मचरगाभ्यर्थः ॥ भसमभत्ताणादीत्याः ॥ सत्नुचोप
वेभ्यो श्रवनीदभावः ॥ किंपलेकमेवपनेत्स्मिनत्वेहेतिभमे
तिवर्त्तमानेभविष्यतिगम्यादयः ॥ गमीत्यादयः ॥ भावे
ष्यतिकालेमापवाभवंतिपूर्वेणाभूतेवर्त्तमानेचशायः
गामिष्यतीति गमीग्रामसन्द्धायामपास्यमहूतोमपि
वर्त्तमानानामागामिनोजशहेदेजनत्वातेनूणामस्कारि
णीश्चेति इति ॥ णीश्चेतिवचनादिरावज्ञावारस्यापये
तिरोषः ॥ स्यास्यतीतिस्थायीभविष्यतीतिभावीभव
श्चेति इति ॥ णीश्चेस्पनुस्यामाहृदिः ॥ गामीग्रामंगामीभा
वीस्थायीप्रस्थायीप्रतिरोधीमारयो गम्यादयः ॥ उणादि

सौ क्रियायां क्रियार्थायां क्रियार्थोपपदस्य साक्रियार्थो
भविष्यतीत्येवञ्जनस्वस्यायोध्य क्रियायां क्रियार्थायामुपप
दे भुक्तायो यान्तो भविष्यति काले तुमुन्ण्वुलौ शब्दयो भवतः पा
चको व्रजति पक्तुं व्रजति श्रवणजनन क्रियापचनक्रियायो
उपपदे क्रियायां यामिति किं भविष्यति धानेन स्नातेद्दः
धावनक्रियेयमुपपदमनत्पचनक्रियार्थेति पते भविष्य
ति काले लृट् स्मभावः ननु गमिहोतुमुन्प्राप्ये केवलन्ध
धो भेदात् तत्र म क्रमामासंख्यन्तरोलोध्यमरत्नव्यायम ॥ अ
ण्वुलकृतो भावेऽभवेतीति न सभावेऽपुलट्साकर्तरिकारे
तिकर्तरिश्नतो भिन्नविषयत्वान तुमुन्सोवाध्यवापक
भावोनस्थानशायोलाभ्यांवाध्यतेतिवेदास्तनुपापद्ते
स्याततपवेनसोन्मत्तापने क्रियार्थोपपदश्चकारणावास
रूपविधिनेभवतीतिनेन क्रियायामक्रियार्थायामुपपदे
नृटार्थयोनभवेते ॥ भाववचनाश्च ॥ क्रियायां क्रियार्थो
यामुपपदेधातोर्भविष्यति काले भाववाचिनः शब्दया
भवेतिपाकाय व्रजति पक्तये व्रजति पचनाय व्रजतीत्यह
प्रकरणाद्वासरूपेणानस्यापवादयोः समावेशोनास्ति
तिस्राप्यमन्त्रो भावार्थेनसमामावापिष्यतेति सिद्धा
घ्रोपेबन्ताइयः अनवोऽहेलाः ॥ कर्मणि चाण ॥ क्रियायां
क्रियार्थायां कर्मण्युपपदे धातोर्भविष्यति कालेऽ
णप्रत्ययो भवति गोदायो व्रजति काण्डलावो व्रजति
विरस्यपद्यपदेकृतिमित्यर्थः कर्मण्यणित्युत्सर्गोऽनेन वि
तिषणावधामाभूदितिशरणिविधानम ॥ शेषेलृट् संहि
तोशेषेच धातोर्भविष्यति कालेऽस्यशब्देन संहितोशेतन्

त्वान्शोत्रप्रत्ययो भवतः क्रियायां क्रियार्थायां शेषेच
नतोऽस्यचेत्यर्थः कटं करिष्यन् व्रजति कटं करिष्य
माणो व्रजति शेषग्रहणात् उपकरिष्यन् उपकरिष्यमाना
हृन्तुरेतास्येइतिरज्ञागमः सोमेनयक्ष्यमाणाः पदरु
जविशस्पृशोघञ् ॥ पदग॰ रुजाभ॰ विशाप॰ स्पृशा
सृंस्पर्शोऽवसमवायेषु धातुघञ्प्रत्ययो भवति सर्वधातू
नाभावेकर्तरिचकारकेसंज्ञायांचअवस्थानेइत्तेकर्त
रिकारितिकर्तरिहवित्रायनेपद्यतेपादः रुजतीति रोगः
विशतीति वेशः स्पृशतीति उपतापकः सृस्थिरे व्याध्याः
सृगतावित्यस्य स्थिरे व्याधौ वाच्ये चत्रभवति सारः स्थि
रस्यार्थः सर्वस्यापयमपिस्थिरत्वादेवसारमुच्यतेय
घ्राखपादात्सारवदृदेनात्सारवसपावुप्तेन्नस्थापि
नेप्सकत्वंलिंगस्यलोकाश्रयत्वात् तदुक्तंलिंगमशि
शिष्यं लोकाश्रयत्वाल्लिंगस्येति व्याधावतीसारः व्या
धिः उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये बहुलमितिनदीर्घोनतारदेन
दीर्घः मत्स्यबहुलयोरपो व्यतिविसारो मत्स्यः सावर्ण
विचोपपरासतसर्ववलमित्यर्थः ॥ भावे ॥ भावेऽर्थेघञ्भ
वतिसचास्यपाकादीनांनप्रसकेचककपटोवत्तामा
त्रान्यस्याविशेष्यत्वासोसिद्धिस्तायुतेश्नतेककालतया
विभक्त्यवचनसंबन्धः फलप्राप्तिपर्यन्ताश्रिताः का
रकमुख्यैः धात्वर्थोभावः पाकः त्यागः रागः वनोः
कर्त्रापस्थापयेतिचेत् कृदभिहितोभावो द्रव्यवत्प्र
वतीतिवचनात् कृदभिहितोभावः संख्याकार
कयोगमप्यहतिपाकः पाकौ पाकाः पाकःसंपा

यत्नेपाकं करोति पाकेन नीवति पाकाय चज्ञति पाका
द्विभेदः पाकस्य कालः पाकश्च ज्ञेयं इति श्रीव्याख्याना भिद
नस्य पालवर्यः स्वभावादेव साध्यत्वप्रतीतानाति क्रामति श
नोद्रव्यवज्ञात्वाभावात्स व्याकारक योगेनादेति पकव
चनेनवतस्य संस्कारः संख्यासामान्यत्वादेकवचनस्यद
वदनेनरेवदव्याभ्यां रेवदने वा प्रश्रयतेप स्यतेश्रयाविव
तिपश्रीव्याख्यानतस्याः क्रतोनिष्ठाक्रस्य प्रत्यादयः नहापि
दिनापिभावः क्रचिन्नद्रव्यवदेव संख्याकारकाभ्याश्र
यते समाभिशोभाभ्यामिता मृता निवेशः क्रमेनवत्त
नेमद्योनमद्रव्यवत्वादेवाश्रकत्वेः सर्वपेषश्री यत्न्याव्ये
नवदेवभावेऽस्यर्ये तेनसे संख्याकारकाभ्यां नश्रयन्ते व
वेगापक्रमचन्द्रेण पचनी यमसामान्यत्वादेवैकवचने
नसंस्कारः श्रीलिनपसोव्याख्यानादौ तो लिंगयोगोति
शिष्यते सत्ताभावस्य द्रव्यवदत्वभासन्ता भावेनाविशेष
लिंगत्वाभावात उक्तंच श्रप्यक्तलिंगोलिंगानां संख्या
याः श्वयमेवचः श्वयमावाविभक्तोनांप्रसामप्याविद
क्रषः इत्यादयो मत्सञ्ज्ञानां सामान्यानीति नहि पः वि
शेषावचनेनेषा शह्नसंस्कारदत्तनेति प्रकृतेरिविका
रके सत्तायाम पातः क्तत्वानि नेकारके कर्मदाव
भिधेयचन्नभवति संज्ञायां विषयश्रकृतिनमिति
प्राकारः मोनकारयोः क्रचिमदनेनचानरायस्यदो
वेः प्रहरमेनमिमाहारः प्रकृते रतनकिमकृतेभ्यः क
रणीयः प्रकृते रीप प्रे दासस्य तन्मात्र प्रश्रतिपादक
त्वात्कृते मरशोकमारावेवचनिमिदकारकप्रहृत्तं

नतत्त्वाभिचारविक्रमत्तेनक्कविस्कत्वेयपिभवति
दर्शनादिरावाः क्वविरकत्वेयपिभवतिज्ञो येस्यनया
जरास्वरहूदरा मोमलनराणां ज्ञेरितिरियो भावेषा
त्रुवंपभिदारिभ्यस्त्ररू. सर्वस्मात्परिमाणे भावेश्र
कर्तरिचकारकेरतिवद्धयमध्यत्र्वनेनेक्रम्यप्रदरम
नः पाकत्वचरत्वयोन्त्सारेणक्कविज्ञावेक्कविरकर्त
रिवकारकेपस्ययोमानिः वृमन्तश्रावालः सर्वस्मा
द्धानाभावेप्रकर्तरिचकारकेभिधेयेपरिमाणेमा
त्यमानेचन्नभवति प्रसंज्ञायां श्रारंभः पकस्त्वोउलनि
ष्मायः होमूपोनष्मावोनिमवाहरातिष्मउसप्राउ
षामेनितत्रानरानविसर्जनेनपस्यस्त्वनमपरिमाणा
इतिकिमानिष्मपः स्वरहूदरामोमलप्रस्तारयवा
हाश्रनेनरात्वियोवापतेरतिवचनादलेववाप्येतस
याभावेउक्तिभवत्येवतेउलप्रसक्तिः सर्वस्मादितिवे
विस्मात रताभ्याम रदयुध्ययनेश्रस्मादाकारान्ता
पालोचन्नभवति प्रकर्तरिचकारकेघ्येउपायोयनेड
स्मात्वपाध्यायः दीयतेदायः पायः प्रध्यवसोयनेम
ध्यवसायः उपसर्गेरूवः रुशादेरस्योपसर्गेउप
पदेभावेप्रकर्तरिचकारकेचन्नभवति प्रलोवायः
संरावः श्रभिरावः परिरावः उपसर्गेइतिकिमरवः
प्राणाउपरवोषितिप्रसिसंज्ञायांघः सांक्षिरूवः संश
ह्नेउपपदेरुउपतापेरस्यसवन्नभवतिसन्त्रयतेस्मि
निति संरावः श्रलूश्रामः प्रदुवोरूविच प्रमिश्राणा
दुगतोश्रनयोः सम्युपपदेचन्नभवतिउरिउनश्राह्नेउप

वा
वि
२:

170

परेच प्लुस्नामः संयावः उद्यावः संद्रावः उद्द्रावः श्रि
णीभुवोनुपसर्गे श्रिञ् से· णीञ् प्रा· भू स· एभ्योनुप
सर्गेउपपदे घञ् भवति श्रायः नायः भावः अनुपसर्ग
इति किं संश्रयः प्रणयः परिभवः नयः प्रश्रायः
भवतीति क्रमप्रयोगस्याप्येतिवचनात् वक्षुश्रुवो
र्द्रुतशब्दे क्षुश्रुभ्यां विशब्दे उपपदे घञ् भवति वि
क्षावः विक्षावः विश्रावः सोरयोष्येते विस्रावः स
म्प्रिवासे स्रावः संस्रवः स्रष्टृपथेन शब्दे वा विस्रावो
भवति विशब्दे उपपदे स्नुकारेण स्मात् घञ् भव
ति श्रवणेनास्मात् श्रुशब्दे नन्न प्रपथेन शब्दे विषये न भ
वति परस्य विस्तारः तेचस्य विस्तारः प्रपञ्च इति किं
वचसो विस्तरः अवोदोर्नियः अवोदोरेते उपसर्गयोर
न्यभिधाने विषये द्रावोपपदे स्त्रम्बकारेणेत्यस्मात् घ
ञ् भवति विस्तारोपपिके अवदरः अवोदोर्नियश्चेति नियात
अवतरणम्(?) उद्धाकारः प्रेस्तुपपदे ग्रास्तावेपिके
अवरः नामग्रहणे अवटसाः सेत्ताघाः परिग्रहाघेमव
दसोस्येव कुतारोवेदहृस्तिनायते प्रेदुस्तुस्रुवः प्रश
ब्दे उपपदे द्रु गतौ ष्टुञ् स्तुतौ स्रु गतौ एभ्यो घञ् भवति
प्रद्रावः प्रस्तावः प्रस्रावः प्रेइतिकिं उपद्रवः संस्तवः
अभिस्रवः निरभ्योः पूल्वोः निरभि इत्येतयोरुपपदयो :
पूञ् पवने लूञ् छेदने इत्यस्मात् घञ् भवति निष्पावः उद्भावः
क्रमप्रयोगस्याप्येतिउद्ग्रहः परार्थोनाम निष्पवः
निष्पावोनघ्नः श्मश्रोवाघञ् भवति निष्पावः पवम
नेवोनवादिस्यक्रम अभिपूवोनलस्नोवत्सवक्रमव्यः

अभिलावः उन्योर्ग्रः उदि नि इत्येतयोरुपपदयोः
गृ निगरणे इत्यस्मात् घञ् भवति उद्गारः निगारः
लोके इति निर्देशात् प्रयोगानुसारेण भवति उद्गरः
निगरः स्तनयित्नुधर्मः उन्योरिति किम् गारः किरो धा
न्ये धान्यविषये वर्तमानात् कॄ विक्षेपे इत्यस्मात् उप
पदयोर्उन्योः घञ् भवति उत्कारो धान्यस्य निकारो
धान्यस्य धान्ये इति किं उत्करः वृक्षमात्रियांकृवते
करः निकरः काष्ठानिषेधसंघातः किरइतिनिर्देशात्यौहिंसा
यामित्यस्य प्रयोगेन न भवति नौवृच निशब्दे उपपदे
वृञ् वृङोः धान्ये घञ् भवति नीवारा नाम व्रीहयः
उपसर्गस्य चायमनुप्रयोगात् दीर्घः उदि श्रयतियौतिपूद्रु
वः उद्शब्दे उपपदे श्रिञ् सेवायां यु पूञ् पवने द्रु पवने
वा गत्योः घञ् भवति उच्छ्रायः उद्यावः क्रमप्रयोगस्य
प्राप्येतिवचनात्पवनोनः समग्रहायः ग्रहश्च उदिउ
पपदे ग्रहउपादानेत्यस्मात् घञ् भवति परार्थमः उद्ग्रा
हः प्रवप्रयोगाकोषो प्रवनिइत्येतयोरुपपदयोराक्रो
शो गम्यमाने ग्रहः घञ् भवति अवग्राहः निग्राहः या
क्रोशइतिकिं अवग्रहः पदस्य अवग्रहः निग्रहश्चोर
स्यनाम समिमुष्टौ समशब्दे उपपदे ग्रहः घञ् भव
ति मुष्टिविषये संग्राहो मल्लस्य संग्राहः मुष्टाविति किं
प्रकाशनेन्यायपराणां संग्रहः वावेवर्षप्रतिबन्धे अ
वशब्दे उपपदे वर्षप्रतिबन्धे गम्यमाने ग्रहेर्वा घञ् भव
ति पत्ते स्वरार्थ इति नामेत्यल वृष्टिविघातनिर्देशात्वग्राहाव
ग्रहौ समौ वर्षप्रतिबन्धे इति किम् अवग्रहः पदस्य प्रेर

यथो शशाह्वेऽपपदे ग्रहेर्वाच्यम्भवति रथमावभिधेये रश्मि
रत्नः शशाह्वो रथस्य शशग्रहो वा रथमाविति किम शशग्रहो
पनस्य ग्रवधैर्ता शग्रहता मिमसर्चः हृततोनेराकारने हृ
नवरता इत्यस्मादाकारनेर्थैम शशाह्वेऽपपदे वाच्यम्भव
ति शावारः उपसर्गस्य वर्ज्यमनुष्यवक्तलमितितेरोन
ताम्यस्पदाचेः पदेशावारः शाकारनेरितिकिम श्रवरो
शालताः परोभवाग्नताने परिशाह्वेऽपपदेभवने: वा
वच्यम्भवति श्रवस्तानेताम्यमाने श्रवस्तानमनादरः परि
भावः परिभवः श्रवस्तानेरितिकिम परितः समन्ताद्भव
नेपरिभवः शारिकमवोः शाकपपदेकशाह्वेमूदतातो
रनेतयोः वाच्यम्भवति उपसर्गेभवरत्तिरातेतिमशाम
सूटस्त्वशामपवपत्तेविधोयतेश्रावः श्रावः शास्नावः
शास्नवः वेत्तरुस्तादाने विज्ञवयेऽस्मादृस्तादानेता
म्यमानेवच्यम्भवति शादोति निह्नेतेशशाखातृश्चयश्चायः
फलश्चायः हृस्तादानग्रहणोनसत्रिकर्षीताम्यनेतेनेर
नभवति नकर्मिर्व्यतिहारसमाम्यर्थकरोतिवेतिवर्ततेसा
वश्यवास्त्वेनविभाषानेनत्तेयेनभवतिश्चयश्चयंकरो
तिचौर्येणतान् शारीरनिवासयोकश्चारः शारीरनिवा
सेवताम्यमानेविशः वच्यभवतिशादेःककाराटेशाश्च
कायः शारीरमनिकायोग्रहमसघावर्ष्यिविनोतेः
वच्यवक्तव्यः स्यानिकायः भुजनरायोकर्ष्यकोरिस्त्वक
वतिचयेवेस्यनुह्नस्याभावेश्वाति संचेवातोतराये उ
मंरेवशेपरेवउमतायरेनस्यभावः औत्रतायनेतनोता
स्यावकर्षोरिः ॥

यद्योमतायंयेनाग्निताद्योसंचेविभिधेयेविनोतेवच्यम्भवति
शारेरुमकाः देवनिकायाः शालमणिकायाः शाणि
नोसमूहः संचः संचेरितिकिम मसीविनिचयः श्रुनोम
तायेयेरितिकिमपशानिचयः शुल् स्वरहृदतामिग्रहा
मल् स्वरोनाह्नानोः ह्नेमह्नमोः दृढश्मादारेगाम्यस्यगातो
ग्रहउपादानेपष्ठाचश्चलभवतिलकोरोचमेलोचेमी
मग्धेः वजोवायः स्वरोतानवयः जयः यवः रवः लवः
वरः दवः तामः ग्रहः स्वरोननाहेवासिद्धेह्नूरः ह्नग्रहणं
तियमार्थमुतेनान्यषामुर्दतानोनभवतिहारः भारः
संसारः श्रुतिह्नसायामित्यस्यवायोवर्णोनिह्नेनवाशेच
नवक्तव्यः धारोवाधुः धारोवयोः नोधमरस्तपावरगा
रिमागनिलनिवारणोउपसर्गस्यवर्ज्यमनुष्यवक्तलमि
तिरोर्धेः उपसर्गेरुः शलनुववतेपरोइरस्तनः शाकउ
पसर्गेउपपदेशूरभत्तगोरस्यस्यशूलभवतिविचसः श्रा
मावास्याविचसमित्रिवधनन्कलाशोषमस्यन् वज्यलो
रोमिरितिवसाटेशाः उपसर्गेरितिकिमखासः श्रुवेवन्
वम् मदेः प्रसामदृषेः मदोहृषेरस्यस्यप्रसमोरुपप
दयोहृषेगम्यमानेश्चलभवतिप्रमदः संमदः प्रसमोरि
तिकिम्परिमादः हृषेरितिकिम प्रमादोनवधानता
संवादः व्यापन्नयोश्चानुपसर्गे मदेः व्यापन्नाइनेन्नप
मानसेश्चनयोश्चानुपसर्गेसतिशलभवतिसदः व्यायः
जपः पञ्चनुपसर्गेरितिकिम उन्मादः श्रुभिव्यापः उपजा
पः व्यापः कर्नेदिकस्यग्रहोमयाशोतिवचनात् स्तनर
सोवा स्तनगाहेरसेहासेश्चनयोरनुपसर्गेसतिवाच

वा
वो
१७२

ऽप्भवतिस्वनः स्वानः हसः हासः अनुपसर्गादितिकिम्प्र
स्वानः उपहासः यमः समुपनिविषु यमउपरमेऽस्मा
दनुपसर्गेसमितिसमुपनिविषुचोपपदेषुवाअप्भवतिव्यव
स्थितविभाषाचेयमनेनयमाम्नेनयमेयामः प्रहरउपय
मोविवाहेउपयामोऽरभेवटकेसंयामनियामवियामा
स्तनपक्षिणः संयमनियमवियमाप्रवर्त्तन्तेऽस्यते। नौ
गदनदपठस्वनाम् निशब्देउपपदेगदनदशब्दाद्यौपद
यः स्वनशब्देपक्षमन्वाभवतिनिगदः निगादः निनदः
निनादः निपठः निपाठः निस्वनः निस्वानः अनुपस
र्गइतिनित्यम् स्वनहसोर्वेत्यस्यचस्वनेः केवलस्यविक
ल्पविधानात्तेनगादः नादः पाठः क्वणोवीणायांच
नौअनुपसर्गेइतिचवर्त्ततेक्वणशब्देऽस्मान्नौउपपदे
अनुपसर्गेचसतिअप्वाभवतिवीणायांचविषयेउपस
र्गान्तरेपिउपपदेविकल्पार्थस्यार्थः क्वणः क्वाणः निक्व
णः निक्वाणः वीणायाः क्वणितेआदेः प्रक्वाणः प्रक्व
णादयः पणः परिमाणेनित्यम् पणव्यवहारेऽस्य
परिमाणेऽर्थेनित्यमप्भवतिनाष्ट्रिकः काष्ठिकः पणः
परिमाणेइतिकिम् पाणः देवपायाः मूलेपणः विवा
देपणः परिणामेनपरिमाणसाधर्म्यात् मदोनुप
सर्गेविषयेवर्त्तमानात् मदहर्षेहरणोऽस्मादप्ग्लसमल
भवतिवित्तापाण्याग्रहः पणाश्नाथः अनुपसर्गइतिकिम् उ
दः सर्त्तेःप्रजने सवनात्विषयात्नित्यमप्भवतिप्रज
नोभियेयगवामुपसरः उपसरोगर्भग्रहणकालः प्रजना
दन्यत्रानुसारः अवकसरः प्रसरः अन्यत्रापीतिवचनात्स्रो

ह्वःसम्प्रसारणंचह्वेञ्शब्देचेत्यस्याभ्युपनिविषूपपदेषुअप्भवति
ह्विसम्प्रसारणादेशाः अभिहवः उपहवः निहवः विहवः च
शब्दाउपवेस्पर्धायामिउपदेइयंतेयच्छन्नासउद्धवः समुदोर
जः पशुषु समोदोरुपपदयोरजत्तेपणयोर्विज्ञस्य
पशुविषयेधात्वर्थेअप्भवतिपशूनांसमजः अन्येषांसम
जः समाजस्तत्रसधर्माणामितिकोशः पशूनामुदजः पशू
नामन्येषामुदाजः अक्षेवोस्यचवापरोत्तायामिस्यचोवा
वृद्धमाव्यादेशाभावः प्रजनेसर्त्तेः ह्वमन्तुवर्त्ततेनाजेः
तस्मादुपपदस्यग्रसलोरविशेषात्प्रादिउपपदेग्रहणस्य
मानेह्विसो भवतिह्वादेशास्यशादह्वोग्रहस्मग्रहयाह्वा
नमाह्वयः प्रतिमिभः क्रियतेयत्तसविसेयः समाह्वयः
रत्नाभ्यामितिचअउपाह्वस्याहवक्तव्यः ह्वपनिकटे
गवांपानार्थंजलाधारोनिपानमुच्यतेतत्रचजलादेश
भ्यतेचोतरेनिपातितेनानिपानमाहावइतिआहवस्ते
पानेस्याउपक्रूपजलाशयेइतिचकोशः भावेनुपसर्ग
स्य अनुपसर्गस्यह्वयोभावेअप्भवतिह्वादेशाश्चह्वा
तेह्वः अनुपसर्गस्येतिकिम् संह्वानः कथंह्वानः अन्य
त्रापीतिवचनात् मूर्त्तौचनिम मूर्त्तिः कातिर्न्यमूर्त्तौग
म्यमानायांहन्तेरप्भवतिघनादेशश्च हकारउच्चार
णार्थः दधिघनः विज्ञानघनएवैतेभ्योभूतेभ्यइतिवि
ज्ञानस्योद्भवनतयामूर्त्तिसाधर्म्यात्चलेमघनोमेघः
स्याहावन्यत्रापीतिवचनात् उत्तरेस्याप्यकरणोऽन्या
देशोऽन्यायानेघ्ये तेचोत्तरेनिपातितोउद्घनोऽन्यायानमि
तियत्रकाष्ठेकाष्ठानिअध्यस्यतेऽदन्यादानमुच्यतेउद्घनः

वा
वो
२२
173

शेषेपष्ठ्योस्मच्छपञ्चनोमंभ्यमितिशीर्णाच्छाणांश्रिपाणीत्या।
शिशिभिरपद्वनेत्वेचेराष्ठक्रवोपान् प्रादग्रहैकदेशेष्ववस
प्रशाह्वान्यवस्य हेतेः ग्रहैकदेशोविषयेपेलभवतिवृसवच
स्मिरादेशश्चप्रचाणाप्रचाणांनितावहिद्वारप्रकोष्ठकेवनि
हेतेमतः प्रामः प्रणादेकदेशप्रचाणाः प्रचणाश्चेतिरनिपा
तेनाऽभवतिक्रमचरतितेचोनरास्तन्वमग्रहैकदेशोइति
किंप्रचानः करणोपाविवृत्त प्रपेविवृपश्चउपपदेशहैनेर
करणकारकेपलभवतिवृत्तिरादेशश्चचान्द्रूक्रमश्च
वनानवेपश्चतनेरतिचशतिवृत्तः प्रपोहन्यतेयेनसः
प्रपोवनः प्रपोवनेनापहस्वाभिनमस्विहन्यतेतेनवि
वनः ३ः हन्यतेयेनसः ऊवनः ऊवनरतिकोविन् पतोइः
पतोउपपदेहनेः करणेऽप्रत्ययोभवतिवानिरादेशश्चप
रिहन्यतेयेनसपरिचः पतेपरश्चचांकपारितिनंचोनरा
तरस्यलत्वनचलितः समुदायोगापश्चोसयोः समोरूप
परयोः हनेरप्रत्ययोभवतिपद्यासंख्योचवनेश्रघोसापो
वाघ्रेचनिरादेशश्चसंहन्यतेसंघः उद्गतोभवतोसमूहः
प्रकोऽप्रमहद्वतलनोप्रशस्तवाचकान्यमूनीतिकोषः
गणप्रशस्तयोरितिकिमसेचाद्यतः उद्गतः उपांकेप्राश
ये उपघ्नोहेतेपाश्रयेर्थेकप्रत्ययोभवतिउपचप्राश्रयः
प्रत्यग्रोपचातः पास्याप्राब्धपिपुपिहनितिभ्यः कप्रत्ययो
वृक्तव्यः प्रपिवंत्यस्यांप्रपाप्रतिष्ठितेऽस्मिन्नितिप्रस्थः प्र
मोसास्मित्रितिशस्त्वः नयोस्मातिनदीस्त्रः इतिकर्तव्यमया
पोतिवचनात्प्राविधातेनेतिप्राविधेप्रापणातेनेत्या
पुर्थेविहंतिकार्येविघ्नःकर्तरिप्रापत्त् द्राप्रवेपात्रघ्नः

दृशाहोत्रवंपोपस्यतस्माद्दानोभावेकर्तरिचकारकेप्रघ
प्रत्ययोभवतिदृशोश्छितानित्ययोः स्वपघुः दवप्रकंपने
वेपथुः टुनदिसमृद्धौनंदथुः दुमसृजपाशौमज्जथुः टु
त्वशोष्ठतवथुः दृशाक्रदहाघः दुनुवंपातिमृक्केतेनिवृ
ते दृशाहोत्रवंपोपस्यतस्माद्दानोक्तेनपाच्यर्थेननिवृत्ते
भिपेपत्रिमकप्रत्ययोभवतिककारोगुणवृद्धावार्थः दुकृ
मकरणकरणेननिवृत्तकृत्रिमम् पाकेननिवृत्तंपाक्रिमम्
दानेननिवृत्तंदात्रिमम् दहोपरतिरहादेशः दृशाक्रदहाघे
पाविविधश्वभिस्तापिरत्तिपतिभ्योनङ् दृपाहृपा
वृस्रपामविविधगनोशक्तोषापानिष्पशोपनेरत्तपा
पञ्चरेवनाः पतोश्चपत्वेपभ्योनङ्प्रत्ययोभवतिविशो
पोरिष्टः प्रकृतेनवापनेइतिभावेकर्तरिचकारकेइति
ववृतेतेनवतेननिवृत्ते इतियाचृञ्जाविश्नः प्रश्नःपत्नान
योरितिसंप्रसारणाभावः क्लोप्यूरितिशः स्वमः रक्ताः
पत्तः पत्नः वोषवेस्पोश्चक्तौनोऽभावः उपसर्गेदः कि
उपसर्गेउपपदेदासंज्ञकान्नोकिप्रत्ययोभवतिप्रदानं
प्रदिः उपधिः संधिः निधिः विधिः विपन्नेविधिरितिममा
पोरितिवचनान्नश्लेतरशास्त्रेप्रवपदेशाञ्जः श्लेनडकि।
विधिणान्वाक्षितितेयोनदान्उपसर्गसंज्ञाविधानात् म
नपोनमतपिः कर्मण्यधिकरणेव कर्मण्युपपदे
दासंज्ञकान्नोकिर्भवतिअधिकरणेर्थेजलंधीयतेऽस्मि
न्नितिजलधिः शरधिः धात्ररवलस्यानेनमौरीपते
स्मिन्नगोदानेतोर्थेकरणाधिकरणयोश्चेतियुट् स्त्रि
योक्तिः भावेश्लेचप्रकर्तरेचकारकेइतिनिवृत्तमेत

स्वावलिंगत्वेन स्त्रियां निषेधाभावात् धातोर्भावे क्तिप्र
त्ययो भवतीति तेन स्थशास्त्रिः स्त्रियामेव प्रयोज्यः करणाकृ
तिः चितिः स्तुतिः स्वभावात् क्तिप्रत्ययान्तः स्त्रियामेव
भवतीति स्त्रियामित्यक्रमयात् यस्य लिंगकृतो विशे
षो नास्ति वचनेन स्त्रियां भावे इति न व्याख्यानमुपवेन प्र
सके भावे क्तः प्रकृतवचनस्तेनापि विशेष्यात् तस्मात् घः
प्रेस्तोति विवक्षः सातिहेतिभूतिमतिकीर्तिनेषम्य प
ते निपात्यन्ते षोऽन्तकर्मणोऽस्य प्रति स्यतो वृषामं ना
इ भावो निपात्यते हूतानीतिस्य कर्मणि क्तिः ग्रुरा
भ्रुग्रसिग्रणाश्मस्य रोचेः जः सोचः तस्यापि रोचेः क्त
नसेशाभूस्वरपाध्याय इति निपात्यन्ते तामिनो वा रीति
दीर्घः कीर्तिरिति कीर्तेषाः क्तिप्रत्ययस्य प्रतिषेधे
प्रत्ययेन समावेशार्थम् तेन कीर्तिशास्त्रोनपाठः
भावे पचि या पाकस्याभः स्त्रियामिति वर्तते कुत्सप्रकृट
त्यतः पाकः उपचेषु पाके कैयोशास्त्रे पापाने ग्लायाति प
भ्यास्त्रियां भावे क्तिप्रत्ययो भवति पचेः षान्त्वंपेत्सड
ग्रामः प्रत्यषा मान्तस्योपसर्गो इति पाक्तिः षान्त्वं पके
वयात् ट्रपि भवति पचा उपयोतिः प्रपोतिः प्रस्थितिः
तिष्ठतेः क्तविरदृपि भवति खवस्यायामसंज्ञामिति
ते चोनवेत्ताप्रकारे प्रवस्यायास्यासंस्याभावशब्दा
कमारे इति न्नस्य घमनन्त्के कमारीनां वाच्यलिंगा
त्वेन स्त्रियां निषेधाभावात् भावप्रवस्याव घः इतिनार्द
विस्पष्टार्थम् व्रजयजोकाप व्रजनः यजनं प्रजयोस्त
योभावे कप्रवृज्यायास्याप्रकारेणत्वं पउत्रव्वनकारा

ग्मार्थः समज्जाममनिषदनिपत्पशीदसविशयारिवारि
सनिभक्तिर्णां संज्ञायाम् संपूर्वयोर्ज्यासोः निपूर्व
योषद्यपतोः शीदसपत्रनुपु विदत्ता सूटपरगा
वचगा मनत्ता तुभजेथा इणग्रा पष्ठीवसंज्ञायोर्वे
कयोस्त्रियां भावे कपभवतिसमज्याव्यादेशाभावः स
मनवत्सृज्यानिषद्यानिपत्याशय्याग्राधिपेइत्यापिः
समायाता स्त्रीनः विद्याप्रसातोपे त्रिकेऋष्यायाता
कामाजोदनाकोयता घटः वेक्त्रीपितालारयोष्वे
प्रदास्याक्रिशेगेन्तृषवदनमाकाशावदनेषास्तृप्रम
यावसंकारेन प्रदाटाप्रस्य वलोपः यस्मान्नोतिष
लोपः चयोपरिवयोमन्याभ्यायस्यभ्रूतिमतीभ्मौग
कर्मशास्त्रेमतिवुद्धिसंज्ञार्थेभ्यश्चेतिज्ञापकात् मृगय
तिमृगयोः कर्मणि भावस्य यत्नाद्वितः उकारलोप
श्चतेषेवक्तव्यः श्रयवामृगार्थ्येयानेमृगयेतिमृग
पूर्वायातेतिदादेशाकृतिवातन्वादहमृगव्यातिवद
ष्पतेलतोमृगव्याख्याजेनसतस्यामः सभूपतिः प
काकोहृयमाकृसजयामगाहृतेवनेइमाकोशीपेरे
वोमाह्व कृमश्व कृसः कपयस्ययोभवतिमवद
स्याकिपासघस्यपेसात्वेधातृकेपणयणाशोषोपेइ
तोकारागमः कृतिरप्यत्रापोतिवचनात् समेपच
सगानाविस्वस्यपस्ययोभवतिपरिसयोचशास्त्रोन्प
ग्रापेक्ष्यविषयस्यपाप्तेः ज्ञागयोज्यागानेवकारेपोष्ठ
नेज्यागा स्था प्रपेशास्त्रो निपात्यतेइषेस्त्रियांभावे
प्रत्ययोनिपात्यतेयगाभावः कर्तव्यक्ष्रभावाद्येन

वा
वी
१७५

175

लिकरणोनास्ति तदभावश्च गामिष्ठयमाभिमनेनक
नेस्मात् घामेश्रमयारः घामुस्तनाविमस्मान्समयोना
मात्रिपाभावेकारः प्रत्ययो भवतिशेसाविकोषोलो
लपाश्रकाम्याप्रशोयाक्ष्येनायागोपायाषांसिकर
नुवंषमह्. किंयामितिकाप्रमयेवेर्. द्रव्याषोरमो
रनुवेयेलिनिष्ठायामतिर प्रतः उकारसंचेणस्यात्मिह
नेस्मात् गुरोश्चनिष्ठायांसेटः गुरोः गुरुमतोः धातोः
निष्ठायांसेटः प्रत्ययो भवतिईहाचुधाकधाकृकंहाई
रवेष्ठायामुपपद्रहोक्रियमननकृदिवलव्ययुरोरो
तिकिमस्त्यरोचोगृहेरपरोतायाम् निष्ठायांसेटर
तिकिमस्त्रामिः कुच्चेजापेटमपतेकहाकुदः वा
नुवेयेभिदादिभ्यस्त्वटू षकारान्तुवेयेभ्योधातुभ्यः
भिदादिभ्यश्च स्त्रियां अप्रत्ययो भवतिटकारः गुणाभावा
र्थः चप्रप्रत्ययानिषुतियास्वरादाविनोपमजपमजा
रुपचेषूपवातमूषलमाजषूजराजवाजरः स्वरेवे
तिज्ञापकाद्गुणः सोतिः तमेतोनाविनिनेयोतरा
निपातनानकृलभषूरमस्यनाच्यः षष्ठोपलव्यावि
तिज्ञापकाननप्रपेततेस्तम्यगमेगालव्येप्रषानु
वेयापिचदारयः रहायेषानुवेयाः प्रतिज्ञापेतेच
तारयः षिनशमिचदाव्यपाप्रत्ययाकृपाकयेः संप्रसा
रणेकृपकपायामितिज्ञापकात् स्वराभिदादिभ्यः
भिदाविदानिषाभिनिः विवितिः कुम्पदो
मचापोतिवचनात् घाराघस्त्राम घाट
प्रवेः ॥

सगतौदेनगुणाइतिगुणाभावः वमुवर्णोइमकारेरवं
गुमवधातिः वसाश्रिमोसारेभिदाद्यादिनेतिकमे
णोवसश्राद्यादनेवसतमस्योघड्कमितिवास्तिरपिव
स्तासभूमतियातिनावाक्येभादिवोदकमश्तेतिदद
शपनेकारावेयनगुहमकारयेसम्यागृहोनाकमो
णयेतोत्रेतानकृञः धाराधायतेमेचेनतिपवमारथा
भिदादयः नद्यारवसरणोयाः भीषिविनिम्निक
त्येकृस्मिवविस्पहिनोलिदोलिभ्यश्च त्रिभीः हेता
विनेतः विनिसः पूणापूज्ञायोकथया कृपिछाद
नेचचेश्रध्ययनेस्पृहेवलउन्मादेउलगत्लेपपतेपञ्च
नः पथामह भवति भीषाविनापूजाकथाक्षेपाच
वासहानोलादोलानलयामस्मिनइतिज्ञापकात
नलाच घातमोपसर्गे उपसर्गेउपपदेश्राकारांता
दातोरहभवतिउपधासेधाविधानिषाउपसर्गोत्स
नोतिसवेतिस्यानेनयसेपाक्षिचसजेस्तनोमितिते
योनवान्वनमउपसर्गोदितिकिमदात्तिः पोतिः दामा
गायनोतिरेनमुस्मितिः यतिस्यनोति इनमश्रह
ति प्रशाद्वेतिज्ञापकात् इषेश्चष्यासिचादवेयिवे
दिकातिनानेभ्योश्रः इषमतोश्चेयसंदभेश्रासउपव
घावेचटूचलनेवृतिश्रभिवादनस्तम्भोः विदिः सामा
न्यः पप्यः कातिनानेभ्यश्च स्त्रियाम् प्रत्ययो भवतिपदूणा
श्रघना उपासनाचटूनावेदनावेदनाकातिनानेभ्यः
कारणाहारणायातेनासापनाविमानताज्ञापना
माप्येनाश्रहणाप्रत्ययापोतिवचनात्कामनाक

वा
वो
१२५

मेमिलिद्धकारितसंज्ञा स्ववासना ग्रन्थे भौवारिको ग्र
न्थे वौवारिक स्यतकारेनोनत्वादेवासिद्धः ग्रन्थेर
योष्यते ग्रन्थना प्रत्यया ग्रतोष्मिन्प्रायो सेटस्य ग्रन्थ ये
ग्रन्थेतिस्यात्‌ कोतिः याकिम्‌ कचसेपाख्नेरपत
नोरघरका योरघप्राभोत्वोरतिवाप्रनयोः प्रत्ययो
भवतिकिं प्रत्ययस्य कोतेन्मकोतिः प्रतपवृत्तापका
टकारस्य वृत्तामिनोवोरितिरोधः रघुणाराद्धिः रोगा
त्वायोत्रम्‌ रोगात्त्वायोविषयेयातोः त्रुत्रभवति
प्रवाहिका विचर्चिका विषूचिका प्रच्छर्दिका शात्वा
ग्रहणात्यरोजरयातेरोगेन भवतिपिनज्वरेणापि पा
सापात्तमिछेति संज्ञता यथामृष्यादेरूपप्रत्ययः शा
रोगेः प्रत्ययोपोतिवच त्वारररोहसा यासिपाकेः
वोघवसोप्रकृतोरभावः सत्तायाम्‌ संज्ञायो विषये
धातोः त्रुत्रभवति उद्दालकपुष्पभंजिका वारणपुष्प
प्रचायिका पतत्कोरारनामधेये प्रभ्याषखादिका प
यापाहुताष पयायेष्ठहसणीवगम्यमाने धातोः
त्रुत्रभवति पर्याये भवतः शायिका भवतः शायिकं
ग्रासने पायने वक्रमेणोत्मयः श्रद्धेयः पायिका म
हेतिस्मयोरलभतिका मे या रयामैओदनभोजिका
मऊत्सवा वपोष्यते रलभतिकोरपारे प्रस्थाख्यान
योरिजवा प्रश्नाख्याने वगम्यमाने धातोः
त्रुत्रभवतिपतेरज्ञवपत्नमाहृयो यथायामाप्त प्र
श्नकोनकारिमकार्षीः कां कारिम कांकियां
कोक्मयाम कांकृतिप्राख्याने सर्वाः

कारिकाप्रकार्षम सर्वाः कारीः सर्वाः क्रियाः सर्वाक्रम :
सर्वाकृतीः सर्वेत्रशाम्‌ नन्वन्याकोशे नञ्युपपदे धा
तोराक्रोशे गम्यमाने ग्रनि प्रत्ययो भवति अकरणिस्ते भू
यात्‌ तस्य जननिरेवास्तु जननीक्रोशाकारिणः प्राक्रो
शे इति किम्‌ अकृतिः कटस्य सम्यतावियतप्रतियत्न प्रा
यत्न तनतरसेवितप्रवृशकक्त्तक दिहभाः रहञके र
म्यादेसंपदादिभ्यः किप्‌ वेति तेभ्यो नतानाकिपरहत्वम
प्राप्नोतिवचने क्रमप्रयोतन्यत्रापि क्रमात्प्रद्वृचयत्नेवि
हितास्ततो न्यत्रापि भवति भावकर्मणोः कृत्यौ ग्रयोन्यते
पि भवति कृत्याः प्रायनीयम्‌ अपकरणं स्नानीयाः
प्रापः करणे प्रद्भावे करणेपि करणा येभ्योक्तास्त
तोन्यत्रापि भवति प्रवसित्यतेरल्पवसेच नम् कर्मणोप
वे राजभिभुज्यते राजभोजनानाः प्रालयः राजभिराच्छा
द्यते राजाच्छादनानि वासांसि प्रपततीति प्रपतने
वसनेन रितितसनम अन्यत्रापीति यो वा विभामः कि
यतेतेनदृष्याद्दर्शनम् अत्यपि कृत्यो पञ्चविहितास्ततोन्य
त्रापि भवति पादाभ्यां ह्रियते पाददारकः गलेचोप्यते
गलचोपकः अणकतरिकृदिति कर्त्रेपेक्ष्य कर्मण्ये
हास्तः एवं भवतेरनुपसर्गस्य ग्रणो भूभ्यानुपसर्गे
तिवचनात् सोपसर्गस्यापि भवति महानुभावा हिते
तोऽनयात्प्रितिवरहितेः साधिस्तान्यशान्तोनुभाव इति एव
मन्यापि यथादर्शनमनुसरणीयाः नपुंसके भावे क्तः
नपुंसकालिङ्गे भावे धातोः क्तप्रत्ययो भवति हसितं
शयितम्‌ शायितम्‌ अस्याचारस्तवचेन क्तेन कृतं प्रयाते

वा
वो
१२१

177

भेत्ता ॥ ल्युट्च धातोः नपुंसकविषये भावे ल्युट्प्रत्ययो भवति
करणमट्टकारउकारश्चानुबन्धौ युवोरनाविति अनादेशः हसनं न
पुंसकत्वादेकवचनामिः सुपुत्राम्निस्वनादेशः योगवि
भागादनश्च ल्युट्पवादनध्वं तथ्येः करणाधिकरणयोश्च
धातोः करणेऽधिकरणे च ल्युट् भवति फलभंजनी
फलानि भज्यन्ते यया सा शाखोद्ध्यते माजनी त्वेदने
येषनी मज्जन्त्यश्वा आदिविभेदनेः दन्त्र वेपन्ताज्ञानामः पि
पुष्पसंचयनी अधिकरणेऽदरधानी उदकं धीयते यस्यां
सा पुष्कदूतादोऽपि भवति स्थानस्मान्निस्वरकस्योदादेशः
एवं मासं पयपत्नेयस्थेत्ना सांस्यवन्तो मांस्यव न्यासस्त्वा यो
मांसस्यपाकि घूटूव स्यानि मांसस्यान्तलोपः पुंसि संज्ञा
यां घः धातोः संज्ञायां घप्रत्ययो भवति दन्तच्छदः पुं
लिंगपञ्च प्रत्ययेते करणाधिकरणयोर्घयोः दन्ताश्छा
द्यन्ते इति वच्चत्थामः दन्ताश्छाद्यन्तेऽनेनेति दन्तच्छदः प्रादे
शुपसर्गस्याक्रिय वथाकृत्वः एवं प्रच्छदः प्रवलनेनेति प्रवः
अपि करणेऽभृत्यस्मिन्नत्वलसिति भगः आकुर्वन्त्यस्मिन्नित्या
करः एवं सेस्मिन्नवलतमपरेतानिस्मिन्स्थरमपुत्रम्पतेऽस्मिन्
पुत्रामश्रवितिनपुंसके प्रवेशयाते पुंसकान्त्रयस्या गोचरसंच
रवहव्रजव्यजापणनिगमाश्च गोचरादयो घप्रत्ययान्ति
पात्यन्ते पुंसि संज्ञायां विषये गावश्चरन्त्यस्मिन्निति गोचरः गावो
वा च स्वयं चरन्तिस गोचरोन्न्तानवस्थस्यघः वा चालिंगाल्पम
प्यसस्मरपतेस्यात्ते समन गोचर मवगान्तिरस्यन गोचरेति
संचरन्त्यस्मिन्नेव चाराः वहन्त्यनेन वहः व्रजन्त्यस्मिन्व्रजः
अजन्त्यनेनेन व्याजः आपणन्तेऽस्मिन्निति आपणाः निगच्छन्त्य

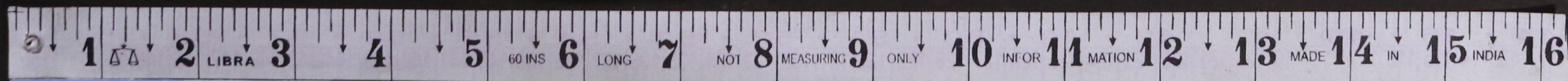
स्मिन्निति निगमः वशाद्वात् कषन्त्यस्मिन्निति कषः अस्माएवं
निकषः कषाभिदारित्वात् कामंस्मलेनकृमश्रहिनक
नेरिचकारके संज्ञायामिति चन्नसेरोसंनस्थलोत्वद्
भावाभावः अवे तॄस्त्रोर्घञ् अवशब्दे उपपदे तॄस्तृञ्
धातोः स्तनभ्रादनेश्वमघोः करणाधिकरणयोश्च
घञ् भवति अवतरन्त्यस्मिन्निति अवतारः अवस्तारः वशाद्वाश्
स्याद्योऽपि भवति अवतरः अवतारः वानुवेधकरणाम्
म्रयाश्चम अवेरितिकिमप्रतरः प्रस्तरः व्यंजनोताश्च व्य
जनोताद्धातोः पुंसि करणाधिकरणयोश्च घञ् भवति अ
पमार्गस्यात्तेनेनापामार्गः निषीदन्त्यस्मिन्नपामार्गमेवानि
षादः खनेश्चमश्रेकाश्मेथ्यने आखानः आखनः आ
लः आलवः आखनिकः आखनन्त्यस्मिन्निति अध्याय
न्यायोद्यावसंहाराधारावायाश्च एतेनिपात्यन्तेऽध्यीय
तेऽध्यायः निपन्त्यनेनन्यायः इरिणोः कर्मकरणयोश्च
निपात्यतेऽद्युवंस्यास्मिन्नुद्यावः संहरन्त्यस्मिन्नाति
संहारः आधियतेऽस्मिन्नाधारः आहृत्वा त्वन्जः संध्यत्व
वातानामान्वेकृतेच उदङ्कोऽनुदके आवायोऽपि रिच्चोस्याघिः अ
दङ्कवोद्धोनोमालेष्ठचमभवतिजालमानायः इतिन।
जानेरेनिपातनात्जालात्स्यानयस्यनेनानयः स्वर
हस्वगमेत्यलशाकाशयापादयः करणोकर्नेरोवकार
केश्वतिसंज्ञोनाः ईषद्दुःसुषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल् ई
षद्दुस्सुषुकृच्छ्राकृच्छ्रेषु अर्थेषु ईषदादिषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेः
कृच्छ्रे अकृच्छ्रे वार्थेष्वतेमानेषु ईषदादिषूपपदेषु
धातोः खल् भवति स च भावकर्मणोः कृत्यक्तखलर्था

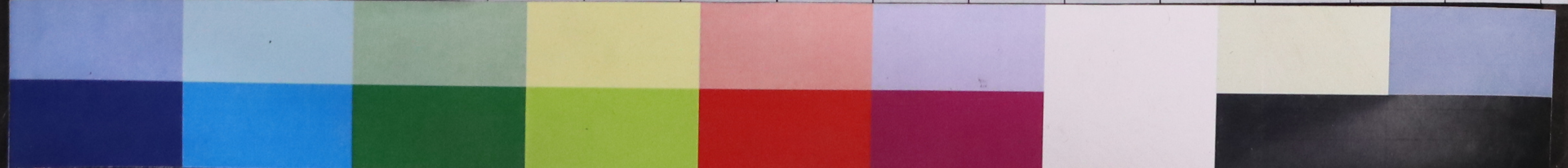

इतिभावकर्मणोर्भवतिलकारोभावकर्मणोः कृत्यक्ते
ल्यर्थेः कृद्भेदः त्वेनतद्भेदः शाह्नस्याभिधेयमग्रकृद्भेदस्यत्वेन
दोषतत्त्वशाह्नयोः ईषत्करः कतोभवतात्मकरः दुष्करः
सत्वेनक्रियतेऽदः त्वेनक्रियतेइतित्वेनईषद्भेदः सभेदः
दुर्भेदः कर्त्तृकर्मभेदंयादिशब्दस्यमुख्येनमग्रणाभावोत्र च
कृत्यः सुखवाऽर्थेयमितिपाठोऽग्रकः ईषदः स्वाषितिके
कोऽस्मास्यमकृद्भाकृद्भायोषितिकिमईषत्कायेमता
तोमयं दुर्लाप्यः सत्ताप्यइतिवासरूपेणाख्यातास्य
ह्रस्यकृत्स्वोनस्याप्यव्ययेनाद्रागमोनास्तोतितोन्नेवेय
कर्त्तामुखेनापेयम कर्त्तृकर्मणोश्च भूकृञोः ईषदः
सकृद्भाकृद्भायोश्चउपपदेश्चयथासांख्यंकर्त्तृकर्मणो
श्चोपपदयोः दुःकृञोः धातोः स्वलभवतिसत्त्वेना
ढ्येनभूयतेईषदाढ्यंभवंभवतापदंस्वाढ्यंभवदः त्वेना
ढ्येनभूयतेदुराढ्यंभवंस्वाकृषोमानइतिप्राप्यशाह्न
समासमः सुखाढ्योभावनाक्रियायाः कर्त्तास्त्व
नाद्यः क्रियतेईषदाढ्यंकरः सुखकरणस्याढ्यः
कर्म शालोभ्यदरिद्रातेः ईषदादयोनुवर्त्ततेकर्त्तृ
कर्मणोननिर्दिष्टेईषदादिषुकृद्भाकृद्भायोश्चउपपदे
ष्वभावोशालाहालोदरिद्रातिक्वनिनाफलस्ययोभव
तिसत्वेनपीयतेईषत्पानः सोमोभवयस्त्वपानः
दुः त्वेनदीयतेदुर्दानाः माकुनेनाधाः स्वदरिद्रातेरि
तिकिमपघदरिद्रयमाभिनासदरिद्रंदुर्दरिद्रंविनाते
नभावात्वलदरिद्रातेरसावेधात्वकेरस्यालोपः पा
मिहपदरिद्रातिभ्रशीमसिभ्योवा ॥

ईषदादिषुकृद्भाकृद्भायोश्चउपपदेषुयासश्रवणीशीभ्योयुम्भ
ग्रहाद्दरिद्रातेश्च· निसृष्टाषायागान्त्स्यमुषतितितायाम प
भ्यावाषुभवेति ईषत्शाह्नेसायस्तोनद्रयपतेइतिदः स
शाह्नयोकृपपदयोकदाक्रियतेदः शासनः दुःशासः स्व
शासनः सुशासः दुर्योधनः दुर्योधः सुयोधनः सुयो
धः दुर्दर्षणः दुर्दर्षः सदर्षणः सुदर्षः दुर्मर्षणः दुर्मर्षः
सुमर्षणः सुमर्षः वासरूपेणात्वल्लिसिद्धेविकल्पविधा
नेत्वल्यकरणोवासरूपाभावज्ञापनार्थमनेनकारोता
नोपत्तेरवल्भवति इच्छार्थेषुककर्त्तृकेषुतुम इच्छार्थ
षुधातुषु इच्छार्थयोः एकः कर्त्तायेषांतेएककर्त्तृकाः त
षुतेष्वेककः समानार्थः इच्छार्थेषुधातुषुएककर्त्तृके
ष्वपपदेषुधातोः तुम्भवति इच्छतिभोक्तुम् वाञ्छतिभो
क्तुम् कामयतेभोक्तुम् सचउपपदभिन्नैकस्पर्वत्व
तिइत्येककर्त्तृकेतुम् इच्छार्थेषितिकिम्भोक्तुंमनस्कवति
एककर्त्तृकेष्वितिकिमईदेवदत्तस्यभोक्तुमिच्छतिनोवि
छायाभोक्तुमारभतेईमाविनितन्मभोरस्यायापको
योगः सम्बन्धिनवहुष्णापिस्यान्मसमाभूदितियोगारम्भ
एककर्त्तृकेनेतितेयाप्यभिधानवलाद्भवमेवगुणाक्रि
यायाः प्रधानक्रियानुगामित्वात्प्रधानसंबंधेनेक
कारकेणासमन्वयोपपत्तेः कालसमयवेलाशब्दा
र्थेषुच कालशाह्नेसमयशब्देवेलाशाह्नेशब्दार्थेषुच
शाह्नेषुउपपदेषुधातोः तुम्भवति कालोभोक्तुम् समय
योभोक्तुम् वेलाभोक्तुम् शब्दार्थोभोक्तुम्
समयोभोक्तुम् कालादिभिरर्थपूर्वशाह्नः संबध्यतेइति

नोन्यथापिस्यात् यथानवोभन्नेतिप्रधानक्रियाविरोधे पिस्याद्धे
यो नस्यात् तस्मादेवानुवर्त्तते तस्यार्थः प्रधानान्वापि नोगु
णाः इतिस्मरणात् अग्निष्टोमयाजिस्य पुत्रो जनितेत्यग्नि
ष्टोमेन यष्टवान् अग्निष्टोमयाजीति करणे तृतीयेयज्ञेरि
ति भूते निष्कालेपिन्दिविहिताः जनितेति भविष्यत्का
ले विषयप्रधानक्रियायाः स्यादित्थं परिस्याचोन संबध्य
ते केनायमर्थः सस्यपुत्रो जनितेत्यग्निष्टोमेन यष्टा जने
ति वर्त्तमानः शरद्गतोक्तेत्थं शस्याः इति प्रत्ययार्थमपि प्रत्यया
नो धात्वर्थं संबंधे सत्यप्रत्यात्ययानायामनेन क्रवेत्तथापि
क्त्वाकरणे प्रत्ययार्थे कस्य यत् नो मनोनेति विहितेः क्र
त्वेत्यमेतिधात्वर्थो नागुणक्रियायाः स्वकालवर्त्तमानेप
रिस्यात् न वर्त्तनेपवं क्रवेत्तप्रायास्यते इत्याद्यो तेयम्
एवं गामानामोत गामान्भेति भविष्यतीत्यग्निष्टोमानिति
वर्त्तमानेविहितो संबन्धप्रत्ययः सगुणान्वारेवासोत
भविष्यतीति वक्तोन भविष्यादिबयोग्यधानक्रिया
मन्वेति एवं मस्योपि प्रयाहयोन प्रधानान्वापि नोनु
सरणाय: प्रगुणन्वोः समानकर्त्तृकयोः कालेवा प्रतिबध
वाचिनोः प्रत्ययलक्षणोक्तपपरयोः पाल्वोः कालसयो
वाभवति प्रत्यक्त्वा अल्लक्त्वा ल्लक्त्वा कालेलवा वा
कस्य पूर्वे प्रलेकरणेन लल्लकरणेन वा विकल्पवचने
न ल्लल्लप्रक्रमादित्वान्नतो प्रत्ययलक्ष्वो इति किं का
योन न भुंक्ते प्रतिबध्यायोरिति किं मप्रलेकरणमल्व
लेकरणमभूयवाणोनिस्मयायोवचालेलल्लयाल्या
लेक्त्वालल्लक्त्वा रस्मपपरसमासः ॥ ॥

याम: नात्पयेनावमेतिनभवतियदिस्याल्समासेभा
विनीति क्त्वापप्त्यात् एककर्तृकयोः पूर्वकाले क्त्वा
एकः कर्त्ता ययोस्तावेककर्तृकौ एककर्तृकयोर्धा
त्वर्थयोः पूर्वकाले वर्त्तमानाद्धातोः क्त्वाप्रत्य
यो भवति स्नात्वा भुंक्ते भुक्त्वा व्रजति पूर्वं पचति स्नाति
स एव भुंक्ते य एव भुंक्ते स एव व्रजतीत्येककर्तृकत्वम
श्रेस्पष्टादायस्यापितिनेच्चेसमोल्पहसनोमादौ गुरा
वतक्रियाद्वयसपनो पूर्वकालत्वाभावान् क्त्वानप्र
मानोतिवक्तव्यः एककर्तृकयोरिति किं मृदेवदत्ते
गते यज्ञदत्तो भुंक्ते पूर्वकाले इति किं मपचति च पठ
ति च स्नात्वाप्रभृतयोमाप्रयेपरेणामेवक्त्वानाम्रवित्र
येषु विरक्तस्यजायतेपरमंसुखमस्युपसर्गेपवविष
यानांश्च प्रभुत्वमापूर्वयेपरेणामस्तुत्तमा वक्त्वानातिसप
वत्तेषु विरम्यतिनाटशास्यपूर्वलोयत इति कर्तृविशे
षणाभूतायाविरतक्रियायाः स्नानक्रियायामेक
एवकर्ता भिन्नकर्तृकत्वशीकानकायोन प्राप्नुयमा
नापियाविन्वासेविलासपरलानापिक्त्वाप्यनुचितेक
मेवचुक्तानानिवर्त्ततेप्रत्ययपिपपरवायावतेसर्वत्तेप्रनु
वितेकमेकरोतिसएवव्रजतेत्येककर्तृकत्वम
वेतिकर्तृभेदेबुद्धिनविषयेतिनप्राप्नुक्त्वापरसंता
पमगात्वालललनप्रनामप्रवृक्तस्यसतोमागेयल्वस
मपिनहक् प्रज्ञापिपरसंतापमक्त्वावलनप्रतोचा
गत्वासतोमागेचानुलस्यप्रकर्षणाय स्वस्यमापिप्रा
पतेतनसावक्तभवतीत्यर्थः गम्याप्याः प्रामिक्रिया

181

याः परसंतापकरणादेशैकपदप्रकृषः कर्तैतिपक
कर्तृकर्त्तृत्वेस्फुटमेवतत्पश्चवन्नानामिमांयस्मादत्र
तेनभाविष्यातिमन्यसूतिमनारावृश्चजेतिक्ताचशा
पमत्वाक्ताभिधानत्वन्यमन्यसूतिमनारावृश्चजावा
त्रभविष्यसीतिश्रेषपर्यवसितेयपवनारापयतिम
पवृश्चनावात्रभवतीतिकर्तृक्तवाक्तोयसंबंधपरस्पम
वगतव्यमतयाविलोकाराविचेशाग्नेनयनेवरनेतव
करामममहादेवतमः यामसुपेष्यतिश्रवाक्यसं
बंधवलात्मवदनेविलोकमकराहंशांनममाभविष्यं
मोमयाविगमेसतिभवत्यैवकेकर्त्तृत्वमन्यथाकर्त्तृ
भेदेकाशम्यपोनागुणाक्रियाप्रधानानुगामिनीतस्या
तत्वेक्रमकर्तृत्वपारितयोक्ताक्रूहाव्यतयागताम
गुणत्वमवाक्याभिनेकर्तृकर्त्तृत्वभ्रमापभवतिक्रियाव
वृश्चतयोः श्रुस्याध्येः कर्तृपर्चक्रियापापितयावि
घोषणात्वेनोक्तापयाविरक्तस्यातिविरामक्रियाउ
दासनातयाक्रूहाव्यतयाक्रूदेतशाह्मतिपापत्वेना
नस्याः क्रियापागुणत्वाकारकत्वेगतापचक्रियाप
याव्रभुक्त्वावातिवर्ततेश्मचपशुभ्रम्यपादश्मकाप
श्मपनेनवुभुक्ताशाह्नेनप्रतिपारितभोजनेक्ताश्र
नस्यातिविध्यमानापातिह्नातिक्रियापागुणत्वेक
र्तृत्वेगतानचसाक्ताशम्यपोनायागुणाक्रियापाभिन्न
कर्तृकर्तृत्वभ्रमापभवतिक्रगीस्मनवभानामनोसंबं
नायनेसत्वसाश्रयाविपुरुषोन्नानातेवुभुक्तानतिश
वतेतेपुरुषस्तयावमारिकेकरोतिरतिभिन्नकर्तृक

त्वभ्रोतिमुन्यादयतिष्ठवव्वश्चतयोरिमस्यापमर्थः न
योः कर्तृक्रियपारथंगतम्यन्वायचावबोकथ्यनेनचत
र्ह्यपिभिन्नकर्तृकत्वभ्रमापभवतीतियथायुन्नन्वस्य
पितृद्रव्येमचपुरुषेणग्राप्यतेइतिकर्तृक्रियपानाथ्य
त्वात्रकर्थ्यनेश्वेताप्यत्वत्वमपितद्धूमभवतिपरसंता
पादिकेवप्रत्ययः करोतीतिकर्तृभेदभ्रमउन्मथ्यतेकिं
चाभिन्नापिकरणेनापितद्विशिष्टत्वमोप्रत्ययः विशेष
णेनसंबंधः कर्तृवैक्यापकल्पतेपुत्रस्याच्याः भिन्नापि
करणेनापिविशेषणेनतथाविष्टत्वेनतविशेषणेनवि
शिष्टत्वसंबंधपत्वमोप्रत्ययः प्रमवतःकर्तृयः संबंधः स
तत्विशेष्टत्वप्राप्तिक्रियायोःक्तेनायोवक्रियायोःकर्तृ
वैक्यापकल्पतेपककर्तृकत्वापपर्यवस्यतीतियथा
मन्मसूतिमनारावृश्चजातेनभाविष्यातिश्रारापतथ
नावान्भविष्यसीतिसजावत्वयामावारायनेचाभिन्ना
पिकरणेनविशेषणापपवारापयतिसपवश्चजावा
न्भवतीतिसंबंधः कर्तृवैकत्वापपर्यवस्यति एवंच
दनेविलोकसमतमः श्रामसुपेष्यतीतिनमसाभिन्ना
पिकरणेनसंबंधः वदनेविलोकयांननमाभवि
ष्यामीतिवाक्यार्थेपर्यवसानायपवनवदनेविलो
कयतिसपवयांननमाभवतीतिकर्तृवैकत्वायक
ल्पते वगाववयोगोच परोहरः श्रवसोनिकटःतयो
र्योगेसंबंधेसतितयोःकाश्मम्यांभवतितत्रविव
तावश्यास्मरणावसरेणवापातोर्योगेसंबंधेसतिपा
तोःकाश्मम्यांभवतिश्रमाप्यतेद्वीपवेतः श्रवनयाप

वा
वो
१८२

रयोः कर्मभूतयाघ्रामेरत्नेषिध्यमानायायोगः इतिक्र
म्यपर्वत्तीनदोषश्चात्र वेणापर्वतेन कर्मणातिक्रम्यमा
योगः उभयत्राप्येककर्तृकत्वाभावात् ग्रामः क्वापि
यतेनयादिहतेदोनशोभतेति प्रकृष्टः पर्वतस्त्वतिक्रान्तोति
भिन्नकर्तृकत्वमप्यपर्वतः सतिक्रामति प्रकृष्टः नदोत्र
तिष्ठतेकर्तृत्वमप्यवाप्तितेयमतिकृतौ त्यच्यतम्यत्वात्रप्रश्न
नेयादिति नदोषः आप्यतेपर्वतोलभ्यतेरत्नं प्रकृत्वमध्याहृ
यतेनेदेकेकर्तृकत्वाम्यवेणोवृत्तिरिहयोगोनकार्यंपर्व
णमाभीक्ष्ण्ये द्विश्चपदम् आभीक्ष्ण्ये पौनःपुन्ये गम्य
मानेधातोः क्त्वाप्रत्ययोभवति णं वा णकार उच्चारणार्था
र्थः द्विश्चपदं आभीक्ष्ण्ये यस्य पदं तत् द्विः प्रयोक्तव्यम्
पीत्वापीत्वापयः पिबति पायंपायं स्मृत्वास्मृत्वाभुङ्क्ते
नमतिमोसविवजनेस्मारंस्मारंसंस्मृत्यसंस्मृत्यगोम्
आभीक्ष्ण्य इतिकिं सकृद्भुक्त्वा याति न तु भुक्त्वाणमेतस्यैव
यादिहवेवचनम् नाहं हिस्यमेत्यतावदेववाच्यं परमिति
त्वपात्वकमप्येवतस्याभीक्ष्ण्यपारम्पर्यापेक्ष विप्नरेहि
तेयास्यादितिपरगृह्णातेनवीप्सायां पदस्य द्विः प्रयो
गोभवति वृक्षं वृक्षं सिञ्चति कार्त्स्न्येन व्याप्तुमिच्छा वीप्सा
वप्लेपिद्विर्वचनेपरस्यभवतिवापत्ते संभ्रमः प्रादेर
द्विः प्रत्यक्षप्रत्यक्षस्यावेगोपिपरं द्विरुच्यते भुवनानिभ
संहारकारणायनमोनमः क्वचित्स्यावेगप्रतिपाद
नार्थे विष्णवे गोपिद्व्यप्तेषीवायशांतायनमोनमः
उपर्युपरिउपरुपमधोधः सामीप्येवर्तमानानां द्विर्वचनं
भवतिनान्यत्र उपर्युपरिपमः सामीप्यइतितेयोनतानतवा

1

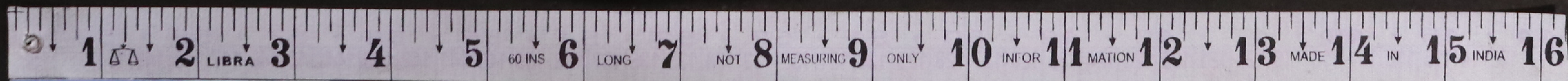
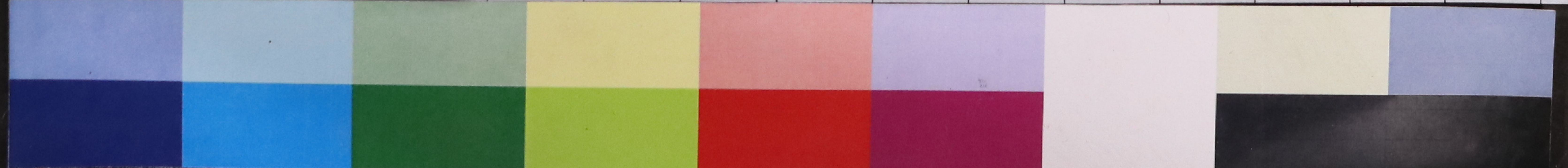
रणोरिरियो उपर्युपरि स्यपभूपतिमिरेणावलीनमूत्रोपि
सकामथ्योपियानरागैरयत्नाविवाचविभातिभूमिन
वानयोयोत्कृहतः पयोपयतान् सामीप्येउपमध्योरिति
तिवित्तेयोनतानतेनेहनभवति उपर्युपरिवृद्धानांचर्तन
च्यवृहयः इमत्रेसवासोद्धद्धोनामोच्चवृद्ध्युयउपरि
वर्तनीतिव्याप्नेविवलणाद्वीप्सायामुपरीतिद्विरुच्य
तेएवमन्यत्रापिलक्ष्यानुसारेणपदस्यद्विःप्रयोगोत्र
सारणीयः क्वचिदाकस्मादपिद्विर्वचनेसमासोदयप
तेरत्नोद्विवित्तायतेइति कर्मण्याक्रोशेकृञः खमुञ्
कर्मण्युपपदेक्रोशेगम्यमानेकृञः खमुञ् भवति
मकारउच्चारणार्थः खकारोदीर्घस्योपपदेआक्रो
शेगम्यमानेकृञः खमुञ् भवति मकारउच्चारणार्थः
खकारोदीर्घस्योपपदस्य मुमर्थः इकारउच्चारणार्थः
चौरंकारमाक्रोशतिवृषलंकारंवसतिंकरमाक्रो
शति भार्यां चौरवृषलवसतीसमस्वार्थस्यचेः क्रियासा
मान्यवाचीकृञः सामान्येचसर्वविशेषाश्रेनभवन्तीति
उच्चारेपिभवतीति स्वादौच स्वादावियस्यच्चूतनेने
नस्वादुर्थेषुकृञ्ज्उपपदेकृञः खमुञ्भवति स्वादुंकारं
भुङ्क्ते मधुरंकारमलवंकारंसंपन्नंकारमुग्रनाक्रोशना
नसांरंभः द्विविषयेत्वीपन्ययांतेनस्वादुर्थेनभवति
स्वादुस्वादुकृत्वाभुङ्क्ते स्वादुकृत्यभुङ्क्ते एवं मधुरीकृत्य
लवणीकृत्य सम्पन्नीकृत्य स्वाद्वीकृत्वायवाग्नंभुङ्क्ते मध
रंकृत्वेत्यादिनाच्वियेनान्तमेतिस्वादोदीर्घस्यसमासा
भावः च्येनस्यकयोरितिद्विशवस्येतिसंततानक्कयति

वा
वौ
१८२
183

प्रादयइतिकेचित्तेनतत्समासः तेनप्रादीनामपिनाप्राप्तेते
तिसमासनिषेधोनभवतिप्रकृत्यप्रकृत्यसमासत्वात्
समासेभाविनीतिक्त्वोयंप्रत्ययेवैकल्पिकमित्युपप
देश्चप्रत्यैकप्रयोगस्यकृत्यः णमुल्भवतिप्रत्ययेव
कृत्वामित्यस्मिन्निहप्रयोगास्मृतइतितेनोत्तरान्प्रत्यया
कारंपचतितिएवंकारंकथंकारमन्नानंभोक्तेतिया
गोपराहतिशब्देकारम् इयोणांसाकल्ये कर्मणीसे
वकर्मण्युपपदेदृशिरविदोःस्याकल्येणमुमाने
णमुल्भवतिकन्यादर्शंवरयतियांयाकन्यांपश्यतितां
तांवरयतीत्यर्थः विदृल्लाभेदृश्यस्यापिकर्मण्युपपदे
साकल्येणमुमाणीणमुल्भवतिब्राह्मणवेदंभोजयति
यंयंब्राह्मणंविदतितंतंभोजयतीत्यर्थः केचिद्वित्तेविदे
स्सामान्यस्यणमिच्छन्तितेनयंयंब्राह्मणंवेत्तिवेत्तिवाम
पिविशुद्धेणभवतिसकलाद्यास्याकर्मकत्वात्कर्मोपप
दत्वसम्भवति यावतिविन्दजीवोः यावत्पूर्वोक्तउपपदे
विदृल्लाभेजीवप्राणधारणेरेतयोः णमुल्भवतिया
वद्वेदंभुङ्क्तेयावज्जीवमधीतेद्वावेतौकृयातन् चर्मोदरयोः
पूरेः चर्मणिउदरेइत्येतयोःकर्मणोरुपपदयोः पूरयति
ण्यन्तेःस्मादिदन्तात्णमुल्भवतिचर्मपूरंस्तृणातिउदरपूरं
भुङ्क्तेचर्मपूर्यतेनेनेतिणिकारस्यलोपः वर्षप्रमाणे ऊ ण्यन्ते
पश्चात् कर्मण्युपपदेवर्षप्रमाणेगम्यमानेपूरेरिदन्ता
णमुल्भवतिपरेष्ववाऊकारलोपः गोष्पदपूरंवृष्टोदेवः प
क्षेगोष्पदंवर्षप्रमाणइतिकिम्भक्तानिनेनश्वहननघा
सारविणानवप्राशासेस्ययसोतिक्षरेकौतेप्रांतमानसः

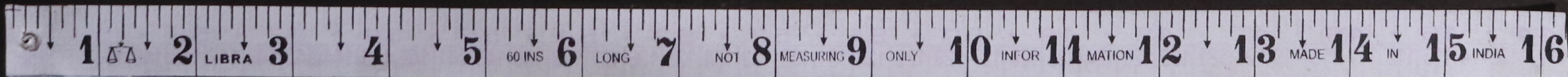
चेलार्थेक्नोपेः चेलमर्थस्यस्मृत्तरस्यैकर्मण्युपपदेक्नोपे
ण्यन्तेःस्मादिदन्तान्णमुल्भवतिचेलक्नोपंवृष्टो
देवः वस्त्रक्नोपंवरिधानक्नोपंकृयमानेपयुज्यतेने
नोनीनप्रतीस्त्रोतिपायाम्ः यलोपः ऊकारस्यवृ
णः नलोपकारिलोपः वर्षप्रमाणेइत्येवनेन
चेलक्नोपयितावयोस्नातः गात्रपुरुषयोः गात्रपुरु
षयोःकर्मण्युपपदयोः स्नातेःण्यन्तादिवर्षप्रमाणेगा
म्यमानेणमुल्भवतिकर्मण्यृहणमिहनसंबध्यतेस्ना
तेरकर्मकत्वात्तेनाभिधानेवधाताना गात्रपुरुषयोः
कर्त्रोरुपपदयोः स्नातेः णमुलप्यः सन्नकरणोभव
तिप्रत्ययावर्षप्रमाणस्याभिधायकोनस्यात् येन
हिगात्रंस्नातिमावद्वर्षेणगात्रस्नायमुच्यतेएवंपुरु
षस्नायंवर्षोरयोगोष्पदादिपुर्वकर्मण्युपपदेउपपदे
पूर्वे कर्तृकर्त्रीर्विदृणंभवतिचर्मेयेनपूर्यते।
ण्वमुपूरमच्यतेएवमुदरपूरमितिकरणेयावद्यो
प्यूरंपूरयतितत्रोप्यपूरमितिकर्तरिएवंचेलक्नो
पमिभ्यादावपिज्ञेयम् शुष्कचूर्णरूक्षेषुभावेमर्थेनो
तिप्रायकर्मउदाहृतेविषयेकरणाकर्त्रोरादावपिदृष्टं
नोव निमूलसमूलयोःकषः निमूलसमूलयोः
उपपदयोः कषेर्हिसार्थस्यणमुल्भवतिनिमूल
काषंकषतिसमूलकाषंचकषादिषुतेनेवानु
प्रयोगइतिसूत्रप्रकृत्यस्यकषेरेवप्रयोगोनात्र
दनुवर्ततेनेशेनामकसाकियायासयोगेनाभावात्प्रा
कियायाःप्रयोगमात्रमेवनन्नर्थविशेषःकश्चिनने

वा
वो
१८४
184

नति । मूलकेषु कषति । समूलकषं कषति । स्तेनान्वा नेवार्थः । प
वमन्यत्रापि यथाप्रत्ययान्तानां क्रियायाश्चानन्तर्ये
यम् । शुष्कचूर्णरूक्षेषु पिषः । शुष्कचूर्णरूक्षेषु कर्म
सूपपदेषु पिषेर्णमुल्संचूर्णनेऽस्य स्यात् । शुष्कपे
षं पिनष्टि । एवं चूर्णपेषं रूक्षपेषम् । जीवे ग्रहेः । जीवे क
र्मण्युपपदे ग्रहेः णमुल् स्याद्भवति । जीवग्राहं गृह्णा
ति । समूलाकृतग्राहयोः कर्मण्युपपदयोः यथा
संख्यं हन्तेः कृञः च णमुल् भवति । समूलाकृतजीवेषु हन
कृञ्ग्रहः इति चोक्तम् । समूलघातं हन्ति । अकृतकारं करो
ति कर्माकृतमेव । हन्तेः करणे । करणे उपपदे हन्तेः
णमुल् भवति । पाणिघातं हन्ति भूमिम् । एवं पादघातम् । मुष्टि
साध्यमेककर्मकारिता ... स्नेहने पिषः । स्ने
हने पिषः । स्निह्यते येन तत् स्नेहनं उदकं वा । तस्मिन्
करणे उपपदे पिषेर्णमुल् संचूर्णनेऽस्य स्याद्भवति । तैल
पेषं पिनष्टि तैलेन पिनष्टीत्यर्थः । हस्तार्थे ग्रहवर्त्तो
नाम् । हस्तार्थे हस्तपर्याये करणे उपपदे ग्राहेः वृ
त्तेश्च वर्तनेश्च ... णमुल् भवति । हस्तग्रा
हं गृह्णाति । करग्राहं पाणिग्राहं । हस्तेन गृह्णाती
त्यर्थः । एवं हस्तवर्तं वर्तयति करवर्तं पाणि
वर्तं वर्तनेनार्थः । पादः हस्तवर्तं वर्तनेरन्तिग्योग
हणेनात हस्तवर्तं ग्रहेरिति ... स्वा
र्थे पुषः । स्वपर्यायेषु करणे उपपदे पुषेर्णमुल्
स्याद्भवति । स्वपोषं पुष्णाति स्वेन पुष्णातीत्यर्थः । ए
वं धनपोषं ... पोषं ... पोषं ... पोषमस्या ।

सामान्यविशेषस्यानभिधानाद्विशेषेषूपपदेषु पुषो
णमुल् । गोपोषं अश्वपोषं हिरण्यपोषम् । अधिक
रणे बन्धः । अधिकरणकारके उपपदे बन्धेर्बन्धने स्या
द्भवति । चक्रबन्धं बध्नाति । चक्रेण बध्नातीत्यर्थः । एवं च
कारबन्धम् । कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः । जी
वपुरुषशब्दयोः कर्त्रोरुपपदयोः नशेर्वहेश्च य
थासङ्ख्यं णमुल् भवति । जीवनाशं नश्यति । पुरुषवाहं
वहति । जीवो नश्यति पुरुषो वहतीत्यर्थः । कर्त्रोरिति
किम् । जीवेन नश्यति पुरुषेण वहति । ऊर्ध्वे शुषिपूरोः ।
कर्तरि ग्रहणमनुवर्तते । ऊर्ध्वकर्तर्युपपदे शुषेः पूरे
री आप्यायने अनयोः णमुल् भवति । ऊर्ध्वशोषं शुष्यति । ऊ
र्ध्वपूरं पूर्यते । ऊर्ध्वः शुष्यति ऊर्ध्वः पूर्यत इत्यर्थः । कर्तरी
ति किम् । ऊर्ध्वेन शुष्यते ऊर्ध्वेन पूर्यते । कर्मणि चोप
माने । कर्तरि कर्मणि चोपमाने उपपदे धातोः णमुल् भ
वति । अजकनाशं नष्टः । यथा अजको नश्यति तथा न
ष्ट इत्यर्थः । अत्राजकः कर्ता । रत्ननिधायं निहितः । यथा
रत्नानि धीयन्ते तथा निहित इत्यर्थः । अत्र रत्नं कर्मोप
मानम् । उपमाने किम् । अजको नष्टः । रत्नं निहितम् । कषादि
षु यथाविध्यनुप्रयोगः । निमूलसमूलयोः कषः इत्यत आ
रभ्य यस्माद्धातोर्णमुल् विहितः तेषु प्रयोगेषु तैरेव धा
तुभिरनुप्रयोगो भवति । तथा चोदाहृतम् । अलं सनस्य
स्वभावादेव गुणत्वात् ... अनुप्रयोगे प्राप्ते
नीतं चान्यस्यापि क्रियाया अनुप्रयोगाभावे तैरेवानुप्रयो
गो नियम्यते ... तेनेनयः शास्त्रं कष

वा
वो
१८५

185

तिसमूलकाषमेवेतिणमुल्संतान्याक्षपयोगापिकाषंभ
वति तृतीयायामुपदंशः तृतीयायान्ततोयानेशाक्षेउ
पपदेदंश्यारशोनेणमुल्स्यात् उपपूर्वात् णमुल्भवतिमूलके
नउपदंश्यंभुंक्ते मूलकोपदंशंभुंक्ते मूलकेनोपदंश
मुपदंशंमूलकेनेतिवात्‌ततोयारोनोवेत्युपपदस्यषा
ग्भावसमासविकल्पः वक्ष्यमाणोऽन्यतोवातिमेऽक
स्मात्रुवर्ततेतेनमूलकेनोपदश्यंभुंक्ते हिंसायांष्ठ
कृकमेकात परदृयोपविकल्पोहिः ततोयानेउपपदे
हिंसायांहातोमुख्योक्तिपयासहेककमोकाणाभ
वतिदंडेनोपहत्यमानाः कलपतिदंडोपघातंगाः कलप
तिदंडेनोपघातमनुउपघातंदंडेनदंडेनताड्यित्वादंड
ताडंमहिषोदमातिदंडेनताडमताडंदंडेनतिवायाग्वत
प्राग्भावसमासयोः विकल्पः पककृमोरितिकिम
दंडेनाहत्यचौरंगाः कलयति समस्याचश्रमाणाम
र्थोः ततोयादेउपपदेसमस्याचसमस्येतयानोणोभव
तिश्रमाणासम्योगेस्यमानयोः श्रमाणमायासः श्रा
सातिसन्निकर्षः द्यंगुलेनोत्कृष्यद्यंगुलोत्कर्षसिंहे
भिनत्तिद्यंगुलोत्कर्षमद्यंगुलेनोत्कर्षमद्यंगुलेश्वत
कर्षमितिवाश्रसत्तोकेशाग्राल्यग्रह्यतेकेशाग्राहम
केशाग्रग्राहमितिवात्ततोयासमस्येतयारूपपदेया
रूपपूर्वेभ्यः योऽपायोशयोकृपरग्रावरताकृपातिले
लनेपभ्यागाम्भवतिसमस्यावोपेपोऽरूपकषोड
तितेचोनरान्तपाञ्छोपयोऽशोनेपाञ्छाभ्यामुपपोऽ
पाञ्छेयोरूपपोऽम त्रस्नोपवोर्यचाः

स्यापयतिव्रजेनोपरोधमव्रजेनपरोधमुपारुध्यकर्षम
श्यत्ममतयतिपाणिनोपकर्षमुपाणाउपकर्षम अ
पादानेपरीप्सायाम् अपादानेउपपदेपरीप्सायांगम्य
मानायांधातोः णमुल्भवतिपरीप्सात्वराशय्योत्थायं
धावतिशय्यायाउत्थायंउदस्थान्ताभोमूलंसाहितेनेयां
नवानासमस्यतः श्रोत्रिरिवीमयोः परीप्सायांकिमशय्यो
त्थायधावसमापानेकरोति द्वितीयायांच द्वितीयां
तेउपपदेपरीप्सायांगम्यमानायांणमुल्भवतियष्टिग्राहं
युध्यतेयष्टिग्राहंतेवयुध्यतेग्रावयसंभवर्णानयत्नोत्त
तेरतिनवाचवगम्यतेपवलोष्टग्राहम् स्वांगेध्रुवे अध्रुवे
स्वांगेद्वितीयांतेणमुल्भवतियस्मिन्नंगेछिन्नेपिप्राणीन
म्रियतेतदध्रुवमक्षिणीनिकूणंचक्षेचतिकोचंजल्पति
भ्रूविक्षेपमुत्क्षिपंस्वांगमिवगृहस्तेनपारिभाषिकम
ध्रुवेमुनिमदितितेनेहनभवतिदेवदत्तस्यश्रवणोन्ति
कृत्वाकथयतिध्रुवेइतिकिमशिरउत्क्षिप्यकथयति
यघेवंसर्वविदारंभतिचस्कंधेनदेमिमप्रवणोनभवतिस
मस्रमसचापोतिवचनाऽङ्गविष्यतियदिवानतोविदार्ये
तिपादोपक्रः विशप॰ पतलय॰ स्कंदिसृपो॰ पभ्योद्वि
तीयांतेउपपदेवाम्पासेवयोर्गम्यमानयोः णमुल्भवति
विशिपतिपदिस्कंदांव्याप्यमानासेव्यमानयोरितितेन
गेनगानसाकल्येनपदार्थोनोसंबंधोव्याप्तिः अभीक्ष्णा
मासेवागेहागेहमनुप्रवेशमास्तेगेहंगेहमनुप्रपातमा
स्तेगेहंगेहमनुप्रपातमास्तेगेहंगेहमवस्कंदमास्तेन
किंचनगेहंपतिहरतोमर्थः अभीक्ष्णापत्तनः प्रनः कर

णामदृष्ट्वा· यो वा तन्त्राध्यमानायाः क्रियायाः संभवति
स्मिद्धस्य रूढस्य तत्संभवात्तेनाभोत्याप क्रियैव हि कृच्छ्र
तेहि वेचनं विना ख्यामासेवयार्थोतेः गेहमनुप्रवेशम
नुप्रवेशमास्ते गेहमनुप्रपातमास्ते गेहं गेहमनुप्रपा
तमास्ते गेहं गेहमनुप्रपातमास्ते गेहमवस्कन्दमवस्कन्द
मास्ते ननु तृतीयादीनां वेति पत्ते समासस्तत्र यथाल्काया हि
स्वभावात्समासमेव ख्याख्यासेवगम्यते श्रुतत्वं चकम्
णः क्रियायाः स्थाद्वैवचनेन भवति ख्यामोहि गेहस्याद्वि
वचनस्यानस्यासेवाया तत्संतस्य तिरूख्यस्यख्याभिः संभव
ति क्रियायाश्चासेवस्यकृत्स्नात्तेन गेहानुप्रवेशमास्ते
स्यैवभवति तृतीयाः क्रियान्तरे कालेषु क्रियामन्तरयो
तिक्रियान्तरः कालवाचिभ्यः कर्मणि उपपदे णमुल् क्रियाव्यवधा
यकेधात्वर्थे वर्तमानयोः भिन्नधात्वर्थयोपि यासापामश्च
तेपणोरन्यतरयोः णमुल्भवति द्व्यहतर्षं गाः पाययति द्व्य
हतर्षिताः पाययतीति तर्षणोनाश्च पानक्रियाया द्व्यहेना
व्यवहिता एवं त्र्यहतर्षं तर्षकर्मकत्वेपि कालभावा
भिधेयानां कर्मसंज्ञा वक्तव्याः इति त्र्यहतस्य कर्मत्वम
प्रसक्तेः तत्त्वेपि त्र्यहमत्यस्य गाः पाययतीत्याहाभ्या
संमृत्य हात्मा समर्थश्चापि श्रममनेन पानक्रियाव्यवहिता
नतृतीयादीनां वेति पत्ते त्र्यहतर्षमत्र्यहत्समासमरत्य स
मासोपि भवति क्रियान्तरे इति किम् अश्वं हृदमस्योष्णन्नात्तः
श्रयामनेनास्तिमातेः व्यवधाने कालेश्चिति किम् पशूना
योपायपेतेः कोशमस्मयपां गमायाः गाः पाययति नामा
दिशिग्रहेः नामशब्दे द्वितीयान्ते उपपदे ग्रहस्यवान्तरदिशाग्र

तिसंज्ञेनेरस्यस्माद्रूहेस्तणम्भवति

नामादेशं गृह्णाति नामग्राहमाह्वयति नामान्यादेशमनाम
निग्राहम् कृञोव्ययेयथाभिप्रेताख्यानेकाच यथादिष्टेयथ
इमव्योप्सायामव्ययीभावः यथेष्टस्याख्यानं यथेष्टाख्या
नम् नतोनञ्समासः अव्यये उपपदे कृञः णं भवति
क्त्वा च अयथेष्टाख्याने अनभिप्रेताख्यके च्चने गम्यमाने ब्र
वेकाले भावाम्तेनस्यात्तरिति विकल्पेनोक्तः ब्राह्मण
कन्या ते गर्भिणी किं तर्हि वृषल नीचैः कारमाचष्टे उच्चैः
कृत्वा प्रियमुच्चैर्नाख्यानमनभिप्रेतमपि नाख्याने
पवेक्षालवणप्रश्नस्तेनानोपि किं नीचैः कारं क
थयसि नीचैः कृत्वा प्राणिप्रश्नेजन्मनीनोचैः कृत्वन म
नाभिप्रेतमत्तृतीयादीनां वेति समासविकल्पनीचैः कृ
त्वमपिपरभवेत् स्वांगेतसि कृगणसावनुवर्तते स्वा
गेतस्प्रत्यये उपपदे कृभ्वोः क्त्वाणमुलौ भवतः मुखतः
कृत्वा मुखतः कृत्य मुखतः कारम्मुखतोभूय मुखतः स्वाद्धा
दित्वा नमस्क्र्यायाप्तमन्यस्यपनमोत्रहणादिह न भव
ति मुखतः कृत्वा मुखेनस्यनीतिमुखतः नप्रत्ययेकि
प्रश्नन्यप्रस्थनमः नात्विलश्मासवेविभक्ति इत्तिर्योनवा
दयेवन्मस्वांगे इति किम् सर्वतः कृत्वापञ्चतिरत्ताते
नमोति किम् मुखे कृत्वा दृशःस्वागमेनेवर्वनेति यंक
शब्दे उपपदे समासो गम्यमानायां कृत्वः कारण सो भ
वतः तिर्यच्यपवर्गे इति नं योनवानति यक् कृत्वा तिर्य
क् कृत्वा तिर्यक्कारं समाप्यैत्यर्थः समाप्तत्वय
तिर्यक् कृत्वा काष्ठवान् एककलेकयोति निक्वाय
यनेन स्यात्तृतीयादीनां वेति पक्षे समासे न तिर्यक्कृ

वा
खा ३८
187

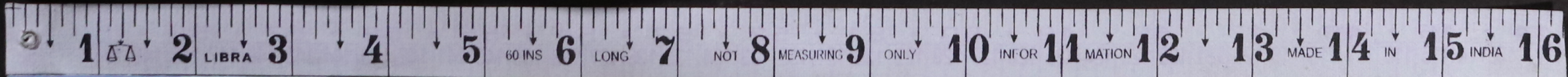
म्यकाशंरत्यविस्मात् भूवत्तूष्णीमितिव तूष्णीमितिव
मसममोक्रमल्लोपस्त्वादिलोपोंतलोपश्चेतितेनल्यपा
प्रोतितूष्णीपाहस्यअस्यानेपुवःपादेनइतिवत्सवामि
श्रायतेनाव्ययत्नाभावात्तूष्णीशाह्डपपदेवशाह्लात
मेतस्वागेवभूसत्तायामितिस्यकाणमोभवतः तूष्णीभू
त्वावतूष्णीभूयतूष्णीभावमस्वाोसत्वतोभूत्वाप्रसत्वतो
भूयसत्वतोभावमकृञप्राप्तिश्चवततेतेनतूष्णीकृत्वा
तूष्णीकृत्यतूष्णीकारमइत्यनशाह्लाहस्यास्मिन्नपपदेभू
कृञोणमोभवतः विनाभूत्वाविनाभूयविनाभाव
नानाभूत्वानानाभूयनानाभावमएवंविनाकृत्वाविना
कृत्वाविनाकारम नानाकृत्वानानाकृत्यनानाकार
द्विधाभूत्वाद्विधाभूयद्विधाभावमद्विधाकृत्वाद्विधाकृत्य
द्विधाकारमएवंद्वेधाद्वैधमत्रिधात्रैधाचेथमवत्तयोरि
युडपपदेषुडाहार्यम शाकल्पस्नाप्राचारभ्रमलभकृम
महाहान्त्यर्थेषुतम श्रक्तिरर्थेयपातेषुसत्ययाः तनाद्वेः
षाश्लाशक्तोमितषाषागाल्भेत्ताप्रववोधेनग्रोहषेतपेव
दवेष्टापामरभगासत्पेहभपग्नामोक्रमपदवितपेवहम
वागाप्रहहएनापांइत्पेतेष्ठपपदेषुस्त्पेथषुसभुविभूस
न्नायाविदस्तायामएषुवयानोः तमभवतिशाक्नोति
भोक्तमएषस्यतिभोक्तमनानातिभोक्तमप्राप्तोतिभो
क्तुंचटतेभोक्तमप्रारभतेभोक्तमलभतेभोक्तमक्रम
तेभोक्तमसहतेभोक्तमर्हतेतिभोक्तमशक्तिभोक्तम
भवतिभोक्तमविद्यतेभोक्तमशक्नोदीनांकिपाणां
भोजनार्थत्वाद्वइमाविस्मनेनेवसिद्धेतसयोगार्भो

गुणोनिहस्यर्थः सामथ्यादिषूपपदेषुपिपातोस्तिभव
तिपर्यायोभवतीतेनतलमितितेत्तानरानशलेभोक्तमल
मोभोक्तमदष्टोभोक्तमपर्याप्तोभोक्तम कर्तरिकृत
कृतइत्यत्रयारम्भपेक्षतः उक्तास्तेकर्तरिभवेतिस्त्र
तिनिर्देशार्थः प्रत्ययाः स्वार्थेभवेत्तोनिस्वार्थेन्तः कृ
तोकास्तकः कृमकारः स्वार्थनिर्देशार्थः प्रत्ययाकृतोर
विपर्ययेनयेषांतेषांविनिर्दिश्यतेतेनयानिर्दिष्टप
वाद्येभवन्तियथाकृञः ख्युडकरणादाशारथ्योह्मोस
प्रधानेभोमादयोपादानेकरणापिकरणापाश्चभा
वकर्मणोः कृत्यक्तखलर्थाइत्यादयः भावकर्मणो
कृत्यक्तखलर्थाः कृत्यप्रत्यायायेषांतेकृत्यइविकृत्य
सत्ताविहितास्तेकृत्यप्रत्ययः खलाद्योचखलप्रत्य
यः एतेभावेकर्मणिवार्थेभवेतिस्थवेणकर्तेरिप्रभ
भावेकृत्यापर्यायाप्रासितव्यमभविनाशयनोपमस्व
रितेनतेनभाव्यमकर्मणिभवतोकटः कर्तव्यः करण
यः कार्यः एवमासितव्येभवतोकटः कर्तव्योभवा
नाभावेखलर्थाइषद्राढोनभवतेइषद्राढ्यंभवेभवता
सभवेभवतासभावेभवताइत्यांनेभवताकर्मणास
करः करोभवताइषत्करः इदोनाः प्राकृतेनायाः सुदु
नाः सहवेनसाक्षाभावेनइसकेभावेकइतिनप्र
सकेरिरहितः श्रस्मिंभवताभवतोभावावेकस्मिन्
निशारेष्ठपादेनमतेनकवेरिषष्ठोविकल्पः कर्मस
यथाभवताकटः कृतः ओदनोभुक्तः शक्तिः प्रामा
सत्वमनुभवतामेव्यादोवाच्यालिंगम शारेकर्मणि

::

::

पुनेन

वा
वो
१९८
188

ञः कर्तरि कर्मणीत्यादिकर्मणाज्जरुत्यादिष्वपामिति
ग्रहउपसंख्यानस्याध्यादि शाब्दस्य सर्वे निपातनाः आदिक
र्मणि कर्मणः आरम्भे च: क्त आदिकर्मणि चेति नञ
तेऽविहितः सकर्मकेभ्यस्तिवपाद्ग्राहकस्माणो
ग्रग्रहणात् कर्तरि चकारात् कर्मप्रयत्नतरस्मार्थः भावेष
त्वमेदेवदतेन स्वमेवागच्छामेत्यर्थः कर्मणि प्रकृतः
कटो देवदत्तेन यशाद्यः आदिकर्मयोगेनार्थः गत्य
र्थाकर्मकाश्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यति
लिङ्ग्रस्य गतिरर्थोपजीवनगत्यर्थाः नार्थेयतेकर्म
येषां तेकर्मकाः तस्तेह्वः गत्यर्थेभ्यो धातुभ्यः अ
कर्मकेभ्यः तत्र धातुरूपेणाश्लिषः शीङ्स्था आसव
सजनरुहजीर्यतिभ्यश्च क्तः कर्तरि भवति चकाराद्भा
वे गत्यर्थेभ्यः गतो ग्रामं देवदत्तः गतः इतः ग्रामः अ
कर्मकेभ्यः ग्लानो देवदत्तः आसितः भीतः श्लि
ष्टः दीनः भातः ग्रामश्लिष्टः कन्यां देवदत्तः शेत्
ते नामकर्मकान्नामपि सोपसर्गाणां सकर्मकत्वेन
लिङ्गे तदर्थप्रत्यादिलिङ्गं विहितः श्लिषशीङ्न
स्थेमेच: उपास्थितो गुरुं देवदत्तः उपासितमकारः
स्थेमेच: आरूढो वृक्षमुत्तरदत्तः अनुजातो माणवको
माणविकामनुजातो माणविका भार्यापतिः भावे गतं देव
दत्तेन स्यादिकर्मणि वा तेग्रामो देवदत्तेन उपासितः
स्वामी मुग्धेन उपासिता पकारः पूर्वोमेश्च गतस्थारूढो वृ
क्षो वानरेण अनुजाता माणविका माणवकेनाप्य
नुजाताभार्यापत्या वशान्तरेणेवमान प्रश्नस्ययत्नः अ

क्तस्मत्यायार्थः तेन कर्मणीत्येतः चैत्रः प्रणाविधाये ने
भगवसंविदानमासितिलाइयादिसिद्धम् दाशगोघ्नौ
संप्रदानेपतौ संप्रदाने निपात्यते दाशन्ति तस्मै दाशः गां
घ्नन्ति तस्मै गोघ्नः दाशः पचादित्वादच् हन्तेः टगन प्रत्य
निपातनात् दाशगोघ्नयोर्भावाद् हन्तेः कर्मणि शब्दोऽयो
गेति निपात्यः ग्रामं हन्ते स्वप्नधातोर्लोपः ततो परस्योति
स्त्रः गोघ्नातिनोद्यपोऽतितौ सभासत्य उपदवेनेति
प्रवणात्मवाकरत्याग: भूतापादाने प्रथमे हत्वा भाग्ना
प्रणीतिकत्वा भूरितेनाम्ने ग्रन्थवमहान्ते महान्ने वा
ओत्तिपादापकस्यपेतरस्य पपद्यतेन प्यात् सोतो मू
माभुवि पदितानाश्वत्थे वस्यकालेतिमिति वन्हि देवेन
गोमासेन ग्रन्थितेन पेनाक्रतेन गोक्रत्ये राज्ञ समेत वनो
नहीशासमपादौ स्मिन्नपतेनैनगोर्युस्मै हन्ते व्यासोति
तिथिगोग्रउ च्यानेभोमाश्रयोपादानेभोग्यदयः शाखाग्रप
दानेनिपात्यतेक्रान्ताकतेति यामाः भीमः भीष्मः तेभ्ये
भ्यस्माद्भीमः भिषम्नवेति कारिताभावेषु गतपत्वात्त
पातनात् भ्रश्यवा भीषयते पतानितिकत्वेऽवायोमस्या
तेभयानकः विभेत्यस्मादित्यनप्रवनिपातनादानक
प्रत्ययः स्तवनस्मादाज्यस्तवः निपातनात् कप्रत्ययः
स्तुकस्तवमस्मादितिक्रियपवमारयोपिलस्यादनुस
रणीयाः ताभ्यामन्यत्रोणादयः ताभ्यां सप्रदानापादा
नाभ्यामन्यत्र कर्मादौ उणादयः प्रत्यया भवेति कृत्के
विषयाः कर्मादिषु पिविधीयते रमन्तेऽनेनेतः कपते उणमे
भ्याघ्यते पवनेन यमानेः भिनत्तीत्यभिमामिसमन्याचेभ्य

का
वी
९४

189

त्वनितिननृतिलङ्घषसितिसमस्यकेषितिनेयोनरादिङ्मा
वः स्वविमचोस्मवेरूपथायासदिनस्यवकास्यक्रूरस्य
नामंपनयोरितिग्रणः भाषिश्चेतिपमनेरानिः शिश्चेति
वचेनात्स्वावेथानकवन्नेनात्विभ्यापमश्नितिपमादेश
श्रम्येमनपववचनात्सम्यपानापारनृयादनोनरस्वा
स्यवंरासेपिहुनाभ्यामितिसहयोगेनलोपानकेगेव
रिश्चेतिनेननाभ्यांसम्बरानापारानाभ्यांसहाम्यचाभ्य
कारकेऽज्ञाद्दूयोभवेन्लीतिसञ्ज्ञायोवतिश्लोग्रह्स्व
स्मपरेभ्यायोमितिग्रहणात् इयस्यस्यांसकाश्यादग्र
तिस्यरायाः इस्यादयः संप्रदानापारानयोसिध्यंतोति
श्रेस्यादिस्योनिस्यातिः प्रकृतमसनाकानः प्रकृतेयेगाघ
प्यासेव्यैश्वनप्रकृश्चलेनसामादेशाभवेति प्रनेकवर्ण
त्वात्सर्वादेशः नेयादयः नेरनः वाश्वनः कुलाचोपा
चकः पाठकः नृविविभ्यांकचूजरनेः वेषानः रहक
स्मात्रभवतिभुज्यः भोजिरम्यापञ्चमसकाविनिप्रकर्षव
नेग्रणादयः संज्ञाषष्ठ्यास्लेपष्ठ्यवसत्वासहृज्ञास्लषष्ठव
लतणणानुगम्यनतनेनभुञ्ज्याशिमादोनेनेवद्दूपणस्वा
भियषस्याभियाषिकाभवतीत्यद्यषारनादेशानुभव
तिनाद्दुअमनरस्यनेनभुञ्ज्याशाद्वाषयः श्वतिपयतेऽणन्
वेशोनयोश्चकृम्यनादेशोभवेत्वितनादेशायोरेवस
नत्वाननङ्कृमचासथानदूपाणिमन्यपाश्वनेनः प
रोकायेणाविद्यारत्नवेपमननपाक्लमृणादिश इतिकृ
मुद्दणाननुदृस्मारद्दनुभवतिकृणाविधानेषस्यसकृतोपः
कृतोयाप्रामेतिलवानवानप्रमपवंग्रहंद्दपः प्रामेद्वः स्र

द्दश्चमसोद्दमितिग्रमसकारः प्रवेचाधाधाः समासे
भाविन्यनञः क्रोशपू प्रनञः नत्वान्नैनाहपपदाम
रयोः क्रानोपानक्लसभावितेभविष्यतिसमासमति
यवादेशोभवतिसवक्राशमयस्यैवनक्रानस्यसवस्य
कथमेतदितिचेत्क्राशहोद्दिरावननेनेकेवक्राश्म
नेनशस्यग्रहणाञ्चस्मात्सावेहिनस्वदारस्त्वरनस्यचग्र
हणमितिक्रानोग्रहणेनयस्यापपदेनसहसमासोभव
तिहिनोयेनत्वादेशस्यस्यानोनिर्दिष्टेनत्वादेशमान
स्यादेशाभवेनानिप्रकृत्यसमासेइतिकिमकृत्वाभावि
ग्रहणस्यनस्थयोजननमस्क्रोनेनसहप्रारोनाग्रपपारस
मासोनभवतितान्युपेनानमेतिनिषेधानतेनकृतानिश
दयश्चितेचोनरादिसमासः सचसवनेनसहत्वचोच्यते
यचघावत्रयकृत्यतिकृदंतः समुदायः सिद्धः तावत्कृ
महिनसमासाश्चेतिप्रातिपदिकसंज्ञानास्तिनस्याम
संप्राप्तातिपदिकाद्विदिनः सङ्ख्यापपयतेनस्मित्रत्र्य
मत्रेनदनेनसहोथः प्रागेसमासोनभवतिनचभाविश
हणादन्वयत्रेपवंस्यपिनरिसंज्ञिमिनंभविष्यतीतिव
यवादेशोभवतिश्वनञः इतिकिमश्वक्रान्वाप्रसेना
पम् वत्नोकगोपञ्चानुवंधयोः चकारजकारयो
येथासंख्येककारगकारौभवतः प्रत्यरेचानुवंधे
वपमस्यपरेनिमित्तेश्वतियथासंख्येनभवतिपृक्तेपा
केरतिनिपत्नानपक्रापाकः स्यक्रास्यागः भत्रः भुग्नः
भज्ञोश्चामर्दनेभज्ञोक्रारित्वतिद्विनिकः श्वनेनजस्य
चः ननोल्याभ्यादनुवंधादितिनिद्दानवमननुपरत्वा

दित्वाच्छनिष्ठानत्वं यत्वं वापित्वाच्छत्वं घासो निमेवमश्य
क्तिकार्यमेतदेगामिमंतदेगत्वात्प्रागभिसारपि निष्ठान
त्वमेवं भवति गत्वं तथा चोक्तम्‌ परिविढः प्रवेपरोपप
मोपरस्य नित्यस्य वानित्यपचातिन्मोलरेगाप्रयमेतरेगा।
स्त्यघाविपिः घातिपरो वल्लीयान्‌ इति ययेवं गतेयतेश्च
तेगत्वादेवश्चवोषश्चायोयामिति कत्वमपि निष्ठानत्वा
त्वाक्क कस्मान्न भवति नभाविष्यति नग्रपतिते नितिसाप
कात्‌ न्यङ्क्वादीनां च ॥ चजोः कुत्वं निमेवन्त्य।
ङ्कादीनां चशब्दानां च चजोः कुत्वं भवतः तेषाम येचयत्र
ह्कारस्त्वतत्रवस्यचान्न भवति न्यङ्कः ॥ घ्रतेति घ्रवातत्वाव
घ्रतिम्प्रयमयः वस्यकत्वमभयः प्रयत्रदभ्रमन्नासत्ता
पञ्चातिभ्रमन्‌सेः क्तः सत्तोपप्रग्रहिन्यावयोविसर्गस्यने
तत्रस्यचः मत्ततीतिमङ्गुः क्तः परत्वानित्यत्वाश्वत्रस्य
क्तेनेवत्वे प्रदानतो यद्द्रतिस्यान्नसावगोत्रस्यत्वतीयो
दः म्रद्गः मोचः मद्गोदर्वः प्रद्गर्प्रचोविन्यग्रेदद्गः दाचः
निदाचः उद्गः उदचः एवमन्येपि मेकारदयास्त्वारस्येष्ट्य
न्तकवर्गादिवत्यान्नाम ॥ कवर्गादेर्यो नौः चजोर्लेष्ठ
वेन्नाकुत्वं न भवतः पूर्वेणाप्राप्तो कावः कूजः खलः
गर्जः ग्रन्थिःग्रन्धिशाहेपरिव्राजः समाजः वञ्चकस्यम
गस्य मध्यमतोलि योगविभागः कर्तव्यः तेन यथादर्शो
नमन्यत्रापि कत्वं न भवतः वाजः भ्राजः तर्जः चम्पव
योद्यः मोच्यः स्यात्यः योत्यः यर्ज्यमित्यादिरस्य सादत्वे ष्ट्य
ण्य आवश्यके ॥ आवश्यके ण्यो यो ण्यन्तस्मिन्‌परे चजोः कु
त्वं न भवतः अवश्यपाच्यम्‌ अवश्यभोज्यमकेनेष्ट।

विषये त्वनावश्यकेपि भुजो न्युब्ज इति निषेधो वक्ष्यते आव
श्यके इति किम्‌ पाक्यम्‌ ॥ यजयाचरुचप्रवचर्चश्च ॥ एतेभ्यो
व प्रवचोर्द्धचेः प्रवेषां धातूनां ण्यति परे याज्यं याच्यं रुच्या
याम्‌ यजनदेवतायेषां चवचनोः कुत्वं न भवतः त्यजिपे
शुनावश्यकार्थोऽसारम्भः वचेः वचोऽशब्दे इति शब्दाद्वचन
चनिषेधोवक्ष्यते शब्दार्थं विहगृहणामप्रवाच्यमिति
तन्त्रवप्रवचनमित्यर्थः ॥ प्रयोज्यम्‌ रोच्यम्‌ याच्यम्‌ या
ज्यम्‌ ॥ वचोऽशब्दे ॥ वचभाषणे ऽशब्दस्य वस्य कोन भवति
ण्यति परे अशब्देयत्र शब्दस्याख्यानेन ख्यातानो वा विने
भवति वाच्यः वाच्यस्तु यामद्दवनात्सवाना ऽशब्दे इति
किम्‌ वाक्यम्‌ प्राख्यातानस्य परसमूहात्मनः शब्दस्ये
यं संज्ञा ॥ नियोज्याप्रयुक्तः शक्ये ॥ नियोज्यापरस्य युक्तः ण्य
ति परे जस्य गो न भवति शक्योभियेय इति योक्ते शाक्यः
नियोज्यः एवं प्रयोज्यः नियोज्यास्मिति किम्‌ योक्ते शाक्य
योग्यः शक्ये इति किम्‌ नियोज्यतो याः नियोग्यः एवं
प्रयोग्यः न कवर्गादेरिति योगविभागात्‌ क्कविरशाक्ये
पि निषेधः नियोज्यः प्रयोज्यः कर्तव्यः प्रयोजकस्य कर्म
भवतीति ॥ भुजो भक्ष्ये ॥ भुज पालनाभ्यवहारयोरित्यस्य ण्य
ति परे जस्य गो न भवति भक्षविषये प्रयोगे भोज्यम
पायसमन्नमिति किम्‌ उपभोग्यस्य भुजः उप्ता
तिगोगयोः भुजस्त्वत्रशाद्वोपभ्यासं व्यपादिरोगयोर
पेषोः निपातस्त्वे भुजनेननेति भुजः स्वच्छन्नेनेमस्वक्षः श
कनैव बकारकेच ऊर्ध्वगामावो निपातस्तेपापा
शेगयोवितिकिमभियः स्वग्न्नः कथंसंत्यावयाचस्ते

कपेविस्कवर्यौतियोगविभागाद्भविष्यति टग्दशाटते
प्रसमानस्पसः समानशाब्दस्पसस्याद्देशोभवतिटकद
शाटत्तपष्ठपरेषसटकसटशाः सटत्वः पूतपवत्तापका
न्नमानशाब्दे पष्ठपपरेकम् तत्पपमानेन्पटाटौविति किंव
तौपकासकः कशोभ्यतिशस्यषः षष्ठोःकः ईटमेटे
टग्दशाटतेष्ठातिवनेनेविष्यरवयोतिस्पतः प्राकरदमश
ब्दस्पटकदशाटवेष्ठपरेष्ठरेकाद्येशोभवतिष्ठषामिव
टथपनेरेटकरेटशः रेटतः कमेतपमानेतिकिंप न्न
कः किंको किंशाब्दस्पकोशादेशोभवतिटग्दशाट
तेषपरेषकोटकःकोटशः कोटत्तः किमित्यादिलो
पोत्नलोपटातेजसोलोपः ग्रटसोम ग्रटसशाब्दस्पट
ग्दशाटत्तेषपरेअमन्याद्येशोभवतिअमटकअमटशः
अमटत्तः आसर्वनाम्नः सर्वनाम्नःआतेभवतिटग
दशाटत्तेषपरेषतारकतारशः तारत्तः पर्वे याटक
पतारकतारकसाटकप्रमारकप्रस्माटकभवाट
कसर्वनाम्नइतिकिमसटकसटशः सटत्तः स्पटाहि
षटशोः किंवत्स्स्कोविहितत्तेषपरेष्णदाहौनामे
वोवेवक्रव्योसर्वनामशब्दात्ताद्दन्यशाब्देउपपदेपिटशः
किंपटन्सकः अन्यस्मिन्नसर्वनाम्न्युपपदेनभवति
तत्पग्दशोनात लत्पमतन्वाप्याकरणस्पप
वमकाद्विशाब्दयोस्पराद्याकष्ठपपदयोनेभवतिता
दशाः ॥

किंशतिकसकः अन्यस्मिन्नसर्वे विष्वग्देवयोश्च
टाद्देवद्यञ्चतौक्वौ सर्वनाम्नः विष्वग्देवयोरन्तयोश्च
योःस्वटादिवव्वः तस्याद्यादेशोभवति श्रेंचुगति
पूजनयोरिस्पास्मिन्केवेतेपरेनटेचतिनद्युट् ग्रद्युट्
उभयद्युटन्नद्युट् पुष्पद्युट्पुस्पद्युट् अवद्युट् अमेयोस
र्वनाम्नोलेस्पनटेहवरिटहेलञ्चौयेम विष्वद्युटदेव
द्युटश्चेनाविनिकिमन्नप्त्रनकिनप्रक विष्वक्पकेट
वधकेक्वा विनिकिम विष्वगोवकः सहस्मातिरसो
समितिरपः सहसमित्तिरस्पषोककेमणसोध्रसमिति
तिरस्पनेभ्राद्देशोभवतिश्रेचतोकिंवेनेपरेसहाचतिस
ध्यञ्चसप्तगोचातिसस्पन्ननिरोंचतितिपद् सहस्योवा
कोविनिवतेनेउनेसस्वयोष्पकृह्वीजेनस्पोकिवेने
सपत्नभवतिविरोहतोतिवोकृनवोकृयोवोकृपः वा
शाह्मे ख्यवास्पेत विभाषावाचोतेन विभाषा वाचोते
नविशब्देउपपरेकृह्रेनिसपत्नमस्पन्नचलेनभवस्पेव
सरोकृदसषेकहोसहोकृदसहोकहो मोनोधातोः
धातोरमस्पसकारस्पक्कौनत्वंभवति मशास्पतिश
शानुशतानुधातुशदस्मोकिंवेनेधातवेनजदातिते
गन्नुप्रतेपधनेलिंगावधातेपत्तावपिधातुत्वाद्येम
तेनोलिंगोननकारलोपोनास्तिननुलातिरिकस्प
नकारस्पनभविष्पतीतिचेद्विविन्याद्येम नसोत्र्या
तुसकारस्पतुक्कोः पदयोनेकारोभवतिजगन्वांसो
सुकानातितिक्तसः अनेौसौनोदप्पाम्यो विभाषागम
हनेतिपचतिनिधिरः अणगामश्योनिकततेममममस्तन

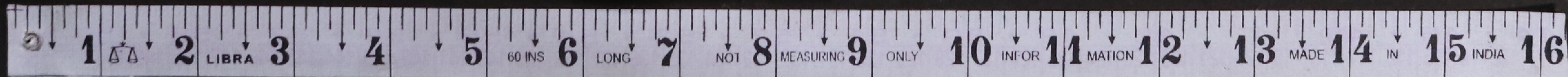

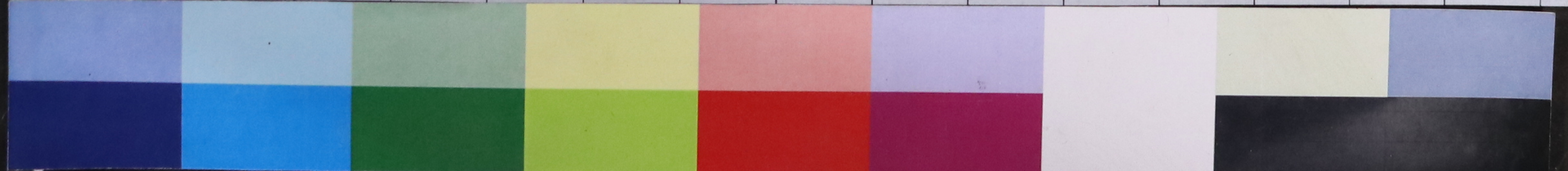
वा
वी
१९२

192

ममवकृवचनत्वेबोरसत्वादत्विकरणलोपः स्वेथा
त्वरत्वात् नग्रान्प्रनानयस्याकिंवनस्यसस्यनत्वमृक्
मस्त्वेपरेपात्भवतिपानस्वरूपमेवप्राप्नोतीतिवेननव
तिवनतेनयथेवंपंचमोपथेत्वात्वमपिनिवर्तेनेनरथेमु
कमनादिरितिपानस्वरूपप्राप्नावपिप्राप्तेनानिवर्त
तेरम्यर्थः प्रयासोप्रयासः प्रदासोप्रदासः स्वरेरतीकें
प्रशान्त्याप्रनान्भिः ईहकस्माद्यातोः स्वरूपप्राप्तेन
भवतिप्रपानग्रऊच्यते सिलोपस्यस्याविवक्षावात्रभ
विष्यति श्वेतोवौसोकस्वराणामिटहान्सो श्वेतोतिस
गतोभ्यसराणामिविवाइणाणतो प्ररेवेसम्पपधामे
कस्वराणामाकारानानां चपानतोवन्सोपरेदुआग
मोभवतिचोषवन्मोप्राकृतोतितिषेधः प्रामः प्रारे
वानक्षमृरदस्वरस्वरेरतित्वात्वेद्विर्वोकारमवगा
सयुस्यादेः सेवेचेतिरोचेः रत्वम्इणाणानोइयिवान्
क्षेयः रइशात्वसम्वेद्विवेदोचेइतिदोचेः पच्याद्दिणा
प्योतिपत्वमज्ञात्विवान्प्रारंवेसप्तवेद्विवेश्रभ्यासका
ऐपय्याद्रमहनेसपपालोपः नस्यप्रथमनतोयवि
धानपरानाद्विवेचनेनेप्रोनवानभ्यानिवत्वानिषेधोर
वोषप्रथमः प्राप्तिवसोतिषत्वमप्रकस्वरेपचिवान्
शोकेवानाद्विवेशुस्यकक्यजननमप्योत्वाभ्यासलोपो
मनेकस्वराणानभवतिज्ञात्रवान्पसेपरोत्वावक्षावा
इषविटज्ञाग्रभ्योवेत्यामप्रामः कृसन् रोचकृतवान्
श्वेतोएवसामेकस्वरत्वादेवासिद्धेपनर्वचनमप्योकृत
नाद्विवेचमानामेकस्वराणामिरभावाप्यमवकृवान्

ससृवान्पेविवान्शोकिवानिति शाकारोनानोप
पिवान्तनाम्थिवान्रहिचेत्पालोपः गमहनविदवि
शटशोवा पक्षेवन्सोइड्वाभवतिजगम्मिवान्जग
न्वान्जघ्निवान्जघन्वान्विविद्विवान्विविद्वान्पक्षे
विदांचकृतवान्विविशिवान्विविश्वान्ददृशि
वान्ददृश्वान् दाश्वान्साह्वान्मीढ्वाश्च पतोनिपा
त्यंतेदाश्वानितिसमप्रदाप्रदानेइत्यस्यद्विवचनस्यइड्वा
भावोनिपात्यतेनञ्चोपवन्मोप्राकृतोतोउभावः
सिद्धएवमेवमाद्विवचनाभावेद्विवपात्यनेएकस्व
रत्वादतोगान्वमेकस्वरेत्यनेनेइस्यानसाह्वानिमन्त्र
सहेकृपधादोचेप्रानिपात्यतेसोइड्वानितिमिहेहे
ष्पमैन्वेव नृष्पवणान्तनोकात्रवेपे श्विम्सेवाया
मिसस्यउवर्णानानोकान्नवेपशमयेपरेइहनभव
तिश्चितः श्चितवान्श्चित्वा श्रुतः श्रुतवान्श्रुत्वाऊतः
ऊतवान्ऊत्वा तूनः तूनवान्तूत्वा लूनः लूनवान्
लूत्वा स्यूतः स्यूतवान्स्यूत्वा त्वातः त्वातवान्त्वा
त्वामूतः मूतवान्मूत्वा रात्रिकृतिनिषानेऽप्रामे
पूमाछेमाद्रिव्याभ्यइतिनिषेधान्नभवतिकान्नवेपे
तिकिमप्राप्तिवाप्राप्तोनामेकस्वराणामिडभाव
इष्यतेतेनप्रोप्ताप्तितः प्रोप्रोषितः प्रोप्रोषितवान्
वेकोपितलत्वोतानोकः इइस्वराहाहिवणीमप्युवो
श्रीपतः प्रीणितवान्उच्यतेमज्रोववनेवेतिमस्य
वेदतेनननोइदप्रोदे नवेपातिनिषाग्रामानिइनहिऊ
तोहेतिकपीनेस्यतेनेचानरेऊणोतेः नवकोवेव

न्त्यः इति वार्त्तिकं कृतउपसंख्यानमूवा व्यक्तौ क-
तोनुवृत्ता वा परशामिद्धः यथोजनमूशासश्वशत्तेरा
पाद्यमेका वस्थेरुपग्रहादिति सस्याद्यः कृतोनेनेव
द्धावोवृक्ताद्यः रकिं यथोजनमपरशामिद्धिः यपि जन
ध्येजनातेक स्वराद्यः शाह्वुक्तः सर्वधास्यान्नशोताः
वृथतेश्रमरुपिपयोजनमपकस्थेरुपग्रहादिति एक
स्वरस्यानुतोमिस्पनश्चवतोह्वनागमिनोरभावः उक्तः
सकृतोनेरपिपश्चास्यानुरिति तन्नानेकस्वरस्याप्य
तोनेरिडभावो भविष्यति वोपवमोष्वकृतेति वो
पवदादोकृतिशम्यपेचपरेरतानभवति ईश्वरः सो
पः वमेभस्मपल्त्वः याचुनादोमिः यातिः नातिः भृ
तिः रनुत्वाननतिः मनुत्वानमतिः शामिनित्किम
शिश्विवतिनतिकिटीवेष्वातिपंवमोपपादोचाभाव
कृष्यतिश्रद्धोतिः तिकृविति भातोतिः नन्नाति
दिक्षमतिस्थामितिवव नाडविष्यति ग्रुच्यवातेवर
नयासिसरके ष्ठिम्यशाग्रहादौ नामितिवक्तव्यमर
तितेयानरवादि तमतेनाचेरुभावो नभवति कृतप
हतादाव्यानेतिभम्यपेरडभावो नभवति तारति
स्वपिति सावेपात के वरू पादेरितोहपकरतादि
वकृतिभविष्यतीति चेनतसम्यगपि ऊतिरदोति
वेधस्यादिति ऊरू हू तामूशास्तशास्तमूयोचमशी
तितिसमोसमस्तन्दामोषामति यामयोनवाष्टन
वेषमहलभकृषविधातेर धरुवापोउकानुवेपोष्माव
तोरवयातावितम्यस्यातिह्वसप्येनस्यातिम्मवेडवाति

त्वमगवेषतोकषादिषहिंसा यौपषांउकाराहौरडवा
भवतिपष्टापषितामोह्ठाह्ढोढः वृद्धयमभ्यइतित
स्यपः तवगेस्यषटेतिपस्यढः ढोढलोपः सहेर्वहे
रोरवतोस्यतिश्रकारस्योत्वमूसहितातोव्यालोभि
तारोष्टारोषितानिष्टायानडोरशोरन्नुवेपेतोउभाव
कृषत्त्वाकृष्यमतवृमंश्रुषास्तनामितितिष्टायमि
ह्विकल्पएव नरत्नुवेपष्टड क्लिशः किं नरत्नुवेपा
तोपात्तनाष्टड एवतेत्रिषउपतापेश्वनयोः चक्काश
म्ययेवाइटभवति शान्वा शामित्वा उत्वा उतित्वा एत्वा
पवित्वा क्लिष्टा क्लिशित्वा किं षृविवा यतेरस्य स्वर
तिसतोतिरडविकल्पः सिद्ध एव नश्रम्भोरेर नप
वयोदातोशेक्षुभेरश्वनयोः क्तप्रत्ययेरडभवतिन
षः नष्टवतोति निषेधः प्राप्तः वृष्टत्नरत्नुवेपत्वा
ह्विकल्पः जरित्वा वृश्चित्वा गुणोत्वा वोडितिगुणोत्वा
त्समश्वारगाभावः पुनरपि ह्रतोविकल्पाति ह्वम्यर्थेम
त्वोपवसोश्च त्वपत्रभत्वायामूवसतिवासश्वनयोः
क्तप्रत्ययेरडभवति त्वपः रापेकृपोतिति निषेधः प्राप्तः
वसेश्ववसतिवर्मः सारिति त्वोपित्वा उषित्वा स्वपिव
वोतिसम्यगामिवसोतिसम्यवास्तिस्त्वे भवे निष्टायो
व त्वोपवसोः निष्ठायामिरभवति त्वोपितः त्वोपव
वान् उषितः उषितवान् ताम्यचेतिक्तः सम्प्रष्टड क्लि
शोवा ष्टड क्लिशाम्यरइभावतः नरत्नुवेपष्टड क्लिश
मितिनिक्यप्रत्ययेवेदत्वानेडोडुस्योरत्नुवेपेविनिसोने
षेधः प्राप्तः पूतः पूतवान् पवितः पवितवान् क्लिशः

सा
सी
२५४
194

क्लिष्टवान् क्लिशितः क्लिशितवान् नशेर्वस्योरन्तत्वं
पवेतस्य पतितनिष्ठयोः शोड्विद्रायास्मिनोटगोस्थे
गतिनिष्ठयोस्तयोरोकारान्तत्वं वा नाव्हेटा व धातेर्तानि
ष्ठायामिट्न भवति शूपतिनिष्ठयोः पतस्पणानोपवं
निशेवक्षपतिक्षःपतं चववृक्षेपित्वा शीनः शीनवान्
शीटारटपओरिन इति शोटस्ववे धात्वा घोरस्तवे पत्वार
पिनिष्ठानन्त्वमस्थूनः स्थूनवान् स्वपिवचोतिसम्पत
होचे संस्थितिदोचेः शाम्वान्निष्ठानन्त्वमरेरदन्तुवे धा
नासेपोदोग्धः दोग्धवान् मवो मूर्तः मूर्तवान् ओल
ज्जीलग्नः लग्नवान् संघावाघ्योरितिस्तोपेव ज्ञोः क
गावितिनस्य गान्वेचक्रूते निष्ठानत्वमवेदेक्षनः क्षम
वान् सानः सानवान् गुप्तः गुप्तवान् कृतिनिष्ठामोक्षा
पत्यपेवेदा गूहः क्रटन्नवे पत्वाद्देट्र लग्नेतरनिल
इन्नभिहारिन्वोटटिन आमासेननासमितिनरस्यस
नातेनारकारस्य शनि क्षितिनेजोनवारितवृश्चस्य पः
वकारः वित्तोनस्त्रात्तरशनि श्वेतापातत्वावाधेः सपातिन
कृष्णोरितिकम् पतितः पतितवान् निष्कुषितः नि
ष्कुषितवान् पतिस्म नोवनेदोस्तिसनिवेद निष्कुषित
स्वेच्छेतोराव मेकस्वरान्तास्मिनामेदकेसमापक
स्तर श्रद्धांसवनैते नेवसवनोवेनपेतिसनि वेदापेटिरा
नेन भवति शनिषपः दोरितः दोरितवान् दोरिष्टातै
रस्त्वाव धातके रस्तान्लोपः वाद्रु प्रवेसस्प्रसगायाने रस
स्य निष्ठायामिट् भावव्वकृष्यः विस्पष्टः विस्पष्टवान्
प्रस्पष्टः प्रस्पष्टवान् सोन्नयाः कर्मणि निष्ठायां वकेर
टामेटंति विकस्पेन रयारे कस्तंतवरेति वर्जितवेनेव शकतेः शक्तो वा भारं शक्तोति होरंश क्तो।

तीत्यारौयाके:

नन्वाद्रु मनस्मानोनेमरिटमानेमद्रेयस्वरशंसितामिति
ट्शामास्त्र्याकोटशोभाति: श्रुवगाते: शाकिटच्याने
प्रशांसायां रामटूनोघोगानेनस्मात्रशास्यघानोगाम
धिन्वात्कनेतिक्षरणितिसाप्र शास्त्रवेधाम शाकारान्त
वेधा हानोनिष्ठायामिट्न भवति सिक्तः सिक्तवान् नि
मिरास्वेरन्नमोरनयोः स्पन्नवे पेतिक्तः निश्रितक्तवे
तः स्वेदेतस्याकर्मकेतिक्तः क्ष्वेतः धाम्नान स्वे
रास्याकर्मके। दाम्रवेस्पचकतरस्तिनिष्ठाडकारस्य
पूर्वेस्यवनत्वम् नेगारन्तवेपस्याप्यन्नेनसेव शमि
ष्टवानिष्ठितरस्ति नेटपणेन भावादिकर्मणोर्वा या
नवधाहान्तः भावे शादिकर्मणि चोभ्यत्राणि निष्ठा
यापरनटवा भवति स्ववेणानि सेनिषेपः पाम: सिन्न
सेटितमस्विन्नम स्वेदितम स्विन्नमस्वेदितम शादिकर्म
णि प्रस्विन्नः प्रस्वेदितः स्वेदितं प्रक्ष्वेनः स्वेदितं प्रक्ष्वेनः
णादिकर्मणोः कर्तरिचेतिक्तः श्वानोरनिष्ठाडका
रस्य पूर्वस्य रकारस्य च वनत्वम सेटनिष्ठानशेरस्वोरितोम
टोनिगृणत्वम् सेभिवाद्रियमानिभविनफलाकेष्वृषो
केटेन समभ्याशमनत्तमो नाधासकृत्वाविशब्दनेव
तभुसवलनेवासशयत्वे स्वनभनशाब्दे फलाशब्दे क
वाटेसाधु: क्षुभिषाच्छुचे प्रत्ययेनेट भवति यथा संख्या
सुक्षोभ्याशमनम् नमेन श्वानायासकृत्वाविशब्दन्न
पक्षेवा वाचेशत्वत्समः पणोभवसक्तोरत्वत्योमिना
भोपिवणनात्यभिनोन्यः वाढंभ्याम वाढेनसमम
स्वान्तेमनः स्वान्तेनमन्यन् धान्तेनमः धान्तेनमन्यत

फांटमनायासेनसाध्यःकषायोनापिक्लेशइतिभेषजस्या
रियात्तत्कास्यत्वरेशेत्ताः फांटाद्याप्रदन्याक्रः स्वातिघतिफ
ल्गोनाधेवमोपधेतिदोर्घः काहमक्रकुमकाषितमन्यत
कुहमतिवाह्लितमविशाह्लनेविशोहमहदस्पधामशाह्लने
नाहपरोतमनुविनमशाह्लरसविशाह्लवमनुहानेनाथ्यो
यानरदमत्साभिरत्तंदानेपविकत्तिनयोयोसपायाति
त्तिलोकविवोधनात्मम्भ्रापेपथानिभ्पदेसोयनेनरम
त्वंकुह्मात्रमभ्रव्यनेकुषितमन्मनक्षेद्दव्धः समक्तः स्वध
सेवपाङ्गविष्णति यथायाद्गृहसेवधाहारात्रहाउद्धनेध
थाबाभगवत्सेवेथाङ्गावान्मातिफध्याने यत्रनहित
थसंवथानामितिवेशरयल्वमसम इत्तोत्ताइतिप्रधापि
हव्यथाधारवचेशेदयेलाभधामः यः पयोधिमधप
मानाङ्गलिष्यतियत्रतसपमानतात्तिनसंभवतिव्या
मोहत्वयमनदमच्चापियथातव्यसंवेधारमनत्वय
प्रयानेयथात्मामोहत्वयात्मतदस्पतेवोपमानत्वम
थधेवसवेचेवत्तभोक्केदरभावोवाच्यः सक्तनिघमस्त
पाथकः भेव स्थिनस्पसमघ्ननमतनयल्कधोमाइवमा
नाह्यतत्वधरतितनन्नयतनेधपागोसंचारस्यत्रहेत्वसतिश
पोक्तव्यामितिनापाशकोसक्तनिधुमः सक्ततोभितश
हमयागानिल्लस्पधोव्यातिसवेथासाधकत्वेसक्तनिधम
स्पवाहिशहद्रणानवहिहिद्भननोशयनेद्दम्पाहिभिर्वतिर
त्वेः साहचयान् लग्नाश्रिशक्तितित्वासक्तावित्सपष्टस्वरेष
लग्नादयस्त्वयानिपास्येनेयथासंख्येसक्तावित्सपष्टस्वरेष
येषलग्नमितितलवासेनोइत्पस्पदरभावानेविपर्वविरितावि
रिष्टमाभिधनीरधोसक्ताविस्पष्टस्वरेष्वितिकिम् गाढितः श्रेढितः॥

विरेभितः कृच्छ्रगहनयोःनिपातनं निक्कियादपत्तला
धेम् परिवृढदृढोपत्ववलवतोः परिवृढवृढव
मेतोनिपात्यतेयथासंख्येप्रभावलवताःरघयोः परि
वृढदतिपरिवृढोत्तवृढेरेइभावलताोपानिपात्यते
इदनुवंधत्वाद्धितलोपोनस्यात्हादः वृढपभुप्रर
तिनस्यपः तस्यनवर्गस्यपदरतिपस्यढः ढढलोपः
दोर्घस्थापधायाइतिदोर्घः प्रभुः दोर्घोणाइतितेनो
तेस्त्राणामाहारग्रहीताताकारणामेवदोर्घः
विधानादिस्मकृमद्दढइतिहहिस्योपेदमस्यनाहि
विपानेनमप्रभवलवतोरितिकिम् हहितम् हाहि
तम् सतिविभ्यादः निष्ठायामिदवसंतिविभ्य
परस्यदेनितोयावनेदम्यस्यानिम्यस्यदनभवतिश्च
प्रतोः समाजेवानन्ब्धम्पः वाङ्वान् ध्वेनः वज्जवा
नसंतिविभ्यदतिकिम् अर्दितः सामीप्येभे: प्रभेः
परस्याद्देः निष्ठायामिडनभवति प्रभ्यानः प्रणोवा
न सामीप्येइतिकिम् प्रभ्यर्दितः वारुण्यमतवेस
प्रुषाद्ध्वनाम् रुषत्रमत्वरसंघुषाद्ध्वनां संभ्रमेवृषि
पुशाद्धेभ्यवेः सनिष्ठाह्लमहवेः यथानिष्ठायामिड
वाभवति रुष्टः रुषितवान् कष्टेतः रुषितवान् अ
भ्यामितः अभ्यासितवान् अभ्यंतः अभ्यंतवान् त्वरित
त्वरितवान् तूर्णः तूर्णवान् संघुषितः संघुषितवा
न संघुष्टः संघुष्टवान् आस्वनितः आस्वनितवान्
आस्वान्तः आस्वान्तवान् त्वरेः संप्रसारणमवोष्पधा
वकारस्याठ्रत्रासनस्वानः पंचमपधेतिदोर्घः रू

विद्धुषोस्तवर्गस्य षष्टेतिनस्य टः स्पष्टेलोमसु स्पष्ट
ह्रादितिस्पस्य लोमसु विषये प्रयोगे इड्वा भवति हृषित
लोमा हृष्टलोमा लोमस्विति किं हृष्टं मनः शोनेनो
हृषितस्य मा वर्षि मिवल्पोमसर्वधातुनवेष्याति वा दां
त शान्त पूर्ण दस्त स्पष्ट छन्न ज्ञप्ताः एते शब्दाः क्तप्रत्यये
वा निपात्यन्ते च मित्वस्याविट्ठत्वयोरिडभावो वा निपा
त्यते दान्तः दमितः शान्तः शमितः पूरीवर्षो नेनस्याव
पूर्णः पूरितः शस्तः दासितः स्पष्टः स्पाशितः छन्नः
छादितः ज्ञप्तः ज्ञापितः दसु उपक्षये स्य शो वा पनेफदं
सेवस्तोत्ता श्रवचा पनेरकु ज्ञानाने ज्ञपिरु ज्ञो रोति
पकारस्तप्तमः मानुवंधानां रुस्तुः पक्षे मिह भावो वानि
पात्यते न त्यते रपिस्य शोच्छादेना चोपधा रुस्त्वं च के
वित्त दमिस्य येण केवलयोरिडविकल्पो निपातनमिवं
तिनत्यते इट् पक्षे दमितः स्पशितः इत्ति भवति कृप्रत्यये
निपातनं निष्ठायां उपलक्षणमतेन दन्तः दमितवान्
इत्यादि जपमानसेट्वमुउङ्छिरतोश्रुनयोरपि निष्ठा
यामिट्त्रावक्तव्यः ज्ञप्तः ज्ञप्तवान् ज्ञपितः ज्ञपितवान्
वान्तः वान्तवान् वमितः वमितवान् रा विष्ठा तो नो स्य
मूर्छिमदिष्यात्याभ्यः रेफात्परस्य निष्ठातकारस्य न
त्वं भवति पृ पालनपूरणयोः मूर्छा मोहन समुच्छ्राये
मदी हर्षे ध्यै चिन्तायाम् आख्याप्य न वा तिरादेशो वा पते
भ्यः परस्य त्वं भवति कीर्णः कीर्णवान् जीर्णः जीर्ण
वान् कृ विक्षेपे जृष वयोहानौ को पने स्मा किरतिस्मा
जीर्येति स्म गामय्यक मके तिक्तः निष्ठेति कवं न निष्ठा

रादेतस्ये रनामिनो वोविति दीर्घः श्रवेतनस्य नः पुस्य मूर्छे
मदिध्यात्याभ्यः इति किम् पूर्तः पूर्तवान् मूर्तः मूर्तवा
न् नश्चापूर्णोत्तोइभावः पत्तयोरनेनानिष्ठारत्वंप्रामम
मानः मानवान् रात्स्वेस्य च दः इति निष्ठा नत्वं प्रा मम्
कृतस्य पक्षे कात्तिरिस्यवाससतह्रितनिमिसायाह्नेहे
वेहिवर्ष्णात्ववाभिरुक्वारेतरेगोनिष्ठानत्वं भवति पूर्वस्य
चदकारस्याभिन्नः भिन्नवान् पूर्वस्यति किम् भिन्नवस्या
ला ता णाकव्वादस्य दकारस्य नस्यादिति चेन्नस्यादोष
विलात्तणाकसकारस्य गुणानिषेपक रणाल तण
प्रलेपरोक्तपरिभाषायाश्रनित्यत्वज्ञापितत्वात् कृद्रस्या
देवनत्वम् वासस्यादिपसयानिमित्तस्यदत्वस्याभिड्
त्वाभावादिति नासिद्धइति चेन्नहिविस्यष्ठायमदइति किं घं
दास्ययोरिति निष्ठा इकारस्तस्मान्नवार पदवस्य भवतीति
समे किंतपूर्वस्यत्सम रयाज्जवतनेदरस्यके तनेनतुरस्य
पूर्वस्य दकारस्यासंभवाज्ञानुवर्त्तते धातोर्नस्यासंयु
क्तात् धाकारांतात् धातोर्यन्तस्यासंयुक्तात्परस्य निष्ठा
तकारस्य नत्वं भवति प्यानः प्याणवान् निद्राणः
निद्राणवान् म्लानः म्लानवान् धुवरूति किम् ध्यातः
ध्यातवान् धोणामोवात्वं तस्या असंयुक्तात् किम् ख्यातः
ख्यातवान् संयुक्तग्रहणात् किम् यातः यातवान् या
तेनासंयोगोविशेषयितव्यः धातोर्यन्तस्यासंयुक्तादि
ति तेनोपसर्गावयवाद्यन्तस्यासंयुक्तात्त्र भवति उद्यातः
उद्यातवान् ल्वादिभ्यो दर्शपात् ल्वादिभ्याधातुभ्यनन्दन्तु
वेधाभ्यः परस्य निष्ठा नकारस्य नत्वं भवति लूनः लून

वान्‌ मूनः मूनवान्‌ जीनः जीनवान्‌ । ग्लैरंगत्वादुदित्वे
तिसंश्लायशोक्तत्ते ग्लानिस्यस्यनेननस्यानशोदन्तुवेयात
ओविजीभय॰ विग्नः विग्नवान्‌ रुजो॰ रुग्णः रुग्णवान्‌
भंजोआम॰ भग्नः भग्नवान्‌ । षूदृशाप्रोक्षसवेषूदृपवनेदृ
दृपतिश्लापेदोदृत्तये । पोदृश्माषाकेशोदृविहायसिकानो ।
सोदृहिंसायाम्‌ प्रोदृसवणोलोदृष्ठोषणोग्रोदृत्नणोम्यये
प्येत्वादयः ओदितश्चेतिओरनुवेपाश्चतिरेच्याते तेनश
सूनः प्रसूनवान्‌ मूनः मूनवान्‌ दूनः दूनवान्‌ दुउर
पतापेरस्पस्मापिदूनःइत्येवभवति दुग्वोर्दीर्घश्चेति ते
ग्लेनरानप्रलाविशाधिनष्टरस्यथः रीकारल्वादिभ्यः कि
निष्ठावरिष्यतेकोणिः गोणिः लूनिः धूनिः जीनिः
निष्ठावद्भावान्नस्यनत्वम्‌ । क्षियःकमि ओबस्मूर्छेदरते
इत्यस्मात्परस्यनिष्ठातकारस्यनत्वंभवतिक्षियक्ष
कायेनादेशः क्षिकाः क्षिकावान्‌ । श्वेतरेनत्वादृष्ट्रि
मसत्नेदीर्घीतिनलोपेकृत्वेनिष्ठानत्वमसशास्यचकाते
ओरनुवेधन्वान्नत्वेसिद्धेकत्वाद्यवचनम्‌ । लोदीर्घान्ते
यौदीर्घेत्तस्मात्परस्यनिष्ठातकारस्यनत्वंभवतिस्ती
णः स्तीर्णवान्‌ । निष्ठायांचेतिदीर्घः दीर्घादितिकिं ति
तः जातः वाकोशादेस्यपोरितिकिं ग्रानरानप्रात्तको
दीर्घाभावः ऋपोस्पर्शे ऋपेदरानामिस्पस्मात्परस्यनि
ष्ठातकारस्यनत्वंभवति नचेत्स्पर्शः स्यानश्शोनेत्त्वं
प्रोतेषयः गाम्यस्यांकमेकेतिकः इदयानस्यशोधाम्ब
इतिसम्भावदीर्घेसंस्पर्शमितिदीर्घः ऋस्पर्शेइतिकिम्‌

शोतेनत्वम्‌ । अनुपादानेक्षुः ॥ अंचुगतिपूजनयोः इत्यस्मा
त्परस्यनिष्ठातकारस्यनत्वंभवतिनचेदुपादानेस्यात्‌
समाक्तः समाक्तवान्‌ । ओनरंगत्वादुदित्वेक्षोः कगविव
तिकत्वेकृतेनिष्ठानत्वम्‌ । अपादानेइतिकिम्‌ उदक्तमुद
कंकूपात्‌ । श्वेविनासेमसचेदोघवधानात्वभवतिश्वेदि
भूभायामश्विनर्दोदस्वोदन्तुवेयेलोउभावेनेष्यते श्वेव
निर्गोघाणादेवः देवुक्रोशादिभ्यस्माद्विनिर्गोघाणा
मितिकिम्‌ अवद्दिवनंतविजेनद्धमिद्धासर्वत्यगम्यते ऋषोश्रा
श्रोक्षनुक्तविदोवा ऋोलन्त्रायाघ्राणेपोपादाने वैदपाउ
दोक्तेदनेनुदश्चेणाविद्विचारणोपघानिष्ठातकारस्य
नत्वंवाभवति ऋणाः ऋणवान्‌ ऋीनः ऋीनवान्‌ ध्रा
णः ध्राणवान्‌ घ्रातः घ्रातवान्‌ त्राणः त्राणवान्‌ उन्नः
उन्नवान्‌ उत्तः उत्तवान्‌ नुन्नः नुन्नवान्‌ नुत्तः नुत्तवान्‌ वि
न्नः विन्नवान्‌ वित्तः वित्तवान्‌ । विचारणार्थस्यैवविदेग्र
हणेख्यात्याचानानुपायाचोक्तमवेदेनेत्रविदितेनिष्ठावि
यतेविन्नइष्यतेविन्नेविन्नमतिनम्भोगोवित्तस्तुविद
तेरिति ॥ तेशुषिपचोमकवाः ॥ तिलपेशोषणेपणोडुप
चेषपाकेपचोनिष्ठातकारस्ययथासंख्यंमकवपेत्त
ग्रादेशाभवन्ति क्षामः क्षामवान्‌ शुष्कः शुष्कवान्‌ पक्वः
पक्ववान्‌ । ओनरंगत्वादसंयोगान्तेकृतेनस्यवत्वंपश्चात्‌
ह्रोस्त्याशाङ्कसंचानयोः इत्यस्माद्भ्रावतेः परस्यनिष्ठत
कारस्यमत्वंवावक्तव्यम्‌ । प्रस्तीमः प्रस्तीमवान्‌ प्रस्ती
तः प्रस्तीतवान्‌ । प्रस्त्यसंप्रसारणेदीर्घेसमम्‌ । निर्वा
णोवाते ॥ निष्पूर्वाद्वागतिगंधनयोरित्यस्माद्वातेर्वृजिते

प्रयोगेपरस्यक्तशब्दस्यनत्वंनिपात्यतेनिर्वाणोग्निः
केनिपातनंनिर्वाणोपलक्षणमनेनाग्निर्वाणोनिर्वाणोपिभवति
प्रवातेनिर्वातेकिम्निर्वाणोवातः वित्तोवित्तंभोग
नाप्रत्ययोभोगेच वित्तम्भोगेवित्तप्रत्ययेप्रत्यक्षोपशा
कलक्षणमणिभोग्यमर्थस्यतेषुविन्दतेनिपात्यते भिन्नेशक
लमूलत्वाभावोनिपात्यतेभिन्नमन्यत्स्यातमथमप्योन
परेयथानिर्वाणमित्तिशसिद्धमनिष्ठानत्वंनिपात्यतेन्यत
मन्यत्विन्नोभागाश्रुत्येषयोभुज्यतेइत्यर्थकनेतिचकार
केइतिवचनात्विन्नमन्यत्प्रतीनावपिविन्नइष्यतेभिन्नो
भोगस्यमयसोरितितेवानरेनिपातनान्नात्विन्नोदेवदत्तः
श्रुत्यान्तरमर्थः अनुपसर्गात्फुल्लक्षीवकृशोल्लाघाः फु
ल्लक्षीवकृशोल्लाघापतेनिपात्यन्तेनचेदुपसर्गात्परेस्यु
निफलाविशरणेगमस्थाक्षमेकेतिक्तः चरफलोश्च
स्येस्यत्वमनस्यलत्वंनिपात्यतेफुल्लः लोष्टमदेकृशानन्
केरणलाघ्यसामर्थ्येइत्यर्थवेः कृशत्वमस्यइलापोनिपा
त्यतेअनुपसर्गादितिकिम् प्रफुल्लः प्रक्षीवितः प्रकृ
शितः समुल्लाघितः उत्फुल्लसंफुल्लयोनिपातनेकेचेच्छ
प्रफुल्लोत्फुल्लसंफुल्लव्याकोशविकचस्फुटाइतिकोश
श्ववणोरदोह्लादेः श्ववणोस्यरस्यफुरदोह्लादेमेवनिपाते
वेद्दतिपाल्लिवाद्दपवेचोदिवाद्दवनापास्यहः खोस्यहः
पवमादिसिद्धथवाद्दवापाद्दस्यात्वामितिसत्वेकविन
द्वेतिपापाद्दस्यवत्मादेशाकृवेनेतस्यवपद्योद्दः तथाह्रो
द्दमादावनेनह्रोद्दिपथास्यादिस्यवमथमिदंसत्वमितिया
वयतोतिप्योदित्यादिवत्स्यप्रदर्शनानकसिनेमम्॥ ७

मिथ्यभवंनेयश्चेत्कोष्ठवंतस्मिन्निवाहेतावित्क्लिप्रकारि
तलोपः क्लोः फूत्यविनितस्यक्रदृदकारह्रस्वः ग्र
नेनक्रदोह्लादेः स्वरादेशपरिभाषयाकारितलोपस्य
स्थानिवद्भावासमपलतणेनापेवकारमस्याक्ति
याभावात्कथमभक्रद्दितिचेतक्लोत्वमेनस्थानिवद्भा
वनिषेधाभविष्यतिशरितिकनेत्येव्हदेशाल्लोमेग
लाघः इतिमितमतिवालवोधनाय्येपरिस्फुट
वक्रपथेमेयावचोभिः लघुललितपदाख्यायापि
शालिमंक्षुसरस्वत्यावलवालवोधनीयम् इति
पण्डितभट्टजगद्धरविरचितायांबालबोधिन्यांकृतौक
न्यकरणेधातुसंबंधपादः षष्ठः ओंनमोगुरु
वेसरस्वत्यैनृपाय ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

समाप्तम् शुभम्
शुभमस्तुसर्वजगताम्

लिखितेयंमयापंडित काशीरामस्य

